

DİJİTALLEŞME

Kültür, Pratik ve Olanaklar

EDİTÖR
ZEHRA ÖZKEÇECİ

EĞİTİM
yayınevi

DİJİTALLEŞME KÜLTÜR, PRATİK VE OLANAKLAR

Editör: Zehra Özkeçeci

Yayınevi Grubu Genel Başkanı: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-385-353-2

ISBN: 978-625-385-344-0

1. Baskı, Eylül 2025

Baskı Cilt: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.

İvedik Org. San.1420. Cad. No: 58/1 Yenimahalle/ANKARA

Matbaa Sertifika No: 47479

Kütüphane Kimlik Kartı

DİJİTALLEŞME KÜLTÜR, PRATİK VE OLANAKLAR

Editör: Zehra Özkeçeci

VI+274 s., 160x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-385-344-0

E-ISBN: 978-625-385-353-2

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mechanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah.

Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok,

No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42

bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Eğitim Publishing Group, Inc.

P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America

americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah.

10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye

+90 332 499 90 00

bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr

bilgi@kitapmatik.com.tr

EĞİTİM YAYINEVİ
GRUBU

EĞİTİM
yayınevi

SALON
yayıncılık

Kitapmatik
grupları

kitapmatik
Konya'daki en büyük
kitap satış mağazası

EĞİTİM
kitabevi

İÇİNDEKİLER

YAYIN KURULU	V
GİRİŞ.....	1

NORM ÜRETİMİNDE DİJİTAL ARAÇLAR.....	11
Melike Gale	

DİJİTAL KÜLTÜR VE KİŞİLERARASI İLETİŞİM	27
Arif Bel	

DİJİTAL KÜLTÜR VE SLAKTİVİZM	47
Pelin Tekin Çelik	

DİJİTAL BAĞIMLILIK VE KÜLTÜR.....	63
Serkan Güner	

DİJİTAL KÜLTÜRDE AKRAN VE SİBER ZORBALIK.....	79
Şerif Arslan	

DİJİTALLEŞME VE MAHREMİYET	105
Fadim Özer Kasay, Zehra Özkeçeci	

DİJİTAL UÇURUM	117
Sibel Şirin, Mustafa Yavuz	

DİJİTAL MEDYADA HABER TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI VE SAHTE HABER	139
Duygu Dumanlı Kürkçü, Murat Mengü, Duygu Neşeli	

GEPHI VE SOSYAL AĞ ANALİZİ.....167

Zeynep Adak

**EĞİTİM YÖNETİCİLERİNDE VERİYE DAYALI KARAR
VERME187**

Kazım Doğu, Atila Yıldırım

DİJİTAL MÜZELER VE EĞİTİM209

Şebnem Noyat

**SİNEMA GELECEĞİN HABERCİSİ Mİ? YAPAY ZEKÂ VE
ORGANİK BİLİNÇ229**

Yavuz Özer

DİJİTALLEŞME VE FİLM FESTİVALLERİ249

Ayzat Madikova Özer

ÖZGEÇMİŞLER.....269

YAYIN KURULU

1. Prof. Dr. Aslı YAPAR GÖNENÇ İstanbul Üniversitesi
2. Prof. Dr. Belkıs ULUSOY İstanbul Üniversitesi
3. Prof. Dr. Ceyhan KANDEMİR İstanbul Üniversitesi
4. Prof. Dr. Erkan SAKA Bilgi Üniversitesi
5. Prof. Dr. Filiz AYDOĞAN BOSCHELE Marmara Üniversitesi
6. Prof. Dr. İsmail SEVİNÇ Necmettin Erbakan Üniversitesi
7. Prof. Dr. Suat GEZGİN Yeditepe Üniversitesi
8. Doç. Dr. Ali Efe İRALI Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
9. Doç. Dr. Mehmet Emin SATIR Katip Çelebi Üniversitesi
10. Doç. Dr. Rüştü Salim Savaş BİÇER Nişantaşı Üniversitesi
11. Dr. Öğr. Üyesi Barış URSAVAŞ Bilgi Üniversitesi
12. Dr. Öğr. Üyesi Bülent BİNGÖL Başkent Üniversitesi

GİRİŞ

Dijitalleşme, yalnızca teknolojik bir gelişme değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel yaşamda yoğun etkiler yaratan bir dönüşüm sürecidir. Bu süreç, modern çağın temel dinamiklerinden biri olan ilerleme arzusunun doğal bir uzantısıdır. Ancak dijitalleşmenin etkisi sadece yeni araçların ve sistemlerin hayatımıza girmesiyle sınırlı değildir. Dijitalleşme, bilginin doğasını, sosyal ilişkilerin yapısını ve gerçeklik algımızı kökten değiştiren kapsamlı bir dönüşüm anlamına gelmektedir.

İnternetin küresel ölçekte yaygınlaşması, sosyal medya platformlarının günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi ve yapay zekânın çeşitli karar süreçlerine dahil edilmesi, bireylerin hem kendilerine hem de çevrelerine dair düşünme biçimlerini yoğun biçimde etkilemeye devam etmektedir. Artık insanlar kimliklerini büyük ölçüde dijital ortamda inşa etmekte, mahremiyet kavramı daha esnek ve kırılgan hale gelmekte, kişisel özgürlükler dijital araçların sınırları içinde yeniden tanımlanmaktadır.

Dijital dönüşüm yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal yapılar üzerinde de güçlü etkiler yaratmaktadır. Dijital ortam, normların nasıl oluştuğunu ve sosyal gücün kimler tarafından, nasıl kullanıldığını yeniden şekillendirmektedir. Bireyler, görünmez algoritmalar ve veri odaklı sistemler aracılığıyla yönlendirilmekte; farkında olmadan bir gözetim ağı içinde var olmaktadır. Bu süreci anlamlandırmak için bazı önemli kuramsal yaklaşımlar bize ışık tutmaktadır. Manuel Castells'in "ağ toplumu" kavramı, dijital teknolojilerin toplumu nasıl yatay ve bağlantılı hale getirdiğini açıklamaktadır. Jean Baudrillard'ın "simülasyon" kuramı, dijital ortamlarda gerçek ile kurgu arasındaki sınırların nasıl silikleştiğini vurgulamaktadır. Michel Foucault'nun "gözetim" ve "iktidar" kavramları ise bireyin dijital ortamda nasıl izlendiğine ve şekillendirildiğine dair ipuçları sunmaktadır.

Dijitalleşme, yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil; aynı zamanda insan varoluşuna, bilgiye ve özgürlüğe dair temel felsefi soruları yeniden gündeme taşıyan çok katmanlı bir değişimdir. "Bilgiye nasıl erişiyoruz?", "Gerçekliği neye göre tanımlıyoruz?" ve "Özgürlük dijital çağda nasıl şekilleniyor?" gibi sorular, bu yeni dönemde daha karmaşık ve çok yönlü biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda dijitalleşme süreci, yalnızca teknik değil; etik, felsefi ve toplumsal boyutlarıyla birlikte bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bu kitapta katkıda bulunan değerli meslektaşlarımların çalışmaları, söz konusu boyutları aydınlatmaya yönelik önemli kapılar aralayacaktır.

Melike Gale'nin "Norm Üretiminde Dijital Araçlar" başlıklı çalışması, dijitalleşmenin toplumsal düzenin inşasında oynadığı belirleyici rolü normatif boyut üzerinden tartışmaktadır. Yazar, dijital teknolojilerin yalnızca iletişim ve etkileşim aracı olmadığını; aynı zamanda bireylerin davranışlarını yönlendiren, toplumsal değerleri dönüştüren ve yeni normatif çerçeveler üreten bir mekanizma işlevi gördüğünü ileri sürmektedir. Çalışmada öncelikle norm kavramının tarihsel bağlamı açıklanmakta; toplumsal düzenin sürdürülebilirliğinde normların işlevi, klasik sosyolojik kuramlar ışığında değerlendirilmiştir. Ardından dijitalleşme ile birlikte norm üretiminin hızlandığı, çeşitlendiği ve merkezi otoritelerin tekeline bağlı olmaktan çıkarak daha yatay ve çok merkezli bir yapıya kavuştuğu belirtilmektedir. Sosyal medya platformlarının, çevrimiçi toplulukların ve algoritmik süreçlerin bu yeni normatif düzenin en temel aktörleri olduğuna dikkat çekilmektedir. Yazar, özellikle sosyal medya etkileşimlerinin bireyleri görünürlük, beğeni ve takipçi sayısı üzerinden yeniden şekillendirdiğini; bu durumun geleneksel toplumsal onay mekanizmalarının yerini dijital onay pratiklerine bıraktığını vurgular. Böylece dijitalleşme, bireylerin gündelik davranış kalıplarını, dil kullanımını, hatta değer sistemlerini dönüştüren bir norm üretim alanına dönüşmektedir. Çalışmada ayrıca, dijital normların demokratikleşme ve çoğulculuk açısından sunduğu imkânların yanı sıra, algoritmik manipülasyon ve gözetim kapitalizmi bağlamında yeni iktidar ilişkilerini de beraberinde getirdiği tartışılmaktadır. Bu bağlamda, dijital norm üretimi hem özgürleştirici hem de denetim altına alan çift yönlü bir süreç olarak konumlandırılmaktadır. Gale, dijitalleşmenin norm üretim süreçlerini dönüştürerek, birey-toplum-iktidar ilişkilerinde köklü değişimlere yol açtığını ve bu değişimin modern toplumsal düzenin en kritik tartışma alanlarından biri haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Arif Bel'in "Dijital Kültür ve Kişilerarası İletişim" başlıklı çalışması, dijitalleşmenin kişilerarası iletişim pratiklerini nasıl dönüştürdüğünü kültürel bir perspektiften incelemektedir. Yazar, dijital kültürün yalnızca teknolojik bir gelişim alanı olmadığını; aynı zamanda bireylerin iletişim tarzlarını, kimlik inşasını ve toplumsal ilişkilerini kökten değiştiren bir kültürel paradigma olarak değerlendirmektedir. Çalışmada, iletişimin tarihsel evrimine değinilerek, yüz yüze iletişimden kitle iletişimine, oradan da dijital etkileşim biçimlerine geçişin yarattığı dönüşümler ele alınmaktadır. Özellikle sosyal medya, anlık mesajlaşma uygulamaları ve dijital platformların kişilerarası ilişkilerde hız, süreklilik ve erişilebilirlik sağlarken, aynı zamanda yüzeyselleşme, yalnızlaşma ve mahremiyetin aşınması gibi sorunlara yol açtığı belirtilmektedir. Yazar, bu bağlamda dijital iletişimi hem bir fırsat hem de bir risk alanı olarak konumlandırmaktadır. Dijital kültürün, bireylerin kimlik sunumlarını etkilediği; "görünürlük", "takip edilme" ve "onaylanma" gibi dijital ölçütlerin yeni bir sosyal onay mekanizması olarak işlev gördüğü vurgulanmaktadır. Bu durumun,

iletişim süreçlerini yalnızca bilginin aktarımı değil, aynı zamanda sosyal sermaye birikimi ve dijital aidiyet yaratma süreçleri haline getirdiği ileri sürülmektedir. Bel ayrıca, dijital kültürün kişilerarası iletişimde empati, derinlik ve yüz yüze etkileşim gerektiren boyutları zayıflattığını; buna karşın küresel ölçekte yeni iletişim ağları kurma ve kültürlerarası etkileşimi güçlendirme potansiyeli sunduğunu da ortaya koymaktadır. Çalışma, dijital kültürün kişilerarası iletişimde çift yönlü bir dönüşüm yarattığını göstermektedir. Dijitalleşme, iletişim süreçlerini hızlandırıp çeşitlendirirken, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin niteliğini, derinliğini ve kültürel kodlarını yeniden tanımlayan kritik bir olgu olarak öne çıkmaktadır.

Pelin Tekin Çelik'in "Dijital Kültür ve Slaktivizm" isimli çalışmasında, dijital kültür ile slaktivizm arasındaki ilişki kültürel evrim perspektifinden ele alınmaktadır. Edward B. Tylor'un kültürü sözlüden yazılıya evrilen dinamik bir süreç olarak değerlendirmesi, günümüzde dijital kültürün yeni bir aşama olarak kavramsallaştırılmasına temel oluşturmaktadır. Dijital kültür, bireylerin hem üretici hem de tüketici konumunda yer aldığı; kimlik, değer ve toplumsal aidiyetlerin sosyal medya gibi platformlarda yeniden inşa edildiği bir yapıyı ifade etmektedir. Bu bağlamda, Manuel Castells'in ağ toplumu ve Henry Jenkins'in katılımcı kültür kavramları dijital kültürün toplumsal işleyişini anlamada önemli teorik araçlar sunmaktadır. Çalışmada odaklanılan "slaktivizm" kavramı, düşük çaba ve düşük riskle gerçekleştirilen çevrimiçi eylemleri ifade etmektedir. Slaktivizm, farkındalık yaratma potansiyeli taşımasına rağmen, etkinlik düzeyi ve toplumsal dönüşüm yaratma kapasitesi tartışmalıdır. Evgeny Morozov ve Malcolm Gladwell, bu tür dijital eylemlerin yüzeysel ve sınırlı olduğunu savunurken; Jenkins, katılımcı kültür aracılığıyla doğru yönlendirildiğinde bu yüzeysel katılım biçimlerinin kolektif ve sürdürülebilir eylemlere dönüşebileceğini ileri sürmektedir. Çalışmada ayrıca kapitalist sistemin dijital kültürü şekillendirme biçimleri, bireylerin veri nesnesine indirgenmesi ve Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde kimliklerin yeniden üretimi tartışılmaktadır. Dijital aktivizmin ilk örnekleri ve evrimi de incelenerek, slaktivizmin dijital çağın özgün bir katılım biçimi olduğu gösterilmektedir. Makale, dijital kültürün birey ve toplumlara yeni katılım olanakları sunduğunu; ancak gerçek toplumsal dönüşüm için geleneksel katılım biçimleriyle tamamlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Serkan Güner'in "Dijital Bağımlılık ve Kültür" başlıklı çalışması, dijitalleşmenin bireysel davranışlar, toplumsal ilişkiler ve kültürel pratikler üzerindeki etkilerini bağımlılık kavramı çerçevesinde irdelemektedir. Yazar, dijital teknolojilerin sunduğu hız, erişilebilirlik ve sürekli çevrimiçi olma imkânlarının bireyleri yeni bir bağımlılık biçimiyle karşı karşıya bıraktığını vurgular. Bu bağlamda, bağımlılık yalnızca biyolojik ya da psikolojik bir sorun olarak değil; kültürel bir olgu ve toplumsal yapının dönüşümünü belirleyen bir

dinamik olarak ele alınmaktadır. Çalışmada öncelikle bağımlılık kavramının tarihsel gelişimi özetlenmiş, ardından dijital bağımlılığın özellikle genç kuşaklarda sosyal medya, dijital oyunlar ve çevrimiçi etkileşimler üzerinden nasıl biçimlendiği tartışılmıştır. Yazar, bu sürecin yalnızca bireysel alışkanlıklar değil, aynı zamanda kimlik inşası ve aidiyet duygusu açısından da belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Dijital kültür, bireyleri görünürlük, onaylanma ve sürekli etkileşim arayışına yönlendirerek bağımlılığı teşvik eden bir zemine dönüşmektedir. Güner, bu bağımlılığın kültürel sonuçlarına da odaklanır. Özellikle aile yapısında, toplumsal ilişkilerde ve geleneksel kültürel değerlerin aktarımında yaşanan değişimler vurgulanmaktadır. Dijital bağımlılık, bir yandan bireyleri küresel kültürün parçası haline getirirken, diğer yandan yerel kültürel pratikleri ve yüz yüze ilişkileri zayıflatmaktadır. Çalışmada ayrıca, bağımlılığın toplumsal boyutları Foucault'nun gözetim kavramı ve Baudrillard'ın simülasyon teorisi çerçevesinde ele alınarak dijital çağın birey üzerindeki iktidar ilişkileri analiz edilmektedir. Makale, dijital bağımlılığın yalnızca bireysel bir problem değil, kültürün yeniden şekillenmesini belirleyen yapısal bir mesele olduğunu ileri sürmektedir. Yazar, bu olgunun birey-toplum-kültür üçgeninde çok katmanlı bir dönüşüm yarattığını, dolayısıyla dijital bağımlılığın kültürel boyutunun göz ardı edilemeyecek kadar kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Şerif Arslan'ın "Dijital Kültürde Akran ve Siber Zorbalık" isimli çalışmasında, dijital kültür bağlamında akran ve siber zorbalık olgusu incelenerek, TRT Çocuk'ta yayınlanan Tozkoparan İskender dizisi örnek olay olarak ele alınmaktadır. Dijital teknolojilerin çocuklar ve gençler arasındaki iletişim biçimlerini köklü biçimde dönüştürmesi, geleneksel zorbalığın ötesinde daha anonim, sürekli ve psikolojik açıdan yıpratıcı zorbalık türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Siber zorbalık; tehdit, hakaret, ifşa, dışlama ve cinsel taciz gibi farklı biçimlerde ortaya çıkmakta ve bireylerin okul başarısı, ruh sağlığı ve sosyal ilişkileri üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratmaktadır. Araştırma, Tozkoparan İskender dizisinin içerik ve söylem analizine dayanmaktadır. Çalışmada seçilen bölümlerde fiziksel, sözel, sosyal, dolaylı ve siber zorbalık türleri kodlanmış; bunların hangi söylemsel yapılar içinde temsil edildiği ortaya konmuştur. Bulgular, dizide en sık fiziksel ve dolaylı zorbalık türlerinin işlendiğini; zorbalık eylemlerinin çoğu zaman kahramanlık, mizah veya haklılık çerçevesinde meşrulaştırıldığını göstermektedir. Erkek karakterlerin daha yoğun biçimde zorbalık yapan konumda yer aldığı, grup aidiyetine dayalı dışlayıcı dinamiklerin öne çıktığı ve mağdurların çoğunlukla sessiz kalma ya da içselleştirme stratejileri geliştirdiği belirlenmiştir. Çalışma, çocuklara yönelik medya içeriklerinin yalnızca eğlence ürünü olmadığını; aynı zamanda akran ilişkilerini, güç dinamiklerini ve toplumsallaşma süreçlerini biçimlendiren pedagojik metinler olduğunu vurgulamaktadır. Dizideki zorbalık

temsilleri çocuk izleyiciler için davranış modelleri üretme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle medya okuryazarlığı, dijital etik ve empati temelli eğitimlerin geliştirilmesi, çocukların olumsuz içerikleri eleştirel biçimde değerlendirebilmesi açısından kritik önemdedir.

Fadim Özer Kasay ve Zehra Özkeçeci'nin "Dijitalleşme ve Mahremiyet" başlıklı çalışması, dijital dönüşümün bireylerin mahremiyet algısı üzerindeki köklü etkilerini ele almaktadır. Yazarlar, dijitalleşme ile birlikte mahremiyetin artık yalnızca fiziksel mekân ya da özel alanla sınırlı kalmadığını, sanal dünyadaki etkileşimler ve bireylerin bıraktığı dijital izler aracılığıyla yeniden tanımlandığını vurgulamaktadırlar. Çalışmada, mahremiyetin tarihsel kökenleri "utanma" duygusu ve bireyin kendine özel alan yaratma ihtiyacıyla ilişkilendirilirken; modern dönemde bu anlayışın, Sanayi Devrimi ve küreselleşmenin etkisiyle farklı bir boyuta taşındığı belirtilmektedir. Yazarlar, geleneksel mahremiyetin mekânsal, bireysel ve bilgi boyutlarına değinerek, dijitalleşme ile birlikte bu ayrımların giderek bulanıklaştığını, bireyin benliğinin sanal bir varoluşa entegre olduğunu ifade etmektedirler. Dijitalleşmenin mahremiyet üzerindeki etkileri, Web 1.0'dan Web 2.0'a geçiş süreciyle birlikte tartışılmakta; pasif bilgi tüketicisinden aktif içerik üreticisine dönüşen bireyin aynı zamanda görünürlük baskısı ve gözetim altında olma hissiyle karşı karşıya kaldığı ileri sürülmektedir. Bu noktada, Foucault'nun panoptikon kavramı, Sartre'in "başkalarının bakışı" ve Weber'in "demir kafes" metaforu, dijital gözetim ve mahremiyet kaybının toplumsal ve bireysel boyutlarını anlamak için referans çerçeveleri olarak kullanılmaktadır. Çalışmada ayrıca Shoshana Zuboff'un "gözetim kapitalizmi" kavramı merkeze alınarak, bireylerin rızası dışında toplanan verilerin ekonomik ve politik amaçlarla işlenmesi tartışılmaktadır. Sosyal medya, algoritmalar ve büyük veri analitiği aracılığıyla bireylerin yalnızca izlenmediği, aynı zamanda yönlendirildiği bir dijital düzenin inşa edildiği vurgulanmaktadır. Dijitalleşme, mahremiyeti teknik bir mesele olmaktan çıkarıp varoluşsal bir sorun alanına dönüştürmektedir. Yazarlar, dijital çağda mahremiyetin yalnızca bireysel özgürlüklerin korunması açısından değil, aynı zamanda toplumsal aidiyet, kimlik inşası ve demokratik süreçler bağlamında da kritik bir mesele haline geldiğini ortaya koymaktadırlar.

Sibel Şirin ve Mustafa Yavuz'un "Dijital Uçurum" başlıklı çalışması, dijitalleşmenin toplumsal eşitsizlikler üzerindeki yansımalarını inceleyerek dijital uçurum kavramını çok boyutlu bir perspektifle ele almaktadır. Yazarlar, dijital uçurumu yalnızca teknolojik araçlara erişim farklılığı olarak değil, aynı zamanda dijital okuryazarlık, kullanım biçimleri ve sosyoekonomik fırsatlara erişim açısından derinleşen bir eşitsizlik alanı olarak tanımlamaktadır. Çalışmada öncelikle dijital uçurum kavramının tarihsel gelişimi ve literatürdeki farklı tanımları tartışılmaktadır. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki dijital eşitsizlikler yanında, aynı toplum içinde farklı sosyoekonomik

sınıflar, yaş grupları ve cinsiyetler arasında ortaya çıkan dijital farklılıklar vurgulanmaktadır. Yazarlar, bu durumun yalnızca bilgiye erişimde değil, eğitim, istihdam, demokratik katılım ve toplumsal aidiyet süreçlerinde de belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Araştırmada ayrıca, dijital uçurumun kültürel boyutu ele alınmakta; teknolojinin homojen bir biçimde yayılmadığı, yerel kültürel değerler ve toplumsal yapılarla etkileşim içinde farklılaşarak yeni eşitsizlik biçimleri ürettiği belirtilmektedir. Eğitimde çevrimiçi öğrenme imkânlarının adaletsiz dağılımı, dijital becerilerin iş gücü piyasasındaki konumu ve sosyal medyanın toplumsal katılım üzerindeki etkileri, dijital uçurumun somut görünümleri olarak tartışılmaktadır. Şirin ve Yavuz, dijital uçurumun günümüzde yalnızca teknolojik bir mesele değil, yapısal eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir toplumsal sorun alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarlar, bu sorunun çözümünün yalnızca teknik altyapı yatırımlarına değil; dijital okuryazarlığın yaygınlaştırılmasına, eşitlikçi politikaların geliştirilmesine ve kültürel çeşitliliği gözeten bir dijital dönüşüm anlayışına bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Duygu Dumanlı Kürkçü, Murat Mengü ve Duygu Neşeli'nin "Dijital Medyada Haber Tüketim Alışkanlıkları ve Sahte Haber" isimli çalışması, dijital medya ortamında haber tüketim alışkanlıklarını ve sahte habere yönelik tutumları kapsamlı biçimde ele almaktadır. Yazarlar, dijitalleşme sürecinin habercilik pratiğini köklü biçimde dönüştürdüğünü; haber üretiminde hız, çeşitlilik ve etkileşim artarken doğruluk ve güven sorunlarının öne çıkarıldığını vurgulamaktadır. Araştırmanın kuramsal bölümü, Toffler'in "üretüketici" kavramı, McLuhan'ın "medium is the message" yaklaşımı ve Habermas'ın "kamusal alan" kuramı üzerinden günümüz dijital haberciliğini tartışmaktadır. Sosyal medya platformlarının haberin temel erişim aracı haline geldiği, özellikle YouTube ve TikTok gibi görsel tabanlı mecraların yükseliş gösterdiği belirtilmektedir. Ancak bu mecraların sahte haber, dezenformasyon ve "deep fake" içeriklerin yayılımını kolaylaştırarak toplumsal güveni zedelediği de ortaya konulmaktadır. Çalışmada, 1 Eylül–31 Aralık 2024 tarihleri arasında 254 öğrenciyle yapılan anket bulguları değerlendirilmiştir. Katılımcıların en çok dünya, ekonomi ve politika haberlerini takip ettiği; magazin ve spor haberlerine ilgilerinin düşük olduğu saptanmıştır. Habere güven konusunda en belirleyici unsurun haberin kaynağı (%81) ve medya sahipliği (%54,3) olduğu; en güvenilen mecraların haber ajanslarının web siteleri (%22,9) ile televizyon haberleri (%22,1) olduğu görülmüştür. Buna karşılık, arkadaş gönderileri ve e-posta yoluyla ulaşılan içerikler en az güvenilen kaynaklar olarak öne çıkmıştır. Çalışma, dijital medya çağında sahte haber olgusunun bireysel ve toplumsal düzeyde önemli riskler taşıdığını, dezenformasyonun demokratik süreçleri, toplumsal barışı ve bireylerin doğru bilgiye erişimini tehdit ettiğini ortaya koymaktadır. Yazarlar, çözüm için medya okuryazarlığının güçlendirilmesi,

algoritmik şeffaflık sağlanması ve sahte haber tespitine yönelik yapay zekâ tabanlı yöntemlerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Zeynep Adak'ın "Gephi ve Sosyal Ağ Analizi" başlıklı çalışması sosyal bilimlerde giderek daha fazla önem kazanan ağ analizine yönelik uygulamalı bir yaklaşım sunmaktadır. Yazar, sosyal ağ analizinin (SAA) yalnızca bireyler arası ilişkileri değil, aynı zamanda kurumlar, topluluklar ve çevrimiçi etkileşimler arasındaki bağlantıları da anlamaya yönelik güçlü bir yöntem olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmanın temel amacı, açık kaynaklı bir yazılım olan Gephi aracılığıyla sosyal ağların görselleştirilmesi ve analiz edilmesi süreçlerini somut örnekler üzerinden açıklamaktır. Makale, öncelikle sosyal ağ analizinin kuramsal temellerine ve tarihsel gelişimine değinmektedir. Ardından, ağ yapılarının düğüm (node), bağ (edge), merkezilik (centrality), yoğunluk (density) ve topluluk algılama (community detection) gibi temel kavramları açıklanmaktadır. Bu kavramların sosyal bilimlerde grup dinamiklerini, güç ilişkilerini ve bilgi akışını anlamak açısından kritik olduğu belirtilmektedir. Uygulama bölümünde ise Gephi yazılımının veri aktarımı, görselleştirme seçenekleri, metriklerin hesaplanması ve ağların yorumlanması adım adım ele alınmaktadır. Yazar, Gephi'nin kullanıcı dostu arayüzü sayesinde karmaşık ilişkilerin görselleştirilmesinde güçlü bir araç olduğunu; ayrıca görsel temsillerin analitik düşünmeyi kolaylaştırarak araştırmacıya yeni bakış açıları sunduğunu ifade etmektedir. Yazar, Gephi ile gerçekleştirilen sosyal ağ analizinin, sosyal bilim araştırmalarında nitel ve nicel verilerin bütüncül değerlendirilmesine katkı sağladığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, hem akademik çalışmalarda hem de politika geliştirme süreçlerinde, toplumsal ilişkilerin yapısını ve dinamiklerini anlamada vazgeçilmez bir yöntem olarak konumlandırılmaktadır.

Kazım Doğu ve Atila Yıldırım'ın "Eğitim Yöneticilerinde Veriye Dayalı Karar Verme" başlıklı çalışması, çağdaş eğitim yönetiminde veri temelli karar alma süreçlerinin önemini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Yazarlar, eğitim kurumlarının karşılaştığı karmaşık sorunların çözümünde sezgisel yaklaşımların yetersiz kaldığını; buna karşılık veriye dayalı karar verme (VDKV) mekanizmalarının, daha rasyonel, şeffaf ve hesap verebilir yönetim biçimleri sunduğunu ileri sürmektedirler. Çalışmada öncelikle karar verme sürecinin kuramsal temelleri tartışılmakta; klasik, modern ve postmodern yaklaşımlar ışığında eğitsel kararların doğası analiz edilmektedir. Ardından VDKV'nin eğitim yöneticileri açısından nasıl işlediği, hangi tür verilerin (öğrenci başarısı, öğretmen performansı, bütçe yönetimi, veli memnuniyeti vb.) sürece dâhil edildiği detaylandırılmaktadır. Yazarlar, veri kullanımının yalnızca teknik bir araç değil, aynı zamanda eğitimde eşitlik, kalite ve etkinliği artıran stratejik bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Araştırmada ayrıca, eğitim yöneticilerinin VDKV süreçlerinde karşılaştıkları temel engeller

üzerinde durulmaktadır. Özellikle veri okuryazarlığının yetersizliği, teknolojik altyapı eksiklikleri, kurumsal direnç ve etik sorunlar öne çıkan sınırlılıklar olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte, etkili bir VDKV kùltürü oluşturma; yöneticilerin profesyonel gelişimlerine yatırım yapılmasını, kurumsal veri paylaşımının teşvik edilmesini ve teknolojik olanakların güçlendirilmesini gerektirdiği savunulmaktadır. Doğu ve Yıldırım, veriye dayalı karar verme yaklaşımının eğitim yöneticileri için yalnızca yönetsel bir tercih değil, çağdaş eğitim anlayışının vazgeçilmez bir gerekliliği olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, eğitim kurumlarında sürdürülebilir gelişimin, hesap verebilirliğin ve stratejik vizyonun temelini oluşturan kritik bir paradigma olarak değerlendirilmektedir.

Şebnem Noyat'ın "Dijital Müzeler ve Eğitim" başlıklı çalışması dijital müzelerin eğitim ortamlarındaki rolünü ve pedagojik işlevlerini kuramsal bir perspektiften incelemektedir. Dijital müzeler; yüksek çözünürlüklü görseller, üç boyutlu modellemeler, sanal turlar, artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) gibi teknolojiler aracılığıyla öğrencilere mekân ve zaman sınırlılıklarını aşan etkileşimli öğrenme fırsatları sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, yapılandırmacı öğrenme kuramı, çoklu zekâ kuramı ve etkileşimli öğrenme modeli temelinde dijital müze uygulamalarının bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda dijital müzeler, öğrencilerin bilgiyi aktif biçimde yapılandırmalarına, deneyim ve gözlemler yoluyla öğrenmelerini kalıcı hale getirmelerine olanak tanımaktadır. Çoklu zekâ kuramı bağlamında ise, sanal sergiler farklı zekâ türlerine hitap ederek öğrenme süreçlerini bireyselleştirmektedir. Etkileşimli öğrenme modeli çerçevesinde dijital müzeler, birey-çevre-içerik etkileşimini güçlendiren sosyal ve kültürel öğrenme ortamları olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada ayrıca dijital müze eğitiminde kullanılan yöntem ve teknikler üzerinde durulmakta; ziyaret öncesi hazırlık, ziyaret sırasındaki etkileşimli uygulamalar ve ziyaret sonrası etkinliklerin öğrenmenin pekiştirilmesindeki önemine dikkat çekilmektedir. Oyun tabanlı öğrenme ve dijital hikâye anlatımı gibi yenilikçi uygulamaların öğrencilerin motivasyonunu ve yaratıcılığını artırdığı vurgulanmaktadır. Dijital müzeler yalnızca kültürel mirasın korunması ve sergilenmesi için değil, aynı zamanda çağdaş eğitim anlayışının güçlendirilmesi için de kritik bir araçtır. Etkin kullanımları, pedagojik planlama ve öğretmen rehberliği ile bütünleştirildiğinde, öğrencilerin çok yönlü gelişimine anlamlı katkılar sağlamaktadır.

Yavuz Özer'in "Sinema Geleceğin Habercisi mi? Yapay Zekâ ve Organik Bilinç" başlıklı çalışması, sinema sanatını geleceğe dair öngörülerin en güçlü araçlarından biri olarak konumlandırmaktadır. Makalede insanın tarihsel süreç boyunca bilinmeyenle yüzleşme çabasının, mitolojik anlatılardan modern

bilimkurgu sinemasına kadar uzandığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda sinemanın, kolektif hayal gücünü görselleştiren çağdaş bir “eskatolojik anlatı” işlevi üstlendiği öne sürülmektedir. Özer, yapay zekâ teknolojilerinin günümüz dünyasında insan yaşamını köklü biçimde dönüştürdüğünü ve bu dönüşümün sinemada özellikle “transhüman” ve “posthüman” kavramları etrafında tartışıldığını belirtir. Çalışmada incelenen “After Yang” (2021) filmi, Hollywood’un tipik görsel efekt yoğun bilimkurgu kalıplarından farklı olarak minimal ve dingin bir anlatım benimseyerek, insan-robot ilişkisini bilinç, hafıza, duygu ve kimlik meseleleri üzerinden sorgulamaktadır. Filmde robot karakter Yang’ın hatıra biriktirme kapasitesi, bilinç ve öz bilinç tartışmalarını merkezine taşır. Böylece robotun, sadece bir mekanik araç olmaktan çıkıp aile bağları ve kültürel aidiyet üzerinden insana özgü varoluşsal bir boyut kazandığı gösterilmektedir. Makalede betimsel analiz yöntemiyle filmin olay örgüsü, karakterler ve sinematografik tercihleri çözümlenerek, insan-robot ayrımının bulanıklaşmasının yarattığı felsefi ve etik sorular tartışılmaktadır. Özer, sinemanın yalnızca teknolojik gelişmelerin görsel bir yansıması değil, aynı zamanda toplumsal bilinçaltını şekillendiren ve geleceğe dair kolektif tahayyülleri inşa eden bir araç olduğunu ileri sürmektedir. Böylece “Yang’dan Sonra”, insanlığın geleceğine dair modern mitlerden biri olarak konumlandırılmaktadır.

Ayzat Madikova Özer’in “Dijitalleşme ve Film Festivalleri” başlıklı çalışması, dijitalleşmenin kültürel etkinliklerin görünürlük ve erişilebilirlik boyutlarına olan etkisini film festivalleri özelinde incelemektedir. Yazar, film festivallerinin yalnızca birer kültürel etkinlik olmanın ötesinde, uluslararası iletişim, kültürel diplomasi ve sanatsal üretimin dolaşıma girdiği alanlar olarak önem taşıdığını vurgular. Bu bağlamda dijitalleşme, festivallerin hem ulusal hem de uluslararası ölçekte daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan temel bir araç olarak ele alınmaktadır. Çalışmada özellikle Kırgızistan Uluslararası Film Festivali örneği üzerinden, dijitalleşmenin görünürlük stratejileri analiz edilmektedir. Festivalin sosyal medya platformlarını aktif kullanımı, çevrimiçi gösterimler, dijital tanıtım materyalleri ve etkileşim temelli iletişim pratikleri, festivalin yerel sınırları aşarak küresel kültürel dolaşıma katılmasına imkân tanımaktadır. Yazar, bu sürecin yalnızca izleyici kitlesinin genişlemesiyle sınırlı kalmadığını; aynı zamanda farklı kültürler arasında etkileşim kurma, kültürel çeşitliliği görünür kılma ve ulusal sinemaların uluslararası platformlarda temsilini güçlendirme işlevleri taşıdığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, dijitalleşmenin getirdiği yoğun rekabet, dikkat ekonomisi ve içerik fazlalığının, festivallerin sürdürülebilirliği açısından zorluklar yarattığı da ifade edilmektedir. Yazar, özellikle küçük ölçekli festivallerin dijital görünürlük stratejilerini güçlendirmede takdirde küresel ölçekte görünmezleşme riski taşıdığını belirtmektedir. Çalışma, dijitalleşmenin film festivallerini yalnızca

birer sanatsal etkinlik olmaktan çıkarıp, kùltürel diplomasi ve uluslararası etkileşim bağlamında stratejik bir platforma dönüştürdüğüünü göstermektedir. Dijitalleşme, festivallerin hem görünürlük hem de kùltürel temsil açısından küresel ölçekte vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir.

Zehra Özkeçeci

Konya, 2025

NORM ÜRETİMİNDE DİJİTAL ARAÇLAR

Melike Gale¹

Giriş

Olağan ve beklenen bir durum ya da davranış biçimi olarak tanımlanan norm; belirli bir grup veya toplum içinde gözlemlenen ve kabul gören davranış standartlarını ifade etmektedir. Ancak, normun tanımı ele alındığı disiplin ve teorik yaklaşıma göre değişmektedir. Bu doğrultuda farklı teorik yaklaşımı benimsemiş akademisyenler tarafından yapılan norm tanımları incelendiğinde birbirinden bağımsız, birbirine zıt ya da birbirini tamamlayan ifadelerin mevcut olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada normun genel sözlük tanımından ziyade, ele alındığı ilgili teorik tartışmada öne çıkan tanım referans alınarak tartışmalar yürütülmüştür.

Norm üretimi, bireysel, toplumsal, ulusal ve uluslararası seviyelerde meydana gelen, bu seviyelerdeki aktörler arasındaki etkileşimden etkilenerek ve aynı zamanda bu etkileşimi şekillendirerek süregelen dinamik bir süreçtir. Kültürel, siyasal ve sosyal meseleler teknolojik gelişmeleri etkilerken, aynı zamanda onlardan da etkilenmiştir (Rogers & Thomas, 1997). Bu karşılıklı etkileşim, norm üretim süreçlerinde de belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir. Norm üretim süreçleri; siyasi, sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerden etkilenerek zaman içinde çeşitli dönüşümler geçirmiştir. Bu doğrultuda aktörlerin yapısı, üretim sürecinin gerçekleştiği mecralar, kullanılan mekanizmalar ve normların içselleştirilme biçimleri gibi norm üretim aşamaları değişimlerden etkilenerek dönüşüme uğramıştır.

Dijital teknolojilerin hızla gelişmesi, yalnızca teknik altyapıyı değil, aynı zamanda normatif yapıları da dönüştürmüştür. Bu dönüşüm süreci, devletlerden uluslararası kuruluşlara, teknoloji şirketlerinden sivil toplum örgütlerine kadar geniş bir aktör yelpazesinin etkileşimiyle şekillenmiştir. Bu çalışmada, dijital normların ortaya çıkışı, inşası ve meşruiyet kazanımı hakkında kapsamlı bir anlayışa sahip olmak için norm ve norm üretim süreçleri farklı teorik yaklaşımlar bağlamında ele alınmıştır. Ancak ağırlıklı olarak uluslararası ilişkiler disiplininde yer alan inşacı kuram ve ağ teorisi bağlamındaki literatür referans alınarak tartışmalar yürütülmüştür. Bunun yanında dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan dijital iletişim mecraları kamusal alan kavramı ve

¹ Doktorant, İstanbul Üniversitesi, melikegale@ogr.iu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5528-9193

demokrasi tartışmaları bağlamında ele alınarak çalışmayı kuramsal açıdan daha güçlü kılmak hedeflenmiştir.

Normlar ve Üretim Mekanizmaları

Belirli bir toplum veya grup içinde kabul gören, olağan ve beklenen davranış kalıpları olarak şekillenen normlar; bireysel ve kolektif eylemleri yönlendiren yapılar olarak işlev görmektedir. Hem bireysel hem de toplumsal düzeyde gerçekleşen eylemler ve dile getirilen söylemler, yerleşik normların etkisi altında ortaya çıktığı gibi özel bir üretim sonucunda oluşmuştur. Bireysel ilişkilerin ötesinde, normlar, siyasetin her düzeyindeki davranışları açıklamak için kullanılmıştır (Crawford & Ostrom, 1995). Günlük etkileşimlerden uluslararası siyasete kadar geniş bir yelpazede normlar hem meşruiyet sağlamada hem de aktörlerin davranışlarını yönlendirmede kritik bir rol oynamaktadır.

Normların; birey toplum ve devlet üzerindeki etkileri çoğu akademisyen tarafından kabul edilmekle birlikte, kimler tarafından ve nasıl üretildiği meselesi farklı disiplinlerdeki bilimsel tartışmalara konu olmuştur. Özellikle sosyoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve medya-iletişim başta olmak üzere çeşitli disiplinlerde yapılan tartışmalar sonucunda norm üretimi ve süreçleri hakkında çeşitli teorik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda adı geçen disiplinler üzerine yapılan literatür taraması sonucunda norm tartışmalarının en çok inşacı teori ve ağ kuramları kapsamında ele alındığı görülmüştür. Öne çıkan iki teoride normun tanımı, üretim aşaması ve meşruiyet kazanım süreci değişkenlik göstermiştir. Bu bağlamda norm üretiminin bileşenleri, mekanizmaları ve normun meşruiyet kazanma süreçleri çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Sosyoloji disipliniinde norm üretimi kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve akademisyenler normların sosyal bağlamlarda nasıl oluşturulduğunu, içselleştirildiğini ve değiştirildiğini araştırmıştır. Sosyologlar, bireylerin davranışlarını yönlendirirken toplumsal düzenin sürdürülebilirliğini de sağlayan ve farklı gruplar, toplumlar arasında davranışları yönlendiren yazılı olmayan kurallar olarak normların önemini uzun süredir vurgulamıştır. Durkheim'e göre normlar, toplumun kolektif bilinci aracılığıyla üretilmiştir. Toplumsal iş bölümünün artmasıyla birlikte normlarda değişimler yaşanmış, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş sürecinde normlar bireylerin rollerini belirleyerek toplumsal düzeni sağlamıştır (Durkheim, 1964). Parsons'a göre ise sosyal sistemin işleyişinde kritik rol oynayan normlar bireyler tarafından sosyalleşme süreci içinde öğrenilerek sistemin istikrarını koruyabilmesi için sürekli olarak yeniden üretilmektedir (Parsons, 1951). Son zamanlarda yapılan çalışmalar, norm üretiminin çok yönlü doğasını vurgulayarak bireylerin sosyal normları içselleştirme mekanizmalarını öne çıkarmıştır. Normların sadece bireysel eylemler tarafından değil, aynı zamanda kolektif sosyal

yapılar tarafından da şekillendirilen etkileşimli süreç sonucu ortaya çıktığı vurgulanmıştır (Y. Chen vd., 2024).

Uluslararası ilişkiler literatüründe, yoğun olarak Soğuk Savaş döneminde başlayan norm tartışmalarında pozitivist, rasyonalist teoriler ağırlığındayken, ilerleyen dönemde inşacı ve post-pozitivist teorisyenlerin tartışmalarına konu olmasıyla birlikte tartışmaların boyutu genişlemiştir. Soğuk savaş döneminde literatüre hâkim olan geleneksel neo-realist ve neo-liberal teorisyenler devlet veya bireylerin önceden belirlenmiş inanç, kimlik gibi değerler yerine, en üst düzeyde fayda sağlayan, rasyonel çıkarlar doğrultusunda davrandıklarını öne sürmüştür (Waltz, 1979). Uluslararası sistemde devletler açısından maddi yeteneklerin dağılımı ve hayatta kalma motivasyonu bir diğer devletle kurulacak ilişkideki en önemli kriter olarak kabul edilmiştir (Hurd, 2008).

1980'lerin sonunda epistemolojik ve ontolojik olarak kendilerine özgü bir araştırma ajandasıyla beliren inşacı teorisyenler, öncelikle neo-realist ve neo-liberal teorisyenlerin birey ya da devletler arası ilişkilerde salt faydacı ve rasyonel kriterler belirleniminde kurulan ilişkiler argümanlarına karşı olarak özneler arası paylaşılan fikirlerin, inançların, değerlerin, normların, söylemlerin maddi yapılar kadar önemli olduğu görüşünü savunmuşlardır (Finnemore & Sikkink, 2001). İnşacı teorisyenlere göre; hükümetler, sivil toplum, uluslararası örgütler ve aktivistler norm üretiminin aktörleri konumundadır. Normların aktörler tarafından sosyal olarak inşa edilmesine paralel olarak normların iç ve dış politikadaki konumlarının geçirgen yapısı tartışmalarda öne çıkan bir diğer nokta olmuştur. Bu kapsamda iç politikada yerel aktörler tarafından geliştirilen bir norm zaman içerisinde çeşitli mekanizmalarla bölgesel ya da uluslararası bir nitelik kazanabileceği gibi; tam tersi şekilde de uluslararası bir normun yerel aktörler tarafından benimsenerek ulusal norm olarak benimsetilmesi mümkün görülmüştür. Bu sürecin aynı zamanda yerel aktörlerin uluslararası aktörler üzerinden iç siyaseti etkilemesi anlamına gelen bumerang stratejisi ile gerçekleştiği görüşü ileri sürülmüştür (Rumelili, n.d.).

İnşacı teorisyenler arasında norm üretiminde Wendt gibi devleti merkeze alanlar olduğu gibi, Finnemore, Sikkink ve Price gibi devlet dışı aktörlerin de etkili olduğunu savunan düşünürler de mevcuttur (Öztürk, n.d.). Bu bağlamda sosyal inşacı teorisyenler önde gelen isimlerinden Wendt'e göre normlar kurucu ve düzenleyici olarak ayrılmaktadır. Kurucu normlar, uluslararası sistemdeki aktörlerin kimliklerini şekillendirirken; buna karşılık düzenleyici normlar yükümlülükler, izinler, yasaklar olarak işlev görür ve aktörlerin davranışlarını, kimliklerinin ve diğer aktörlerle ilişkilerinin önceden tanımlanmış sınırları içinde şekillendirir (Stevens, 2012). Maddi yapılar ve kimlikleri oluşturan normlardan etkilenerken devletler, benimsedikleri normlar doğrultusunda ilişki geliştirerek uluslararası sistemin değişken anarşik yapısını belirlemektedir (Ikenberry & Wendt, 1999). Bir diğer yanda; norm üretiminde devlet dışı

aktörlerin etkisine vurgu yapan inşacı teorisyenlerden Finnemore ve Sikkink ise bu kapsamda norm girişimcileri kavramını geliştirmiştir. Normların ortaya çıkışı, yayılması ve içselleştirilmesi süreçlerinde önemli roller üstlenen norm girişimcileri pek çok ulusal normun zaman içerisinde uluslararası norm niteliği kazanmasında etkin olmuşlardır. Finnemore ve Sikkink, uluslararası normların nasıl oluştuğunu, yayıldığını ve devletler tarafından nasıl benimsendiğini açıklayan “norm yaşam döngüsü” teorisini geliştirmiştir. Bu teoriye göre norm üretim süreci norm girişimcilerinin yeni normlar ortaya koyarak fark yaratması, devletler veya uluslararası örgütlerin bu normları benimsemesi ve son olarak normun küresel ölçekte kalıcı hale gelmesi şeklinde üç temel aşamadan oluşmaktadır (Finnemore & Sikkink, 2014). Normun kalıcılığının sağlanması noktasında içselleştirme, kurumsallaşma ve yayılma kavramları da önem taşımaktadır. Başta devletler olmak üzere norm girişimcilerinin üretmiş oldukları yeni değer setleri, ulusal veya uluslararası medya, sivil toplum faaliyetleri, çok taraflı toplantılar, girişimler ve uluslararası sözleşmeler gibi mekanizmalar ile kurumsallık kazanmaktadır (Sikkink, 2007).

Güney Afrika’daki apartheid rejimine karşı hükümet ve hükümet dışı aktörlerin normatif girişimleri neticesinde yalnızca ırkçı rejim sona ermemiş aynı zamanda ırksal eşitlik normu uluslararası kabul görmüştür (Kratochwil, 1989). Böylelikle norm girişimciliği bağlamında özellikle insan haklarının devletler tarafından benimsenmesi örneği, norm girişimcilerin iç ve dış baskı mekanizmaları olarak normların küresel ölçekte kabul edilmesinde etkin bir rol oynadığı görüşünü desteklemiştir (Risse vd., 1999).

Medya ve iletişim literatüründe, normların tanımı ve üretimi üzerine kapsamlı tartışmalar yürütülmüş ve çeşitli etkili görüşler öne sürülmüştür. Hem geleneksel (gazeteler, televizyon, radyo) hem de dijital medya (sosyal medya platformları, internet gazeteciliği) norm üretimi ve yayılmasında etkin bir role sahiptir. Norm üretim sürecinde, medya içeriklerini oluşturan gazeteciler, editörler, reklamcılar, sosyal medya fenomenleri ve siyaset yapıcılar gibi aktörler belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu aktörlerin norm üretme yöntemleri, medya ve iletişim araştırmacıları tarafından kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda Hall, medyanın toplumsal norm ve ideolojileri nasıl ürettiğini anlamak için “encoding/decoding” (kodlama/çözümleme) modelini geliştirmiştir. Ona göre, kodlama süreci medya içerik üreticilerinin hegemonik ideolojiyi pekiştirmek amacıyla içerik oluşturmasını, çözümleme süreci ise izleyicilerin medya tarafından iletilen mesajları kendi toplumsal, kültürel ve bireysel bağlamları doğrultusunda yorumlamasını ifade etmektedir (Hall vd., 2003).

Medya sistemleri ve norm üretiminde kritik bir öneme sahip olmasına paralel olarak geleneksel ve yeni medya norm üretiminde etkin bir rol üstlenmiştir (Castells, 2009). Medya sistemlerinin norm üretimi üzerindeki

etkisi devletlerin siyasal ve toplumsal yapılarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu doğrultuda Hall ve Mancini'nin geliştirdiği karşılaştırmalı iletişim sistemleri modeli, medya sistemlerini liberal, demokratik-korporatist ve kutuplaşmış-çoğulcu olmak üzere üç kategoride ele almakta ve her modelin farklı norm üretim süreçlerine sahip olduğunu savunmaktadır (Hallin & Mancini, 2004). Bir başka deyişle, devletlerin sahip olduğu siyasal ve ekonomik yapı, medyanın norm üretme kapasitesini ile yönelimini doğrudan etkileme gücüne sahiptir.

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte, normların üretim, dolaşım ve içselleştirilmesi geleneksel aktörlerin tekelden çıkarıp bireyler ile topluluklara doğru yayılım göstermiştir. İçerik üreten ve tüketen kullanıcılar bu sürece doğrudan ya da dolaylı biçimde katılarak dijital ortamda yeni normların oluşmasına katkı sağlar konuma gelmiştir. Kullanıcıların etkin katılımıyla ortaya çıkan bu normlar, dijital bir kimlik kazanarak çevrimiçi platformlarda sürekli yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla bu durum, norm üretiminin dinamiklerine ilişkin yeni tartışmaları gündeme taşıyarak, dijitalleşmenin etkileri, normların ortaya çıkış, yayılım ve içselleştirilme süreçlerini incelemeyi zorunlu kılmıştır.

Dijitalleşme ve Norm

Kırsaldan kente göç, modernleşme, sanayileşme gibi toplumsal dönüşüm süreçleri, teknolojik ilerlemeler ve dijitalleşme ile hız kesmeden devam etmektedir (Engin, 2015). Bu dinamikler, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sosyal bilimlerde yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir (Singer, 2005). Norm üretim mekanizmalarında meydana gelen değişimler, bu dönüşüm sürecinin en önemli unsurlarından biri olarak ele alınmakta ve norm üretimine etkileri farklı açılardan değerlendirilmektedir.

Toplumsal alanların dijital iletişim ve medya altyapıları etrafında yeniden örgütlenmesiyle sosyal yaşamı şekillendiren, yapılandıran ve etkileyen bir süreç olarak tanımlanan dijitalleşme, toplumun her alanında köklü değişimlere yol açarak çağımızın temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir (Johansson & Scaramuzzino, 2019). Lash, dijitalleşmenin yalnızca dijital teknolojiden ibaret olmadığını; ekonomik, politik ve askerî iktidar yapılarını dönüştüren, sosyo-kültürel gerçekliğin diline, düşüncesine ve temsiline nüfuz ederek norm üretimini doğrudan biçimlendiren bir mekanizma olduğunu belirtmiştir (Lash, 2002). Bu kapsamda, 2019 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi iş ve eğitim sektöründe dijital öğrenme, uzaktan çalışma gibi yeni pratiklerin ve dolayısıyla normların doğuşuna neden olarak toplumsal ve ulusal boyutta yapısal değişikliklere yol açmıştır (Özkeçeci & Alkan, 2022). Yine aynı süreç bir kamu kurumu olan Sağlık Bakanlığı'nın dijitalleşme temelli pandemi yönetimi sayesinde kamusal kısıtlamaların rahatlıkla duyurulmasına olanak sağlayarak ciddi ölçekte bir toplumsal krizin yönetimini kolaylaştırmıştır (Özkeçeci & Oğuz, 2021).

İnternet ve dijitalleşme sosyal, siyasi, ekonomik kurumların işleyişini dönüştürmüş ve dolayısıyla dijital medya çağdaş dünyayı belirleyen başat bir unsur haline gelmiştir. Bu dönüşüm toplumsal pratikleri, kurumları ve kişilerarası ilişkileri yeniden düzenleyerek norm üretimini de derinden etkilemiştir. Günlük yaşamdan ticarete, haber takibinden siyasi süreçlere kadar uzanan geniş bir alanda değişimler yaşanmış; siyasetçiler, gazeteciler, siyasi kurumlar ve geleneksel medya için yeni fırsatlar ve riskler doğmuştur. Bunun yanında, dijitalleşme bireylerin gündelik yaşamda milliyetçi pratiklerini pekiştirmesine ve milliyetçiliğin dijital bir forma evrilmesine de zemin hazırlamıştır (Gale, 2024). Çevrimiçi platformlarda şekillenen dijital milliyetçilik, bireylerin ulusal kimlik algılarını güçlendirdiği gibi, küresel ölçekte ulus devletlerin dijital stratejiler geliştirmesine de yol açmıştır. Norm üretimi hızlanmış; toplumların değerleri, kimlikleri ve kolektif algıları üzerinde belirleyici bir etki kazanmıştır (Couldry & Mejias, 2019; Van Dijk, 2013).

Dijitalleşme sürecinin tarihsel gelişimi incelendiğinde, internetin evrimsel dönüşümü önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Web 1.0'dan başlayarak Web 2.0, Web 3.0 ve Web 4.0'a kadar uzanan süreçte internetin işleyişi ve kullanıcı etkileşim biçimleri büyük ölçüde değişmiştir. Web 1.0, bilgiye erişimin sınırlı olduğu statik bir yapı sunarken, Web 2.0 ile kullanıcıların etkileşimi artmış ve sosyal medya platformları yaygınlaşmıştır. Web 1.0 döneminde internet sitelerinin tek yönlü bilgi sunmasından dolayı kullanıcıların içeriklerle doğrudan etkileşimi sınırlıyken ve web kullanıcıları yalnızca içerik tüketicisi konumundayken; Web 2.0 ile birlikte bu durum değişime uğramıştır. Web 2.0 ile birlikte, internet kullanıcılarının içerik üretme ve paylaşma süreçlerine aktif olarak katılımı mümkün hale gelmiş, internet statik bir bilgi kaynağı olmaktan çıkarak sosyal bir platforma dönüşmüştür (O'reilly, 2007). Geleneksel medyanın tek yönlü iletişim yapısının aksine, Web 2.0 dönemi interaktif iletişim imkânı sunan platformların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Facebook, X, WordPress, MySpace gibi sosyal medya ve blog platformları, bireylerin yalnızca bilgi tüketicisi olmaktan çıkıp içerik üreticisi haline gelmesine olanak tanımıştır (Özbey, 2022). Bu gelişmeler, çevrimiçi toplulukların ve sosyal ağların oluşmasına zemin hazırlamış, bireylerin dijital dünyada kolektif norm üretim süreçlerine doğrudan katılımını artırmıştır. Bu gelişmelerin neticesinde gazete, televizyon ve radyo gibi geleneksel mecralar dijitalleşmeden etkilenerek ve ağ teknolojilerinden faydalanarak elektronik yayıncılığa geçiş yapmıştır (Singer, 2005). Bu dönüşüm, bireylere zaman ve mekân kısıtı olmaksızın haber kaynaklarına kolayca ulaşma imkânı getirmiştir. Her ne kadar ulaşım noktasında mesafe katedilse de içeriklere katılım ve geri dönüş noktasında etkileşim hâlâ sınırlı boyutta kalmıştır. Geleneksel kitle iletişim kaynakları ve muhatapları arasındaki ilişki dikey olarak devam etmiştir.

Geleneksel ve dijital medya, kamuoyu tartışmalarını şekillendirme

bakımından benzer özelliklere sahip olmakla birlikte, etki seviyelerinde önemli farklılıklar göstermektedir (Burack & Snyder-Hall, 2012). Geleneksel medya araçlarında yayınlanan asılsız bir habere itiraz edilmesi durumunda, ilgili kurum veya yapıya karşı resmi bir işlem başlatılması mümkündür. Ancak sosyal medyada, aynı durumun gerçekleşmesi zordur. Sosyal medya içerik sahibi profillerinin sahte veya trol hesaplar olabileceği göz önüne alındığında, doğru olmayan haberlere karşı yaptırım uygulayacak bir muhatap bulunmamaktadır. Sosyal medya üzerinde yayılan sansasyonel, önyargılı, asılsız haberler, sağlıksız tartışmaların yürütülmesine, toplumsal ayrışmaların derinleşmesine ve toplumsal güvenin zedelenmesine yol açmaktadır. Batı'daki artan mülteci karşıtlığı, diasporik ve azınlıkların dışlanması ile popülizmin yükselmesi, bu çerçevede tecrübe edilen sosyolojik durumlardandır (Moran & Littler, 2020). Bu gelişmeler, dönüşü zor toplumsal olayların ve krizlerin ortaya çıkmasını da beraberinde getirebilmektedir.

Günümüzde ise Web 3.0 ve Web 4.0 teknolojileriyle birlikte yapay zekâ (AI), nesnelerin interneti (IoT) ve blok zinciri gibi gelişmiş sistemler, daha akıllı ve kişiselleştirilmiş kullanıcı deneyimleri sunmaktadır. (H. Chen, 2024). Web 4.0 ile birlikte, bireylerin ve kurumların dijital dünyayla olan etkileşimi daha akıllı sistemler aracılığıyla yönetilir hale gelmiş, norm üretimi süreçleri de bu teknolojik dönüşümden doğrudan etkilenmiştir.

Ağ temelli norm tartışmalarında öne çıkan ve Aktör-Ağ (ANT) teorisini geliştiren ağ kuramcısı Latour, normların da dahil olduğu sosyal fenomenlerin insan ve insan olmayan çeşitli aktörler arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Ağların Normativitesi adlı çalışmasında, ağlar içindeki varlıkların birbirine bağlılığını vurgulayarak normların ağ etkileşimleri ve veri dolaşım süreci yoluyla oluştuğunu savunmuştur (Latour, 2014). Ona göre normlar; ağlar içindeki sürekli akışlar yoluyla ortaya çıkan ve yeniden yapılandırılan dinamik bir yapıya sahip olmakla birlikte aynı zamanda kolektif varoluşun dijital ve sosyal yeniden şekillenmesiyle derin bir şekilde bağlantılıdır (Latour, 2011). Aynı doğrultuda Van Dijk ise; dijital norm üretimini çevrimdışı dünyada şekillenen toplumsal kurallar ile çevrimiçi etkileşimler arasındaki bağlantıyı güçlendiren bir süreç olarak değerlendirmiştir (Van Dijk, 2013a). Latour'un Aktör-Ağ Teorisi, sosyal ağlar içinde normların üretilmesini, yayılmasını anlama ve özellikle dijital ile sosyal ağ etkileşiminin normatif yapıyı şekillendirme gücüne sahip olduğunu vurgulaması bakımından dijitalleşme ve norm üretimi kapsamında aydınlatıcıdır.

Dijitalleşmenin en somut ve yaygın çıktılarından biri olarak dijital medya mecraları, internet bağlantısı olan her dijital veya sanal kimlik kullanıcısının içerik üretebildiği, belirli bir konu hakkında fikirlerini ifade edebildiği ve aktif etkileşim yoluyla iletişim kurabildiği, zaman ile mekândan bağımsız

platformlar olarak tanımlanmıştır (Barnhurst, 2007). Özellikle sosyal medya mecraları, bireysel duygu ve düşünce paylaşımından bürokratik iletişime kadar geniş bir kullanım alanına sahip olması, farklı toplumsal kesimler tarafından aktif olarak benimsenmesini sağlamıştır. Etkileşime imkân veren yapısı dolayısıyla sosyal medya ve kullanıcıları arasındaki ilişki; dikey geleneksel medyanın muhataplarıyla dikey düzlemde olan ilişkisinin aksine yatay düzleme geçiş yapmıştır. Bu durum, sosyal medyanın farklı niteliklerde geniş kitleler tarafından tercih edilmesinde etkin rol oynamıştır (Johansson & Scaramuzzino, 2019). Kullanıcıların kendi deneyimlerini ve görüşlerini paylaşmalarına olanak tanıyan sosyal medya platformları, toplumsal normların oluşturulması, yaygınlaştırılması ve yeniden şekillendirilmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir (Pertiwi & Sanusi, 2023). Bu durum norm üretici aktörlerin çeşitlenmesi ve üretim sürecinin dönüşmesine ve aynı zamanda, sıradan bireylerin yalnızca normların pasif alıcısı olmaktan çıkıp aynı zamanda üreticisi konumuna gelmesine olanak sağlamıştır. Böylece norm yaratma süreçleri, yalnızca siyasi elitler, politika yapıcılar, akademisyenler veya uzmanlarla sınırlı kalmamış, sıradan sosyal medya kullanıcılarının da aktif katılımıyla şekillenir hale gelmiştir.

Günümüzde ağ teknolojilerinin gelişmesiyle yurttaşların fikirlerini dijital mecralarda dile getirme imkânı elde etmesi durumu ağ temelli kamusal alan tartışmalarının doğuşuna neden olmuştur (Friedland vd., 2006). Bu gelişmeler dikkate alınarak yapılan tartışmalar neticesinde çevrimiçi platformların farklı görüşleri içeren tartışmalara olanak tanınması bakımından modern kamusal alanlar olabileceği yönde görüşler öne sürülmüştür (Hofmann, 2023). Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü adlı eserde burjuva devleti ve ekonomisi şartlarında burjuva sınıfı mensupları arasında politik konuların rasyonel biçimde tartışılması olarak tanımlanan kamusal alan, tarihsel gelişmelere paralel olarak Habermas tarafından sonraki eserlerde yeniden yorumlanmıştır (Habermas, 2007). Burjuva devletinden sosyal refah devletine geçişle birlikte daha öncesinde burjuva sınıfını kapsayan kamusal alan, sıradan yurttaşların birbirleriyle iletişime geçerek bir araya gelmesi ve fikirlerini herhangi bir baskıya maruz kalmadan özgürce ifade etmelerine imkân tanıyan sivil alan şeklinde yeniden tanımlanmıştır (Habermas, 1998). Bu noktada demokrasi ve siyasal iletişim kapsamında öneme sahip olan kamusal alan kavramı, dijital norm üretimi ve aktör tartışmalarına önemli derecede ışık tutmaktadır. Bireylerin devlet ve piyasa güçlerinin etkisinden uzak, rasyonel bir söylemde bulunabilecekleri bir iletişim alanına dayanan kamusal alan tanımlaması demokratik ortam için bir gerekli görülerek aynı zamanda müzakereci demokrasiyi besleyen bir mekanizma olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda demokrasi- dijitalleşme ilişkisi kapsamında sağlıklı bir tartışma yürütmek için dijital kamusal alan mecralarının kamusal alanın gereklilikleri bakımından değerlendirilmesi gereklidir. Öncelikle

bireylerin devlet, piyasa güçleri gibi kendi iradeleri dışındaki aktörler tarafından herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan rasyonel bir tercihte bulunmaları şartına yönelik olarak bu mecralar açık erişim ve kısıtlama gibi durumlar açısından analiz edilmelidir. Sosyal medyanın kimlik, cinsiyet, ırk veya siyasi görüş fark etmeksizin herkesin erişim ve kullanımına açık bir platform olması, karar alıcı elitlerin vesayetine ve temsili demokrasiye meydan okuma olarak değerlendirilmiştir (Gardels & Berggruen, n.d.). Özellikle Facebook, X, YouTube gibi platformların; mobilizasyon, teşvik, yaratıcılık ve katılım açısından demokrasiyi destekleyici işlevler sunduğu görüşü birçok araştırmacı tarafından savunulmuştur (Prins vd., 2017). Bu bağlamda, sosyal medya seçen ve seçilenler arasında siyasal iletişimin sağlanması noktasında aracı rolü görmektedir. Özellikle X platformu vatandaşların talep ve şikayetlerini karar alıcılara iletme ve onların ajandasını belirleme imkânı sağlaması açısından demokratik geri dönüt mekanizmasına katkı sağlamaktadır (Hill & Hughes, 1997). Vatandaşların sosyal ve siyasal meselelere aktif katılım sağlaması doğal olarak vatandaşlık bilincinin güçlenmesini beraberinde getirmektedir (Gardels & Berggruen, n.d.). Bunun yanında, kişiler arası iletişim, grup tartışmaları, kitlelere mesajların yayınlanmasına kadar geniş bir iletişim yelpazesini mümkün kılan bu platformda seçim kampanya dönemlerinde vatandaşlar milletvekillerini veya diğer temsilcileri adaylarını istekleri doğrultusunda yönlendirebilirken, adaylar da kendilerini doğrudan vatandaşa tanıtma fırsatı bulmaktadırlar (Schwanholz vd., 2017). Bu durum bazı çağdaş siyaset kuramcıları tarafından demokrasiyi beslemesinin ötesinde elektronik cumhuriyetin temeli olarak yorumlanmıştır (Singer, 2005). Siyasal iletişim için dijital mecralarda uzun vadeli norm üretimi açısından büyük önem taşımaktadır. Siyasi partilerin, web siteleri ve sosyal medya organları aracılığıyla toplumla paylaştıkları bilgi ve belgeler, zamanla toplumsal normların şekillenmesinde etkili olmaktadır. Özellikle ırkçı söylemleri benimsemiş siyasi partilerin dijital faaliyetleri, parti mensupları başta olmak üzere toplumda ırkçı, göçmen karşıtı ve diğer dışlayıcı düşüncelerin benimsenmesine yol açmaktadır (Atton, 2006).

Sosyal medya yalnızca bireyler tarafından değil; sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler, sosyal hareketler, devlet kurumları gibi aktörler tarafından da amaçları doğrultusunda kullanılmaktadır. Bireyler, dijital kanallar aracılığıyla hem kendi aralarında hem de fiziksel veya dijital ortamda örgütlenerek toplumsal hareketler oluşturma gücüne kavuşmuştur. Özellikle fiziksel olarak örgütlenmenin kısıtlandığı dönemlerde, bireyler dijital medya ortamlarında bir araya gelerek seslerini duyurma fırsatı bulmuşlardır (Castells, 2012). Bunun yanında, herhangi bir devlet tarafından temsil edilmeyerek siyasal yapının dışında kalmış topluluk ya da marjinal grupların sosyal medya aracılığıyla norm üretim sürecine dahil olmaları mümkün hale gelmiştir (Couldry & Mejias, 2019). Vatandaşlar siyasal eylemler, miting organizasyonları, gösteriler, işgal

eylemleri, oturma eylemleri, grevler gibi eylemler için sosyal medya aracılığıyla kolayca örgütlenerek seslerini daha güçlü bir şekilde duyurma imkânı elde etmektedir (Topal Demiroğlu, 2014). Amerika’da ekonomik adaletsizliklere karşı Wall Street’i işgal etme gösterileri ve Türkiye’deki Gezi Parkı olayları gibi sosyal hareketliliklerin örgütlenme süreçlerinde sosyal medyanın rolü oldukça büyük olmuştur. Bu tür örgütlenmeler çok katılımlı hashtag etkinlikleri aracılığıyla ilgili muhataplar karşısında yüksek görünürlük elde ederek daha da güç kazanmaktadır (Radojevic vd., 2020). Örneğin, göç veya mülteci krizi gibi toplumu geniş ölçüde ilgilendiren meseleler çerçevesinde gerçekleşen hashtag etkinlikleri, sadece geniş siyasi, sosyal ve ekonomik yankı uyandırmakla kalmamış, aynı zamanda tarihsel bir kanıt niteliği kazanmıştır. Bu noktada, yalnızca vatandaşlar tarafından değil toplumsal gruplar tarafından da tercih edilen hashtag aktivizmi, aktörlerin ajandalarındaki meseleleri geniş kitlelere iletmek, kolektif eylemleri koordine etmek ve aktivizmi teşvik etmek gibi amaçlar için kullanılmaktadır.

Demokrasi-dijitalleşme ilişkisi bağlamında sosyal medyanın demokrasiyi pekiştirdiği yöndeki argümanlara karşıt olarak dijital kamusal alanın karmaşık yapısının demokrasiyi aşındırdığı yöndeki argümanlar öne sürülmüştür (Hofmann, 2023). Dijital medyanın kamusal alan niteliği kazanarak demokrasiyi beslemesi için kendi kendini denetleyen, siyasi ve piyasa güç unsurları müdahalesinden uzak bir medya sisteminin varlığı görüşü referans alınmaktadır (Habermas, 2006). Erişim ve içerik üretimi noktasında kullanıcıları için kısıtlama mekanizması uygulamaması bakımından demokratik algılanan sosyal medya mecralarına bu açılardan çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Öncelikle devlet ya da piyasa güçleri tarafından kontrol edildiği düşünülen bu mecraların müzakereci demokrasiyi destekleyen bir dijital kamusal alan olma niteliğinden uzaklaşarak demokratik bir yanılsama durumunu ortaya çıkardığı savunulmuştur (Nguyen vd., 2020).

Devletler, norm üretim süreçlerini, ideolojik varsayımları ve siyasi öncelikleri doğrultusunda meşrulaştırarak dijital medya aracılığıyla yönetmektedir. Devlet tekelinde yürütölen kamu yayıncılığı veya ayrıcalıklı bir grubun kontrolünde belirli amaca yönelik işleyen medya sistemi, yurttaşların fikirlerine karşı manipölasyona neden olmaktadır. Bu noktada, 2003 Irak İşgali öncesi ve sonrasında Beyaz Saray tarafından yürütölen başarılı medya iletişimi aracılığıyla Amerikan halkına teröre karşı savaş argümanını benimseterek, işgali meşrulaştırma girişimi, ayrışmamış ve devlet tekelinde işleyen medya sistemine iyi bir örnek teşkil etmiştir (Habermas, 2006). Benzer bir şekilde Çin devleti uyguladığı internet politikası ile vatandaşlarının devlete olan aidiyetini canlı tutmak ve siyasi iktidarının meşruiyetini sürdürmek amacıyla, arama motorları aracılığıyla bilgiyi yapılandırmakta ve kendi politik, ekonomik, sosyal hedeflerine uygun şekilde filtrelemektedir. Özellikle Baidu, Good

Search, Search Dog gibi arama motorları, değişken algoritmalarla halkın psikolojisini ve algısını etkilemekte, toplumu istenilen yönde düşünmeye ve tercihlerini yönlendirmeye çalışmaktadır (Schneider, 2018). Ayrıca, 1990'ların ortalarından günümüze kadar Rusya, kültürel ve ulusal alanını sınırlayarak, bölgeselleştirilmiş egemenlik dili kullanmakta ve dış müdahaleye izin vermeyen Batı karşıtı internet yönetimini sürdürmektedir.

Sosyal medya mecralarına müdahale; yalnızca devlet ya da başka bir görünür aktörün mecrayı kendi çıkarları ve amaçları doğrultusunda yönetmesi ya da bu doğrultuda yönlendirmesi şeklinde gerçekleşmemektedir. Sosyal medya platformlarının işleyiş mekanizmalarında mevcut olan algoritma, sansür, gizlilik, topluluk kuralları, kısıtlama gibi özellikler dolaylı yoldan müdahalenin oluşmasına neden olmaktadır. Algoritma kavramı, bu platformların işleyişini belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Sosyal medyada üretilmiş içeriklerin kullanıcıların bireysel tercihleri doğrultusunda yönlendirilmesini sağlayan algoritmalar, kullanıcıların ilgi gösterdiği içeriklerle karşılaşmasını sağlayarak, bilgiye erişim ve seçim özgürlüğü noktasında kısıtlama getirmektedir. Bu durum, bilgi çeşitliliğini sınırlanarak bireylerin belli bir düşünce çerçevesine hapsolmasına neden olmaktadır (Lim, 2017). Aynı zamanda algoritmalar bazı bireylerin veya grupların görünürlüğün artmasına, bazılarının ise azalmasına neden olmaktadır. Bu dijital dışlanma, toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliklerin derinleşmesine yol açmaktadır.

Sosyal medya platformlarını yöneten güç sahipleri ile geliştiriciler, bu platformları, kimlik ve çıkarları doğrultusunda arzu ettikleri siyasi, ekonomik, sosyal düzene hizmet etmek amacıyla kullanmaktadır. İdeallerine hizmet etmeyen ya da kimlikleriyle çatışan içeriklerin platformdaki varlığının engellenmesi için çeşitli sansür veya filtreleme mekanizmaları kullanılmaktadırlar (Van Dijk, 2013b). Böylelikle diğer müdahale unsuru olarak sansür, bazı içeriklerin görünürlüğünün engellenmesinde etkin olarak kullanılmaktadır. Sosyal medya platformlarında uygun görülmeyen söylem, eylem veya tutumların sansürlenmesi, içeriklerin sadece görünürlüğünü yitirmesi anlamı taşımamaktadır. Makul ve arzu edilen içerik hakkında bir norm üretimi gerçekleştiği anlamı taşımaktadır (Gagrçin, 2022). Bu bağlamda, 7 Ekim 2023 yılından beri Gazze'de İsrail tarafından insan hakları ve uluslararası hukuku yok sayarak gerçekleştirilen katliam, Batı dünyasının önde gelen ana akım medya organları tarafından terör karşıtı eylem olarak yansıtılmıştır. Bunun yanında Instagram, Facebook, X gibi sosyal medya platformlarında Filistin lehine yapılan paylaşımların “şiddet ve çıplaklık içermesi, zararlı grupların desteklenmesi” gibi sebeplerle kaldırılarak, kullanıcı hesaplarına kısıtlama getirilmesi şeklinde sansür uygulamaları gerçekleştirilmektedir (Gale, 2024). İşlenen savaş suçlarının görünürlüğünün sansür mekanizması ile engellenmesi; bu suçun meşrulaştırılması anlamı taşımakla birlikte aynı

zamanda bireylerin çevrimiçi ortamda savaş karşıtı aksiyon almasına engel oluşturmaktadır. Böylelikle sosyal medya platformları dijital kamusal alan olma niteliğini kaybetmeye devam ederek, demokratik katılım kapsamında özgür irade kavramını ortadan kaldırmaktadır.

Sonuç

Bireysel, toplumsal, ulusal ve uluslararası düzeyde aktörlerin birbirleriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan, kabul görmüş davranış standardı veya düşünce seti olarak tanımlanan normlar, dinamik bir yapıya sahip olmalarından dolayı sürekli olarak yeniden üretilmekte veya değişime uğramaktadırlar. Yeniden üretim, değişim ya da dönüşüm süreçleri belirli toplumsal, siyasal, ekonomik gelişmelerin etkisiyle ve norm yapmaya muktedir aktörlerin girişimiyle gerçekleşmektedir. Tarihsel süreçte meydana gelen ve hızı katlanarak devam eden teknolojik gelişmeler, toplumsal hayatın her seviyesini kuşatmış ve kuşatmaya da devam etmektedir. Bu gelişmelerin çıktısı olarak dijitalleşme, normları ve üretim mekanizmalarını da derinden etkilemeye devam etmektedir. Dijitalleşme ile dönüşüm geçirmeye devam eden norm üretim süreçlerinin anlaşılması, içinde yaşadığımız çağda, sık sık karşılaşılan senaryoların normatif olarak anlamlandırılması açısından önem taşımaktadır. Bu öneme binaen, dijital norm üretim sürecinin sistematik olarak anlaşılması için öncelikle norm tanımı, norm üreticileri ve üretim mecralarının tartışıldığı geleneksel teoriler incelenmiştir. Teorik tartışmalarda öne çıkan kavram ve unsurların saptanmasının ardından, dijitalleşme ve norm ilişkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda norm üreticileri, üretim mecraları, meşruiyeti, yayılım ve kurumsallaşması gibi norm üretim unsurları dijitalleşmenin etkileri açısından değerlendirilerek, dönüşümlerin boyutu açığa çıkarılmıştır. Çalışmanın amacıyla ilişkili olarak, norm üreticilerinin dijital iletişim mecraları aracılığıyla sıradan bireylere, çevrimiçi örgütlü topluluklara doğru yönelmesi, geleneksel aktörlerin hegemonyası üzerinde sarsıcı etki bırakmıştır. Bunun yanında normların dijital iletişim mecraları aracılığıyla hızlıca yayılması; yerel normların küreselleşmesini, küresel normların da yerelleşmesini sağlamaktadır.

Dijital mecraların siyasal iletişim alanı kabul edilerek, dijital kamusal alan tartışmaları çerçevesinde ele alınması ve demokratikleşme ile ilişkisinin tartışılması çalışmanın özgünlüğü açısından önemli katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede; sosyal medya platformlarının işleyişi kapsamında barındırdıkları algoritma, sansür, görünürlük gibi mekanizmalarla birlikte, siyasi ya da piyasa kaynaklı dış müdahale unsurları; özgür irade ve ifade özgürlüğü açısından kısıtlamaya neden olmaya devam etmekte ve bu platformların dijital kamusal alan olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanında iç ve dış mekanizmaların güç, çıkar, kimlik dinamiklerine göre şekillenen dijital ortamda; katılımlı, demokratik, çok sesli niteliğe kavuştuğu iddia edilen norm üretim süreci söz konusu değildir.

Kaynakça

- Atton, C. (2006). Far-right media on the internet: Culture, discourse and power. *New Media and Society*, 8(4), 573–587. <https://doi.org/10.1177/1461444806065653>
- Barnhurst, K. G. (2007). Visibility as Paradox: Representation and Simultaneous Contrast. In K. G. Barnhurst (Ed.), *Media/Queered: Visibility and Its Discontents*. Peter Lang.
- Burack, C. & Snyder-Hall, R. C. (2012). Introduction: Right-Wing Populism and the Media. *New Political Science*, 34(4), 439–454. <https://doi.org/10.1080/07393148.2012.729736>
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press.
- Castells, M. (2012). *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Chen, H. (2024). The Ethical Challenges of Educational Artificial Intelligence and Coping Measures: A Discussion in the Context of the 2024 World Digital Education Conference. *Science Insights Education Frontiers*, 20(2), 3263–3281. <https://doi.org/10.15354/sief.24.re339>
- Chen, Y., Bosse, T. & Woensdregt, M. (2024). *Social norms as an interactive process: An agent-based cognitive modelling study*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/t6cvw>
- Couldry, N. & Mejias, U. A. (2019). *The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism*. Stanford University Press.
- Crawford, S. E. S. & Ostrom, E. (1995). A Grammar of Institutions. *American Political Science Review*, 89(3), 582–600. <https://doi.org/10.2307/2082975>
- Durkheim, E. (1964). *The Division of Labour in Society*. Free Press.
- Engin, Y. (2015). *Sosyal Medya Kullanıcılarında Dijital Kimlik Olgusu ve Toplumsal Olaylar Bağlamında İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (2001). Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics. *Annual Review Political Science*, 4, 391–416. www.annualreviews.org
- Finnemore, M. & Sikkink, K. (2014). International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization*, 52(4), 887–917.
- Friedland, L. A., Hove, T. & Rojas, H. (2006). The Networked Public Sphere. *Javnost - The Public*, 13(4), 5–26. <https://doi.org/10.1080/13183222.2006.11008922>
- Gagrçin, E. (2022). *Social Media and Citizens' Role in Politics Exploring Relational and Contextual Aspects of Citizenship Norms* [Doktora Tezi]. Freie Universität Berlin.
- Gale, M. (2024). Dijitalleşme ve Milliyetçilik. In Z. Özkeçeci (Ed.), *Dijitalleşmeyi Tartışmak* (pp. 178–194). Çizgi Yayınevi.
- Gardels, N. & Berggruen, N. (n.d.). *Renovating Democracy Governing in the Age of Globalization and Digital Capitalism*.
- Habermas, J. (1998). *Between facts and norms : contributions to a discourse theory of law and democracy*. MIT Press.
- Habermas, J. (2006). Political communication in media society: Does democracy still enjoy an epistemic dimension? The impact of normative theory on empirical research. *Communication Theory*, 16(4), 411–426. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2006.00280.x>
- Habermas, J. (2007). *The structural transformation of the public sphere : an inquiry into a category of bourgeois society*. Recording for the Blind & Dyslexic.
- Hall, S., Hobson, D., Lowe, A. & Willis, P. (Eds.). (2003). *Culture, Media, Language*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203381182>
- Hallin, D. C. & Mancini, P. (2004). *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge University Press.
- Hill, K. A. & Hughes, J. E. (1997). Computer-Mediated Political Communication: The USENET and Political Communities. *Political Communication*, 14(1), 3–27. <https://doi.org/10.1080/105846097199515>
- Hofmann, M. (2023). Political Deliberation vs. Social Media Branding in Crisis-Prone Capitalist Democracies. *Journal of Political Sociology*, 2(1). <https://doi.org/10.54195/jps.17736>
- Hurd, I. (2008). Constructivism. In C. R. Smith & D. Snidal (Eds.), *Oxford Handbook of International Relations*. Oxford University Press.

- Ikenberry, G. J. & Wendt, A. (1999). Social Theory of International Politics. *Foreign Affairs*, 78(6), 142. <https://doi.org/10.2307/20049552>
- Johansson, H. & Scaramuzzino, G. (2019). The logics of digital advocacy: Between acts of political influence and presence. *New Media and Society*, 21(7), 1528–1545. <https://doi.org/10.1177/1461444818822488>
- Kratochwil, F. (1989). *Rules, Norms, and Decisions: on The Conditions of Practical And Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*. Cambridge University Press.
- Lash, S. (2002). *Critique of Information*. Sage Publications.
- Latour, B. (2011). Networks, Societies, Spheres: Reflections of an Actor-Network Theorist. *International Journal of Communication*, 5, 796–810. <http://ijoc.org>.
- Latour, B. (2014). *The Normativity of Networks* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203093726>
- Lim, M. (2017). Freedom to hate: social media, algorithmic enclaves, and the rise of tribal nationalism in Indonesia. *Critical Asian Studies*, 49(3), 411–427. <https://doi.org/10.1080/14672715.2017.1341188>
- Moran, M. & Littler, J. (2020). Cultural populism in new populist times. *European Journal of Cultural Studies*, 23(6), 857–873. <https://doi.org/10.1177/1367549420960477>
- Nguyen, D., Dekker, I. & Nguyen, S. (2020). *Understanding Media and Society in the Age of Digitalisation* (D. Nguyen, I. Dekker, & S. Nguyen, Eds.). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-38577-4>
- O'reilly, T. (2007, August 22). What Is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. *Communication & Strategies*. <https://ssrn.com/abstract=1008839>
- Özbey, İ. B. (2022). Dijitalleşme, Sosyal Medya ve Risk Toplumu. *İmgelem*, 6(10), 141–158.
- Özkeçeci, Z. & Alkan, R. C. (2022). COVID-19 Sürecinde Üniversite İdari Personellerinin İnternet Kullanım Pratikleri: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneğinde Nitel Bir Araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*, 91.
- Özkeçeci, Z. & Oğuz, C. (2021). Pandemi Yönetişiminde Medyanın İtici Gücü: “Dördüncü Kuvvet” Ne Yaptı? *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. <https://doi.org/10.26466/opus.956284>
- Öztürk, H. E. (n.d.). 21. Yüzyılda Sivil Toplumun Normların Oluşumuna Etkisi: Türkiye Sivil Toplumu ve 1 Mayıs Örneği [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. Free Press.
- Pertiwi, E. & Sanusi, A. P. (2023). Storytelling in the Digital Age: Examining the Role and Effectiveness in Communication Strategies of Social Media Content Creators. *Palakka : Media and Islamic Communication*, 4(1), 25–34. <https://doi.org/10.30863/palakka.v4i1.5082>
- Prins, Corien., Cuijpers, Colette., Lindseth, P. L. & Rosina, M. (2017). *Digitalization through the lens of law and democracy*. Edward Elgar Publishing Limited.
- Radojevic, R., Nguyen, D., Bajec, J. & Ferra, I. (2020). Visual Framing and Migrant Discourses in Social Media: The Story of Idomeni on Instagram . In D. Nguyen, I. Dekker, & S. Nguyen (Eds.), *Understanding Media and Society in the Age of Globalization*. Springer International Publishing.
- Risse, T., Ropp, S. C. & Sikkink, K. (Eds.). (1999). *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*. Cambridge University Press.
- Rogers, P. S. & Thomas, G. F. (1997). Research Think Tank: “Complexifying” International Communication and Communication Technology. *Business Communication Quarterly*, 60(4), 105–111. <https://doi.org/10.1177/108056999706000413>
- Rumelili, B. (n.d.). İnşacılık/ Konstrüktivism. In E. Balta (Ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler* (pp. 151–173). İletişim.
- Schneider, F. (2018). *China's Digital Nationalism*. Oxford University Press.
- Schwanholz, J., Moon, B. & Münch, F. (2017). Much Ado About Nothing? The Use of Social Media in the New Digital Agenda Committee of the German Bundestag. In J. Schwanholz, T. Graham, & T. Peter (Eds.), *Managing Democracy in the Digital Age: Internet Regulation, Social Media Use, and Online Civic Engagement* (pp. 97–118). Springer International Publishing .
- Sikkink, K. (2007). *Mixed Signals: U.S. Human Rights Policy and Latin America*. Cornell University Press.

- Singer, J. B. (2005). The political j-blogger: “Normalizing” a new media form to fit old norms and practices. *Journalism*, 6(2), 173–198. <https://doi.org/10.1177/1464884905051009>
- Stevens, T. (2012). A Cyberwar of Ideas? Deterrence and Norms in Cyberspace. *Contemporary Security Policy*, 33(1), 148–170. <https://doi.org/10.1080/13523260.2012.659597>
- Topal Demiroğlu, E. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 133–144. <https://doi.org/10.14782/SBD.201416304>
- Van Dijk, J. (2013a). *The Culture of Connectivity*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199970773.001.0001>
- Van Dijk, J. (2013b). *The Culture of Connectivity*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199970773.001.0001>
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Publishing Company.

DİJİTAL KÜLTÜR VE KİŞİLERARASI İLETİŞİM

Arif Bel¹

Giriş

2000'li yılların başlangıcından günümüze kadar baş döndüren bir hızla gelişmeye başlayan iletişim teknolojilerinin birey ve toplum hayatındaki rolünü, teknolojik bir adım olmanın ötesinde, toplumsal süreçlere yön veren ve insanlık tarihinde oldukça önemli bir dönüm noktası olan sosyolojik bir süreç olarak görmek mümkündür (Çetin & Ercansungur, 2022: 42).

Günümüzde teknolojiye yaşanan gelişmeler ve her geçen gün farklı yeniliklerle karşımıza çıkan, hayatın her alanında kullanım alanı bulan dijital teknoloji ürünleri birey ve toplumların yaşam biçimlerine önemli etkilerde bulunmuş, kültürel anlamda büyük bir değişim gerçekleşmiş, dijitalleşmenin bir ürünü olarak iletişim araçlarında yaşanan ilerleme ve küreselleşme ile toplumlar arasında kültürel alışverişin gelişmesi, beraberinde birçok yeniliği ve değişimi getirmiş, dijital iletişim araçları insan yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline gelerek insanların her türlü bilgi ve görüşü paylaşabildikleri çeşitli dijital iletişim alanları oluşmuştur (Nemlioğlu & Arslan, 2023: 628). Gerek bireysel gerekse kurumsal düzeyde dijital teknoloji ürünlerinin kullanımındaki artış, dijital kültürün oluşmasını sağlamış, oluşan bu yeni kültür küresel düzeyde öne çıkarak, teknolojiye yaşanan gelişmelerle sürekli olarak değişim ve gelişim göstermiş, başta iletişim kurmak olmak üzere sosyalleşme, eğlence, eğitim, alışveriş yapma, bankacılık hizmetleri, kamu hizmetleri gibi insanların gündelik yaşam pratiklerinde ve iş yaşamında büyük değişimler yaşanmasına neden olmuştur (Deniz, 2024: 289). Kurumların iç ve dış çevresi ile gerçekleştirdiği kurumsal iletişimde şeffaf, sürekli güncellenen, paylaşıma ve katılımcılığa olanak sağlayan, sürekli ve simetrik bir iletişim yapısı oluşturmuş, bu yeni iletişim biçimi, kamuda ve özel sektörde çeşitli hizmetlerin sunulmasında büyük değişiklikler meydana getirmiştir (Vural & Maden, 2011: 204). Eğitim alanında, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim, öğretim yöntemleri ile öğrenme ortamlarının dijital platformlara taşınmasına neden olmuş, eğitim süreçlerini yeniden şekillendirmiş, özellikle son dönemde yaşanan gelişmelerle yapay zekâ, artırılmış gerçeklik gibi yenilikçi yaklaşımlar, eğitim sisteminin dinamiklerini de değiştirmiştir (Öztezcan, 2024: 17).

Dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte, alışveriş kültüründe de önemli değişimler yaşanmış, dijital ortamlarda gerçekleşen alışverişle istenilen

yere, istenilen zamanda ürünlerin getirilmesi olanaklı hale gelmiş, işletmeler tarafından web tabanlı teknolojiler daha etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmış, internet tabanlı hizmetler çeşitlilik kazanarak elektronik alışveriş ve elektronik ticaret olanağı yaygınlaşmış, talepteki yoğun artışa paralel olarak, e-alışveriş hizmetlerinin müşteri beklentilerine cevap verecek düzeyde olması önem kazanmıştır (Gök & Perçin, 2016: 132). Yapay zekâ uygulamaları sağlık sektöründe hizmet süreçlerini yeniden yapılandırmış, hem yönetsel hem de klinik maliyetleri düşürmüş, hastalıkların teşhis, tanı, tedavi gibi süreçlerini hızlandırmış, oluşabilecek insani hataları azaltmak ve hizmet kalitesinin artırılması maksadıyla kullanılmaya başlanmıştır (Akalin & Veranyurt, 2020: 131).

Dijital teknolojinin bir ürünü olan sosyal ağlar kişilerarası iletişimi kolaylaştırmanın yanı sıra, eğlenmek, sosyalleşmek, bilgi edinmek, araştırma yapmak için de kullanılmakta (Çalışır, 2017: 170), bireyler günlük yaşamlarının önemli bir zaman dilimini sosyal medya içerikleri ile meşgul olarak geçirmektedir. İletişim teknolojileri gündelik yaşamda sağladığı kolaylıklar nedeniyle yaygın bir şekilde kullanım alanı bulmuş, dijitalleşme ile birlikte yüz yüze olan kişilerarası iletişim elektronik ortama taşınmıştır (Tuncer & Tuncer, 2016: 323). Tüm bunların yanı sıra dijitalleşme, her ne kadar hayatın her alanında farklı olanaklar sağlayarak, insan yaşamına çeşitli kolaylıklar getirirse de, oluşan bu yeni kültürde insan ve toplum yaşamına dair çeşitli alanlarda yeni problem sahaları da belirmeye başlamıştır. Teknolojide meydana gelen hızlı değişim ve gelişim bireylerin dijital cihaz ve ortamlarla daha fazla etkileşim halinde olmasını sağlamakta, bu kullanım ise insan hayatını kolaylaştırmasının yanı sıra başta bağımlılık olmak üzere çeşitli olumsuzluklara neden olabilmekte, bireyler bağımlı olduklarının bile farkında olmadan kendilerini dijital bağımlılığın neden olduğu fiziksel ve psikolojik sorunlarla baş etmeye çalışırken bulabilmektedirler (Karapınar vd., 2022: 17).

Dijitalleşme, internet ve iletişim teknolojileri olmak üzere teknolojinin her alanında kullanılan bir sayısal mantık ürününü ifade ettiğinden, günümüzde kullanılan neredeyse tüm teknolojik ürünlerde ve sistemlerde yer alan oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu çalışmada, dijital kültür, kişilerarası iletişim kapsamında ele alınacağından, dijitalleşmenin daha çok iletişim teknolojileriyle ilgili yönlerine vurgu yapılacaktır.

Birey ve toplum hayatında önemli bir yer edinen dijitalleşme ile oluşan yeni kültürde, dijitalleşmenin toplumun şekillenmesini, kültürel değerlerin aktarılmasını sağlayan iletişimin yapısını nasıl etkilediği sorusu günümüzde sürekli tartışılan bir konudur. İnsan, içerisinde bulunduğu koşullarda şekillenir ve hem bu koşulları oluşturan bir özne hem de bu koşullardan etkilenen bir nesne konumundadır. Dolayısıyla karşılıklı etkileşimin sürekli

olarak var olduğu bir sarmalla değişim şekillenerek ilerlemektedir. Tarihin hiçbir döneminde, son yüzyılda yaşanan değişime benzer hızda ilerleyen bir dönüşümden bahsedilemeyeceğini söylemek mümkündür. Artık insanlar yeni bir dönemde, yeni bir kültürle entegre olmaktadır. Dijitalleşme ile oluşan dijital kültür, daha iyi bir iletişim kurma sürecine katkıda mı bulunmakta yoksa gerçek hayatta var olan kişilerarası iletişim süreçlerinde çeşitli olumsuzluklara mı neden olmaktadır? Bu çalışmada, dijital kültür ve kişilerarası iletişim ilişkisi ele alınarak, dijitalleşme ile kişilerarası iletişim süreçlerinin ne yöne evrildiği irdelenmektedir.

Dijital Kültür

Kültür, toplumun yaşam biçimini oluşturan, toplumlara kimliklerini veren ve onları birbirinden ayırt eden özelliklerin toplamı (Mutlu, 2008: 194) olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal yaşamın her alanında olan kültür, insanların; yaşamlarını, geçmişten gelen birikimlerle, yaptıkları ve oluşturduklarıyla nasıl ürettiklerini anlatmaktadır (Erdoğan, 2011: 465). Kültür, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde; "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü" (sozluk.gov.tr, 2025) olarak tanımlanmaktadır.

İnsanın etrafında olan biteni, gerçekliği anlamlandırma çabası, içinde bulunduğu çevreyi değiştirerek dönüştürmekte, dolayısıyla bu durumun sonucu olarak kültürün, sürekli değişen bir anlam yolculuğu olduğu görülmektedir (Koç, 2022: 505). Kültür yaşama dair her alanı kapsadığından, sürekli yaşanan teknolojik gelişmelerle, birey ve toplum hayatının değişim ve dönüşüm geçirmesi nedeniyle dinamik bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı literatürde, kültürün farklı yönlerine vurgu yapan çeşitli tanımlar mevcuttur. Teknolojinin sürekli geliştiği, birey ve toplum hayatında kullanım alanı bulduğu, insanların, örgütlerin, toplumların iş yapış biçimlerini değiştirerek dönüştürdüğü, üstelik bu değişimin inanılmaz bir ivmeyle sürekli hızlandığı değerlendirildiğinde, söz konusu dijital dönüşüm kültürün yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

İnsan yaşamına dair her alanda önemli yer tutan dijitalleşme, yapısı itibarıyla bilgi üretme, işleme, depolama, erişim ve geniş ağlar üzerinden paylaşmayı içeren geniş bir yapılanma biçimidir (Gençer & Altun, 2021: 26). Yıldız (2020: 123) dijitalleşmeyi bilgisayar yazılımlarıyla, yazılı, sesli, görüntülü içeriklerin ve video gibi farklı şekillerdeki bilgilerin 0 ve 1' den oluşan ikili kodlara dönüştürülmesi olarak tanımlamıştır.

0 ve 1 sayılarının kombinasyonları ile başlayan ve teknolojik ilerlemelerle veri, enformasyon, bilgi üreten, depolayabilen, analiz edebilen, her geçen gün baş döndüren gelişmelerle yeni iletişim teknolojilerinin gelişimini sağlayan, insan yaşamına dair her alanda kullanım alanı bulan ve artık vazgeçilmez

olan dijitalleşme, her türlü yazılı, görsel ve işitsel verilerin mikroişlemciler aracılığıyla bilgisayar diline dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Ertürk, 2020: 84). Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisinde yaşanan karantina uygulamalarında, insanların yüz yüze temasını en aza indirmek için dijital iletişim araçları kullanılmış ve böylece dijitalleşmenin daha da önem kazandığı ve yaygınlaştığı görülmüştür. Dünyada, dijitalleşme ve teknolojik ürünlerin kullanımına yönelik istatistikler incelendiğinde insan hayatında önemli yer tuttukları görülmektedir. We Are Social'ın yayımladığı 2024 Küresel Dijital Raporu'na göre; 2024 yılı başında aktif sosyal medya kullanıcı kimliğinin bir önceki yıla göre % 5,6 artarak 5.04 milyara ulaştığı (dünya nüfusunun yaklaşık % 61'i), sosyal medya kullanıcısının günde 2 saat 23 dakikasını sosyal medyayı kullanarak geçirdiği, internet kullanıcılarının son 12 ayda % 1,8 oranında arttığı ve 97 milyon yeni kullanıcının küresel toplamı 5,35 milyara çıkardığı (dünya nüfusunun yaklaşık % 66'sı), internet kullanıcısının artık bir önceki yıla göre %1 artışla her gün 6 saat 40 dakikayı çevrimiçi geçirdiği görülmektedir (<https://omgiletisim.com>, 2025).

Dijitalleşme ile oluşan, dijital ortamda insanın kendisini ifade biçimine yönelik yeni kültür, fiziksel ortamda da kültürel yapıda değişime ve yeni bir kültürün oluşmasına neden olmuştur. Bu bakımdan dijitalleşmeyi, bireylerin hayatına getirmiş olduğu yeniliklerin yarattığı yeni bir yaşam tarzı ve alışkanlıklar bütünü olarak tanımlamak mümkündür (Koç, 2022: 510). Van Dijk (2016: 323), modern kültürü artan bir biçimde şekillendiren pek çok özelliğe sahip, hız ve ekranların her an her yerde kullanıldığı bir kültür olarak belirttiği dijital kültürü, “dijital medya araçlarıyla meydana getirilen yaratıcı bir süreç ve bir dizi ürün” olarak tanımlamıştır.

Dijitalleşme; bireylerin bilgiye erişimlerinden, içerik oluşturma ve paylaşma biçimlerine kadar birçok alanda köklü değişiklikler yaratarak yeni kültürel normlar ile iletişim pratiklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bireylerin içerisinde bulunduğu dijital dünyaya ayak uydurması tercihten öte zorunluluktur. Toplumda kullanım alanı bulan her şey, beraberinde yeni davranış şekilleri ve bu davranış şekillerine çeşitli anlamlar yüklenmesi sonucunu doğurmuştur. Dijital dünyada yer alan akıllı telefonlar, bilgisayarlar, tabletler ve bu cihazlar vasıtasıyla kullanılan uygulamalar ile sosyal medya platformları kişilerde yeni davranış biçimleri oluşturmuş, bu davranış biçimlerine çeşitli anlamlar yüklenmiş ve davranış biçimleri dijital kültürü oluşturmuştur. Dijital dünya, insanın sınırlarını aşmasını sağlayarak zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde yalnızca içinde yaşadığı fiziksel çevre ile sınırlı kalmayarak dünyanın her yerindeki insanlarla iletişim imkânı sunmaktadır. Bu kapsamda dijitalleşmenin iletişimin içeriğine ve yapısına önemli etkilerinin olduğu görülmektedir.

Kişilerarası İletişim

İnsanın varlığını sürdürebilmesi, toplumda yaşayabilmesi, üretim faaliyetlerinde bulunabilmesi iletişimle mümkündür ve insan ancak iletişimle kendi varlığını ve toplumsal ilişkilerini yeniden üretebilir (Yaylagül, 2019: 14). Fiske’e göre iletişim, herkes tarafından bilinen ancak oldukça az şekilde doyurucu biçimde tanımlanabilmiş bir insan etkinliği olmakla birlikte, iletişim nedir sorusunu cevaplarken kitabını, çeşitli varsayımlar üzerine temellendirdiği görülmektedir. Bu kapsamda, iletişimin araştırılması için çok sayıda disiplinler yaklaşıma gereksinim duyulacağı, her türlü iletişimin kodlar ve göstergeler içerdiği, göstergeleri, kodları iletişimi aktarma veya almanın toplumsal bir ilişki pratiği olduğunu, iletişimin kültürel yaşamın merkezinde yer aldığını, iletişim olmadan kültür aktarımının mümkün olmadığını, tüm bu varsayımların temelinde de iletişimin “iletiletiler aracılığıyla toplumsal etkileşim” olduğunu belirtmiştir (Fiske, 2017: 71-72).

Literatürde, iletişime yönelik yapılan çeşitli tanımlarda, iletişim kavramı yalnızca mesaj alışverişi gibi görülmekte, tam olarak anlaşılamamakta ve açıklamaların yetersiz kaldığı görülmektedir. (Baltaş, 1994: 19) iletişimi; duyguların, düşüncelerin, bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla diğerlerine aktarılması şeklinde tanımlayarak kavramı nispeten geniş kapsamlı ele almıştır. Gökçe (2017: 42-43) ise daha kapsamlı bir şekilde tanım yaparak, iletişimin yalnızca mesaj aktarımı olmadığına vurgu yapmış, iletişimin kişilerin deneyimleri ve toplumsal bağlamlar doğrultusunda oluşan anlam dünyaları ile simgeleri arasında gerçekleştiğini belirtmiş ve iletişimi, “simgeler aracılığıyla karşılıklı olarak anlamların paylaşımı” şeklinde tanımlamıştır. İletişimi canlıların yaşamlarının temel ön koşulu olarak gören Erdoğan (2011: 37)’a göre iletişim, “insanın biyolojik, psikolojik, toplumsal varlığını üretebilmesi ile geliştirebilmesinin zorunlu koşulu olan düşünsel ve ilişkisel faaliyetler bütünüdür.”

George H. Mead, Herbert Blumer ve Erving Goffman gibi düşünörlere dayanan sembolik etkileşimcilik kuramına göre anlam, toplumsal etkileşim sonucunda gerçekleşen bir üründür ve bireylerin günlük yaşamları, mikro ilişki ağları ile söz konusu ağlar içerisindeki etkileşim biçimleri dünyaya yönelik algılarının oluşmasında büyük önem taşımakta, iletişimde anlam inşası, toplumsal yapı içerisinde oluşarak şekillenmekte ve toplumsal gerçeklik kişilerarası etkileşim sürecinde ortak semboller üzerinden inşa edilmektedir (Gökulu, 2019: 174-175).

İletişimi farklı şekillerde tasnif etmek mümkün olsa da genellikle iletişimi; kişi içi iletişim (insanın kendisiyle iletişimi), kişilerarası iletişim, örgüt (yönetel) iletişimi ve kitle iletişimi olarak gruplandırmak mümkündür (Yatkin & Yatkin, 2006: 52). Sosyal bir varlık olarak insanlar; kalıcı, anlamlı, güçlü ve

olumlu kişilerarası iletişim kurarak yaşamlarını sürdürme ihtiyacı duyarlar. Bu ihtiyacı gidermek için bireyler birbirlerine çeşitli anlamlar yükledikleri sözlü veya sözsüz mesajlar göndererek, geri bildirim aldıkları, yorumlayıp sonuç çıkardıkları, sarmal şeklinde ilerleyen bir kişilerarası iletişim sürecini sürekli olarak yaşarlar (Yılmaz & Yılmaz, 2022: 73).

Kişilerarası iletişim, iki veya daha fazla kişi arasında duygu ile düşüncelerin paylaşıldığı ve yapılan paylaşımlar sonucu çeşitli anlamların çıkarıldığı bir etkileşim sürecidir (Gürüz & Eğinli, 2012: 54). Hartley, kişilerarası iletişimin tanımını yaparken öne sürdüğü önermelerde, kişilerarası iletişimin yüz yüze görüşmelerden meydana geldiği, iletişim kuran kişilerin birbirlerine karşı değişen rollere ve ilişkilere sahip olduğu, iletişimin daima iki yönlü gerçekleştiği, söz konusu iletişimde mesajların alışverişinden çok anlamların yaratıldığı ve paylaşıldığı, kişilerarası iletişimin kısmen veya tamamen niyetli ve maksatlı olduğu, söz konusu iletişimin olup biten bir olaydan çok devam etmekte olan bir süreç olduğu ve kişilerarası iletişimin zaman içerisinde birikerek tarihsel bir arka planının oluştuğunu belirtmiştir (Tüzün & Ünal, 2023: 796). Bununla birlikte her ne kadar kişilerarası iletişim doğuştan gelen temel bir ihtiyaç ve zorunluluk olsa da, literatürde kişilerarası iletişim becerilerinin hayat boyunca öğrenilebilir ve geliştirilebilir olduğuna da vurgu yapılmıştır (Deveci, 2019: 82). Bireyler, kişilerarası iletişim sürecinde çevrelerinde bulunanların tutum ve inançlarını öğrenebilir, bilgi alışverişinde bulunarak, sosyalleşebilirler (Solomon & Theiss, 2013: 9).

Kişilerarası iletişim, birbiri ile etkileşim kuran bireyler arasında var olan karşılıklı ilişkiler mekanizması olduğu kadar, bireylerin davranışlarını etkilemek amacıyla bilgi aktarmaya yönelik tüm araç ve yöntemler bütünü olarak da görüldüğünde (Naumovski vd., 2017: 58), dijitalleşmenin iletişim teknolojilerinde yarattığı gelişimin ve bu teknoloji ürünlerinin yüksek kullanım oranının kişilerarası iletişime yönelik yöntem ile içeriklerin de değişim ve gelişimine önemli ölçüde etkide bulunduğunu söylemek mümkündür.

Dijital İletişim Araçları ve Kişilerarası İletişim

Dijitalleşme ile gelişen iletişim teknolojileri iletişim süreçlerine farklı açılardan etki etmiş, dijitalleşmenin iletişim süreçlerine yönelik olumlu ve olumsuz etkileri tartışılmaya devam etmektedir. Literatürde teknolojik iletişim araçları ile aracılanmış iletişimi ve dijitalleşmenin iletişime etkilerini çok farklı bakış açılarıyla ve farklı yönleriyle ele alan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

McLuhan, “araç mesajdır” diyerek aracın iletişimin yapısına ve içeriğine güçlü ve yoğun bir etkisinin olduğunu, kullanılan iletişim aracının mesajın kendisini doğrudan etkilediğini, medyanın insanların algılarını yeniden şekillendirdiğini savunmuş, aracın insanların kontrolsüzce ve bilinçsizce etki altına alınmasında rolünün olduğu, insanların mesajları verildiği ortamın

süzgecinden geçirerek aldığını belirtmiştir (Varol & Varol, 2019: 149-150). Logan (2019: 304), McLuhan'ın “medya, insan bedeninin ve zihninin uzantısıdır” ve “kendi şekillendirdiğimiz araçların daha sonra bizi dönüştürdüğü ve şekillendirdiği” düşüncelerinin günümüzde de geçerli olduğunu, bununla birlikte farklı bir açıdan bakarak dijital medya ile aynı zamanda kullanıcıların da bu medya araçlarının uzantısı haline geldiğini belirtmiş, dijital medyadan toplanılan verilerin farklı amaçlarla kullanılabilirliğini vurgulamıştır. Palau-Sampio & Lopez-Garcia (2025: 7-9), iletişim ekosisteminin evriminin McLuhan'ın öngörülerinin gerçeğe dönüştüğünü gösterdiğini ve dijital iletişim araçları kullanıcılarının, daha fazla medya aracına ve kanalına istedikleri her an erişim olanağına kavuştuğunu belirtmişlerdir.

Postman (2010: 98-175), her teknolojinin kendi gündemi olduğunu, teknolojinin özgül bir sembolik kod kullandıkça, özgül bir toplumsal ortamda yer buldukça, ekonomik ve politik bağlamlara adımını attıkça bir araç (medium) haline geldiğini, teknolojinin tarafsız olmadığı ve kendine göre bir toplumsal değişim programıyla donanmış olduğunun fark edilmesi gerektiğini, iletişim biçimlerimizdeki teknolojik değişikliklerin ulaşım biçimlerimizdeki değişikliklere kıyasla daha fazla ideoloji yüklü olduğunu anlamış olduğumuzu belirterek teknolojinin iletişime etkisine farklı bir açıdan değerlendirmiştir.

Castells (2005: 501), dijitalleşmeyle oluşan yeni iletişim sisteminin uzamı ve zamanı, insan yaşamının temel boyutlarını kökten dönüştüreceğini, yerelliklerin tarihsel, kültürel ve coğrafi anlamlarından kopacağını, böylece mekânların uzamlarının yerini bir akışlar uzamının alacağını, geçmiş, şimdi ve geleceğin aynı mesaj içerisinde etkileşim içinde olarak zamanın silindiğini ve yeni bir kültürün temellerinin atıldığını belirtmiştir.

Van Dijk (2016: 13-19), yirmi birinci yüzyıla ağlar çağı diyerek, yakın dönemde yaşanan iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri “dijital devrim” olarak nitelemiştir. Ağ toplumunda “mesafenin ölümü” ve “zamansız zaman” gibi kavramların olmadığını, tam tersine uzam ve zamanın daha önemli hale geldiğini, medya ağlarının doğru zaman ve mekânı seçmeye olanak sağladığını, medya ağlarının hayatın her alanını muğlaklaştırdığını ancak sosyal ağların var olmaya devam ettiğini, bu platformlarda kişilerarası ve kitle iletişiminin birleştiğini, bu durumun da çeşitli fırsatlarla (kimlik inşası, kişiselleştirilmiş pazarlama vb.), riskleri (özel hayatın gizliliğinin yok oluşu gibi) barındırdığını belirtmiştir (Van Dijk, 2016: 290).

Turkle (2011: 11), dijital teknolojilerin bireylere, yüz yüze kurulan bağların yerine makineler aracılığıyla kurulan ilişkiler sunduğunu ve bu durumun bizi değiştirdiğini, insanların konuşmak yerine mesaj atmayı tercih etmeye başladığını, teknolojiye bağımlı bir şekilde yaşarken fişini çektiğimizde bu dünyanın artık bir anlam ifade etmediğinin düşünüldüğünü, bireylerin bu

ortamlarda saatlerce bağlantıda kaldıktan sonra bile hiç iletişim kurmamış gibi hissettiklerini, dijital teknolojilerin yüz yüze iletişimin derinliğini ve zenginliğini azaltarak insan ilişkilerini yüzeyselleştirme eğilimi taşıdığını, ekran vasıtasıyla kurulan bu yeni iletişim biçiminin, beden dili, ses tonu ve duygu iletimini sınırlayabildiğini, böylece dijitalleşmenin insanların birbirlerini anlamak ve empati kurmak için gerekli olan duygusal bağların zayıflamasına, dolayısıyla da bireylerin sürekli çevrimiçi bağlantıda olmalarına rağmen giderek yalnızlaşmalarına neden olduğunu belirtmiştir.

Çekić (2025: 11-23), dijital platformların sosyal bağlantı ve destek geliştirmek için yeni olanaklar sunarken, aynı zamanda duygusal etkileşimlerin derinliğini ve kalitesini sınırlayabilecek zorluklar da ortaya koyduğunu, bu araçların nasıl kullanıldığına bağlı olarak, sanal empatinin sosyal bağlantıyı güçlendirmek için güçlü bir araç olarak hizmet edebileceği veya tersine yüzeysel duygusal tepkilere ve başkalarının duygularına karşı duyarlılığın azalmasına neden olabileceğine vurgu yapmış, bununla birlikte dijital iletişimin aşırı şekilde kullanımının, dijital yorgunluğa yol açarak başkalarının duygularına karşı duyarlılığı azaltabileceği, evrensel empatide bir düşüşe neden olabileceği ve sosyal uyum üzerinde uzun vadeli sonuçlar doğurabileceğini belirtmiş, bunun da ötesinde, dijital olarak aracılık edilen içeriğe kronik maruz kalmanın, başkalarının duygularına karşı kademeli bir duyarsızlaşmaya yol açarak ahlaki duyarlılığı zayıflatabileceğini ve sosyal uyumu aşındırabileceğini belirtmiştir.

Dijital iletişim araçları bilgisayar, cep telefonu, tablet vb. cihazlarla bunlara entegre edilen ve kullanıma sunulan internet temelli web sayfaları, sosyal medya ağları, bloglar, forumlar, mobil uygulamalar, sohbet-canlı destekler (Yıldız, 2020: 125) ve yapay zekâ gibi her geçen gün yeni teknolojilerle gelişen ve artarak çeşitlenen iletişim araç ve uygulamalarını kapsamaktadır. Dijital iletişim araçlarının ve özellikle sosyal medya platformlarının kişilerarası iletişime çok farklı yönlerden etkileri bulunmaktadır. Bireylerin söz konusu platformları farklı amaçlarla kullanabildiğini, kullanım maksadının kişiden kişiye farklılık gösterdiğini, sosyal medyanın bireylerin sosyalleşme, kaçış, bilgilene, eğlenme, iletişim, vakit geçirme gibi isteklerine etkileşim boyutuyla cevap verdiğini belirten Hazar (2011: 158) sosyal medyanın zamana, mekâna, kişiliklere, konuya ve diğer birçok faktöre göre değişen etkilerinin olduğunu, sosyal etkileşimi güçlendirici, zayıflatıcı ve tamamlayıcı yönde etki edebildiğini, bireylerin birbirleri ile etkileşimlerinde ucuz ve kolay bir yol sunduğunu, zaman ve mekân kısıtlamalarını ortadan kaldırması gibi etkilerinin yanı sıra, bireylerin aile, arkadaş ve yakın çevresi ile yüz yüze ilişki kurmasının önünde bir engel de oluşturabildiğini belirtmiştir. Dijital medya ve uygulamaları ile insanlar bir yandan birbirlerine yaklaşıırken bir yandan da gittikçe yalnızlaşmakta, sürekli gelişen bu araç ve uygulamalar, dünyada olup bitenleri öğrenmenin, toplumsal meselelerden haberdar olmanın ve anlamlandırmanın, tanıdığı kişilerle

iletişimi sürdürmenin, yeni insanlarla bağlantı kurmanın, kendi kimliğini oluşturma, kısacası bir anlamda var olmanın temel araçlarından biri olarak görülebilmektedir (Özgül, 2012: 4530).

Gündelik hayat, dijital teknoloji ürünleri ile yeniden üretilmekte ve dijital iletişim teknolojisinin kullanımı, iletişimde coğrafi sınırları kaldırarak kültürün doğasını kökten değiştirmektedir (Kaygusuz, 2024: 25). Dijitalleşme ile birlikte insanların düşünme ve iletişim biçimlerinden, yaşam tercihlerine kadar hemen hemen her alanı kapsayan toplumsal ve kültürel bir dönüşüm yaşanmakta, dijital kültüre dâhil olan bireyler yeni kişilerarası ilişki yöntemleri, sosyal beklenti, görgü kuralları ve yeni davranış şekilleri geliştirmektedir (Ölçekçi, 2020: 148).

Bireylerin dijital iletişim araçlarından kişilerarası iletişime en çok etki eden uygulamalardan olan sosyal medya platformlarını kullanma nedeni, kültürden kültüre, bireyden bireye ve ihtiyaçlara göre değişmekle birlikte (Babacan, 2017: 166) başta iletişim kurmak, eğlenmek, yeni arkadaşlıklar kurmak, boş zaman aktivitesi olarak kullanmaktır. Bununla birlikte sosyal medya platformlarında kurulan iletişimin daha çok gerçek hayatta kişilerarası iletişimi kuran insanlar arasında gerçekleştiği, bireylerin bu platformlarda yeni insanlarla tanışmaktan çok, tanıdığı insanlarla zaten var olan iletişimlerini sürdürme amacıyla oldukları da görülmektedir (Toprak vd., 2009: 285). Belirli bir mesafeden yansıtılan sosyal mevcudiyet, insanlık tarihi boyunca mağara resimlerinden başlamak üzere, mektup, telli hatlar, telefon gibi çok çeşitli şekillerde belirmiş olsa da bilgisayarla aracılanmış dijitalleşen ortamdaki yeni nesil sosyal varoluş hali, görsel, metinsel, sesli, animasyonlar içerdiğinden hayal gücüne hitap eden, farklı algıları içeren çok yönlü ve zengin bir yapı sergilemektedir (Morva, 2016: 44). Bununla birlikte dijital iletişim ortamlarında gerçekleşen iletişimde her ne kadar görsel, işitsel bilgi iletimi olsa da bireyler yüz yüze iletişimlerinde, duygu ve düşüncelerini aktarmak için bakış, içten içe söylenme, duruş ve kafa sallama gibi çeşitli beden dili biçimlerini kullanabilmekte, dokunma ve koku gibi farklı duyular da yüz yüze iletişimde önemli bir yer tutabilmekte (Çalışır, 2015: 118), kişilerarası iletişimin amaçlarından biri olan karşı tarafı etkileme bakımından yüz yüze iletişimde var olan bu etkileşim biçimi dijital iletişim araçlarında eksik kalmaktadır. Bireyler buluşarak birlikte vakit geçirmek yerine dijital iletişim uygulamalarında sohbet etmeyi tercih edebilmekte, söz konusu sanal gerçeklik bireylere daha ucuz, kolay ve anında iletişim imkânı sunarken diğer taraftan kişilerin duygularını tam olarak ifade edememelerine ve ilişkilerini en aza indirmelerine neden olabilmekte, gerçekle sanal arasındaki sınırları çizemeyen kişiler kimlik bunalımına ve depresyona girebilmektedir (www.nazikemese.com, 2019).

Dijital teknolojinin ürünü olan iletişim araçları üzerinden gerçekleştirilen iletişimde fiziksel sınırların ortadan kalkmasıyla birlikte bireyler bu sanal uzam içerisinde etkileşimleri üzerinde zamansal ve mekânsal olarak hâkimiyete

sahip olduklarını düşünmekte (Bargh & McKenna, 2004), oluşan yeni ağ toplumunda, bireye ve topluma dair her şey yüz yüze iletişimin yerini alan dijital ortamlarda sunulmaya başlanmaktadır (Aktaş, 2023: 34). Hatta dijital teknolojiadaki yeni gelişmelerle sanal mekânlar yaratılarak istenilen özellikte mekânlar oluşturulabilmekte, kişilerarası iletişimde de kullanılabilecek bu ortamların deneyimlenmesi için sanal gerçeklik gözlükleri gibi çeşitli araçlar üretilmektedir (Sevinçli, 2024: 166).

Teknolojinin hayatın her alanına nüfuzu ve yaşanan hızlı dönüşümle birlikte yeni bir yapıya bürünen yaşam tarzında bireyler, dijital platformlarda nasıl istiyorlarsa öyle göründükleri ya da öyle göründüklerini zannettikleri yanılsamalarla çepeçevre olan bir dünyada bu platformları bir nevi benlik sunumu ortamları haline getirmektedirler (Koca & Öcal, 2024: 4). Dijital ortamlarda var olan sanal zeminde kişiler çok farklı kimliklerle var olabilmekte, dijital kimlik oluştururken muhataplarına, gerçek yaşantıları ile dijital ortamdaki sunumlarını, oldukları ve olmak istedikleri şekliyle iki yönlü olarak yansıtabilmektedirler (Yavuz & Özkeçeci, 2024: 173). Dolayısıyla bireyler, dijital iletişim platformlarında yaratmış oldukları sanal dünyada, gerçek hayatta olmak istedikleri ve bu doğrultuda kurgulamış oldukları imajla var olmayı tercih etmektedirler (Hepekiz & Gökaliler, 2019: 8). Bireyler, sınırların bulanıklaştığı dijital medya platformlarında yüz yüze kurulan iletişime kıyasla çok daha az engellendiklerini düşünmekte, gerçek kimliklerinin belirli bir oranda perdelenmesi bireylerde görünmezlik algısı oluşturabilmekte ve iletişim esnasında sınırlar esnetilebilmekte (Suler, 2004: 325), böylece bireyler fikirlerini daha rahat ifade edebilmekte ancak bu da özellikle gerçek hayatta yüz yüze iletişimde olunmayan kişi ve topluluklarla dijital ortamda gerçekleştirilen kişilerarası iletişimde farklı etik kaygıları beraberinde getirmektedir.

Dijital iletişim araçlarının yaygın kullanımı iletişimin en önemli unsuru olan dili de etkilemekte, yaşanan her teknolojik gelişmede kullanılan yeni terimler ve yeni kavramlar dijital bir dil oluşturarak teknolojik açıdan ortak bir zemin oluşmasını sağlamakta, bu durum dijital dünyaya uyum sağlayan kişiler arasında ortak bir alanın oluşmasını da beraberinde getirmektedir (Ünal & Koçak, 2023: 2123). Bununla birlikte dijital iletişim araçlarının küresel düzeyde kullanımı farklı dilleri olan, farklı ülkelerde yaşayan bireylerin, sanal ortamda etkileşime girmelerini kolaylaştıran dijital bir kültürün ortaya çıkmasına neden olmakta, bu süreç zaman ve mekân kısıtlamasına tabi olmayan, farklı toplumların yakınlaşmasına olanak sağlayarak yeni sosyal yapıların ortaya çıkışını da kolaylaştıran bir yapı sergilemektedir (Çağlar & Ulağlı, 2024: 9). Dijitalleşme sözlü ve yazılı dili etkilemekte, üretilen her yeni araca, uygulamaya yönelik yeni terimler hayatımıza dâhil olmakta, dilin kültür aktarımında önemli rolü değerlendirildiğinde bu durum dijital iletişim araçlarını kullanım oranında büyük farklar olan kuşaklar arasında yeni gediklerin oluşmasına neden olmakta,

bununla birlikte küreselleşme ile birlikte dünyanın küresel dili İngilizce olarak sunulmakta ve bu dilin diğer toplumların dillerine önemli etkileri olduğu görülmektedir (Karahisar, 2013: 76). Dijital iletişim araçlarının yaygın kullanımı ile yüz yüze iletişimin yerini alan anlık mesajlaşmalarda ve bu araçların farklı uygulamalarında oluşan yeni dilde emoji olarak adlandırılan çeşitli semboller kullanılmakta, insanlar söz konusu sembollerin kullanımı ile duygularını karşı tarafa iletmeye, bu yolla sempati kazanmaya ve iletişimi eğlenceli bir hale getirmeye çalışmaktadırlar (Erol & Çalışır, 2023: 1576). Dolayısıyla dijital iletişim araçları ile gerçekleşen kişilerarası iletişimde geleneksel sözlü ve yazılı iletişim dilinde yer almayan yeni iletişim kalıpları kullanılabilmekte (Dede, 2024: 358), bu durumda da dijital ortamda gerçekleşen kişilerarası iletişimde kullanılan dille, yüz yüze iletişimde kullanılan dil arasında çeşitli farklılıklar görülebilmektedir.

Dijital kültür, özellikle çocukların iletişimlerinin yapısında önemli etkiler yaratmaktadır. Dijital kültürde doğan çocuklar, ilk yaşam alanı olan evindeki alan gibi kendilerini dijital dünyada da oluşturulan bir alanda bulabilmekte, içinde bulunduğu gerçek dünyadan çok daha yoğun bir şekilde dijital dünyada zaman geçirebilmektedir (Aygül & Apak, 2019: 159). Dijitalleşmenin bir ürünü olan yeni iletişim teknolojileri çocukların oyun, iletişim ve öğrenme kültürünü de kökten değiştirmekte, çocukluk dönemi oyunları, iletişim ve öğrenme biçimleri tamamen farklı bir yapı sergileyerek, sokakta akranları ile oynamaktan çok dijital platformlarda oyun oynayan, sanal alanlarda sosyalleşmeyi deneyimleyen, internet aracılığıyla bilgiye ulaşan ve öğrenim aracı olarak dijital araçları kullanan bu neslin yeni bir çocukluk kültürü oluşmaktadır (Biricik, 2022: 111). Bilindiği üzere çocukluk döneminde oyunlar, çocuğun eğitiminde ve kişiliğinin gelişiminde önemli bir yer tutmakta ve çocuğa fiziksel, sosyal, psikolojik, duygusal ve zihinsel açıdan etkide bulunmaktadır (Özer vd., 2006: 55). Günümüzde çocukların özellikle dijital oyunlarda çok fazla vakit geçirmeleri, sosyalleşmeleri önünde önemli bir endişe kaynağı olarak görülebilmekte, oyunların bağımlılık yaptığı göz önüne alındığında, dijital oyunlarda geçirilen zamanın çokluğu sosyal izolasyona ve gerçek hayattaki etkileşimlerden uzaklaşmaya yol açabilecek bir sorun sahası olarak belirlemektedir (Yılmaz & Aktürk, 2024: 43). Diğer taraftan kişilerarası iletişimin alt boyutlarının internette geçirilen süreye bağlı olarak nasıl değişkenlik gösterdiğini araştıran Tuncer (2016: 42-43), çocukluk dönemindeki sosyal ilişkilerin, deneyimlerle şekillenmekle birlikte çocukların ileriki yaşlarda topluma uyum sağlamasını ve duygusal gelişimini etkilemekte olduğunu belirtmiş, Z kuşağı yani dijital yerliler için internetin içinde doğdukları dünyada sosyalleşme aracı ve hatta bundan çok daha fazlası olduğuna vurgu yaparak, yapmış olduğu araştırmada, internetin uzun süre kullanımının kişilerarası iletişimde olumlu sonuçlara yol açtığı yönünde bulgulara ulaştığını, yapmış olduğu araştırmada haftada 7

saatten fazla internet kullanan dijital yerlilerin sosyal yetenekleri ve kendine güveninin, haftada 7 saatten az internet kullanan aynı kuşaktaki bireylere göre daha yüksek olduğunu, söz konusu bulgunun ağların sosyalleşme aracı olarak kullanıldığını desteklediğini, ağlarda geçirilen zamanın çocukların kendine güvenini yükseltmekte olduğunu, bununla birlikte ağlarda daha az zaman geçiren çocukların kendi kuşaklarının gerçekliğine daha az uyum sağladıklarını belirtmiştir. Dolayısıyla dijital iletişim araçlarının çocuklar tarafından yüksek kullanım oranı değerlendirildiğinde, bu ortamlardan uzak kalan çocukların akranlarıyla iletişimde çeşitli sorunlarla karşılaşması da göz önünde bulundurulması gereken diğer bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital iletişim araçlarının kişilerarası iletişim kapsamında kullanımı değerlendirilirken dikkate alınması gereken diğer bir husus da bireylerin sosyoekonomik durumlarıdır. Bireylerin sosyoekonomik durumu dijital iletişim araçlarını kullanım oranlarını etkileyebilmekte, ailelerin sosyoekonomik durumu da özellikle çocukların teknoloji kullanımında etkili olan diğer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailelerin gelir ve eğitim düzeyi, meslekleri gibi faktörlerle belirlenen sosyoekonomik durum çocukların teknoloji kullanımına yönelik tutum ve davranışlarını etkileyebilmekte, daha yüksek sosyoekonomik düzeyde olan ailelerin çocukları çoğunlukla daha fazla dijital cihaza ve dijital iletişim imkânına sahip olurken, daha düşük sosyoekonomik düzeydeki ailelerin çocukları bu imkânlara daha az erişebilmektedir (Dere, 2024: 61). Dolayısıyla kişilerarası iletişimde sosyoekonomik farklılıkların bireylerin dijital iletişim yeterliliklerini ve iletişim kapasitelerini etkileyebileceğini de söylemek mümkündür.

Dijital kültürün kişilerarası iletişime etki ettiği alanlardan biri de kuşaklar arasında gerçekleşen kişilerarası iletişimidir. Sosyal kuşaklar, aynı zaman diliminde yaşamış, aynı deneyimleri tecrübe etmiş ve aynı kültürel değerlerle beslenmiş kişilerin oluşturduğu topluluklar olarak bilinmektedir (Çalışır, 2017: 168). Prensky (2001: 3), dijital iletişim araçlarından kaynaklanan kuşaklar arası farklılıkları belirtmek için dijital yerli ve dijital göçmen kavramlarını kullanmıştır. Prensky (2001: 1-6), dijital kültürün var olduğu bir dünyada doğmaları sebebiyle, dijital dünyayla hayatlarının erken döneminde karşılaşan, günlük yaşamlarında dijital dünyaya dair teknolojik ürünlere ilgi duyan ve bunları kolayca kullanabilen, dijital kültüre iyi bir şekilde adapte olmuş kuşak için “dijital yerli”; dijital kültürün içinde doğmamış, bu kültürle sonradan tanışan, dijital yerlilere nispeten daha az uyum sağlayabilen kuşak için ise “dijital göçmen” kavramını kullanmıştır. Prensky’nin (2001: 3), “dijital yerli” ve “dijital göçmen” kavramlarına Palfrey ve Gasser (aktaran Kurt vd., 2013: 7-8), üçüncü bir grup daha eklemiş, dijital yerli ve dijital göçmenlere göre daha yaşlı bireyleri ifade eden bu grup için “dijital göçebe” (digital settlers) kavramını kullanmıştır.

Dijital dünyada doğup büyüyen yeni nesil gerçekle sanal arasında ayrım yaparken zorlanabilmekte, dijital dünyada doğmayan ancak dijital dünyada büyüyen ve uyum sağlamaya çalışan dijital göçmenler ise gerçekle sanalı ayırt etmede büyük sorunlar yaşamamakta, dijital göçebelerde ise durum daha farklı bir hal almakta, bu grup dijital yerlilerin ve dijital göçmenlerin aksine daha çok analog ve geleneksel yapıya bağlı kalmaya devam etmekte, dijital dünya, dijital yerliler için doğal bir ortamken, dijital göçmenler dijital ortama teknoloji ile pratik yaparak sonradan ulaşmaya çalışmakta, dijital göçebeler için ise dijital dünya, içinde yaşanması hiç de kolay olmayan ve çok da çekici görünmeyen bir dünya olmaktadır (Kurt vd., 2013: 8-9). Dolayısıyla dijital dünyanın aynı kuşaklar için kişilerarası iletişimde ortak bir alan oluştururken kuşaklar arasındaki iletişime başta dil olmak üzere çeşitli olumsuz etkilerinin olacağını söylemek mümkün görülmektedir.

Dijital iletişim ortamları, yüz yüze iletişim kurmak yerine, bireylerin çevrimiçi iletişime katılmalarına ve bu yolla sosyalleşmelerine olanak sağlamaktadır (Aksoy, 2020: 139). Bireylere yakın çevresi ve yüz yüze iletişimde bulunduğu kişilerle iletişimi zaman ve mekân kısıtlaması olmadan her an mümkün kılan dijital iletişim ortamları, yeni kişilerle tanışma noktasında da müthiş olanaklar sunmakta, bu ortamlarda çeşitli topluluklar oluşmakta, oluşan bu sanal toplulukları kişilerarası iletişim kapsamında inceleyen çalışmalar, söz konusu sanal ortamların çeşitli sorunları olan insanların bu sorunlarına çözüm bulmalarına yönelik bir araya gelebildikleri, tecrübelerini paylaşabildikleri platformlar olabildiğini ortaya koymaktadır (Kayıhan, 2024: 53).

Dijital teknolojilerle birlikte, bireylerin birbirleriyle etkileşim biçimleri yeniden şekillenerek küresel boyutta kültürel kimlikler ve uygulamalar yeniden tanımlanmakta, yaygınlaşan dijital kültür, iletişim ve kültürlerarası etkileşimi geliştirmede önemli bir rol üstlenmekte, sosyal medya platformları coğrafi sınırların ötesinde anlık iletişimi oldukça kolay bir olanak haline getirerek, farklı kültürde kişilerin, fikirlerini ve kültüre dair pek çok uygulamayı paylaşmasını mümkün kılmaktadır (Yılmaz & Aktürk, 2024: 40). Bununla birlikte farklı toplumlar arasındaki iletişim olanakları kolaylaştıkça, etkileşim artmakta, bunun bir sonucu olarak farklı kültürlere sahip olan toplumlar birbirine benzemeye başlamakta, dolayısıyla kültür küreselleştikçe genişlemekte ve daha fazla karmaşılaşmaktadır (Sancar, 2023: 248).

Kişilerin yapılarına bağlı olarak değişmekle birlikte, sosyal ağlarda aktif olan bireyler günlük yaşamlarında pasif bir yaşam tarzı da benimseyebilmekte, dijital iletişim araçlarının yaygın kullanımı ile birlikte toplum içinde yalnızlaşan kişi sayısında artış görülebilmekte, hatta aile içerisinde bile bireylerin aynı evde farklı dünyalara konuk oldukları, ailenin her üyesinin kendine ait ve adeta bir parçası gibi gördüğü akıllı telefonu ile hayata bağlandığını söylemek mümkün görülmektedir (Çakır & Dilci, 2024: 56).

Dijital teknoloji ürünü iletişim platformlarının, haberlerin, bilginin kolayca iletilmesine olanak sağlaması ve herkesin içerik üreticisi olabilmesi nedeniyle dezenformasyon ve stratejik algı operasyonları bakımından yeni bir araç haline gelmesi de söz konusudur (Budak, 2022: 319). Cihan ve Yıldız (2021: 135), sosyal medya aracılığıyla işlenen suç türleri ve bunların bireysel ve sosyal yaşama etkileri üzerine yaptıkları çalışmada hakaret, özel hayatın gizliliğini ihlal, verilerin hukuka aykırı olarak ele geçirilmesi, dolandırıcılık ve tehdidin en fazla işlenen sosyal medya suçları olduğunu tespit etmişlerdir. Bu kapsamda, dijital ortamda kurulan iletişim pratiklerinde güven sorununun en önemli sorunlar arasında olduğunu söylemek mümkündür. Dijital ortamda gerçek olmayan değişebilir kimlikler, bireylerin iletişim kurarken kuşku duymalarına neden olabilmekte, bu durum da kişilerarası iletişimi olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Dijital iletişim araçlarının en önemli özelliklerinden biri de bilginin hızlı yayılımıdır (Satır, 2024: 224). Dijital iletişim araçlarının (cep telefonu, tablet vb.) kolayca taşınabilir oluşu ve internete erişimin hemen hemen her yerde mümkün olmasıyla birlikte bireyler bulundukları her yerde hızlı bir şekilde iletişim kurma ve bilgiye erişme olanağına kavuşmuş, küresel düzeyde anlık iletişimin hızlı bir şekilde kurulması sağlanmıştır (Yaşa & Şen, 2024: 555). Dolayısıyla paylaşımların çok hızlı bir şekilde milyonlarca kişiye yayılabildiği göz önüne alındığında, bu ortamlarda yapılan paylaşımlar bireylerin özel hayatının ve mahremiyetinin ihlal edilebilmesine ve telafisi zor sonuçlarla karşılaşılmasına neden olabilmekte, ancak yine de toplumun büyük kesimi tarafından yaygın kullanımı göz önünde bulundurularak kullanıcılar arkadaşlarıyla iletişimde kalabilmek ve olup bitenlerden haberdar olmayı sürdürebilmek, sosyal izolasyon korkusu gibi çeşitli nedenlerle bu ortamlarda var olmayı tercih etmekte ve uzak kalmak istememektedir (Utma, 2018: 1194).

Dijital teknolojiye sahip iletişim araç ve uygulamalarının eski nesil iletişim araçlarına kıyasla iletişim ve etkileşim yönünden çok farklı olanaklar sunması nedeniyle kullanıcıların geleneksel medyadan daha çok dijital medyayı tercih ettikleri görülmekte (Algül & Arslan, 2024: 315), geleneksel medya gündeminin kişilerarası iletişimde önemli bir ortak alan oluşturduğu değerlendirildiğinde, kişilerarası iletişimde geleneksel medya içeriklerinin eskiye kıyasla daha az yer tuttuğunu söylemek de mümkün görülmektedir.

Sonuç

Teknolojide yaşanan değişim ve gelişimle dijitalleşmenin bir ürünü olan iletişim araçlarının hızla yaygınlaşması, toplumsal ilişkileri, gündelik yaşamı köklü biçimde etkilemiş ve büyük bir toplumsal ve kültürel dönüşüm sürecini başlatmıştır. Oluşan bu yeni dijital kültürle, teknolojinin sürekli geliştirdiği iletişim araçları hayatımızın her alanına derinlemesine nüfuz etmiş, bu durum

iletişim biçimlerimizi, davranışlarımızı, iş yapış süreçlerimizi, algılarımızı kısacası hayata dair hemen hemen her şeyi yeniden şekillendirmiş, müthiş bir hızla şekillendirmeye, değiştirmeye ve dönüştürmeye devam etmektedir. Herhangi bir konuda bilgi edinmek, iletişimde bulunmak, eğlenmek, arkadaşlık kurmak, hayata dair paylaşımlarda bulunmak, bir topluluğun parçası olmak, haber almak, gündemi takip etmek, olaylara yönelik destekleyici veya eleştirel fikirlerimizi belirterek kamuoyuna dâhil olmak, yakın çevremiz, tanıdığımız kişiler, ünlüler vb. kişilerin yaşamlarında olan bitenleri takip etmek, eğitimde faydalanmak, alışveriş yapmak, iş takibi yapmak, kamu hizmetlerinden faydalanmak vb. çok farklı maksatlarla kullanılan dijital iletişim araçları hem dijital dünyaya dair yeni iletişim alışkanlıkları oluşturmakta, hem de insanların gerçek yaşamdaki iletişim yapı ve içeriğine etki etmektedir. Bu çalışmada dijitalleşmenin en çok etki ettiği alanlardan olan kişilerarası iletişim ele alınmış, dijital kültürün kişilerarası iletişime etkileri irdelenerek, literatürde yer alan çalışmalar ve araştırmalar doğrultusunda konuya yönelik farklı açılardan değerlendirmeler yapılarak literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Dijital kültürün, yüz yüze iletişimin yanı sıra iletişim pratiklerini çeşitlendirerek sanal platformlarda, küresel boyutta zamandan ve mekândan bağımsız bir iletişim imkânı sağlayarak mekânsal algıyı değiştirdiği, sosyal medya platformlarında “sanal mekân”, yüz yüze iletişimde “gerçek mekân” olarak iletişimde ortaklaşmanın en önemli unsurlarından biri olan mekânı iki farklı yapıya dönüştürdüğü, bu durumun kişilerin iletişimlerinde fiziksel sınırları ve engelleri aşması gibi olumlu bir etkisi olurken diğer yandan, yüz yüze iletişimin azalması, duygusal bağların zayıflaması gibi çok farklı sonuçları doğurduğunu da söylemek mümkündür. Yapay zekâ uygulamaları ve sanal gerçeklik gözlükleri gibi araçlarla yakın zamanda kişilerarası iletişimin bireylerin kendilerinin oluşturduğu ya da oluşturulan sanal mekânlarda gerçekleşmesi de mümkün görülmektedir.

Dijital iletişim araçları sayesinde bireyler yüz yüze iletişimde bulundukları yakın çevreleri ile istedikleri yer ve zamanda kolay ve hızlı bir şekilde iletişim imkânı bulmakta, bu durum kişilerarası iletişimi kolaylaştırmanın yanı sıra, özellikle duyguların yüz yüze iletişimde olduğu şekilde jest ve mimikler, dokunma, koku gibi tüm duylara hitap edecek şekilde tam olarak aktarılamamasına, yüz yüze iletişimde kılık kıyafet seçimi, beden diline dikkat edilmesi gibi gösterilen özenin dijital ortamlarda genellikle gösterilmemesine, oluşan sürekli iletişimde bulunabilme halinin iletişimi kolay kılmasının yanı sıra kişilerarası iletişimi sıradanlaştırmasına ve eskiye kıyasla değersizleştirmesine de neden olabilmektedir. Bununla birlikte dijital iletişim ortamları sosyal statü, cinsiyet eşitsizliği gibi farklı engelleri ortadan kaldırabilmekte, bireylere düşüncelerini yüz yüze olduğundan daha rahat ve açık bir şekilde ifade etme olanağı sunmaktadır. Ancak bu durum da çeşitli etik sorunları beraberinde

getirmektedir. Gerçek kimlikler dışında farklı kimliklerle sanal ortamlarda kurulabilen iletişim büyük bir güven sorunu oluşturabilmekte, bu ortamlarda kurulan iletişime şüpheli bir şekilde yaklaşılabilir.

Coğrafi sınırların ortadan kalkmasıyla küresel düzeyde yeni ilişkiler kurma olanağı sağlayan dijital iletişim araçları, kültürel anlamda da büyük bir değişimi beraberinde getirmektedir. Kişilerarası iletişimde kullanılan yazılı ve sözlü dil, dijital ortamların kullanımı ile dönüşüme uğramaktadır. Dijital teknolojinin üreticisi durumunda olan toplumların dili ile kültürü bu ortamlarda daha baskın olmakta ve kişilerarası iletişimde bu dil ile kültürün etkisi de her geçen gün daha fazla kendisini göstermektedir. Bu durumun aynı kuşaklar arasında iletişimde yeni ortak alanların oluşmasını sağladığı ancak bu ortak alanların dijital içeriklerin çeşitliliği ve hızlı değişimi nedenleriyle yüzeysel kalabildiği, dijital dünyada doğan dijital yerliler, dijital dünyaya sonradan uyum sağlayan dijital göçmenler ve dijital dünyaya uyum sağlayamayan ya da sağlamak istemeyen daha yaşlı bireylerden oluşan dijital göçebeler arasında kuşak farkından kaynaklı kültürel farklılığı daha da derinleştirdiğini söylemek mümkündür. Özellikle çocuk ve gençlerin başta dijital oyunlar olmak üzere sanal ortamlarda çok fazla vakit geçirmeleri, sosyalleşmelerine yönelik çeşitli kaygıların oluşmasına neden olmakta, akranları ve yakın çevreleri ile yüz yüze iletişimin azalması ile sosyal izolasyon, depresyon ve dijital bağımlılık gibi çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunun yanı sıra dijital ortamlar özellikle çocukların yaratıcı güçlerini geliştirmelerine olanak sağlamakta, çoğunluğun bu ortamlarda var olması nedeniyle, bu ortamlardan uzak tutulan çocuklar da akranları ile iletişimde çeşitli sorunlarla karşılaşabilmektedir.

Kullanıcıların kendini ifade edebildiği dijital iletişim ortamları bir yandan sanal topluluklara katılma, yeni arkadaşlıklar edinme, hayata dair paylaşımlar yapma olanağı sağlarken bilgi kirliliği, mahremiyetin ihlali, gizlilik kaygıları ve algı yönetimi sorunlarıyla toplumsal yabancılaşmayı derinleştirebilmektedir. Dijital iletişim ortamında hızlı değişen gündem, birbirinden farklı, bağlamdan kopuk, sayısız içerik kişilerarası iletişimde herhangi bir konuda yoğunlaşmanın önünde engel teşkil etmekte ve yüzeyselliğe neden olabilmektedir.

Teknolojideki büyük ilerlemelerle her geçen gün birey ve toplum hayatına daha çok etki eden dijital kültür, kişilerarası iletişimi de gerek yapısal, gerekse içerik olarak çeşitli şekillerde etkilemekte, hayatın her alanını çepeçevre saran bu kültürün bireylere sağladığı kolaylıklar ve sunduğu fırsatların yanı sıra önemli riskler de barındırdığı görülmektedir.

Edwards (2020: 75-82), “Dijital Her Şeyi Yok Ediyor” adlı kitabında dijitalin insan ilişkilerini yok ettiğini, fiziksel olan şeylerin artık solmakta olduğunu, insanların hep beraber televizyon izlediği bir dönemden her seyircinin artık kendi kişisel ekranına baktığını ve bu parlak ekrandaki minik simgelerle

etkileşim halinde olduğunu belirterek dijital ortamlarda yapılan bu etkileşimi anlatırken “yapayalnız ekran” başlığını kullanmıştır.

Dijitalleşme ile gelen her yeni teknoloji, insan ve toplum yapısını dönüştürmeye devam ettikçe, oluşan yeni kültürde iletişimin yapısı ve içeriği değişmeye ve dönüşmeye devam edecektir. “Yapayalnız ekran” karşısında, sanal sosyalleşme ile yalnızlıktan kurtulduğunu düşünen bireylerin ironisi, yalnızca kişilerarası iletişim kapsamında değil çok farklı yönlerden de ele alınması gereken bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- Akalın, B., Veranyurt, Ü. (2020). Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ, *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2(2), 131-141.
- Aksoy, Z. (2020). Kültürlerarası Yeni Medya: Sosyal Medyanın Kültürlerarası İletişim Üzerinde Algılanan Etkileri. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, 3(2), 126-144.
- Aktaş, S.G. (2023). Ağ Toplumunda Dijital Medya Sahipliği: Elon Musk ve Twitter Örneği. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 31-52.
- Algül, A. ve Arslan, F. (2024). Havayolu Şirketleri ve Instagram Paylaşımları. Zehra Özkeçeci (Der.), *Dijitalleşmeyi Tartışmak* (s. 309-330) içinde. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aygül, H. ve Apak, F. (2019). Değişen Sosyallikler ve Yeni Sosyalleşme Pratikleri Ekseninde Youtube ve Çocuk Youtuberlar. Hasan Hüseyin Algül ve Erdal Eke (Ed.), *Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı* (s.143-172) içinde. Ankara: Nobel Yayınları.
- Babacan, M.E. (2017). *Sosyal Medya ve Gençlik*. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Baltaş, Z. (1994). *Bedenin Dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bargh, J.A. & McKenna, K.Y. (2004). The Internet and Social Life. *Annual Review Psychology*, 55, 573-590.
- Biricik, Z. (2022). Yeni İletişim Teknolojileri ile Değişen Çocukluk Kültürü: Dijital Çocukluk. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Dijitalleşme Özel Sayısı, 108-124.
- Budak, M.M. (2022). Kamu Diplomasisi ve Dijital İletişim, *Erciyes İletişim Dergisi*, 9 (1), 317-335.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi* (Birinci Cilt) (1. b.). (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çekic, E. (2025). Virtual Empathy: A Systematic Review of the Impact of Digital Communication on Interpersonal Relationships and Social Dynamics. *International Journal of Psychology*, 10(2), 11–29. <https://doi.org/10.47604/ijp.3320>
- Cihan, M. & Yıldız, S. (2021). Sosyal Medya Aracılığı ile İşlenen Suçlar: Facebook, Twitter ve Instagram Örnekleri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 135-150.
- Çağlar, F.S. ve Ulağlı, S. (2024). Kişilerarası İletişim ve Dijital Medya: Üniversite Öğrencileri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma. *Medya Okuryazarlığı Araştırmaları Dergisi*. 3 (1), DOI: doi.org/10.5281/zenodo.12595109
- Çakır, A. ve Dilci, T. (2024). Dijitalleşme, Kültür ve Psikoloji Üçgeninde Değer Algısı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(2), 40-63.
- Çakmak, V. ve Çavuş S. (2018). Sunuş. Veysel Çakmak ve Selahattin Çavuş (Der.), *Dijital Kültür ve İletişim* (s. 9-18) içinde. Konya: Literatürk.
- Çalışır, G. (2015). Kişilerarası İletişimde Kullanılan Bir Araç Olarak Sosyal Medya: Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *NWSA-Humanities*, 10(3), 115-144.
- Çalışır, G. (2017). Sosyal Kuşakların Kişilerarası İletişim Aracı Olarak Sosyal Ağları Kullanma Durumu. Ali Murat Kırık (Ed.), *Medya Çağında İletişim* (s. 141-173) içinde. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çetin, E. ve Ercansungur, O. (2022). COVID-19 ve Tüketim: Dönüşen Pratikler, Dijitalleşme ve Z Kuşağı. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 56, 36-49.
- Dede, A. (2024). Dijital İletişim, Dijital Vatandaşlık, Dijital Yönetişim ve CİMER. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 355- 365. doi: 10.11616/asbi.1396928
- Deniz, K. (2024). Kültürel Mirasın Aktarımında İnteraktif Müzecilik, Zehra Özkeçeci (Der.), *Dijitalleşmeyi Tartışmak* (s. 287-308) içinde. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Dere, S. (2024). Post Kovid-19 Döneminde Dijital Ebeveynliğin Sosyo Ekonomik Özelliklere Göre İncelenmesi: İstanbul Örneği. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 7(1), 59-84. DOI: 10.55150/apjec.1255094
- Deveci, T. (2019). Interpersonal communication predispositions for lifelong learning: The case of first year students. *Journal of Education and Future*, 15, 77-94. <https://doi.org/https://doi.org/10.30786/jef.358529>
- Erdoğan, İ. (2011). *İletişimi Anlamak*. Geliştirilmiş 4.Baskı. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Erol, S. ve Çalışır, G. (2023). Kişilerarası İletişimde Emoji Kullanımı: Whatsapp Örneğinde Bir İnceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(2), 1568-1599.

- Ertürk, H. (2020). Dijital İletişim ve Finansal Teknolojinin Bir Araya Gelmesi: Wechat Örneği. Nural İmrik Tanyıldızı (Ed.), *Dijital İletişim Yaklaşımları* (s. 77-120) içinde. İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.
- Edwards, A.V. (2020). *Dijital Her Şeyi Yok Ediyor*. (M. Yener, Çev.). İstanbul: Siyah Kitap.
- Fiske, J. (2017). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (S. İrvan, Çev.). 5. Basım. Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Gençer, R. ve Altun, A. (2021). Dijitalleşme, Bilgi Hiyerarşisini Değiştirdi mi? (Vebb: Veri, Enformasyon, Bilgi ve Bilgelik). *Diyaletolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 25-29.
- Gök, C. ve Perçin, S. (2016). Elektronik Alışveriş (E-alışveriş) Sitelerinin E-hizmet Kalitesi Açısından Değerlendirilmesinde DEMATEL-AAS-VIKOR Yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 131-144.
- Gökçe, O. (2017). *İletişime Giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gökulu, G. (2019). Sembolik Etkileşimci Teorinin Gündelik Yaşam Sosyolojisine Katkıları. *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl:23 Sayı: 80, 173-190.
- Gürüz, D. ve Eğinli, A.T. (2012). *Kişilerarası İletişim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı- Bir Alan Çalışması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 32, 151-176.
- Hepekiz, İ. ve Gökalliler, E. (2019). Sosyal Medya Aracılığıyla Yaratılan Kişisel Markalar ve Benlik Sunumu. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 761-782.
- Karahisar, T. (2013). Dijital Nesil, Dijital İletişim ve Dijitalleşen (!) Türkçe. *Online Academic Journal of Information Technology*, 4(12), 71-83. DOI: 10.5824/1309-1581.2013.3.006.x
- Karapınar, D.Ç., Kılıç, C. ve Daş, A. (2022). Dijital Bağımlılığın Kişilerarası İletişim Üzerine Etkisi: Atatürk Üniversitesi Örneği. *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Sayı: 9, 1-20.
- Kaygusuz, İ. (2024). Küreselleşme ve Dijitalleşme Süreçlerinin Kültürel Melezleşme Eğilimleri Üzerindeki Etkisi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 18(36), 20-38.
- Kayhan, B. (2024). Metaverse Platformlarında Kullanımlar ve Kişilerarası İletişim: Decentraland'e Yönelik Bir Netnografi Araştırması. *Galatasaray Üniversitesi İleti-ş-im Dergisi*, Sayı: 41, 46-75, DOI: 1016878/gsuilet.1494796
- Koca, S. ve Öcal, D. (2024). Sosyal Medya Ekseninde Kişilerarası İletişim ve Benlik Sunumu. *Atatürk Üniversitesi Yayınları*, 27, 1-14 DOI: 10.32952/communicata.1441454
- Koç, R. (2022). Dijitalleşen Kültür ya da Kültürün Dijitalleşmesi: Dijital Kültür Kavramı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(38), 500-513. DOI Number: 10.12981/mahder.1112610
- Kurt, A.A., Günüş, S. ve Ersoy, M. (2013). Dijitalleşmede Son Durum: Dijital Yerli, Dijital Göçmen ve Dijital Göçebe. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46 (1), 1-22.
- Logan, R. K. (2019). Understanding Humans: The Extensions of Digital Media. *Information*, 10(10), 304. <https://doi.org/10.3390/info10100304>
- Morva, O. (2016). Ben, Kendim ve Dijital Benliğim: Dijital İletişim Çağında Benlik Kavramsallaştırması Üzerine. Nilüfer Timisi (Ed.), *Dijital-Kavramlar, Olanaklar, Deneyimler* (s. 41-63) içinde. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Mutlu, E. (2008). *İletişim Sözlüğü*. 5. Basım. Ankara: Ayraç Kitapevi.
- Naumovski, V., Dana, L., Pesakovic, G., Fidanoski, F. (2017). Why interpersonal communication is important in public administration? *Współczesne Problemy Ekonomiczne*, 1(14), 55-77. <https://doi.org/https://doi.org/10.18276/wpe.2017.14-04>
- Nemlioğlu, Y. ve Arslan, A. (2023). Dijital İletişim ve Dijital Pazarlamanın Amatör Denizcilerin Marina Tercihleri Üzerindeki Etkisi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13(3), 627-646.
- Ölçekçi, H. (2020). Dijital İletişim ve Küresel Kültürel Etkileşimin Homojenleşme, Kutuplaşma ve Melezleşme Süreçleri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 50, 146-163.
- Özer, A., Gürkan, A.C. ve Ramazanoğlu, M.O. (2006). Oyunun Çocuk Gelişimi Üzerine Etkileri. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 54-57.
- Özgül, G.E. (2012). Bir Görme Biçimi Olarak Yeni Medya: Kamusal Bir Alan İmkânının Araştırılması. *Journal of Yaşar University*, 26(7), 4526-4547.
- Öztezcan, B.A. (2024). Dijitalleşme ve Eğitim. Zehra Özkeçeci (Der.), *Dijitalleşmeyi Tartışmak* (s. 17-39) içinde. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Palau-Sampio, D. ve Lopez-Garcia, G. (2025). *News, Media and Communication in a Polarized World: A Spanish Perspective*. SpringerBriefs in Political Science.

- Postman, N. (2010). *Televizyon Öldüren Eğlence*. (O. Akınbay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. MCB University Press, 9(5).
- Sancar, E. (2023). Dijital Kültür Alanındaki Araştırmaların Bilimsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Analizi. *Journal Of Emerging Economies And Policy*, 8(2) 247-260.
- Satır, M.E. (2024). Afet Dönemi, Dijital Medya ve Yalan Haber. Zehra Özkeçeci (Der.), *Dijitalleşmeyi Tartışmak* (s. 309-330) içinde. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sevinçli, N. (2024). Gerçeklik Düzleminde Dönüşen Zaman ve Mekân İlişkisinin Mimarlık Ofislerine Yansımaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2024(1), 165-187 DOI: 10.17494/ogusbd.1307186
- Solomon, D. ve Theiss, J. (2013). *Interpersonal Communication: Putting Theory Into Practice*, UK: Routledge.
- Sosyal Medya İletişimimizi Nasıl Etkiliyor*. Erişim: 18 Haziran 2025, <https://www.nazikemese.com/sosyal-medya-iletisimimizi-nasil-etkiliyor/>
- Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *Cybersychology and Behavior*. 7(3), 321-326.
- Toprak, A., Binark M., Yıldırım, A., Aygül, E., Börekçi, S. ve Çomu, T. (2009). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook "Görülüyorum Öyleyse Varım!"*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Tuncer, M.U. (2016). Ağ Toplumunun Çocukları: Z Kuşağının Kişilerarası İletişim Becerilerinin Çok Boyutlu Analizi. *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı 10, 33-45.
- Tuncer, M.U. ve Tuncer, A.İ. (2016). Kişilerarası İletişimin Dijitalleşmesi: E-Forum Etkileşiminin Tüketici Davranışına Etkisi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 42, 322-339.
- Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More From Technology and Less From Each Other*. New York: Basic Books.
- Türk Dil Kurumu. Erişim: 11 Mayıs 2025, <https://sozluk.gov.tr/>
- Tüzün, S. ve Ünal, C. (2023). Halkla İlişkilerin Bir Alt Bilim Dalı Olarak Kişilerarası İletişim Alanının Beslendiği Kaynaklara Yönelik Bir Atıf Analizi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 794-808. DOI: 10.29000/rumelide.1369116.
- Utma, S. (2018). Mahremiyet Olgusu ve Sosyal Medyada Mahremiyetin Serüveni. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59), 1193-1204.
- Ünal, Ş. ve Koçak, H. (2023). Dijital Kültürün Gündelik Yaşama Etkileri ve Kuşaklar Arası Karşılaştırmaya Yönelik Sosyolojik Bir Analiz. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(60), 2120-2128. doi: <http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.67028>
- Van Dijk, J. (2016). *Ağ Toplumu*. (Ö. Sakin, Çev.). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Varol, M.Ç. ve Varol, E. (2019). Kavram ve Kuramlarıyla Marshall McLuhan'a Bakış: Günümüzün Egemen Medya Araçları Ekseninde Bir Değerlendirme. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, June, 5(1): 137-158.
- Vural, B.A. ve Maden, A. (2011). Dijital Platformun Kurumsal İletişim Üzerindeki Etkileri. *Yeni Düşünceler*, Sayı: 6, 189-206.
- Yaşa, H. ve Şen, R. (2024). Hız, Üretici ve Sonsuz Kaydırma Kavramları Ekseninde Sosyal Medya Kültürü. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), 553-575.
- Yatkin, A. ve Yatkin, Ü.N. (2006). *Halkla İlişkiler ve İletişim*. 2. Basım. Ankara: Nobel.
- Yavuz, Z. ve Özkeçeci, Z. (2024). Dijital Kimlik ve Benlik. Zehra Özkeçeci (Der.), *Dijitalleşmeyi Tartışmak* (s. 163-177) içinde. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yaylagül, L. (2019). *Kitle İletişim Kuramları, Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. 10. Baskı. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldız, İ. (2020). Sağlık İletişimi Kapsamında Sağlık Bakanlığı'nın Dijital İletişim Kanallarını Kullanımı (Sağlık Bakanlığı Web Sayfası Özelinde), Nural İmik Tanyıldızı (Ed.), *Dijital İletişim Yaklaşımları* (s. 77-120) içinde. İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.
- Yılmaz, E. ve Aktürk, A. (2024). Dijital Kültür Çağında Eğitim ve Sosyalleşme. Zehra Özkeçeci (Der.), *Dijitalleşmeyi Tartışmak* (s. 39-64) içinde. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yılmaz, G. ve Yılmaz, E. (2022). Sosyal Alerjenler ve Kişilerarası İletişim Arasındaki İlişki: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (37), 55-79, DOI: 10.31123/akil.1079546.
- We Are Social Dijital 2024 Global Raporu* Yayınlandı. Erişim: 15 Mayıs 2025, <https://omgiletisim.com>

DİJİTAL KÜLTÜR VE SLAKTİVİZM

Pelin Tekin Çelik¹

Giriş

Edward Burnett Tylor, kültürü insan toplumunun evrimsel gelişiminin temel göstergesi olarak ele almış; bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetler ile bireyin toplum içinde edindiği tüm yetenek ve alışkanlıkların oluşturduğu karmaşık bir bütün olduğunu belirtmiştir. Tylor’a göre insanlık, tarihsel süreçte sözlü kültürden yazılı kültüre geçerek önemli bir evrim aşaması kaydetmiştir. Sözlü kültür, erken dönem toplumlarında bilgilerin, değerlerin ve geleneklerin sözlü anlatım yoluyla nesilden nesile aktarıldığı bir dönemi temsil ederken; yazılı kültür, bilgilerin kalıcı bir biçimde kayıt altına alındığı ve toplumların daha karmaşık yapılar oluşturabildiği bir evreyi işaret etmektedir. Bu bağlamda yazının icadı, Tylor açısından yalnızca teknik bir gelişme değil, aynı zamanda kültürel evrimin ileri bir aşamasıdır. Ona göre, sözlü geleneklerin değişime açık doğasının aksine, yazılı belgeler kültürel bilginin standartlaşmasını ve kurumsallaşmasını sağlamış, böylece uygarlıkların oluşumuna zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Tylor’un yaklaşımında sözlü kültür, insanlık tarihinin başlangıç aşamasına özgü iken, yazılı kültür, toplumsal ilerlemenin ve medeniyetin temel taşlarından biri olarak değerlendirilir (Tylor, 1871). Uzun süren yazılı kültür, hayatımıza teknolojinin de girmesiyle birlikte değişime uğramıştır. Artık dijital kültür kavramını irdelemekte ve bize sunduklarını tartışmaktayız. Tylor’un kültürü sürekli gelişen, değişen ve birikimsel bir süreç olarak ele alması, modern çağda dijital kültürün doğuşu ve yayılması açısından da önemli bir referans noktasıdır. Dijital kültür, bireylerin ve toplumların dijital teknolojiler aracılığıyla bilgi üretmeleri, paylaşımları ve yeni yaşam biçimleri geliştirmeleri sürecinde ortaya çıkan kültürel bir formdur. Bu bağlamda dijital kültür, Tylor’un kültürün evrimi anlayışına paralel şekilde, insanlık tarihindeki bir başka evrimsel aşamayı temsil etmektedir. Nasıl ki sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş Tylor’a göre insanlık tarihinde büyük bir dönüm noktası oluşturmuşsa, dijital kültür de bilgi üretimi, iletişim biçimleri ve toplumsal etkileşim alanlarında benzer bir devrim yaratmıştır. Dijital ortamda kültürel öğelerin hızla değişmesi, bireysel ve kolektif kimliklerin yeniden biçimlenmesi, Tylor’un kültürün dinamik ve sürekli dönüşen doğasına dair görüşleriyle örtüşmektedir. Bu açıdan dijital kültür, Tylor’un kültürel evrim çizgisinde yeni ve önemli bir aşamadır.

Harold Adam Innis da insanların kullandığı iletişim teknolojilerini toplumsal ve ekonomik yapının temel belirleyicisi olarak kabul etmektedir. Benzer şekilde Manuel Castells da “*kitle iletişim araçları kültürümüzün ifadesidir; kültürümüz de kitle iletişim araçlarının sunduğu malzemeler üzerinden işler*” şeklinde ifade etmektedir (Castells, 2008). Dijital kültür, bireylerin ve toplumların dijital teknolojiler aracılığıyla bilgi üretme, paylaşma ve iletişim kurma biçimlerinde köklü değişiklikler yaratan yeni bir kültürel ortamdır. Bu kültürde bireyler hem tüketici hem de üretici konumunda yer almakta, sosyal medya gibi dijital platformlar aracılığıyla kimliklerini, değerlerini ve toplumsal bağlılıklarını yeniden inşa etmektedir. Dijital kültürün belirgin özelliklerinden biri, toplumsal ve siyasal katılımın da dijital ortama taşınmasıdır. Dijital kültür, insanlık kültürünün yeni bir evresi iken; slaktivizm ise bu evre içinde ortaya çıkan yeni bir toplumsal katılım biçimidir. Böylece, kültürel evrimin bir parçası olarak dijitalleşme süreci ve bu süreç içinde gelişen slaktivizm, Tylor’un kültürün sürekli değişen yapısına dair görüşleriyle uyum içindedir. Bu bağlamda “slaktivizm” kavramı, dijital kültürün doğurduğu özgün bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Çalışmanın da çıkış noktası; bilgi ya da enformasyon toplumu olarak adlandırdığımız bu toplumda, mevcut kültürel ve iletişimsel değerlerimizle slaktivizm kavramı nasıl bir ilişki içerisindedir? Çalışmada, yeni bir kamusal alan olup olmadığı tartışılan sosyal mecralar, slaktivizm bağlamında incelenmektedir.

Kültür

Kültür, birçok sosyal bilimci farklı tanımlasa da kelime kökeni Latince “cultura”dan “colere”den (yetiştirmek, bakmak) fiilinden türeyen; yetiştirme, ekim, bakım gibi anlamları olan bir kavramdır. Kelime; antropolojik olarak ilk defa Tylor tarafından kullanılmış ve insan tarafından oluşturulan *bilgi, inanç, sağlık, hukuk, ahlak, gelenek ve diğer yetenekleri ve alışkanlıkları* içeren bir bileşik olarak ifade edilmektedir (Tylor, 1865).

Bilgi toplumu bilginin yaratılması, dağıtılması, yayılması, kullanılması ve manipülasyona uğraması adına önemli ekonomik, siyasi ve kültürel faaliyetlerinin olduğu bir toplumdur. İnsanların kimlik, kültür ile sosyal pratikleri inşa ettikleri, dinamik ve karmaşık bir alandır. Sermaye, emek yerine birincil üretimin bilgi olduğu toplumu ifade etmektedir. Kültür ve iletişim birbiriyle yakından ilişkili iki kavramdır ve Webster Sözlüğü’nde kültürün farklı tanımları mevcuttur. Don Foresta da Webster’da iki tanıma özellikle vurgu yapılmaktadır. Birincisi, insanın öğrenme ve bilgiyi sonraki nesillere aktarma kapasitesine bağlı insan bilgisi, inancı ve davranışının bütünleşmiş bir örüntüsü iken; ikinci kültür; ırksal, dini veya sosyal bir grubun geleneksel inançları, sosyal normları ve maddi özellikleri olarak tanımlanmaktadır. Foresta, iki tanım arasındaki kavram farkının, birincisinin bilgi ve bilginin nasıl aktarıldığıyla, ikincisinin ise bir toplumda insanların davranış ile ilişkilerini yöneten değerler

ve kabul edilmiş kurallarla ilgili olduğunu belirtmektedir (Cvjeticanin, 2008: 105-109).

Kapitalizmin sonucu olarak karşımıza çıkan modernite, her şeyi maddi olarak dönüştürmüş ve insana da atfedilen değer sayısal veridir. Goffman'ın "vitrin" kavramıyla açıklamaya çalıştığı benliğin ifade edilme biçimi artık günümüzde sosyal medyaya taşınmıştır. Kişinin kendisini nasıl sunduğu, neyi anlatmak istediği, başkaları tarafından nasıl izlendiği ve denetlendiği "vitrin" metaforuyla açıklanmaya çalışılmıştır. Kişinin sosyal mecralardaki içerik üretmesi, paylaşması, beğeni alması, yorumlanması, cevaplaması şeklinde devam eden akış aslında sistem tarafından yaratılan, değer biçme mekanizmasıdır. Aslında bu durum bireyi salt sayılara dönüştüren bir eylemdir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte içeriklerin kullanıcılar tarafından oluşturulduğu yeni bir düzlem olarak sosyal mecraların olumlu ve olumsuz tarafları mevcuttur. Kullanıcıların veri olarak görülmesi, sayısız ileti çokluğu nedeniyle yaşanan anlam karmaşası, denetleme mekanizması eksikliği, çevrimiçi yaşam sunması nedeniyle gerçek sosyal ilişkilerden koparmakta ve çelişkiler yaratmaktadır.

Baudrillard, bireyin dünyayı yeni teknolojik araçlarla algılaması sonucunda öznenin yok oluşunu ve öznenin yerini nesnenin aldığını ifade etmektedir. Gerçek ya da hayal arasındaki farkın silindiği bu yeni teknolojiler düzleminde, "kültür" kavramı farklı bir adaptasyona uğramıştır. Ya da gerçeklik yeniden mi inşa edilmektedir? Baudrillard'ın "simülasyon" olarak ifade ettiği bu durum; teknolojik gelişmelerle ve kapitalizmin sonucu olan maddi üretim ve tüketim çılgınlığıyla beraber gerçekliğin yeniden inşasını oluşturma biçimi olarak açıklayabiliriz. Yeni teknolojilerin oluşturduğu araçlarla betimlenen kimliklerimiz, sistemin içerisinde bize idealize edilerek sunulan belgelerdir. Aslında olunmak istenen kişi olarak tasvir edilen kimliklerimiz, aslı yerine konulan simülasyon belgelerdir (Baudrillard, 2011: 8).

Kültür, genetik olarak aktarılan bir durum olmadığından; bireyin yaşam tecrübesi içerisinde edindiği kazanımlardan (alışkanlık, davranış, tepki vb.) oluşmakta, dolayısıyla oluşması için eğitim ve öğrenme süreçlerinin yaşanması gerekmektedir. Kültür oluşturan ve gelişen bir olgudur. 20.yy'ın son dönemlerine gelindiğinde; sermaye sahipleri, kapitalist düzenin bittiğini, yeni dünya düzeninde bilgi çağında ve enformasyon toplumu üzerinde olduğumuzu belirtmişlerdir. Onlara göre; maddi üretimler yerini enformasyon üretimine bırakmıştı, güçlü olmak isteyenler için bilgiyi elde tutmak mühimdi. Hepimizin her an elimizin altında olan, ulaşılabilirliği ve elde edebilirliğinin kolay olduğu akıllı cihazlar (telefon, tablet, dizüstü bilgisayarlar) sayesinde bu alanların kullanımı ve yarattığı etkinin incelenmesi gerekmektedir (Fuchs, 2015: 11-12). Sözlü ve yazılı iletişim ile sağlanan bireylerin birbirine ulaşma, erişme, anlama durumları yeni iletişim teknolojileriyle birlikte farklı bir boyuta evrilmiştir. Artık mekân ve zaman sınırı ortadan kalkmış ve iletişim boyutu

kişisel olmaktan çıkıp kitleselleşmiştir. Eskiden kişisel alanımızdaki mevcut kişilerle iletişimdeyken, bu etkileşimin sınırı ve boyutu değişmiştir. Ayrıca yapılan araştırmalar neticesinde; insan zihni hayatı boyunca etkileşimde bulunduğu insanlardan en fazla 150 kadarını hatırlayabilmektedir. Ancak dijital iletişimin sağladığı dijital kültür ortamında sınırsız sayıda ilişkiyi hatırlayabilir, istediğimizde geri çağırabiliriz, geçmişe dair arama yapabilir, istenilen kodlara ve ihtiyaçlara göre gruplandırabiliriz (Törenli, 2005:45). Bu yeni kültürde; okur yalnız okur değildir, aynı zamanda hem kullanıcı hem yazardır. Metni alıp değerlendirebilmekte, istediği şekilde ve sayıda çoğaltabilmekte, değiştirebilmektedir. Dolayısıyla yazarın özgünlüğü, yapılan çalışmanın tekliği, eserin aurası gibi kavramlar dijital kültürde buharlaşmıştır (Chartier, 1998).

Dijital Kültür

Değişen ve gelişen teknoloji sayesinde kültür kelimesine atfedilen anlam da güncellenmektedir. Castell'in de belirttiği gibi; teknoloji toplumla özdeşleşmiş ve dolayısıyla kültürel süreçler de değiştirmiştir. Enformasyon toplumu, ağ toplumu olarak adlandırılan bu çağda dijital kültür kavramı ortaya çıkmaktadır. Multidisipliner bir tanımı olan dijital kültürün alanlarını şu şekilde açıklayabiliriz.

1-Akıllı cihazlar olarak tanımlanan; telefon, tablet, bilgisayar, televizyon gibi teknik ekipmanlar,

2-Dijital cihazlarda yaratılan kültürel öğeler,

3-Kültürel öğelerdeki içerikler,

4-Bilgiye erişim ve ulaşılabilirlik (Güzel, 2016:85).

Castells'in Ağ Toplumu Teorisi'ne göre dijital ağlar, bireyler arası iletişimi yataylaştırarak yeni katılım biçimlerini mümkün kılmaktadır. Jenkins'in "katılımcı kültür" kavramı da kullanıcıların yalnızca tüketici değil aynı zamanda içerik üreticisi olduğu bir medya ekosistemine işaret etmektedir. Medya çalışmaları literatürü, sembolik eylemlerin; hashtag kampanyaları, profil çerçeveleri gibi farkındalık yaratma potansiyelini kabul ederken, bu eylemlerin politik veya yapısal değişim yaratma kapasitesinin sınırlı olabileceğini iddia etmektedir. Bu durum, "clicktivism" olarak adlandırılan yüzeysel çevrimiçi aktivizm biçimleriyle de örtüşmektedir (Castells, 2008). Henry Jenkins'in "katılımcı kültür" kavramı, dijital kültürün kullanıcı merkezli üretim, paylaşım ve işbirliği boyutlarını vurgulamaktadır. Katılımcı kültür, Castells'in ağ toplumu içinde tanımladığı iletişim ağları, etkileşim biçimleri ve güç dinamikleriyle doğrudan ilişkilidir. Castells, ağ toplumunu bilgi ve iletişim teknolojileri tarafından desteklenen, esnek ve dağıtık yapılar üzerine kurulu bir toplumsal form olarak tanımlarken, Jenkins'in katılımcı kültürü, bu ağ yapıları içinde kullanıcıların hem içerik üreticisi hem de dağıtıcısı haline gelmesini açıklamaktadır. Bu bağlamda dijital kültür, ağ toplumunun altyapısını; katılımcı

kültür ise bu altyapının yarattığı pratikleri temsil etmektedir (Jenkins, 2006). Jenkins’in katılımcı kültürü, Castells’in ağ toplumu çerçevesinde somut bir kültürel pratik alanı olarak görülebilir. Dijital kültür, ağ toplumunun altyapı ve iletişim biçimlerini sağlarken, katılımcı kültür bu yapılar içinde kullanıcıların aktif üretim ve paylaşım süreçlerini tanımlar. Ancak her iki kuramın kesişiminde, dijital katılımın eşitlikçi potansiyelinin yanı sıra, yapısal güç asimetrisi ve ekonomik çıkarların da şekillendirici rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Benkler’in de belirttiği gibi, “*tüketiciler, endüstriyel bilgi ekonomisinin tüketicilerinden daha aktif ve üretken kullanıcılara dönüşmektedir.*” Kültür profesyonellerinin kontrolü az ya da çok kullanıcılarla paylaştıkları böyle bir bağlamda, tüketici ve üretici rollerinin sürekli olarak değiştiği görülmektedir. Kullanıcılar ağ ortamında daha fazla üretici haline gelmektedir ve aynı zamanda dijital ortamda kültürel hafızamızın, kimliklerimizin bir parçasını oluşturan mevcut bilgileri ve yeniden kullanma hakkını talep etmektedirler (Cyjeticanin, 2008: 106-107).

Günümüzde kapitalist sisteminde, kitlesel kültürel üretim ve dolayısıyla ifade araçlarımız çok uluslu kâr amaçlı holdinglerin çıkarları doğrultusunda ikincilleştirilmiştir. Bu durumda sorulması gereken soru, kültür mü piyasanın bir parçası, yoksa piyasa mı kültürün bir parçasıdır. Kültür endüstrileri kültürel ürünlere ve bilgiye mülk muamelesi yapmaktadır. İletişim teknolojileri, kullanıcıların geniş katılımını mümkün kılmaktadır, ancak bilginin mülkiyet olarak ele alındığı durumda kullanıcıların bilgiyi nasıl kullanabileceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, bilginin tüketim amaçlı mı yoksa eylem amaçlı mı kullanılacağına ilişkin konular gündemi meşgul etmektedir.

Bilgi artık hem girdi hem de çıktı statüsündedir ve rakipsiz konumdadır. Tarihsel olarak bakıldığında da kamusal içerik oluştururken, mevcut zenginliği yaratıcıları yeni eserler geliştirirken önceden var olan materyalleri kullanmaya teşvik etmiştir. Bu da kültürel mirasın ve kaynaklarına açık erişimin kültürümüzü canlı tutan yaratıcı süreçte önemli olduğunu göstermektedir. Değişen dinamiklerle birlikte zenginleştirilmiş ve büyüyen kamusal alan olmadan yeni bilgi daha fazla yeni bilgiye yol açmayacaktır. Dolayısıyla fikir üretimi ve dağıtımında toplumsal katılımı kısıtlanacak, ekonomi genelinde de gelişim hızı yavaşlayacaktır. İnternete bağlı mecraların bize sunduğu yeni olanaklardan yeni uygulamalar ortaya çıkmaktadır, ancak bu uygulamaları düzenleyen yasal sistem ve politikalar hala endüstriyel pazar temelli bir kurumsal ekolojiyi destekliyor görünmektedir. Gelecekte bunların daha az kontrole ve daha çok eylemi kolaylaştırmaya yönelik olup olmayacağı, demokratik ve kapsayıcı “bilgi toplumuna” mı yoksa daha da metalaştırılmış ve ticarileştirilmiş “bilgi toplumuna” mı dönüşeceği bilinmemektedir (Jenkins, 2006).

Lovink ve Spehr’in belirttiği gibi sosyal güç sadece bir şeyler yapmamıza izin verilmesinde ya da yapabilmemizde yatmamaktadır. Toplumsal güç, başkalarının

bir şeyler yapmasını engelleyebilmemiz ve başkalarına da yaptırabilmemiz gerçeğinde yatmaktadır. Ve gerçek güç budur. Toplumda bu güç dayanışma ile kazanılır, kurumlar bu dayanışmanın işlevsel hale getirilmesine olanak tanımaktadır. Dijital kültür, kurumsal ekolojinin hala tam olarak oturmadığı, sürekli değişen dinamiklerin damgasını taşımaktadır. Günümüzde dijital kültür, çevremizdeki dünyaya ilişkin tecrübelerimizi belirlemektedir ve bize yeni bilgi ağlarını küresel-yerel perspektifinden organize etmek için karmaşık bir dizi dijital araç sağlamaktadır. Asıl soru, bu durumun hangi amaçlar doğrultusunda kullanılacağıdır. Kültürlerarası iletişimi kolaylaştırmak mı yoksa kâr amaçlı bilgi ve enformasyon üzerindeki kontrolü pekiştirmek için mi kullanılacağı tam olarak cevaplanamamış konular arasındadır (Lovink, 2002).

Kültür, birçok farklı içeriğe ve boyuta sahiptir. Çeşitli politikalar ve siyasi katmanlar tarafından öngörülen geniş bir alanı vardır. Bilgi toplumu, kültürel deneyimlerimizi değiştirdiği için bir paradigma değişikliğini temsil etmektedir. Yeni teknolojiler; kültürel malların muhafaza edildiği, üretildiği, dağıtıldığı ve tüketildiği yeni koşullar getirmektedir. Kültür; bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımındaki yüksek gelişme, kültürel içeriğin yaratılması, depolanması, yayılması, kamuya açık sergilenmesi, korunması ve yeniden kullanılması için yeni yolları teşvik etmektedir. Dijital teknoloji kültürel üretimi, süreci ve arşivlemeyi fethetmiştir. Bilgi iletişim teknolojilerinin kültürel süreçlere entegrasyonu sadece teknik destek anlamına gelmemekte, süreçlerin kendisini de değiştirmektedir. Üretim tarafında yeni teknolojiler yerleşik sanat biçimlerini değiştirmekte ve yenilerini oluşturmaktadır. Altyapı hizmetlerinin ve içeriğin gelişimi mobil iletişim, internet hizmetleri ve yayıncılığın yakınsamasına yol açarak kitle iletişim araçlarında (internet, televizyon, cep telefonları) evrensel telekomünikasyon hizmetlerini kolaylaştırmaktadır. Kaliteli bir web sitesi oluşturmak, bir sanat kuruluşunu çok daha geniş kitleye açmaktadır. Halihazırda müzelerde, kütüphanelerde ve arşivlerde saklanan, toplumun ve insanlığın entelektüel hafızasını koruyan kültürel miras, dijital ortamda sadece korunmamakta, aynı zamanda kullanıcılarıyla ikinci bir yaşam da bulmuştur. Dijitalleşme, dijital içerik, dijital hizmetler, halkın kültür ve kültürel mirasa erişimi, yaratıcı endüstriler ile turizmin gelişmesi için hayati önem taşımaktadır. Aynı zamanda doğrudan uygulama için de bir temel oluşturmaktadırlar (Copic, 2008: 115-116). Bu bağlamda, sivil eylemde bulunmak adına fiili alanın yerine geçmeye başlayan, dijital mecralarda karşımıza çıkan dijital aktivizm elzemdir.

Dijital Aktivizm

Dijital aktivizm; bireylerin görüşlerini, desteklediklerini ya da tepki gösterdiklerini belirtmek için dijital ortamda sergiledikleri aktive etme biçimleridir. Kelime anlamı “bulunduğu yerden dijital eylemi desteklemek”

olan slaktivizm, dijital aktivizmin bir koludur. Daha önceleri aynı düşüncedeki insanlarla bir araya gelmenin zaman ve mekan bağlamındaki uzaklığı varken, günümüzde teknolojik gelişmeler sayesinde kullanılan araçlarla birlikte ayrıca bir çabaya gerek duymadan; dünyanın dört bir yanındaki insana her an ulaşabilme ve erişebilme özelliğine sahibiz (Shirky, 2010:60). Aynı düşüncedeki farklı mekan ve zaman mefhumuna bağlı olmaksızın birbiriyle etkileşimde bulunabilen insanların cemaat bilincinde bulunması beklenirken, aksine Baudrillard'ın da iddia ettiği gibi bireyin aslında sosyal yaşamdan uzaklaştığı ve bireyselleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çağımızın getirdiği yeni iletişim teknolojileriyle, her an yanımızda olan akıllı cihazlar, sosyal medya mecraları ya da internet üzerindeki platformlar, kamuya yönelik enformasyon bombardımanı, bireyi ya da kurumları artık duyarsızlaştırmıştır. İnternetin hayatımıza her manada bağlanması, tüm iş kollarında varlığını hissettirmesiyle birlikte birey, fiziki olarak gerçekleştirdiği eylemleri artık bir akıllı cihaz ile de yapabilir konuma gelmiştir. Geleneksel iletişim aracı olan; radyo, televizyon, gazete gibi tek yönlü ileti aktarımdan, artık etkileşimin iki yönlü olduğu, yeni bir boyuta geçmiş bulunmaktayız.

İnternetin etkileşimli olması ve bireyin hem içerik üreten hem de tüketen olması sebebiyle internet teknolojileri önem arz etmektedir. Fiili olarak eylemde bulunmak isteyen insanların bir araya gelerek oluşturduğu toplumsal alanlar, internetin hayatımıza girmesi ve sosyal mecraların da artık bazen bir kamusal alana dönüştüğü gerçeğini gün yüzüne çıkarmıştır.

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve internet kullanımının her geçen gün artmasıyla birlikte aktivizm hareketinin şekil değiştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bireylerin herhangi bir fiziki eyleme ihtiyaç duymadan, akıllı cihazlarıyla, ya da indirilen uygulamalardaki sosyal mecralarda siyasal, sosyal, toplumsal olaylara karşı tavırları ve tepkilerini gösterme biçimi değişmiştir. Günümüzde siyasi katılımın, elektronik katılıma evrilmesi olarak tanımlanan slaktivizm en geniş aktivizm biçimlerinden biri olarak ifade edilmektedir. Bilhassa genç neslin interneti aktif kullanmalarıyla birlikte slaktivist faaliyetlerine sıklıkla rastlanmaktadır, ayrıca bu durum sosyal mecraların gücünü de ortaya koymaktadır. Çoğunluğa göre slaktivizm genellikle siyasi amaçlar için kullanılan bir eylemdir ve sosyal mecradaki birçok siyasi içerik slaktivistler tarafından kullanılarak paylaşılmaktadır (Butler, 2011:21).

Fiili olarak herhangi bir eyleme katılmayan slaktivistler, sadece siyasi eyleme değil, her türlü bağış, yardım gibi kuruluşlara da destek vermek amacıyla bulundukları yerden kampanyalara imza atabilir, bağışta bulunabilir ve kişisel tatminini sağlayabilir. Asıl sorun da buradan çıkmaktadır. Bulundukları yerden eyleme katılan, fiili olarak katılmayan slaktivistler gerçekten toplumsal katkıda bulunabilmekte mi, yoksa kişisel tatmin mi gerçekleştirmektedir? Fiili olarak herhangi bir eyleme katılmasalar da sosyal medyanın yadsınamaz bir gücü

söz konusudur. Sosyal medyada daha fazla kişiye ulaşılabilir ve erişilebilir aynı zamanda kamusal gündem oluşturulabilme avantajı vardır. Slaktivistlere “sanal örgütlenme cemaati” ve “toplumsal, iletişimse ve siyasi pratiklerin yeni düzenleyiciliği” tanımlamaları yapılmaktadır (Yegen, 2025: 104-105).

Brafman ve Beckstorm’un örümcek ve deniz yıldızı metaforunu yeni iletişim modellerine entegre ettiğimizde; örümcek merkezden yönetilen bir hayvan olması sebebiyle geleneksel medyayı, deniz yıldızını ise merkezi yapıya sahip olmaması sebebiyle alternatif medyayı temsil etmektedir. Deniz yıldızı ortadan kesilse dahi iki deniz yıldızı elde edilebileceğinden sosyal mecralardaki içerikler gibidir. Sosyal mecralarda herhangi bir yöneticiye gerek duyulmaksızın var olunabilmesi, her bireyin yönetici olabilmesi hasebiyle dijital aktivizme geleneksel düşüncelerle yaklaşmak doğru olmayacaktır. Brafman ve Beckstorm bu bağlamda, geleneksel yapıdan aykırı olarak, bir liderin olmayışının düzensizlik ve kaosa neden olacağını düşünmektedir. Fakat birçok alanda geleneksel liderlik mekanizmasının yokluğu, toplumun farklı kesimlerinin de yükselmesine yol açmaktadır. Aslında bu durum, bir devrim niteliği taşımaktadır. İnternetin hayatımıza girmesiyle birlikte geleneksel iş dünyası değişti, yeni duruma adapte olmaya zorlandı ve toplumların da siyasi, sosyolojik, toplumsal politikası değişti. Lidersiz toplum olamayacağı düşünülürken şimdi herkesin lider olduğu yeni bir akım değer kazandı. Ters yüz olan ilişkiler aslında yerleşik kurumlara meydan okumakta ve çatışma halindedir (Kırık & Özcan, 2014:66).

Kişiler ya da toplumlar internetin yaygınlaşmasıyla, tepki gösterdikleri ya da savundukları, ifade özgürlüğü, insan hakları, çevre gibi sosyal veya politik mevzularda farkındalık yaratmak amaçlı ve -bireysel hareket edebildikleri- dijital ortamdaki eylemleri “dijital aktivizm” olarak tanımlanmaktadır. Kavramın; “internet aktivizmi”, “e-aktivizm”, “siber aktivizm” gibi farklı kullanımları da bulunmaktadır. Mary Joyce, dijital aktivizm kavramı üzerine yaptığı çalışmalarda; kavramın gerekliliği için belirli yapılardan bahseder. Bunlar; çevre- altyapı, ekonomik, sosyal ve politik yapılardır. Ekonomik, sosyal ve politik farklılıklar ise; aktivistlerin teknolojik altyapılarını nasıl kullanacağını etkilemektedir. Dijital aktivizmin altyapısı dijital ağı dayanmaktadır ve işlev görebilmek için; dijital kod kullanan birbirine bağlı bir cihaz grupları vardır. Söz konusu ağlar bizi sadece merkeze bağlamaz, onlar bizi birbirimize de bağlar. Böylece birçok sayıda vatandaş birbirlerine daha kolay bağlanabilir, özgün içerik üretebilir, gönderme ve yeniden gönderme yapabilirler. Ayrıca etkili siyasi hareketler yaratabilirler. İnternet üzerinde tüm bilgilerin üretilmesi, 1 ve 0’lardan oluşan bir rakam dizisiyle sağlanmaktadır ve bu diziler, dijital iletişimin evrensel aracıdır. Örneğin, Gazze’deki bir aktivist, cep telefonu ile bir videoyu internete yüklediğinde, bu video Minneapolis’teki bir üniversite öğrencisi tarafından izlenebilir. Benzer şekilde, Filipinler’deki bir aktivist, yolsuzluğa karşı bir Facebook grubu kurduğunda, Abu Dabi’den

Londra'ya kadar Filipinli gurbetçiler bu gruba katılabilir ve İngilizce ya da ana dilleri Tagalogca ile koordinasyon sağlayabilirler. Bu süreç, tüm dünyayı tek bir dil olan dijital kodun gücüyle bağlar. Dijital aktivizme ilişkin üç temel bakış açısı vardır. Bunlar; iyimserler, kötümserler ve ısrarcılardır (Joyce, 2010: 10-12). İyimserler dijital aktivizmin mevcut siyasi hiyerarşileri değiştireceğine ve vatandaşları siyasi eylem bakımından güçlendireceğine inanırlarken, kötümserler bu teknolojilerin gayrimeşru otorite uygulamak için kullanılma olasılığının da yüksek olduğunu iddia edip, kaos yaratacağına inanırlar. Her iki tarafın ortak noktası; dijital teknolojilerin dünya üzerinde önemli etkiye sahip olacağı yönündedir. Ancak kötümserler teknolojinin ahlaki açıdan olumsuz yanları olabileceği kanaatindedir. İyimserler ise; teknolojinin çoğunlukla eğlence, iletişim, bilgi ve ticaret için kullanıldığını iddia etmektedirler. Üçüncü kategori olan ısrarcı kategoridekiler ise; dijital teknolojide ne kurtuluş ne de lanet vardır, bunun yerine çok az şeyin değişeceğini düşünmektedirler. İsrarcılar dijital teknoloji hakkında iyimser veya kötümser olabilir, ancak bunun çok önemli olduğuna inanmıyorlar. İyimserler, teknolojinin “sosyal olarak inşa edildiği” görüşündedir. Yani, kullanıcıların teknolojinin değerini ve anlamını nasıl oluşturdukları önemlidir. Bir eğlence platformunu ortaklaşa kullanabilirler ya da alternatif siyasi içerik iletebilirler. Bu şekilde, iyimser görüş daha adil ve eşitlikçi bir geleceğin yanı sıra bu geleceğe ulaşmanın bir yolu olarak sıradan kullanıcının anlam yaratmasını sağlar. Diğer yandan, teknolojiye ilişkin kötümser görüşlerin çoğu teknolojinin anti-demokratik kontrolü korkusuna dayanmaktadır. Dijital teknolojilerin gözetim ve denetim gibi yeni kontrol yöntemleri sağlaması altyapı düzeyinde yönetimin içeriğe erişimi engelleyebilir ve kullanıcıların çevrimiçi eylemlerini vatandaşlar izleyebilir. Ağlar ayrıca gözetimin etkinliğini de artırır, tüm içerik artık aynı ağ geçitleri üzerinden yönlendirilebildiğinden “okunur”, bu da eski günlerde mevcut olmayan bir kolaylıktır. Bu mantıkla birlikte, dijital teknoloji aktivistlere yardımcı olmaktan çok onları tehlikeye atabilir. Gazeteci ve blog yazarı Evgeny Morozov bu konuda en çok bu görüşün savunucularındandır ve bu yaklaşım, otoriter rejimlerin dijital manipülasyonu, yüzeysel katılımın teşviki ve yanlış demokrasi algısı olmak üzere üç temel sorunu göz ardı etmektedir. Dijital aktivizmin çoğu zaman gerçek siyasi risk almayı değil, sembolik risk almayı yeğleyip sınırlı kaldığını belirtmektedir. Bu durum, toplumsal değişim için gereken sürdürülebilir hareketleri zayıflatır iddiasındadır. Ayrıca slaktivizmin yalnızca etkisiz olmakla kalmayıp, bireylerin görevini yapmış hissine de kapıldığından olayı içselleştiremediğini de söylemektedir (Morozov, 2011).

Gladwell de Morozov gibi, dijital alanlarda gerçekleştirilen eylemlerin, geleneksel örgütlenme biçimleriyle kıyaslandığında daha zayıf ve etkisiz olduğunu savunur. Ona göre sosyal medya, zayıf bağlar üretir ve düşük

düzeyle katılım sağlayıp, düşük riskli eylemlerle sınırlı kalır. Çünkü güçlü toplumsal hareketler, ancak yüksek risk ve maliyet gerektiren, güçlü bağlara dayalı kolektif eylemlerle başarıya ulaşmıştır. Dijital alanlarda gerçekleşen aktivizmin, derinlemesine örgütlenme, yüksek bağlılık ve somut dönüşüm yaratma kapasitesinin sınırlı olduğunu ileri sürmektedir (Gladwell, 2010). Morozov, “siber-ütopyacılık” olarak adlandırdığı internetin otomatik olarak demokratikleşme getireceği inancını eleştirmektedir. Ona göre dijital platformlar gözetim, sansür ve dezenformasyon için kullanılabilir, sahte katılım olarak adlandırdığı slaktivizm; yüzeysel çevrimiçi eylemler, derin politik angajmanın yerini alarak toplumsal değişim kapasitesini zayıflatabilir. Ayrıca X devrimi gibi söylemler, karmaşık politik süreçleri indirgemeci bir biçimde temsil eder. Morozov’un yaklaşımı, Jenkins’in katılımcı kültüründeki iyimser tonun sınırlarını ve Castells’in ağ toplumu modelindeki güç düğümlerinin olası olumsuz etkilerini görünür kılar.

Tutarlılar ise; dijital aktivizme negatif ya da pozitif bir yaklaşım içinde değildir. Onlara göre mobilizasyon, mesaj yayılması, organizasyon gibi çevrimdışı aktivizm taktikleri online imkanlar sayesinde daha hızlı yapılabilmektedir ama bu aktivizme yeni bir anlam yükleyecek kadar önemli bir etken değildir (Sıvıtanides, 2011: 3-5).

Dijital aktivizmin ilk örneklerine bakıldığında; 1990’lı yılların başında internetin yayılmasıyla birlikte mail grupları oluşturulmuştur. Oluşturulan mail grupları dijital aktivist hareketlerin atası olarak kabul edilmektedir. 10 Nisan 1990 yılında, 120 milyon müşterisi bulunan Lotus Firması’nın kişisel bilgilerini ve satın alma eğilimlerini bir veri tabanında birleştireceğini duyurması insanları tedirgin etmiştir. Bu durumdan rahatsız olan binlerce kişi birbirlerini uyarmak adına uyarı mailleri oluşturmuşlar ve bu veri tabanından çıkarılması için başvuruda bulunmuşlardır. Bu durum ilk dijital aktivizm örneklerindendir.

1999 yılında Seattle’da sergilenen Dünya Ticaret Örgütü Konferansı gösterileri, dijital aktivizmin kısa sürede ne kadar mesafe aldığının en net göstergelerinden birisi olmuştur. Küreselleşme karşıtı grupların başını çektiği gösteriler için hazırlıklar ulusal ve uluslararası arenada aylar öncesinden başlatılmıştır. Çevre politikaları, işçi hakları ile ilgili küreselleşme karşıtı gruplar internet üzerinden organize olarak daha önce benzeri görülmemiş şekilde yaklaşık 50 bin kişilik bir kitle oluşturmuş ve Seattle’da Dünya Ticaret Örgütü’nün düzenlediği konferansı protesto etmiştir. Bu olay internet üzerinden ulusal ve uluslararası örgütlenerek, birbirini hiç tanımayan çok sayıda bireyin ve sivil toplum kuruluşunun kolektif gerçekleştirdiği bir eylemdir. Dijital aktivizmin kitleleri kolayca bir araya getirmesi ve örgütlenmesinin ilk örneklerindendir (Turhan, 2017: 37-38).

Dijital aktivizmin türleri aktivistlerin amaçları ya da seçtikleri yöntemlere göre değişmektedir. Taraf olma/farkındalık aktivizmi, klicktivizm/slaktivizm, hacktivizm, vatandaş gazeteciliği ve kaynak oluşturma dijital aktivizm türleridir. Gelişmelerle yeni dijital imkanlar ortaya çıkacak ve yeni türler eklenecektir (Turhan, 2017:32).

Slaktivizm

Slaktivizm ilk olarak Dwight Ozard ve Fred Clark tarafından 1995 yılında Cornerstone Festival’inde kullanılan bir terimdir. “Dijital bir eylemi durduğu yerden destekleme” anlamına gelmektedir. “Tembel, miskin” anlamında olan İngilizce “slacker” ve “activism” kelimesinin birleşiminden meydana gelen “slaktivizm”, “miskin eylemcilik” icra eden slaktivistler de “miskin eylemciler” olarak tanımlanmaktadır (Yegen, 2025:90). Bu terim başta olumlu bir çağrışırda kullanılırken, etkinlikleri küçümsemek için de kullanılmaktadır. Bugün ise sıfır siyasi ve sosyal etkiye sahip, iyi hissettiren çevrimiçi aktivizm olarak tanımlanmakta ve iyi hissetme durumu slaktivist faaliyetlerin popülaritesinin arkasındaki ana sebep olarak öne çıkmaktadır. Sıklıkla gençlik aktivizmin yeni biçimlerini tanımlamak için kullanılan kavram siyasete, protestoya veya sivil itaatsizliğe aktif olarak katılmadan, para harcamadan, toplanmadan toplum için iyi bir şey yapmaktır (M.Skoric, 2010:78). Slaktivizm minimum çabayla kolayca sergilenebilen, siyasi hedeflere ulaşmaktan ziyade katılımcıların kendilerini iyi hissetmelerini sağlamada daha etkin olduğu düşünülen eylemleri tanımlamaktadır. Ancak bu durum sivil ve politik yaşam kalitesine katkıda bulunmaktan alıkoyduğu için aynı zamanda zarar da verebilir.

Çevrimiçi aktivizmin ortaya çıkışına karşın olarak slaktivist kavramı kullanılsa da aslında yeni bir tanım değildir. Örneğin siyasi tampon çıkartmaları, tişörtler, lastik bileklikler şeklinde de çevrimdışı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, bireyin belirli bir siyasi partiye veya davaya desteğini duyurmaktan ötesine geçememektedir. Bir başka biçimi; kâr amacı gütmeyen bir kuruluşun, kâr amacı güden işletmelerle iş birliği yapmasını içeren pazarlama türü olan amaç birliği de mevcuttur. Örneğin meme kanserine farkındalık yaratmak için simgesel olarak kullanılan pembe kurdeleler.

İnternetin oldukça yetenekli ve hevesli kullanıcıları gençler, slaktivist profiline uyması muhtemel demografik tiplerdir. Literatür taramalarına bakıldığında, özellikle genç nesillerin, 1990’lardan itibaren daha gevşek, daha az hiyerarşik ağlara ve çeşitli yaşam tarzıyla ilgili düzensiz seferberlik çabalarına katılmayı tercih ettiğini göstermektedir. Morozov, slaktivizmi; tembel nesil için ideal aktivizm türü olarak nitelendirmekte iken, Landman bu görüşe karşı çıkarak, çoğu slaktivistin muhtemelen gerçekten iyi niyetli insanlar olduğunu vurgulamaktadır. Sadece eylemlerinin değerini veya değersizliğini düşünmeye

zaman ayırmamaktadırlar ve fark yarattıklarını hissetmenin kolay yolunu aramaktadırlar. Sonuçta, herhangi bir çıkartma yapıştırmak veya beğen ya da paylaş düğmelerine tıklamak ne kadar zor olabilir! Minimum eylem gerektiren görevlere ilgileri nedeniyle, bu tembel aktivistler ellerini kirletmeye ve gerçek siyasi hedeflere ulaşmak için tamamlanması gereken daha zorlu görevlere girmeye isteksiz olarak da görülmektedir. Yapılan bir çalışmada; 4.000 lisans öğrencisinden oluşan bir örnekleme, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 2008 Başkanlık Seçimleri sırasında en yaygın siyasi katılım biçimleri, tartışma izlemektir. Gönüllülük gibi daha fazla bağlılık gerektiren siyasi eylemler daha az sıklıktadır. Bu, gençler siyasi olarak katılımı bulunsalar bile, katılım dereceleri düşük olacaktır ve gerçek siyasi etkileri az veya hiç yoktur (Landman, 2014).

Slaktivizm; görünüşte katılımı artıran ama çoğu zaman düşük riskli ve düşük çaba gerektiren eylemlerdir. Katılımcı kültür; sosyal medyada içerik üretme ve paylaşma eşiğini düşürerek, slaktivizmin tipik biçimleri olan “like”, “share” ya da profil resmi değiştirme gibi pratiklerin yayılmasına zemin hazırlar. Jenkins, katılımcı kültürün iyi tasarlanmış medya okuryazarlığı ve örgütlenme stratejileriyle, bu yüzeysel katılımları daha derin, kolektif ve sürdürülebilir eylemlere dönüştürebileceğini savunur. Bu anlamda, katılımcı kültür slaktivizmin risklerini barındırır da aynı zamanda onu aşma potansiyeline de sahiptir (Jenkins, 2006). Jenkins'in yaklaşımı, Gladwell ve Morozov'un eleştirilerinden farklı olarak, dijital katılımın yalnızca yüzeysel olmadığını; doğru yönlendirme ve topluluk desteği ile slaktivizmden daha etkili, dönüşüm odaklı bir dijital aktivizme evrilebileceğini vurgulamaktadır.

Dijital kampanyaların en önemli avantajlarından biri, çok sayıda insana minimum çabayla ve düşük maliyetle ulaşabilmeleri, dolayısıyla potansiyel olarak toplumsal veya politik bir konu/hareket hakkında kamu farkındalığını artırmalarıdır. Bir konu hakkında bilgi veya farkındalık yayma eylemi, genellikle bir sorunu çözme, iyilik yapma veya değişim yaratma yolundaki ilk adımdır. Dahası, politik veya sosyal konu hakkında farkındalık yaratılarak ve artırılarak, dikkat çekilir ve yaratılan her türlü dikkat, insanların fikirlerini değiştirme veya harekete geçme olasılığını yoğunlaştırır. Örneğin, pembe kurdele takmak gibi günlük aktivist çabalar meme kanserine çare bulunmasına yol açmasa da artan farkındalık şüphesiz kadınların muayene ve mamografi konusunda daha bilgili ve çalışkan olmasını sağlar. Bu nedenle, katılım için giriş engellerini düşürme kapasitesi nedeniyle katılım oranının artması için potansiyel yaratır. Bu nedenle, sosyal mecralardaki kampanyalar, farkındalık yaratarak ve daha fazla insanı siyasi ve sosyal konular hakkında daha iyi bilgi sahibi olmaya yönlendirerek siyasi katılımı olumlu yönde etkileyebilir ve potansiyel seferberliğin kapılarını açabilir. Ancak, sadece sayılar yeterli değildir ve sayılar dijital bir kampanyanın

başarısının da göstergesi değildir. Örneğin, popüler Facebook davası olan “Save the Children of Africa” 1,7 milyondan fazla üyesiyle etkileyici görünüyor, ancak topladıkları fon miktarı yalnızca yaklaşık 12.000 dolar, ortalama olarak üye başına bağışlanan, bir kuruştan daha azdır. Morozov bu durumu “dijital aktivizmin çok fazla çıkış yolu sağladığını” ve insanların katılımı için kolay bir yöntem olduğunu ve yapabileceklerinden çok daha az bağışta bulunmaya karar vermelerini sağladığını ileri sürmektedir (Morozov, 2011). Aslında bu durum, katılım oranlarını artırmak için bireylerden daha az talepte bulunurken aktivizmin kalitesini kötüleştirmiştir. Daha önemli mesele, her sorunun basit bir fon enjeksiyonuyla çözülemeyeceği gerçeğidir. İnternet, bağış toplamak için birçok yeni kanal açtığından, bağış toplama sıklıkla kampanyanın ana odağı haline gelirken, gerçek sorunlar genellikle bir kenara atılmakta ve bu fon arayışı katılımcıları daha etkili örgütlenme yollarından uzaklaştırmaktadır. Dolayısıyla bu durum geleneksel aktivizmden oldukça farklıdır. Aktivist nüfusun önemli bir kısmı bu seçimden ahlaki olarak memnunken tembel aktivizme dönüşürse, katılımın kalitesinin aşınması muhtemeldir. Örneğin, sosyal mecralara katılmanın kolaylığı, insanları aynı davaya daha üretken yollarla yardım etmekten alıkoyabilir. Sosyal mecralarda herhangi bir gruba katılma eylemi, siyasi veya sosyal bir sorunun cevabı olarak algılandığından, bu durum, kişinin davaya katılımının başlangıcı yerine sonu haline gelir ve aktivizmin doğasını zayıflatabilir. Ayrıca, birçok çevrimiçi kampanyanın odak noktası gibi görünen bağış toplama faaliyetleri, vatandaşların diğer grup üyeleriyle anlamlı gerçek yaşam faaliyetlerine katılma çabalarını baltalayabilir. Ne kadar az olursa olsun para bağışlamış olmaları, kendilerini iyi hissettirir, yani zaten üzerlerine düşeni yapmış olduklarını ve bu nedenle yalnız bırakılmaları gerektiğini düşünürler (M.Skoric, 2010: 84-85).

Çevrimiçi aktivizm üzerine gelecekteki araştırmalar için temel zorluklardan biri, kamuya açık sosyal medya mesajlarının analiz edilmesinin doğru ve geçerli tahminlerine yol açıp açmayacağı ve seçim sonuçları gibi belirli davranışsal tahminler yapmak için kullanılıp kullanılamayacağıdır. Seçimleri tahmin etmek için X verilerini kullanan çalışmalara ilişkin yakın tarihli bir meta-analiz, X mesajlarının tahmin gücünün geleneksel kamuoyu yoklamalarıyla aynı seviyede olmasa da yine de vatandaşların oy tercihleri hakkında yararlı içgörüler sağlayabileceği görülmüştür. Gelecekteki araştırmalar için önemli olan sosyal medya verilerine dayalı tahminler ile geleneksel kamuoyu yoklamaları tarafından yapılan tahminler arasında ve sosyal medya tahminleri ile seçim sonuçları, miting katılımı vb. gibi deneysel olarak elde edilen veriler arasında karşılaştırmalar yapmaktır. Çevrimiçi siyasi tartışmaları veri kaynağı olarak kullanan yakın tarihli bir çalışma, duygusal tepkilerin beş yıllık bir süre boyunca ABD başkanlık onay oranlarını tahmin etmek için kullanılabileceğini göstermiştir (M.Skoric, 2010: 86).

Sosyal medya veri madenciliği doğru tahminlere yol açabiliyorsa, bu analizler geleneksel kamuoyu yoklamalarına göre daha düşük maliyete sahiptir. Ayrıca, ikna ve etki dinamikleri, çoğu iletişimsel eylemin ve ağıın uzunlamasına yakalandığı ve dijital izler olarak korunduğu ortamda çok daha kolay incelenebilir. Sosyal medya verileriyle ilgili sıklıkla dile getirilen bir sorun, sosyal medya kullanıcılarının genel nüfusu temsil etmemesidir, çünkü genellikle erken benimseyenler, gençler ve daha iyi eğitilmiş vatandaşlardır. Bu eleştiriler birkaç yıl öncesine kadar haksız değildi, ancak Facebook gibi sosyal medya platformlarının penetrasyonunun birçok gelişmiş ülkede nüfusun yüzde ellisine ulaştığını ve birçok gelişmekte olan ülkede hızla arttığı görülmektedir. Ayrıca, sosyal medyayı kullanan ve kullanmayanların özelliklerine ilişkin artan bilgi akışı göz önüne alındığında, penetrasyon oranları önemli ölçüde düşük olsa bile, tahmin ve ağırlıklandırmanın bir kombinasyonu kullanılarak makul derecede doğru nüfus tahminleri elde etmek mümkündür (Morozov, 2011).

Tüm slaktivist kampanyaları tamamen reddetmek mantık dışıdır. Çünkü farkındalık yaratmak, fon toplamak, zamanla daha önemli siyasi eylemlere yol açabilecek konulara ilgi uyandırmak gibi konularda faydalıdır. Örneğin 2011 yılında, Avusturyalı bir öğrenci hareketi üzerine yapılan çalışmada; yeni üyelerin başlangıçta yalnızca bilgi paylaşarak pasif bir şekilde katıldıkları, ancak grubun değerlerini aşamalı olarak daha aktif hale getirdikleri görülmüştür. Slaktivistler siyasi hedeflere ulaşmak için doğrudan sivil itaatsizliğe katılmasalar da belirli bir davayı destekleyen toplam kişi sayısını artırmaktadırlar. Morozov gibi şüpheli bile, birçok kullanıcının slaktivist eğilimlerini reddetmemekte, gerçekçi beklentilere ve hedeflere sahip başarılı çevrimiçi girişimler olduklarını belirtmektedir. Slaktivistler küçümsenmemeli, eylemlerini sosyal medyanın ötesine ve gerçek dünyaya taşımaları için yetiştirilmelidirler. Gelecekteki araştırmalar slaktivizme karşı önyargılı olmamalı, slaktivistlerin çağdaş politik yaşamdaki rolünü değerlendirmek için yenilikçi, disiplinler arası yöntemler geliştirmeye aktif olarak odaklanmalıdır.

Sonuç

Kullanıcılar, gelişen teknoloji sayesinde, iletişim ağlarında her an çevrimiçi olmalarıyla yeni bir güç kazanmıştır. İfade özgürlüğünün sınırları artmış ve değişim de kaçınılmaz olmuştur. Ancak klavye üzerinde gerçekleştirilen aktivizm hareketleri dijital tembelliği de beraberinde getirmiştir. Online ağlar; örgütlenme, hız ve bazen demokratik ortam sağlasa da etkili sonuçlar için kitlelerin sokaklarda gerçekten seslerini yükseltmeleri gerekmektedir. Çinli aktivist Xiao Qiang “dijital aktivizm belirsizdir, biz idealistler harekete geçmeliyiz.” şeklinde ifade etmektedir. Chomsky de benzer görüşe ek olarak; aktivizmin dönüşümünü anlatırken, çeşitli aktivist hareketlerin (feminist, savaş karşıtı, küresel ısınma karşıtı gibi) ortaya çıktığını, ancak yine de 1960’lardaki

etkinin olmadığını dile getirmiştir. 2010 yılında yaptığı bu konuşmadan sonra Ortadoğu’da Arap Baharı yaşanmıştır. Arap Baharı’nın sadece sosyal mecralar sayesinde olmadığı aşıkarsa da katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Yalnızca bir “tık” ya da “like” ile tepkilerini dile getiren, bulundukları yerden aktivistlik yapan sosyal medya kullanıcılarının, neyi destekledikleri, neden tepki gösterdikleri, bilinçli mi yaptıkları soru işaretleri barındırmaktadır. Katılımcı kültürün potansiyelini gerçekleştirebilmesi, yalnızca teknolojik erişim ve kültürel üretim kapasitesiyle değil, aynı zamanda ağ toplumunun güç ilişkilerinin demokratikleştirilmesi ve Morozov’un işaret ettiği dijital risklerin azaltılmasıyla mümkündür.

Sosyal medya platformları dijital aktivizmin temellerini oluşturmaktadır. Ekonomik olarak maliyet düşüklüğü ve iletişimin hızlı olması nedeniyle bu alanlardaki sanal eylemlere daha çok aktivist katılmaktadır. Dijital kültür etkisiyle kamusal alan, bireysel ve grup dinamikleri değişince, tepkilerimizi ifade etme ve eyleme geçme biçimlerimiz de değişebilmektedir. Değişen kültürümüzle birlikte, eylem biçimlerimizin de değişmesi ve bu dönüşümün yaratacağı sosyal etki tartışmaları devam etmektedir.

Kaynakça

- Baudrillard, J. (2011). *Simülarklar ve Simülasyon*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom*. New Haven: Yale University Press.
- Butler, M. (2011, Şubat 21). Clicktivism, Slacktivism, or 'Real' Activism? Cultural Codes of American Activism in the Internet Era. *A thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of the*.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı Ekonomi Toplum ve Kültür*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chartier, R. (1998). *Yeniden Geçmiş - Tarih, Yazılı Kültür, Toplum*. Ankara: Dost Yayınları.
- Copic, V. (2008). Digital culture in policy documents: the national perception of cultural diversity- the case of Slovenia. A. Uzelac, & B. Cvjeticanin içinde, *Digital Culture: The Changing Dynamics* (s. 113-127). Zagreb: Institute for international Relations.
- Cvjeticanin, B. (2008). Challenges for cultural policies: the example of digital culture. A. Uzelac, & B. Cvjeticanin içinde, *Digital Culture: The Changing Dynamics* (s. 103-113). Zagreb: Institute for International Relations.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital Emek ve Karl Marx*. İstanbul: Nota Bene Yayınları.
- Gladwell, M. (2010, 4 Ocak). Small change: Why the revolution will not be tweeted. *The New Yorker*.
- Güzel, E. (2016, Mart 15). Dijital Kültür ve Çevrimiçi Sosyal Ağlarda Rekabetin Aktörü: Dijital Habitus. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, s. 82-103.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York: New York University Press.
- Joyce, M. (2010). *Digital Activism Decoded The New Mechanics of Change*. New York: International Debate Education Association.
- Karagöz, K. (2013, Mart 3). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri. *İletişim ve Diplomasi*, s. 131-153.
- Kırık, A. M. & Özcan, A. (2014, Mart 12). Bir Dijital Aktivizm Örneği: Akıllı Ağ. *Online Academic Journal of Information*, s. 61-78. Online Academic Journal of Information. adresinden alındı
- Landman, T. (2014). Slacktivism and its critics: A critical approach to digital activism. *Journal of Digital Activism*, 23-35.
- Lovink, G. (2002). *Dark fiber: Tracking critical Internet culture*. Cambridge: MIT Press.
- M.Skoric, M. (2010). What Is Slack About Slacktivism? C. B. Huat içinde, *Methodological and Conceptual Issues in Cyber Activism Research* (s. 77-93). Singapore: Assia Research Institute.
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of Internet freedom*. New York : PublicAffairs.
- Özdemir, S. (1998). *Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Shirky. (2010). *Herkes Örgüt İnternet Gruplarının Gücü*. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Sivitanides, M. (2011). *The Era of Digital Activism*. Conference for.
- Törenli, N. (2005). *Yeni Medya Yeni İletişim Ortamı*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Turhan, D. G. (2017, Ocak). Dijital Aktivizm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26-44.
- Tylor, E. B. (1865). *Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization*. London: John Murray.
- Tylor, E. B. (1871). *Primitive culture: Researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art and custom*. London: John Murray.
- Yegen, C. (2025, Şubat 14). Bir Dijital Aktivizm Biçimi Olarak Slacktivism: Change.org Örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, s. 84-108.

DİJİTAL BAĞIMLILIK VE KÜLTÜR

Serkan Güner¹

Giriş

Dijital teknolojiler, yalnızca yaşamı kolaylaştıran araçlar olmanın ötesinde, bireylerin düşünme, öğrenme, iletişim kurma ve sosyalleşme biçimlerini köklü şekilde dönüştürmüştür. İnternetin küresel ölçekte yaygınlaşmasıyla birlikte akıllı telefonlar, sosyal medya platformları, çevrim içi oyunlar, dijital içerikler özellikle çocuklar ve gençler arasında günlük yaşamın vazgeçilmez parçaları hâline gelmiştir (Üstündağ, 2022). Dijitalleşme süreci, yaşamın pek çok alanında fırsatlar sunarken aynı zamanda dijital bağımlılık gibi karmaşık ve çok boyutlu sorunları da beraberinde getirmektedir.

Dijital bağımlılık, bireylerin dijital cihazları ve içerikleri kontrolsüz, aşırı kullanmaları sonucunda günlük yaşamlarını olumsuz etkilemesi ve gerçek yaşamla bağlarının zayıflatması durumudur (Young, 1998). Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization, 2018), sorunu, küresel sağlık gündemine taşıyarak dijital oyun bağımlılığını «oyun oynama bozukluğu» olarak tanımlamış ve ICD-11 kapsamında resmî bir klinik tanı olarak kabul etmiştir. Bu gelişme, dijital bağımlılığın yalnızca bireysel psikolojik bir sorun değil, aynı zamanda küresel düzeyde ele alınması gereken bir halk sağlığı meselesi olduğunu göstermektedir (Brand vd., 2016).

Dijital bağımlılığın nöropsikolojik yönü de dikkat çekicidir. Sosyal medya ve dijital oyunlar, beynin ödül sistemini harekete geçirerek dopamin salınımını tetiklemekte, bu da kullanıcıların tekrar eden dijital davranışlara yönelmesine neden olmaktadır (Király vd., 2018). Bu davranışsal döngü, bireylerde zamanla dijital platformlara bağımlı hâle gelme eğilimini artırmaktadır. Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar da bu durumu doğrulamaktadır. Doğrusever (2021), Türkiye'deki ergenlerin önemli bir kısmının günlük ortalama beş saatten fazla dijital cihaz kullandığını ve bu sürenin büyük bölümünü sosyal medya ve dijital oyunlarla geçirdiğini belirtmiştir.

Dijital bağımlılık yalnızca bireysel değil; aynı zamanda toplumsal ve kültürel düzeyde de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Türk kültürünün temel yapı taşları olan yüz yüze iletişim, aile içi etkileşim, toplumsal dayanışma ve kültürel değer aktarımı, dijitalleşmenin etkisiyle dönüşüme uğramaktadır (Livingstone & Helsper, 2007). Genç bireylerin sosyal medya fenomenleri ve dijital içerik üreticileri gibi dışsal aktörler aracılığıyla kültürel kimliklerini şekillendirmeleri,

¹ Doktorant, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, sefguner@gmail.com, Orcid: 0009-0004-0152-4233

geleneksel değer sistemleri ile dijital normlar arasında çatışma doğurmakta; bu durum kültürel süreklilik açısından yeni tehditler oluşturmaktadır (Anthony, 2013). Bu bağlamda dijital bağımlılık, yalnızca bireyleri etkileyen psikolojik bir durum değil; toplumun kültürel bütünlüğünü tehdit eden çok katmanlı bir sorun olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de Yeşilay gibi kurumlar, bu sorunla mücadelede öncü rol üstlenerek okul temelli eğitimler, aile rehberliği ve kamuoyu farkındalık kampanyaları yoluyla dijital bağımlılığın etkilerini azaltmaya yönelik önlemler geliştirmektedir (Yeşilay, 2025). Ancak bu girişimlerin etkili ve sürdürülebilir olabilmesi aileler, eğitimciler, politika yapımcılar ile çok aktörlü ve eşgüdümlü bir yaklaşımın geliştirilmesini gerekli kılmaktadır (Rideout, 2015). Ayrıca dijital bağımlılık yalnızca bireysel tercihlerle değil; COVID-19 pandemisi gibi olağanüstü koşulların dayattığı yapısal zorunluluklarla da ilişkilidir. Pandey & Pal (2020), COVID-19 pandemisiyle birlikte dijital araç kullanımının kalıcı yaşam pratiğine dönüştüğünü, çevrimiçi olma durumunun giderek içselleştirildiğini ve bireylerde teknolojiyle kurulan ilişkinin nitelik değiştirdiğini vurgulamaktadır.

Bu çalışmada dijital bağımlılığın bireysel, toplumsal ve kültürel boyutları Türkiye bağlamında incelenmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, Yeşilay, yerli ve uluslararası akademik çalışmalar ile Türk kültürüne özgü örüntüler üzerinden dijital bağımlılığa dair tartışmalar yürütülmektedir. Ayrıca çocuklar ve gençler özelinde doğru dijital kullanım stratejileri, ailelerin ve eğitim sisteminin rolleri ile kültürel sürdürülebilirlik açısından ortaya çıkan riskler ve öneriler ele alınmaktadır.

Dijital bağımlılık, özellikle oyun temelli dijital içeriklerle bağlantılı olarak, son yıllarda küresel sağlık ve kamu politikası gündeminde daha görünür bir hale gelmiştir. Bu farkındalığın en belirgin göstergelerinden biri, Dünya Sağlık Örgütü’nün (World Health Organization [WHO]) dijital oyun oynama bozukluğunu (gaming disorder) resmî bir klinik tanı olarak kabul etmesidir. WHO, 2019 yılında yayımlanan Uluslararası Hastalık Sınıflandırması’nın (ICD-11) 11. versiyonunda, oyun oynama bozukluğunu bağımlılık türleri arasında değerlendirmiş ve bu durumu küresel halk sağlığı meselesi olarak tanımlamıştır (World Health Organization, 2018).

ICD-11’e göre bu bozukluğun temel tanı ölçütleri üç başlıkta toplanmaktadır: (1) dijital oyunlar üzerinde kontrol kaybı yaşanması, (2) oyun oynamaya diğer ilgi alanları ve günlük yaşam sorumlulukları olmasına rağmen öncelik verilmesi, (3) bu davranışın olumsuz sonuçlarına rağmen sürdürülmesi. WHO’ya göre bu davranış örüntüsünün genellikle en az 12 ay sürmesi gerekmektedir; ancak ciddi durumlarda bu süre daha kısa olabilir. Bu sınıflandırma, dijital bağımlılığı bireysel davranış bozukluğunun ötesinde, küresel düzeyde yönetilmesi gereken bir kriz olarak sunmaktadır (Rumpf vd., 2018).

Dijital bağımlılık tanımı, nörobilimsel ve psikososyal bulgularla desteklenmiştir. Dijital oyunların ve sosyal medya platformlarının, beyin ödül sistemi ile bağlantılı dopamin salınımını tetiklediği ve kullanıcıların tekrar eden çevrim içi davranışlara yönelmesini sağladığı ortaya konulmuştur (Lopez-Fernandez vd., 2019). Bu, bireyleri uzun süreli çevrim içi vakit geçirmeye itmekte; bağımlılık davranışlarının nöropsikolojik zeminini güçlendirmektedir (Ding vd., 2023).

Amerikan Psikiyatri Birliği (American Psychiatric Association [APA]), 2013 yılında yayımladığı DSM-5 el kitabında “İnternet Oyun Oynama Bozukluğu”nu (Internet Gaming Disorder) daha fazla araştırılması gereken bir klinik tablo olarak değerlendirmiştir. Bu sınıflandırma, WHO’nun ICD-11 kapsamındaki yaklaşımıyla güçlendirilmiş ve dijital bağımlılığın tanı, izleme ve müdahale süreçlerine uluslararası düzeyde ortaklık sağlanmıştır (Edition, 2013). Birçok ülke, bu sınıflandırmaları temel alarak dijital bağımlılıkla mücadeleye yönelik sağlık ve eğitim politikaları geliştirmiştir. Özellikle Güney Kore, Çin ve Japonya gibi ülkelerde dijital bağımlılık klinikleri ve davranışsal rehabilitasyon merkezleri kurulmuştur. Avrupa’da ise medya okuryazarlığı temelli okul müfredatları ve ebeveyn destek programları geliştirilmiş; toplumsal farkındalık kampanyaları yaygınlaştırılmıştır (Van Den Eijnden vd., 2018).

Türkiye’de dijital bağımlılıkla mücadele, büyük ölçüde sivil toplum öncülüğünde özellikle Yeşilay tarafından yürütülen kampanyalarla şekillenmektedir. Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı (TBM) gibi modeller, okul tabanlı bilinçlendirme ve aile rehberliği gibi önleyici araçları içermektedir (Yeşilay, 2025). Ancak bu alandaki yasal ve yapısal düzenlemeler henüz gelişim aşamasındadır.

Pandemi koşulları, dijital bağımlılığı yalnızca bireysel tercihlerin değil; aynı zamanda yapısal zorunlulukların sonucu hâline getirmiştir. Polyakova vd. (2024), COVID-19 pandemisi sırasında çevrim içi olma hâlinin yaşamın temel bir pratiğine dönüştüğünü ve bu sürecin bireylerin dijital ortamlara bağımlı hâle gelmelerini hızlandığını belirtmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü’nün dijital oyun bağımlılığını tanınması; sorunun yalnızca bireyler düzeyinde değil, toplumsal ve küresel ölçekte iş birliği gerektiren bir sağlık ve eğitim sorunu olarak görülmesini sağlamıştır. Türkiye gibi dijital dönüşüm sürecini hızlı yaşayan ülkelerde, hem sağlık hizmetleri hem de eğitim sistemiyle çok aktörlü, bilim temelli, bütüncül müdahale modellerine ihtiyaç vardır. Dijital bağımlılık, internetin ve dijital cihazların yaşamın her alanına nüfuz etmesiyle birlikte psikoloji, eğitim, sosyoloji ve sağlık gibi disiplinlerde ele alınan çok boyutlu bir araştırma konusuna dönüşmüştür.

Dijital Bağımlılık

Dijital bağımlılığın erken kuramsal temelleri Young (1998) tarafından atılmış; internetin kontrolsüz kullanımının bireylerde sosyal, akademik ve mesleki işlev kayıplarına yol açtığını belirtmiştir. Bu yaklaşım, dijital davranışların patolojik biçimde sürdürülmesinin bağımlılık olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

Ceballos ve Petrofes (2024), sosyal medya ve oyun temelli bağımlılıkların, klasik madde bağımlılıklarıyla benzer nöropsikolojik mekanizmalara sahip olduğunu ortaya koymuş; dijital içeriklerin ödöl mekanizmasını tetiklediğini ve davranışsal bağımlılık döngüsüne neden olduğunu vurgulamışlardır. Benzer şekilde Brand vd. (2016), dopamin salınımı temelli ödöl sisteminin bireyleri tekrar eden dijital davranışlara yönlendirdiğini belirtmiştir.

Twenge ve Campbell (2018), ekran süresi ile psikolojik iyi oluş arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu belirlemiş; özellikle gençlerde depresyon, yalnızlık ve düşük yaşam doyumu gibi sorunların dijital medya kullanımına bağılı olarak arttığını göstermiştir. Bu bulgular, dijital bağımlılığın bireysel iyi oluş üzerinde önemli bir risk faktörü olduğunu ortaya koymaktadır.

Van den Van Den Eijnden vd. (2018), sosyal medya ve oyun kullanımının ergenlerde psikolojik uyum, okul başarısı ve sosyal ilişkiler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermiştir.

Asya ülkelerinde uygulanan dijital rehabilitasyon politikaları dikkat çekicidir. Güney Kore’de devlet destekli dijital detoks kampları, Çin’de davranışsal terapi merkezleri, Japonya’da ise teknoloji kullanımını sınırlandıran müfredatlar geliştirilmiştir (Király vd., 2018).

DSM-5’te yer alan “İnternet Oyun Oynama Bozukluğu” kavramsallaştırması (Edition, 2013) ile dijital bağımlılık tıbbi terminolojiye dâhil edilmiş; bu gelişme uluslararası araştırmalarda ortak kavramsal zemin oluşturmuştur.

Türkiye’de dijital bağımlılık araştırmaları, son 10 yılda özellikle gençler ve ergenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Özet vd. (2024), Türkiye’deki lise öğrencileri günlük ekran süresini çoğunlukla sosyal medya ve dijital oyunlarda geçirmekte; kullanımları günde 5 saati aşabilmektedir.

Altınok (2021), lise öğrencilerinin bilgisayar başında geçirdikleri günlük süreleri ve dijital bağımlılık düzeylerini incelenmiştir. Öğrencilerin, bilgisayar başında günlük 4 saatten fazla zaman geçirmeleriyle dijital bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Özellikle sosyal medya ve dijital oyun alt boyutlarında, günlük 4 saatten fazla bilgisayar kullanımı olan öğrencilerin dijital bağımlılık puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Özkeçeci vd. (2022), sosyal medya, bireysel inovasyon ve kültürel sermaye ilişkisini inceledikleri araştırmada; üniversite öğrencilerinin dijital ortamlarda geçirdikleri sürenin kültürel kimliklerinden uzaklaşmaya ve yabancı kültürel

normlara yönelmeye neden olduğunu saptamıştır. Bu durum, dijital bağımlılığın yalnızca psikolojik değil; aynı zamanda kültürel bir dönüşüme yol açtığını göstermektedir.

Pandemi süreci ile dijital araçlara zorunlu yönelim hız kazanmıştır. Özkeçeci & Alkın (2022), COVID-19'un bireylerde çevrim içi olma hâlini kalıcılaştırdığını ve dijitalleşmenin yaşam biçimi hâline gelmesini kolaylaştırdığını ifade etmiştir.

Akdağ vd. (2014), üniversite öğrencilerinde dijital kullanımının yalnızca akademik başarıyı değil; duygusal dayanıklılık ve sosyal ilişkileri de olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur.

Okumuş & Parlar (2018), ebeveyn tutumlarının çocukların dijital davranışlarını belirlemede kilit rol oynadığını ve dijital ebeveynlik yeterliliğinin çocuklarda özdenetim gelişimi ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtmiştir. Ebeveyn-çocuk iletişimi, kurallar koyma, birlikte içerik izleme gibi uygulamaların dijital riskleri azaltmada etkili olduğu görülmektedir.

Ulusal ve uluslararası literatür, dijital bağımlılığın bireysel psikolojik etkilerinin ötesinde toplumsal ilişkiler, aile yapısı, akademik başarı, kültürel kimlik alanlarında da olumsuz rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle genç bireylerde yüz yüze iletişim, kültürel aktarımlar ve sosyal bağlılık gibi temel insanî değerler üzerinde yıpratıcı etkileri olduğu görülmektedir. Dijital bağımlılık yalnızca bireysel davranış değişikliğiyle değil; yapısal ve politik düzeyde müdahale gerektiren çok boyutlu bir sosyal gerçekliktir. Bu nedenle dijital bağımlılıkla mücadele stratejileri geliştirilirken sadece sağlık alanında değil; eğitim, aile, kültür, sosyal politika alanları ile birlikte eşgüdümlü çözümler getirilmelidir.

Kültür

Dijitalleşme, küresel çapta kültürel yapıları dönüştürürken, Türk kültürü de bu süreçten etkilenmektedir. Dijital bağımlılık yalnızca bireysel bir kullanım sorunu değil; aynı zamanda kültürel taşıyıcıların dönüşümü, aktarım yollarının kesintiye uğraması ve kimlik algısının değişmesi gibi çok katmanlı sonuçlar doğurmaktadır.

Türk kültürü; tarihsel birikimi, güçlü aile yapısı, kuşaklar arası dayanışması ve sözlü kültür geleneği ile dikkat çeker. Aile, yalnızca bir yaşam birimi değil; aynı zamanda değerlerin, geleneklerin ve inançların aktarıldığı temel kurumdur (Güngör, 1975). Dil, bayramlar, hikâyeler ve topluluk temelli ritüeller, kültürel sürekliliğin somutlaştığı alanlardır. Ancak bu yapılar, dijitalleşmeyle birlikte yeni araçlarla sınanmaktadır.

Dijital medya, kültürel aktarım yollarını gelenekselden dijital ortama taşımış; aile içi anlatılar, görgü kuralları ve toplumsal değerler yerini algoritmalar

tarafından önerilen içeriklere bırakmıştır. Sosyal medya fenomenleri, YouTube içerikleri ve dijital trendler, özellikle çocuk ve gençlerin değer sistemlerini şekillendirmektedir (Livingstone & Helsper, 2007). Bu durum, kültürel öğrenmenin yerel kaynaklardan değil; küresel dijital ağlardan beslenmesine neden olmaktadır (Schor, 2014).

Aile içindeki fiziksel birlikteliğe rağmen dijital cihazların bireyleri birbirinden ayırması, duygusal bağları zayıflatmaktadır. Yemek masasında ekranlara gömülmüş bireyler, artık sadece sessizlik değil; aynı zamanda kültürel iletişimin de kesintisini temsil etmektedir (Okumuş & Parlar, 2018). Pandemi sürecinde bu durum daha da görünür olmuş, ev içindeki dijital mesafe artmıştır (Özkeçeci & Oğuz, 2021).

Dijital medya, Batı merkezli yaşam tarzlarını görünür kılarak gençler arasında yerli kültürden uzaklaşma eğilimini artırmaktadır. Lüks tüketim, bireycilik ve dış görünüş temelli kimlik sunumları, dijital platformlarda norm hâline gelmekte; bu da Türk kültürünün kolektif ve dayanışmacı yönleriyle çatışmaktadır. Özkeçeci vd. (2022), gençlerin sosyal medya kullanımının kültürel sermaye kaybına neden olduğunu ortaya koymuştur.

Türkçenin zengin anlatım biçimi, deyimler, atasözleri ve mecazlarla örülüdür. Ancak dijital iletişimde hız, görsellik ve emoji dili, bu estetik yapıyı aşındırmaktadır. Oruk (2024), gençlerin sosyal medyada yüzeysel, simge ve kısaltmalarla iletişim kurduğunu; bu durumun düşünsel derinliği ve kültürel anlatı geleneğini zayıflatıldığını belirtmiştir. Bu değişim yalnızca yazılı dili değil; düşünme biçimini de etkilemektedir.

Dijital medya, kırsal bölgelerde geleneksel oyunları, hikâye anlatılarını ve toplu yaşam pratiklerini hızla görünmez hâle getirmektedir. Eskiden kuşaktan kuşağa sözlü aktarımla iletilen değerler, artık dijital içerik üreticilerinden öğrenilmekte; bu durum kültürel otantikliğin kaybına neden olmaktadır (Anthony, 2013). Dijitalleşme, mekânsal ve kültürel farklılıkları ortadan kaldırmakta; homojen, küresel bir kültürel formla yerel olanı bastırmaktadır.

Dijital bağımlılık, Türk kültürünün temel bileşenleri olan aile, dil, değer aktarımı ve toplumsal ritüeller üzerinde ciddi tehditler oluşturmaktadır. Aile içi yabancılaşma, kültürel aktarım yollarının kopması, yerli kültürün görünmezleşmesi ve dilin yapaylaşması bu tehditlerin başlıca çıktılarıdır. Bu nedenle kültürel sürdürülebilirlik, yalnızca fiziksel mirasın korunmasıyla değil; aynı zamanda dijital alanda kültürel direncin inşasıyla mümkündür. Yerel kültürel içeriklerin dijital mecralarda görünür kılınması ve çocuklara erken yaşta kültürel okuryazarlık kazandırılması büyük önem taşımaktadır.

Dijital Bağımlılıkla Mücadele Stratejileri

Türkiye’de dijital bağımlılıkla mücadele konusunda aktif çalışan kurumlardan biri olan Yeşilay, geleneksel bağımlılıklarla mücadele tecrübesini

teknoloji bağımlılığı alanına da taşımıştır. Kurum, özellikle çocuklar ve gençler başta olmak üzere toplumun geniş kesimlerine yönelik önleyici, eğitici ve rehabilite edici stratejiler geliştirmektedir. Bu stratejiler, eğitim programlarından psikolojik danışmanlığa, kamuoyu kampanyalarından aile rehberliğine kadar çok katmanlıdır (Yeşilay, 2025).

Yeşilay'ın Millî Eğitim Bakanlığı ile yürüttüğü Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı (TBM), dijital bağımlılıkla mücadelede en kapsamlı girişimlerden biridir. TBM; okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindeki öğrencilere yönelik içeriklerle çocuklara bilinçli dijital medya kullanım alışkanlığı kazandırmayı amaçlamaktadır. Program, öğretmenler ve velilere yönelik eğitsel materyallerle desteklenmektedir (Doğrusever, 2021).

TBM kapsamında dijital okuryazarlık, çevrim içi mahremiyet, siber zorbalık ve dijital detoks gibi konular işlenmekte; öğrencilere teknoloji kullanımını kontrol etme becerisi kazandırılmaktadır. Bu stratejiler, Avrupa'daki medya okuryazarlığı temelli yaklaşımlarla da benzerlik taşımaktadır (Van Den Eijnden vd., 2018).

Yeşilay Danışmanlık Merkezleri (YEDAM), dijital bağımlılık da dâhil olmak üzere çeşitli davranışsal bağımlılık türlerinde ücretsiz psikolojik destek sunmaktadır. Psikologlar tarafından yürütülen bu hizmetlerde, bireyin teknoloji kullanım alışkanlıkları değerlendirilmekte ve kişiselleştirilmiş müdahale planları geliştirilmektedir. Aile desteği de bu sürece dâhil edilmekte, özellikle genç bireylerde sosyal çevre temelli iyileşme süreci güçlendirilmektedir (Gentile, 2009).

Yeşilay'ın stratejileri, dijital bağımlılıkla mücadelede uluslararası yaklaşımlarla paralellik göstermektedir. Güney Kore'deki dijital detoks kampları, Çin'deki devlet destekli dijital terapi merkezleri ve Hollanda'daki medya okuryazarlığını temel alan müfredat reformları benzer hedeflere sahiptir (Király vd., 2018). Türkiye'deki TBM ve YEDAM gibi yapılar da çocukları, gençleri ve aileleri hedef alan çok aktörlü bir yapıya sahiptir.

Yeşilay tarafından yürütülen kamuoyu kampanyaları, dijital bağımlılığın görünür hâle gelmesine ve toplumda farkındalık oluşmasına katkı sağlamaktadır. “Sanal Değil Gerçek Hayat” ve “Bağlan Ama Hayata” gibi sloganlarla yürütülen kampanyalar; televizyon, dijital medya, açık hava ilanları ve sosyal medya gibi mecralarda geniş kitlelere ulaşmıştır. Bu kampanyalar, dijital yaşam tarzının birey üzerindeki etkisini sorgulamaya teşvik edici içerikler üretmektedir (Rideout, 2015).

Dijital bağımlılıkla mücadelede ailelerin rolü kritiktir. Yeşilay, ebeveynlere yönelik seminerler, rehber kitapçıklar ve çevrim içi eğitimlerle doğru dijital ebeveynlik kültürünü desteklemektedir. Bu eğitimlerde ekran süresi yönetimi, ortak içerik kullanımı, dijital sözleşme oluşturma ve çevrim içi güvenlik gibi

konular ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, Livingstone & Byrne (2018)'in önerdiği aktif-ortak ebeveynlik modelini desteklemektedir.

Okumuş & Parlar (2018), dijital medyayla ilgili ebeveyn tutumlarının çocukların dijital davranışlarını önemli ölçüde etkilediğini belirtmektedir. Bu bağlamda Yeşilay'ın aileye yönelik rehberlik programları, yalnızca bireysel farkındalık değil; aynı zamanda toplumsal kültürel sürekliliği de destekleyici işlev görmektedir.

Yeşilay'ın dijital bağımlılıkla mücadele stratejileri, çok boyutlu ve sistematik bir çerçeve sunmaktadır. Ancak bu stratejilerin etkili ve sürdürülebilir olabilmesi için eğitim kurumları, aileler, yerel yönetimler ve politika yapıcılar arasında daha güçlü iş birliklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Dijital bağımlılıkla mücadele yalnızca bir kurumun değil; toplumsal düzeyde tüm aktörlerin ortak sorumluluğudur.

Çocuklar ve Gençlerde Dijital Bağımlılıkla Mücadele Stratejileri

Dijital ortam, çocuk ve gençler için hem güçlü bir öğrenme aracı hem de ciddi riskler taşıyan bir ortamdır. Doğru yönlendirme sağlanmadığında ekran süresinin artması, sosyal izolasyon, dikkat dağınıklığı, duygusal bozulmalar ve kültürel yabancılaşma gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle dijital medya kullanımı, yaş gruplarına özgü stratejiler, aile rehberliği, eğitim kurumlarının rolü ve alternatif etkinliklerle birlikte çok boyutlu olarak ele alınmalıdır (Gentile, 2009).

Yaş Dönemlerine Göre Rehberlik Stratejileri

0–6 yaş grubunda ekran maruziyeti minimum düzeyde tutulmalıdır. Amerikan Pediatri Akademisi Hill vd. (2016), 2 yaşın altındaki çocuklarda ekran kullanımının sadece görüntülü konuşmalarla sınırlı tutulmasını, 2–5 yaş arası çocuklarda ise ebeveyn eşliğinde yüksek kaliteli içeriklerle sınırlanmasını önermektedir.

7–12 yaş grubunda medya okuryazarlığı, siber güvenlik, dijital mahremiyet ve çevrim içi zorbalık gibi konular erken yaşta öğretilmelidir (Livingstone & Byrne, 2018). Bu yaşta çocukların dijital cihazları ortak alanlarda ve sınırlı sürelerle kullanmaları önerilir. Yazılı dijital sözleşmeler ve görsel ekran takvimleri gibi araçlarla dijital alışkanlıklar denetim altına alınabilir.

13–18 yaş grubunda sosyal medya, gençlerin kimlik inşa sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu süreç, aynı zamanda özsaygı kaybı, sosyal karşılaştırma ve bağımlılık riski taşımaktadır. Livingstone & Byrne (2018), sosyal medya kullanım süresindeki artışın gençlerde depresyon ve yalnızlık duygusunu tetiklediğini ortaya koymuştur. Bu nedenle ergenlere dijital içerik üretme, eleştirel değerlendirme ve çevrim içi etik davranışlar konusunda eğitim verilmelidir.

Aileler, çocukların dijital dünyayla ilk temas kurduğu sosyal çevre olarak belirleyici bir role sahiptir. (Rideout, 2015), dijital ebeveynliğin yalnızca denetim değil; rehberlik, model olma ve duygusal destek sunma işlevleri içerdiğini belirtmektedir.

Dijital sözleşmeler, ekran süresi planlaması, çevrim içi risk değerlendirmesi gibi uygulamalar, çocuklara sorumluluk bilinci kazandırmaktadır. Okumuş & Parlar (2018), ebeveynlerin teknoloji kullanımındaki tutumlarının, çocukların dijital özdenetim gelişimini doğrudan etkilediğini ifade etmektedir. Ayrıca, aile içi dijital sohbet saatleri ve birlikte içerik izleme gibi uygulamalar, iletişimi ve dijital farkındalığı artırmaktadır.

Okullar, çocukların dijital medyayla sağlıklı bir ilişki kurmasını destekleyecek temel kurumlardır. Medya okuryazarlığı, dijital vatandaşlık, çevrim içi etik, mahremiyet ve dijital ayak izi gibi konular müfredata dâhil edilmelidir (Livingstone & Helsper, 2007). Öğretmenler, dijital riskleri tanıyabilecek ve öğrencilere rehberlik edebilecek donanıma sahip olmalıdır. Ancak günümüz eğitim ortamlarında öğretmen ve öğrenciler arasında dijital teknolojiye bakış ve kullanım düzeyi açısından kuşak farklılıkları dikkat çekicidir. Öğrencilerin büyük bölümü teknolojiyle iç içe büyüyen dijital yerliler, öğretmenlerin önemli bir kısmı ise teknolojiyi sonradan öğrenen dijital göçmenler olarak tanımlanmaktadır. Bu kuşak farkı, pedagojik yaklaşımların etkili olup olmasında belirleyici hâle gelmektedir. Doğu & Yıldırım (2021), dijital yerlilerin teknolojiyle kurdukları doğal ilişkinin bilgiye hızlı erişim, çoklu görev yapma ve görsel içeriklerle öğrenmeye eğilimli olduklarını; bu nedenle geleneksel öğretim yöntemlerinin yetersiz kaldığını ve öğretmenlerin pedagojik yaklaşımlarını yeniden yapılandırılmaları gerektiğini vurgulamaktadır: “Dijital yerlilerin teknolojiyle kurdukları doğal ilişki, bilgiye hızlı ulaşma isteği ve çoklu görev yapma alışkanlıkları, geleneksel öğretim yöntemlerini yetersiz kılmakta ve öğretmenlerin pedagojik yaklaşımlarını dönüştürmelerini zorunlu kılmaktadır”. Bu nedenle eğitim sisteminde medya okuryazarlığı yalnızca içerik değerlendirme becerisi değil; aynı zamanda dijital kuşaklar arası anlayışı güçlendirecek bir araç olarak da ele alınmalıdır. Okul rehberlik servisleri dijital bağımlılık belirtilerini erken dönemde fark ederek gerekli destek mekanizmalarını devreye sokmalıdır. Ayrıca dijital medya günlükleri, ekran süresi farkındalığı uygulamaları ve çevrim dışı sosyal beceri etkinlikleri eğitim sürecine entegre edilmelidir.

Çocukların dijital ortam dışında da aktif olabilmeleri için kültürel ve fiziksel etkinlikler teşvik edilmelidir. Spor, müzik, halk oyunları, doğa yürüyüşleri, yaratıcı yazarlık ve kitap okuma gibi etkinlikler hem fiziksel hem de zihinsel gelişimi destekler. Özkeçeci & Alkın (2022), kültürel etkinliklere düzenli katılımın gençlerin kimlik duygularını ve kültürel bağlılıklarını artırdığını göstermiştir. Dijital detoks uygulamaları, ailece çevrim dışı geçirilen zamanlar,

teknoloji kullanılmayan saatler ve hafta sonu etkinlikleri gibi yöntemlerle dijital medya kullanımı dengelenebilir.

Dünyada dijital medya kullanımının düzenlenmesine yönelik başarılı uygulamalar dikkat çekmektedir. Common Sense Media gibi sivil toplum kuruluşları, ebeveynlere içerik seçimi, ekran süresi yönetimi ve çevrim içi güvenlik konularında rehberlik sunmaktadır (Wartella vd., 2013).

Finlandiya’da dijital etik eğitimleri, teknik becerilerin yanı sıra değer odaklı içerik üretimini desteklemektedir. Güney Kore ve Japonya gibi ülkelerde ise okul temelli dijital farkındalık programları ve psikoeğitim modelleri uygulanmaktadır (Király vd., 2018).

Çocuklar ve gençlerin dijital dünyayla sağlıklı ilişkiler kurabilmesi için bireysel, ailevi ve kurumsal düzeyde eş zamanlı müdahaleler gereklidir. Rehberlik edilmeyen dijital deneyimler, bilişsel ve duygusal gelişim süreçlerini olumsuz etkileyebilirken; bilinçli yönlendirme, dijital medyanın potansiyelinden en verimli şekilde yararlanmayı mümkün kılar. Dijital medya kullanımının niteliği, süresi kadar önemlidir. Bu nedenle aile, okul ve toplum iş birliği içinde çocuklara dengeli dijital yaşam becerileri kazandırılmalıdır.

Dijital çağda çocukların teknolojiyle kurduğu ilişki, büyük ölçüde aile ortamı ve ebeveyn tutumlarıyla şekillenmektedir. Dijital ebeveynlik, yalnızca denetleyici değil; rehberlik edici, kültürel aktarıma aracılık eden ve dijital rol modeli içeren çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreç, çocuğun hem teknolojiye ilişkin bilinç geliştirmesini hem de kültürel değerleri dijital ortamda tanınmasını sağlamalıdır (Livingstone & Byrne, 2018).

Dijital Ebeveynlik ve Dijital Bağlılılıkla Mücadele Stratejileri

Dijital ebeveynlik, üç temel boyutta ele alınabilir. Aktif rehberlik: Dijital içeriklerle ilgili birlikte izleme, açıklama yapma ve eleştirel bakış geliştirme. Teknik sınırlama: Ekran süresi belirleme, uygulama filtreleme ve cihaz erişim zamanını sınırlandırma. Duygusal eşlik: Çocuğun çevrim içi deneyimlerini dinleme ve karşılaştığı içeriklere karşı empati kurarak yaklaşma (Wartella vd., 2013). Bu stratejilerin dengeli ve sürdürülebilir şekilde uygulanması, çocukların dijital dünyaya karşı bilinçli bireyler hâline gelmelerini destekler.

Çocuklar, özellikle erken yaşlarda dijital davranışları büyük ölçüde taklit yoluyla öğrenir. Ebeveynlerin ekran başında geçirdiği süre, sosyal medyada sergiledikleri davranışlar ve çevrim içi alışkanlıkları, çocukların kendi kullanım biçimlerini doğrudan etkiler. Gentile (2009), ebeveynlerin kendi dijital kullanım biçimlerinin, çocukların teknolojiyle kurdukları ilişki üzerinde kalıcı etkilere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle dijital ebeveynlik, rehberliğin ötesinde aktif bir “örnek oluşturma” sorumluluğunu da içerir.

Dijital medya, doğru kullanıldığında aile bireyleri arasında etkileşimli bir paylaşım alanına dönüştürülebilir. Çocuklarla birlikte içerik izlemek, izledikleri

içerikler hakkında konuşmak ve dijital medya ritüelleri oluşturmak aile içi bağı güçlendirir. Özellikle “ortak medya zamanı” ve “dijital sohbet saatleri” gibi uygulamalar, hem dijital farkındalığı hem de duygusal iletişimi artırır (Hill vd., 2016). Bu süreç, dijital medya araçlarının kültürel aktarıma aracılık etmesini de sağlar.

Ebeveyn-çocuk arasında karşılıklı mutabakatla hazırlanan “dijital sözleşmeler”, çocukların sorumluluk alma becerilerini geliştirirken, ebeveynin rehberlik rolünü somutlaştırır. Ekran süresi, içerik türü, çevrim içi saatler ve sosyal medya kullanımı gibi konularda net sınırlar belirlemek, çocuğun öz denetim becerilerini destekler. Wang vd. (2005), bu tür yapılandırılmış ebeveynlik uygulamalarının, çocukların dijital davranışlarını düzenlemede etkili olduğunu belirtmektedir.

Dijital medya ortamı, aynı zamanda kültürel aktarım için de bir fırsat sunmaktadır. Aile tarihine dair hikâyeler, geleneksel ritüeller, bayram anıları ve yöresel kültür öğeleri, dijital ortamda kayıt altına alınarak çocuklara sunulabilir. Özkeçeci & Oğuz (2021), dijitalleşmenin kültürel aktarımda yeni mecralar oluşturabileceğini ve ebeveynlerin bu alandaki rolünün giderek daha kritik hâle geldiğini vurgulamıştır. Böylece hem dijital beceriler hem de kültürel bağlar birlikte gelişebilir.

Yeşilay, Millî Eğitim Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi kurumlar, ebeveynlere yönelik seminerler, rehber kitapçıklar ve çevrim içi içeriklerle dijital ebeveynlik kültürünün yaygınlaşmasına katkı sunmaktadır. Bu destekler, dijital risklerle mücadelede ailelerin yalnız olmadığını göstermekte ve dijital farkındalık oluşturmayı kolaylaştırmaktadır (Yeşilay, 2025). Ayrıca yerel belediyelerin çocuk dostu dijital rehberlik projeleri ve okul temelli veli seminerleri de ailelerin destek sistemine erişimini kolaylaştırmaktadır. Bu tür desteklerin yaygınlaştırılması, bireysel farkındalığın ötesinde toplumsal bilinç inşasına katkı sunar.

Dijital ebeveynlik, yalnızca ekran süresini sınırlamak değil; çocuklara dijital yaşamla ilgili etik, kültürel ve duygusal bir bakış kazandırmak anlamına gelir. Aileler, birlikte öğrenen, birlikte karar alan, örnek olan ve değer aktaran birer dijital rehber olmalıdır. Bu süreç, yalnızca çocukların değil; aynı zamanda toplumun dijital dönüşümünün de sağlıklı biçimde yönlendirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

Dijital bağımlılık, kısa vadede bireylerin dikkat, sosyal ilişki ve öğrenme kapasitelerini etkileyen bir sorun gibi görünse de uzun vadede kültürel süreklilik, toplumsal dayanışma, dilin korunması ve kimlik inşası gibi yapısal unsurları tehdit etmektedir. Türk kültürünün taşıyıcı değerleri, dijitalleşmenin sunduğu hız ve sürekli çevrimiçilik karşısında giderek daha kırılgan hâle gelmektedir (Çakır & Dilci, 2024).

Türk kültürü, kuşaklar arası aktarımı sözlü anlatım, aile içi ritüeller ve toplumsal etkileşimlerle sürdüren güçlü bir yapıya sahiptir (Güngör, 1975). Ancak dijitalleşme, bu aktarım yollarını hızla zayıflatmakta; bireylerin değerleri aile ve toplumdan değil, dijital içerik üreticilerinden öğrenmesine neden olmaktadır. (Livingstone & Helsper, 2007), dijital medya ile büyüyen çocukların yerel değerlerden uzaklaştığını ve kültürel bağların çözülmeye başladığını göstermiştir.

Aile, Türk toplumunda sadece bir yaşam birimi değil; aynı zamanda bir değer aktarım merkezidir. Ancak dijital bağımlılık, aile üyeleri arasındaki etkileşimi azaltmakta, birlikte geçirilen zamanı ekranların bireyselleştirici yapısıyla bölmektedir. Okumuş ve Parlar (2018), çocukların aile içindeki yönelimlerinin giderek çevrim içi modellere kaydığını ve bu durumun kültürel temsilleri zayıflatıldığını belirtmiştir. Dijital ortamda geçirilen süre arttıkça, geleneksel aile sohbetleri, ortak ritüeller ve kültürel hikâyeler geri plana itilmekte; bunun sonucunda aile bağları zayıflamaktadır.

Türkçenin zengin ifade gücü, deyimler, atasözleri ve anlatım çeşitliliği ile kendini gösterir. Ancak sosyal medya platformlarında yayılan “hızlı iletişim dili”, simgeler ve kısaltmalar; bu yapıyı sadeleştirip yozlaştırmaktadır. Kırık (2012) gençlerin sosyal medyada yüzeysel ve görsel bir dil kullandıklarını, bunun da düşünsel derinliği ve kültürel estetiği zedelediğini vurgulamaktadır. Bu değişim, yalnızca yazılı dili değil; aynı zamanda bireyin düşünme biçimini ve kültürel aidiyetini de dönüştürmektedir.

Dijital medya, Batı merkezli değerleri öne çıkaran içeriklerin yoğun biçimde yayılmasını sağlamaktadır. Bu durum, özellikle gençlerde yerli kültürden uzaklaşma, kendi kültürel değerlerini “geri” ve “sıradan” görme eğilimi yaratmaktadır. Özkeçeci vd. (2022), dijital içeriklerle yoğun etkileşim hâlindeki gençlerin kültürel sermayelerinde ciddi erozyonlar yaşandığını ortaya koymuştur. (Anthony, 2013) ise bu sürecin dijital kimliklerin yüzeysel ve evrensel içeriklerle biçimlenmesine neden olduğunu, kültürel kimliklerin silikleştiğini ifade etmektedir.

Türk toplumunun dayanışmacı yapısı; mahalle ilişkileri, imece usulü yardımlaşmalar, bayramlaşma gibi pratiklerle sürdürülmektedir. Ancak dijitalleşme, bireyleri sanal topluluklara yönelterek fiziksel toplulukları zayıflatmakta; sosyal sermayeyi çözmektedir. (Bauman, 2013), dijital çağda bireylerin “sıvı ilişkiler” içinde yer aldığını ve kalıcı sosyal bağlar kurma becerilerinin giderek azaldığını vurgulamaktadır. Bu durum, ortak değerlerin aktarımını ve toplumsal bütünlüğü tehlikeye atmaktadır.

Dijital bağımlılığın kültürel etkileri konusunda henüz sistematik politika çerçeveleri geliştirilememiştir. Gerek eğitim gerekse kültür politikaları, dijitalleşmenin risklerini öngören ve yerli kültürel üretimi destekleyen

içeriklerle zenginleştirilmemektedir. Dijital medyada yerli kültür temsilleri yeterince yer bulamamakta; bu da kültürel rekabeti dijital alanda kaybetme riskini doğurmaktadır (Anthony, 2013). Bu doğrultuda önerilebilecek bazı stratejiler şunlardır:

Yerli kültürel içeriklerin dijital mecralarda görünür hâle getirilmesi,

Dijital medya okuryazarlığı ve kültürel bilinç eğitimlerinin yaygınlaştırılması,

Yerel yönetimlerce dijital kültürel projelerin desteklenmesi,

Aile içi kültürel etkileşimi dijital araçlarla teşvik eden programların geliştirilmesi,

Eğitim müfredatının dijital kültürel sürdürülebilirlik ekseninde yeniden yapılandırılması.

Dijital bağımlılık, Türk kültürünü doğrudan etkileyen bir değişim dinamiği hâline gelmiştir. Aile yapısından dile, kimlikten toplumsal bağlara kadar geniş bir etki alanına sahip bu dönüşüm; sadece teknolojik değil, aynı zamanda kültürel bir stratejiyle ele alınmalıdır. Dijital çağın gereklerine uyum sağlarken, kültürel mirasın dijital ortamda yeniden üretilmesi ve savunulması bir zorunluluk hâline gelmiştir. Aksi takdirde kültürel kimlik, yerel özgünlüğünü kaybederek küresel kalıplar içinde erime riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

Sonuç

Bu çalışma, dijital bağımlılığın yalnızca bireysel bir teknoloji kullanım sorunu değil; aynı zamanda toplumsal ve kültürel düzeyde çok katmanlı etkiler yaratan yapısal bir dönüşüm süreci olduğunu ortaya koymuştur. Dijital medya, bireylerin iletişim kurma biçimlerini, öğrenme alışkanlıklarını, sosyal ilişkilerini ve kültürel aidiyetlerini yeniden şekillendirmektedir. Özellikle çocuklar ve gençler arasında yaygınlaşan dijital bağımlılık, yalnızca psikolojik ya da pedagojik değil; aynı zamanda kültürel sürdürülebilirlik açısından da kaygı verici sonuçlar doğurmaktadır.

Türk kültürünün temel taşıyıcıları olan aile, dil, gelenek, toplumsal dayanışma ve kültürel aktarım mekanizmaları, dijitalleşmenin hızına ve yönüne bağlı olarak dönüşüme uğramaktadır. Bu süreç, yerel değer sistemlerini zayıflatmakta, bireyleri küresel kültürel normlara yönlendirmekte ve kültürel özgünlüğü tehdit etmektedir. Özellikle pandemi sonrası dijital ortamın yaşamın merkezine yerleşmesiyle birlikte, bireylerin teknolojiyle kurduğu ilişki kalıcı bir alışkanlık yapısına dönüşmüştür. Bu bağlamda dijital bağımlılıkla mücadele, yalnızca bireylerin davranışlarını düzenlemeye yönelik bir süreç değil; aynı zamanda aileden eğitime, toplumsal politikalardan kültürel üretim stratejilerine kadar geniş bir alanda bütüncül müdahaleleri zorunlu kılmaktadır.

Ailelere Yönelik Öneriler

Ebeveynler, yalnızca sınırlayıcı değil; aynı zamanda rehberlik edici, iletişime açık ve dijital dünyada örnek teşkil eden bireyler olmalıdır.

Dijital sözleşmeler, ortak medya zamanları ve çevrim dışı etkinlikler, çocukların dijital farkındalığını artırmak için düzenli olarak uygulanmalıdır. Geleneksel aile değerleri, dijital platformlar üzerinden çocuklara hikâyeleştirme, videolar ve etkileşimli içeriklerle aktarılabilir.

Eğitimcilere ve Okullara Yönelik Öneriler

Dijital vatandaşlık, medya okuryazarlığı ve çevrim içi etik konuları disiplinler arası bir yaklaşımla müfredata entegre edilmelidir. Rehber öğretmenler, dijital bağımlılıkla ilgili erken tanı mekanizmalarını kullanarak risk altındaki öğrencileri tespit etmeli ve yönlendirmelidir. Okul-aile iş birliği dijital farkındalık atölyeleri, teknolojiyle sağlıklı ilişki seminerleri ve öğrenci odaklı medya projeleriyle desteklenmelidir.

Politika Yapıcılara ve Topluma Yönelik Öneriler

Ulusal düzeyde dijital medya stratejileri geliştirilerek kültürel içeriklerin üretimi ve yaygınlaştırılması desteklenmelidir. Sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve bakanlıklar arasında iş birliğiyle dijital bağımlılık ile mücadele ağları kurulmalıdır. Kırsal ve dezavantajlı bölgelerde dijital kültürel okuryazarlık eğitimi, erişim adaleti ve dijital denge bilinci geliştirici projeler uygulanmalıdır.

Dijitalleşme, kaçınılmaz ve çok boyutlu bir olgudur. Bu süreçte önemli olan, dijital olanla kültürel olanı çatıştırmak değil; bilinçli bir şekilde bütünleştirmektir. Aile, okul ve toplumun iş birliğine dayanan bütüncül bir stratejiyle hem dijital dünyanın imkânlarından faydalanmak hem de kültürel sürekliliği güvence altına almak mümkündür. Bu noktada Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın binlerce yıl önce söylediği şu söz, kültürel dayanıklılığın sembolü olarak bugün de anlamlıdır: “Üstte gök çokmedikçe, altta yer delinmedikçe Türk milletinin ilini ve töresini kim bozabilir?” Bu söz yalnızca bir tarihsel öğüt değil; aynı zamanda dijital çağın hızına karşı kültürel bilinçle verilecek mücadelenin yol haritasıdır.

Kaynakça

- Akdağ, M., ŞAHAN-YILMAZ, B., Özhan, U., & Şan, İ. (2014). Üniversite öğrencilerinin internet bağımlılıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (İnönü Üniversitesi örneği). *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1).
- Altınok, M. (2021). Lise öğrencilerinin dijital bağımlılık ve yaşam doyumunun incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19(1), 262-291.
- Anthony, K. (2013). *iDisorder: Understanding our obsession with technology and overcoming its hold on us*.
- Bauman, Z. (2013). *Liquid love: On the frailty of human bonds*. John Wiley & Sons.
- Brand, M., Young, K. S., Laier, C., Wölfling, K., & Potenza, M. N. (2016). Integrating psychological and neurobiological considerations regarding the development and maintenance of specific Internet-use disorders: An Interaction of Person-Affect-Cognition-Execution (I-PACE) model. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 71, 252-266.
- Ceballos, N., & Petrofes, C. (2024). Social Media and Substance Use What Clinicians Need to Know. *Psychiatric Times*, 41(8).
- Çakır, A., & Dilci, T. (2024). Dijitalleşme, Kültür ve Psikoloji Üçgeninde Değer Algısı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(2), 40-63.
- Ding, K., Shen, Y., Liu, Q., & Li, H. (2023). The effects of digital addiction on brain function and structure of children and adolescents: A scoping review. 12(1), 15.
- Doğrusever, C. (2021). Ergenlerin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin bazı sosyo demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 23-42.
- Doğu, K., & Yıldırım, A. (2021). Dijital yerliler ve dijital göçmenlerde eğitim. İçinde K. Doğu (Ed.), *Dijitalleşmeyi tartışmak: Medya, kültür, kimlik* (ss. 64-78). Pegem Akademi.
- Edition, F. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Am Psychiatric Assoc, 21(21), 591-643.
- Gentile, D. (2009). "Pathological video-game use among youth ages 8 to 18: A national study": Erratum.
- Güngör, E. (1975). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. Güngör.
- Hill, D., Ameenuddin, N., Reid Chasiakos, Y. L., Cross, C., Hutchinson, J., Levine, A., Boyd, R., Mendelson, R., Moreno, M., & Swanson, W. S. (2016). Media and young minds. *Pediatrics*, 138(5).
- Kırık, A. M. (2012). *Sosyal Medyada Gençlerin Dili Kullanımı ve Yazışma Problemi*.
- Király, O., Griffiths, M. D., King, D. L., Lee, H.-K., Lee, S.-Y., Bánya, F., Zsila, Á., Takacs, Z. K., & Demetrovics, Z. (2018). Policy responses to problematic video game use: A systematic review of current measures and future possibilities. *Journal of behavioral addictions*, 7(3), 503-517.
- Livingstone, S., & Byrne, J. (2018). Parenting in the digital age: The challenges of parental responsibility in comparative perspective.
- Livingstone, S., & Helsper, E. (2007). Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. *New media & society*, 9(4), 671-696.
- Lopez-Fernandez, O., Griffiths, M. D., Kuss, D. J., Dawes, C., Pontes, H. M., Justice, L., Rumpf, H.-J., Bischof, A., Gessler, A.-K., & Suryani, E. (2019). Cross-cultural validation of the Compulsive Internet Use Scale in four forms and eight languages. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 22(7), 451-464.
- Okumuş, V., & Parlar, H. (2018). Çocukların sosyal medya kullanım amaçları ve ebeveyn tutumları.
- Oruk, İ. (2024). Sosyal Medya Dili Üzerine Eleştirel Bir Bakış. *Uluslararası Filoloji Bengü*, 4(2), 135-145.
- Özet, B., Aybaşı, G., & Duran, N. (2024). Lise Öğrencilerinin Sosyal Medyaya İlişkin Algıları: Metafor Analizi Örneği. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 370-389.
- Özkeçeci, Z., & Alkın, R. C. (2022). COVID-19 Sürecinde Üniversite İdari Personellerinin İnternet Kullanım Pratikleri: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneğinde Nitel Bir Araştırma. *EKEV Akademi Dergisi*, 91, 319-339.
- Özkeçeci, Z., Caymaz, E., & Akyön, F. V. (2022). The Relationship Between Individual Innovation and Intellectual Capital in Social Media: The Case of Faculty of Fine Arts and Architecture Students at Necmettin Erbakan University. *TRT Akademi*, 7(14), 212-235.

- Özkeçeci, Z., & Oğuz, C. (2021). Pandemi Yönetişiminde Medyanın İtici Gücü: "Dördüncü Kuvvet" Ne Yaptı? *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), 7329-7347.
- Pandey, N., & Pal, A. (2020). Impact of digital surge during COVID-19 pandemic: A viewpoint on research and practice. *International journal of information management*, 55, 102171.
- Polyakova, V., Streltsova, E., Iudin, I., & Kuzina, L. (2024). Irreversible effects? How the digitalization of daily practices has changed after the COVID-19 pandemic. *Technology in Society*, 76, 102447.
- Rideout, V. (2015). The common sense census: Media use by tweens and teens.
- Rumpf, H.-J., Achab, S., Billieux, J., Bowden-Jones, H., Carragher, N., Demetrovics, Z., Higuchi, S., King, D. L., Mann, K., & Potenza, M. (2018). Including gaming disorder in the ICD-11: The need to do so from a clinical and public health perspective: Commentary on: A weak scientific basis for gaming disorder: Let us err on the side of caution (van Rooij vd., 2018). *Journal of behavioral addictions*, 7(3), 556-561.
- Schor, J. B. (2014). Born to buy: The commercialized child and the new consumer cult. Simon and Schuster.
- Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2018). Associations between screen time and lower psychological well-being among children and adolescents: Evidence from a population-based study. *Preventive medicine reports*, 12, 271-283.
- Üstündağ, A. (2022). Çocukların sosyal medya, akıllı telefon ve oyun bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(3), 316-326.
- Van Den Eijnden, R., Koning, I., Doornwaard, S., Van Gorp, F., & Ter Bogt, T. (2018). The impact of heavy and disordered use of games and social media on adolescents' psychological, social, and school functioning. *Journal of behavioral addictions*, 7(3), 697-706.
- Wang, R., Bianchi, S. M., & Raley, S. B. (2005). Teenagers' Internet use and family rules: A research note. *Journal of Marriage and Family*, 67(5), 1249-1258.
- Wartella, E., Rideout, V., Lauricella, A. R., & Connell, S. (2013). Parenting in the age of digital technology. Report for the center on media and Human development school of communication Northwestern University, 297-309.
- World Health Organization. (2018). International classification of diseases 11th revision (ICD-11). World Health Organization.
- Yeşilay. (2025). İnternet Bağımlılığı ve Telefon Bağımlılığı. <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/internet-bagimliliği>
- Young, K. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *Cyberpsychology & Behavior*, 1, 237-244.

DİJİTAL KÜLTÜRDE AKRAN VE SİBER ZORBALIK

Şerif Arslan¹

Giriş

Dijital teknolojilerin yaşamın tüm alanlarını dönüştürdüğü günümüzde, bireyler arası etkileşim biçimleri de büyük bir değişim geçirmektedir. Dijital dönüşüm, bireyler arasında yeni iletişim olanakları sunmakla birlikte özellikle çocuklar ve ergenler için psikososyal riskleri de beraberinde getirmektedir. Risklerin başında giderek yaygınlaşan siber zorbalık ve akran zorbalığı gelmektedir. Bu olgular, dijital medya ortamlarının sınır tanımayan yapısı sayesinde, geleneksel zorbalığın çok ötesinde, daha yaygın, görünmez ve psikolojik açıdan yıpratıcı bir biçim almıştır.

Siber zorbalık, literatürde bir bireyin dijital araçlar aracılığıyla tekrar eden, kasıtlı ve zarar verme niyeti taşıyan davranışlara maruz bırakılması olarak tanımlanmaktadır (Arıcak, 2015:76). Bu davranışlar; tehdit, hakaret, özel bilgilerin izinsiz paylaşımı, küçük düşürme, dışlama ve cinsel taciz gibi pek çok biçimde ortaya çıkabilmektedir (Korkmaz, 2016:74). Geleneksel zorbalıktan farklı olarak, siber zorbalık zaman ve mekândan bağımsız gerçekleşmekte; faile, eylemin sonuçlarından etkilenmeden hareket etme olanağı sunmakta ve bu da zorbalığın yoğunluğunu artırmaktadır (Aslan & Önay Doğan, 2017:103).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, siber zorbalığın küresel ölçekte ciddi bir toplumsal sorun haline geldiğini ortaya koymaktadır. UNICEF'in (2019) raporuna göre, Türkiye'de 15-24 yaş arası gençlerin %70,6'sı hayatlarında en az bir kez dijital şiddete ya da siber zorbalığa maruz kalmıştır (Arıcak, 2015, s. 76). Aynı yaş grubundaki bireylerin %16 ila %48'i siber zorbalık eylemine katıldığını belirtmiştir. Bu oranlar, Türkiye'nin siber zorbalıkla mücadele konusunda ciddi bir pedagojik ve yasal zemin eksikliği yaşadığını göstermektedir. Dünyada ise yaklaşık her dört gençten biri (%25) siber zorbalığa uğramaktadır (Wolak, Mitchell & Finkelhor, 2006:320). Ayrıca, çocukların %30'u siber zorbalık nedeniyle kendisini çok üzgün, %24'ü korkmuş, %22'si ise utanmış hissetmektedir (Wolak vd., 2006:321). Bu tür duygusal tepkiler, bireylerin okul başarısından sosyal ilişkilerine, benlik saygısından ruhsal sağlık düzeyine kadar pek çok alanı olumsuz etkilemektedir (Yaman, Özbay, & Bağlı,

¹ Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, şerif.arslan@omu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4369-8982

2011: 412). Özellikle siber zorbalığa hem mağdur hem fail olarak katılan bireylerde anksiyete, depresyon ve sosyal fobi düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır (Tokel & Sezgin, 2012: 97). Buna rağmen, Türkiye’de yapılan çalışmalarda, çocukların büyük bir çoğunluğu siber zorbalığın ne olduğuna dair bilgi sahibi olmadığını ifade etmektedir (Baştürk Akca, Duyan & Koç, 2015:79).

Akran zorbalığı ise daha çok yüz yüze gerçekleşen, fiziksel ya da sözlü biçimlerde ortaya çıkan bir zorbalık türüdür. Ancak dijitalleşmeyle birlikte akran zorbalığı da biçim değiştirmiş, sosyal medya, dijital oyunlar ve mesajlaşma uygulamaları aracılığıyla sanal ortama taşınmıştır (Özgür & Uysal, 2022: 471). Sosyal medya bağımlılığı ile siber zorbalık arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu, dijital ortamlarda geçirilen sürenin artmasının bireylerin hem zorba hem de mağdur olma olasılığını artırdığı görülmektedir (Giordano, 2021: 2). Sosyal medyada geçirilen sürenin artması, empati kurma düzeyinin azalmasına, gerçeklik algısının zayıflamasına ve kullanıcıların kendi eylemlerinin sonuçlarını doğrudan gözlemleyememesine neden olmaktadır. Sosyal medya bağımlılığı yüksek olan bireylerde siber zorbalık davranışlarına katılma oranı anlamlı biçimde daha yüksektir (Giordano, 2021: 3). Aynı çalışmada, erkek bireylerin siber zorbalık yapma olasılığı, kadınlara oranla daha fazladır. Bu durum, hem toplumsal cinsiyet rollerinin hem de sosyal öğrenme süreçlerinin dijital ortama taşınması ile ilgilidir. Bandura’nın (1977) sosyal öğrenme kuramına göre, bireyler çevresindeki modelleri gözlemleyerek ve taklit ederek öğrenir. Dijital ortamlarda sıkça maruz kalınan zorbalık içerikleri, özellikle çocuklar açısından öğrenilmiş şiddet davranışlarına dönüşebilir.

Siber zorbalık olgusunun pedagojik açıdan incelenmesi gereken önemli bir boyutu da medya içerikleridir. Çocukların izlediği çizgi filmler, diziler ve YouTube içerikleri, onların dijital ortamlarda kurdukları etkileşimleri doğrudan etkilemektedir. Bu noktada çocuklara yönelik televizyon dizilerinin, zorbalıkla başa çıkma biçimlerine ilişkin nasıl bir söylem geliştirdiği kritik bir araştırma konusudur (Sarı & Aytekin, 2020: 85). Türkiye’de kamu hizmeti yayıncılığı yapan TRT’de yayınlanan “Tozkoparan İskender” dizisi, bu açıdan dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Fantastik kurgu ile kurgulanan dizide kahramanlık, rekabet, dayanışma, dışlanma gibi temalar üzerinden akran ilişkileri yapılandırılmakta; bu bağlamda siber zorbalık ve akran zorbalığı temsilleri dolaylı biçimde izleyiciye sunulmaktadır. Özellikle dizi içindeki grup çatışmaları, karakterler arası güç ilişkileri, dışlayıcı söylemler ve empati geliştirici davranışlar, çocuklara hem olumlu hem de olumsuz modellemeler sunmaktadır. Ancak, bu dizilerin içerik analizine dayalı bilimsel araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Türkiye’de çocuk dizilerinde zorbalık temsillerine yönelik yapılan çalışmalar genellikle uluslararası yapımlar üzerinde yoğunlaşmakta, yerli yapımların medya okuryazarlığı ve dijital

etik bağlamındaki etkileri yeterince ele alınmamaktadır (Craig, Eaton, & Rivara, 2020: 6). Bu çalışmanın özgünlüğü, bahsedilen boşluğu doldurmayı amaçlamasından kaynaklanmaktadır. “Tozkoparan İskender” dizisinin içerik analizine dayalı bu çalışmada, çocuklara yönelik medya içeriklerinin siber zorbalık ve akran ilişkileri bağlamında nasıl temsillendirildiğini analiz edilecektir. Bu analiz, hem pedagojik açıdan içerik üreticilerine rehberlik etme potansiyeli taşımakta; hem de medya okuryazarlığı, dijital vatandaşlık ve duygusal farkındalık gibi konulara yönelik eğitsel stratejilerin geliştirilmesine katkı sunacaktır.

Dijital Kültürde Siber Zorbalık ve Yaygınlaşma Dinamikleri

Geleneksel zorbalık biçimleri, tarihsel olarak okul koridorlarında, sınıf içlerinde ya da mahalle ilişkileri üzerinden şekillenirken; dijital teknolojilerin gündelik yaşamın merkezine yerleşmesiyle birlikte zorbalık eylemleri de sanal ortama taşınmış ve çok daha karmaşık, çok daha anonim bir biçim almıştır. Bu bağlamda siber zorbalık, sadece bireyler arası bir iletişim sorunu olmaktan çıkarak, dijital kültürün yapısal bir sonucu olarak değerlendirilmesi gereken sosyal bir fenomene dönüşmüştür (Aslan & Doğan, 2017: 103).

Siber zorbalık, bir kişinin başka bir kişiyi bilerek, isteyerek ve genellikle anonim biçimde dijital teknolojiler aracılığıyla rahatsız etmesi, küçük düşürmesi, ifşa etmesi ya da tehdit etmesi olarak tanımlanabilir (Campbell, 2005: 69). Bu eylemler, kısa mesajlar, e-postalar, sosyal medya paylaşımları, çevrimiçi oyunlar ya da görsel içerikler aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Arıcak’a (2015: 76) göre siber zorbalık iki temel başlıkta incelenebilir: teknik temelli siber zorbalık (hackleme, sahte hesap açma, sistem bozma) ve iletişim temelli siber zorbalık (küfür, aşağılama, tehdit, ifşa). Özellikle iletişim temelli olan tür, sosyal medya platformlarının yaygın kullanımı nedeniyle daha sık rastlanan ve psikolojik sonuçları daha derin olan bir zorbalık türüdür.

Günümüzde genç bireylerin internette geçirdiği zamanın artmasıyla birlikte, siber zorbalığa maruz kalma oranı da yükselmektedir. Erdur-Baker ve Kavşut’un (2007) Türkiye bağlamında yürüttüğü çalışmada, gençlerin önemli bir kısmının hem zorba hem mağdur rollerinde yer alabildikleri saptanmıştır. Bu bulgu, siber zorbalığın sabit roller değil, geçişli ve dönüşümlü roller barındırdığını ve dijital kültürde kurulan ilişkilerin karmaşık bir yapı arz ettiğini göstermektedir. Ayrıca siber zorbalık, failin eyleminden doğrudan etkilenmediği bir ortamda gerçekleştiğinden dolayı, empati geliştirme olasılığı düşmekte ve bu da eylemlerin daha cüretkâr biçimde gerçekleşmesine yol açmaktadır (Korkmaz, 2015: 112).

Sosyal medya platformlarının yapısal özellikleri de siber zorbalığın biçimini ve etkisini etkilemektedir. Örneğin, anonimlik sağlayan uygulamalar ya da yorumların sınırsızca yapılabilirdiği açık mecralar, zorbalığın yayılım hızını ve

mağdur üzerindeki psikolojik baskıyı artırmaktadır (Aslan & Doğan, 2017:104). Öte yandan, bu tür platformların kullanıcılarını “içerik üreticisi” haline getirmesi, bireylerin kendi iradeleriyle şiddet üreten pratiklere katılabilmesini kolaylaştırmakta, hatta teşvik etmektedir. Dijital zorbalığın yaygınlaştığı en önemli alanlardan biri olan sosyal medya, beğeni alma, paylaşım yapma ve görünür olma gibi motivasyonlarla, bireyleri hem zorbalık yapmaya hem de buna maruz kalmaya açık hale getirmektedir (Giordano, 2021). Bu noktada dijital medya okuryazarlığının eksikliği önemli bir risk faktörü olarak öne çıkmaktadır. Narin & Ünal’ın (2016) değerlendirmesine göre, medya okuryazarlığı becerisi gelişmiş bireyler, hem zorbalığa karşı daha dirençli olmakta hem de zorba davranışları tanıma ve önleme konusunda daha bilinçli davranabilmektedir. Ancak Türkiye’de yapılan birçok araştırma, okul temelli dijital medya okuryazarlığı eğitimlerinin ya sınırlı ya da yüzeysel kaldığını göstermektedir (Baştürk Akca vd., 2015). Bu bağlamda, özellikle çocuklara yönelik dijital içeriklerin pedagojik denetimi ve sosyal medya platformlarına erişimin yaşa göre düzenlenmesi elzem hale gelmektedir.

Dijital kültürde siber zorbalığın bir başka boyutu ise fail, mağdur ve tanık rollerinin sıklıkla iç içe geçmesi, hatta zaman zaman dönüşebilir nitelik taşımasıdır. Adolescence dizisi üzerine yapılan içerik analizlerinde (Özgür & Uysal, 2025), özellikle genç karakterlerin aynı anda hem fail, hem mağdur hem de tanık rollerinde konumlandıkları; bu durumun bireysel travmaları artırdığı ve davranışsal karışıklıklar yarattığı vurgulanmaktadır. Aynı analogi, gerçek yaşamda da sıklıkla karşılaşılmakta; örneğin bir genç birey, sosyal medyada maruz kaldığı zorbalığın ardından başka bir platformda farklı bir kullanıcıya zorbalık uygulayabilmektedir (Elsaesser vd., 2017). Bu çerçevede, siber zorbalığın yalnızca bireysel değil, sistemik bir sorun olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu sorunun çözümü için yalnızca bireysel bilinçlenme değil; aynı zamanda medya politikalarının düzenlenmesi, platform tasarımlarının daha etik hale getirilmesi ve özellikle çocuklara yönelik medya üretimlerinin denetlenmesi gereklidir (UNICEF, 2025). Ayrıca, ebeveynlerin dijital ebeveynlik becerilerinin artırılması, çocukların dijital davranışlarını kontrol etmekten çok onlarla birlikte dijital dünyayı anlamaya yönelik bir etkileşim kurmalarını sağlayabilir (Han & Demirtaş, 2020: 1149).

Siber zorbalığın artışında bir diğer faktör ise dijital ortamda duygusal bağların daha zayıf, yüz yüze tepkilerin daha az olmasıdır. Bu durum failin eyleminin sonuçlarını doğrudan görmesini engellemekte ve vicdan mekanizmasını zayıflatmaktadır. Bu nedenle dijital zorbalığın etkileri, fiziksel zorbalıktan daha kalıcı ve yaygın olabilmektedir (Keith-Martin, 2005). Mağdurun yaşadığı mahcubiyet ya da yalnızlık hissi, fiziksel olarak görünür bir yara bırakmamakla birlikte uzun vadeli psikolojik bozulmalara neden olabilmektedir (Schenk & Fremouw, 2012).

Siber zorbalık kavramı, dijital kültürün doğurduğu en karmaşık ve çok boyutlu sorunlardan biridir. Teknolojinin sunduğu imkanlar ile bireyin psikolojik ve sosyal yapısı arasında giderek genişleyen bir boşluk oluşmakta; bu boşluk siber zorbalık gibi patolojik davranışlarla dolmaktadır. Dolayısıyla, siber zorbalık yalnızca bireysel bir sorun değil, dijital kültürün yeniden inşa edilmesi gereken yapısal bir açıdır. Bu sorunun çözümüne yönelik geliştirilecek her politika ve her uygulama, yalnızca teknolojik altyapıyı değil; aynı zamanda insan ilişkilerini, toplumsal değerleri ve medya etiğini de içeren çok boyutlu bir bakış açısıyla şekillendirilmelidir.

Dijital teknolojilerin eğitim süreçleri üzerindeki dönüştürücü etkileri yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda etik ve toplumsal boyutlarıyla da tartışılmaktadır. Nitekim Tanrıkulu & İnam (2025), yapay zekâ teknolojilerinin din eğitime entegrasyonunu incelerken, etik hassasiyetler ve kültürel duyarlılıkların gözetilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, dijital kültürde ortaya çıkan siber zorbalık gibi olguların da pedagojik ve etik bir perspektiften değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Tozkoparan İskender Dizisi Örneğinde Akran İlişkileri ve Siber Zorbalık Temsilleri

Çocuklara ve gençlere yönelik içerik üreten televizyon dizileri, yalnızca eğlence amacı taşımamakta; aynı zamanda bu yaş grubunun toplumsallaşma sürecinde rol model oluşturabilecek karakterler ve ilişki biçimleri üzerinden pedagojik bir işleve de sahiptir. TRT Çocuk kanalında yayınlanan ve fantastik öğelerle kurgulanmış “Tozkoparan İskender” dizisi, bu bağlamda dikkat çekici bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Dizide yer alan akran ilişkileri, rekabet, güç dengeleri, dışlama, dayanışma ve dijital etkileşim biçimleri, siber zorbalık olgusu ile doğrudan ilişkilendirilebilecek sembolik örnekler sunmaktadır.

Dizi, teknolojik gelişmelerin doğaüstü unsurlarla harmanlandığı bir kurguya sahip olsa da, karakterler arasındaki çatışma ve dostluk ilişkileri oldukça gerçekçi temellere dayandırılmıştır. Akran zorbalığının hem fiziksel hem de psikolojik boyutları, karakterler arasında yaşanan diyaloglar ve olaylar üzerinden doğrudan ya da dolaylı olarak izleyiciye sunulmaktadır. Bu noktada özellikle İskender ve arkadaşlarının oluşturduğu grup ile karşıt grup olarak konumlanan “Teknoloji Takımı” arasındaki çatışmalar, güç ve kontrol mücadelesinin önemli bir temsilidir.

Zorbalık davranışları, dizi içerisinde genellikle rekabet bağlamında meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Karşıt karakterler, rakip grubu alt etmek için alay, dışlama, tehdit, baskı kurma ve psikolojik manipülasyon gibi yöntemlere başvururlar. Bu durum, Erdur-Baker & Kavşut’un (2007) tanımladığı “görünmez zorbalık” biçimleriyle örtüşmektedir. Dizi boyunca çeşitli bölümlerde, karakterlerin sosyal medya platformları ya da dijital

cihazlar aracılığıyla birbirlerine mesajlar gönderdiği, videolar paylaştığı ya da dijital ortamlarda manipölasyonlar yaptığı sahneler görülmektedir. Bu sahneler, siber zorbalığın özellikle dolaylı ve dolaylı görünür biçimlerinin nasıl temsillendirildiğini anlamak açısından önemlidir.

Yapılan birçok çalışmada, çocuklara yönelik içeriklerin akran ilişkilerini nasıl şekillendirdiği önemli bir analiz konusudur (Akca vd., 2015). Bu bağlamda, Tozkoparan İskender dizisinin karakterleri arasında gelişen ilişki biçimleri, akran zorbalığını pekiştiren veya dönüştüren sembolik davranış örüntüleri sunmaktadır. Özellikle liderlik, üstünlük, grup dışına itilme ve kabul görme arzusu gibi temalar, zorbalık ve mağduriyetin temel dinamiklerini oluşturur. Teknoloji Takımı'nın çoğu zaman bireysel farklılıkları küçümseyen ve güce dayalı bir söylem kuran yapısı, dijital kültürde karşılaşılan dışlayıcı akran dinamiklerine örnek teşkil eder. Bu temsil, Li & arkadaşları (2024) tarafından yapılan meta-analizde vurgulanan güç dengesizliği ve tekrarlayan saldırganlık tanımını destekler niteliktedir.

Dizideki karakterlerin sosyal medya kullanımları doğrudan gösterilmese de teknolojiyle kurdukları ilişki biçimi, dijital zorbalığın metaforik bir sunumuna zemin oluşturur. Özellikle bazı karakterlerin “teknolojik üstünlük” söylemiyle diğer karakterleri küçük görmesi ve onlara karşı üstünlük kurmaya çalışması, dijital ortamda sıklıkla karşılaşılan teknik bilgi temelli güç gösterilerine benzer şekilde kurgulanmıştır. Bu noktada, Korkmaz (2015) tarafından dile getirilen “bilişsel asimetri” kavramı dikkate değerdir. Bilişsel asimetri, özellikle dijital ortamlarda teknik bilgiye sahip olan bireylerin, bu gücü başkaları üzerinde baskı kurmak için kullanmasıdır ki bu durum dizide sıkça görülmektedir. Öte yandan, Tozkoparan ekibinin sergilediği dayanışmacı, empati temelli ve iş birliğine dayalı ilişkiler, siber zorbalığın önlenmesine dair olumlu rol model örnekleri sunmaktadır. Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, izleyicilerin bu tür davranışları model alma olasılığı yüksektir. Özellikle İskender karakterinin zorbalığa uğrayan karakterlere yönelik koruyucu ve kapsayıcı tavırları, izleyicinin empati kurmasını kolaylaştırmakta ve olumsuz davranışların yerine alternatif davranış kalıpları geliştirmesine imkân tanımaktadır (Bandura, 1977). Giordano'nun (2021) çalışmasında da benzer şekilde, dijital ortamlarda empatik ve olumlu model davranışların gösterilmesinin, genç kullanıcıların zorbalık eğilimlerini azalttığına dikkat çekilmektedir.

Dizide kullanılan dil, fiziksel şiddet içermeyen ancak psikolojik baskı kuran ifade biçimleriyle örülmüştür. Karakterler arası diyaloglar, çoğu zaman duygusal manipölasyon, grup baskısı, tehdit ya da aşağılama içerir. Bu da Aslan & Doğan'ın (2017) siber zorbalığın iletişim temelli biçimlerine ilişkin sınıflandırmasıyla örtüşmektedir. Özellikle grup içinde kendini ifade edemeyen ya da dışlanan karakterlerin yaşadığı psikolojik çöküntüler, zorbalığın sadece

eylemle değil, söylemle de üretilebildiğini göstermektedir.

Tozkoparan İskender dizisinin anlatı yapısı, klasik “iyiler ve kötüler” ayrımını modernleştirerek verir. Ancak bu ikilik, karakterlerin dönüşüm geçirmesi ve hatalarını fark etmesiyle aşılabilir bir yapıdadır. Bu bağlamda, dizide zaman zaman zorbalık yapan karakterlerin pişmanlık yaşaması ve olumlu tutumlar geliştirmesi, çocuklara “davranış değiştirilebilir” mesajı verir. Bu yönüyle dizi, yalnızca mağdura değil, aynı zamanda fail konumundaki bireye de pedagojik mesajlar sunmaktadır. Ergen psikolojisine dair çalışmalarda (Özdemir, 2020), failin rehabilitasyonu ve zorbalık sonrası farkındalık kazanması, uzun vadeli çözüm süreçlerinde etkili bir strateji olarak görülmektedir.

Dizi, izleyiciye doğrudan dijital platformları göstermese de, teknolojiyle kurulan ilişki biçimi ve karakterlerin güç ilişkilerindeki konumları, dijital kültürün bir temsili olarak okunabilir. Bu yönüyle Tozkoparan İskender, dijital zorbalığın medya temsilleri üzerinden pedagojik olarak ele alınabileceği değerli bir örnektir. Yine de dizideki bazı çatışma sahnelerinin yoğunluğu, zaman zaman zorbalığı “eğlenceli” ya da “normal” bir davranış biçimi olarak algılabilecek potansiyele sahiptir. Bu da, medya içeriklerinde şiddetin biçimsel sunumunun taşıdığı risklere işaret eder (Sarı & Aytakin, 2020). Bu anlamda değerlendirildiğinde Tozkoparan İskender dizisi, dijital çağın çocukları için yalnızca bir eğlence ürünü değil; aynı zamanda akran ilişkilerini, güç dinamiklerini ve zorbalık biçimlerini temsilleştiren bir medya metnidir. Bu temsilin içerdiği olumlu ve olumsuz unsurların pedagojik bakış açısıyla değerlendirilmesi, medya okuryazarlığı ve dijital etik eğitimlerinin yapılandırılması açısından önemlidir. Dizi aracılığıyla çocuklara sunulan ilişki biçimleri, yalnızca bireysel öğrenme değil; aynı zamanda toplumsal dayanışma, farklılıklara saygı ve empati gibi değerleri de içerecek biçimde kurgulandığında, medya içerikleri siber zorbalıkla mücadelede etkili araçlara dönüşebilir.

1. Araştırma Metodolojisi

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, “Tozkoparan İskender” dizisi üzerinden dijital kültürde çocuklar arasında yaygınlaşan akran ve siber zorbalık temsillerini analiz etmektir. Dijitalleşmeyle birlikte geleneksel zorbalık biçimleri dijital ortama taşınmakta ve görünürlüğü artmaktadır (Arıcak, 2015). Bu bağlamda çocuklara yönelik medya içerikleri, yalnızca eğlence aracı değil, aynı zamanda davranışsal normları içselleştirme ve model alma süreçlerinde pedagojik bir işlev de üstlenmektedir (Bandura, 1977; Aslan & Doğan, 2017).

Araştırma hem içerik analizine hem de söylem analizine dayanarak, dijital zorbalık biçimlerinin nasıl temsillendirildiğini; karakterlerin güç ilişkileri, dil kullanımı ve çatışma biçimleri üzerinden nasıl aktarıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye’de bu konudaki akademik literatür sınırlıdır ve

özellikle yerli çocuk dizilerinde zorbalık temsillerine odaklanan araştırmalar neredeyse yok denecek düzeydedir (Sarı & Aytekin, 2020; Özdemir, 2020). Dolayısıyla bu çalışma, alandaki önemli bir boşluğu doldurma potansiyeline sahiptir.

Çalışma kapsamında aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- “Tozkoparan İskender” dizisinde akran ve siber zorbalık hangi türlerde temsillendirilmektedir?
- Zorbalık yapan karakterlerin özellikleri hangi kalıplar çerçevesinde sunulmaktadır?
- Mağdur karakterlerin zorbalığa karşı verdiği tepkiler nasıl şekillenmektedir?
- Dizide zorbalık söylemi hangi söylem stratejileriyle meşrulaştırılmakta ya da dönüştürülmektedir?
- Dizideki karakter ilişkileri dijital kültürdeki çocuk sosyalizasyonuna nasıl bir katkı sağlamaktadır?
- Dizide hangi zorbalık türü daha baskın olarak kullanılmaktadır?

Bu sorular aracılığıyla, çocuk dizilerinde yer alan örtük ya da açık zorbalık biçimlerinin pedagojik, psikososyal ve kültürel boyutları tartışılacaktır.

1.2. Yöntem

Bu araştırma nitel bir araştırmadır ve yöntem olarak nitel içerik analizi ile eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Nitel içerik analizi, metinlerdeki tematik örüntüleri anlamaya yönelik sistematik bir yaklaşım sunar ve araştırmacının yorumlayıcı becerilerini esas alır (Mayring, 2000; Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu çalışmada içerik analizinde önceden belirlenen kodlama şeması (örneğin: zorbalık türü, mağdur tepkisi, söylem tipi) ile tematik çözümleme yapılmıştır.

Söylem analizi ise özellikle medya metinlerinde güç ilişkilerini ve ideolojik yapıları çözümlemeye odaklanır (Fairclough, 1995; Van Dijk, 2003). “Tozkoparan İskender” dizisinde karakterler arasında gelişen diyaloglar, çatışma yapıları, grup dinamikleri ve dilin kullanımı, söylem analizi çerçevesinde incelenmiş; bu yolla dijital zorbalığın hangi normatif çerçevede meşrulaştırıldığı veya eleştirildiği ortaya konulmuştur.

Her iki yöntem birlikte kullanılarak, hem frekans dağılımlarına (nicel içerik analizi) hem de niteliksel yorumlara (söylem analizi) dayalı çok katmanlı bir çözümleme gerçekleştirilmiştir (Krippendorff, 2018).

1.3. Örneklem

Araştırmanın örnekleme, amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme, belirli bir niteliğe sahip, araştırma amacına hizmet edecek bilgi sağlayıcıların seçilmesini öngören bir yöntemdir (Patton, 2002; Yıldırım

& Şimşek, 2018). Bu çalışmada, TRT Çocuk kanalında yayınlanan ve çocuklara yönelik kurgulanan “Tozkoparan İskender” dizisi seçilmiştir.

Dizinin yayınlanmış bölümleri arasından, kuramsal zenginlik ve tematik çeşitlilik sunan 1., 9., 17., 25., 33., 40. ve 46. Bölüm olmak üzere 7 bölüm seçilmiştir. Bu bölümler, karakter gelişimi, grup dinamikleri, zorbalık sahneleri ve teknolojik öğelerin kullanımı açısından zengin içerikler sunmaktadır. Seçilen bölümler, araştırmanın amacına uygun olarak derinlemesine içerik ve söylem analizine tabi tutulmuştur.

1.4. Veri Toplama Teknikleri ve Süreci

Bu araştırmada veri toplama süreci, nitel araştırma teknikleri doğrultusunda yapılandırılmıştır. Araştırmanın veri seti, “Tozkoparan İskender” dizisinin altı bölümünden (1, 9, 17, 25, 33 ve 40. bölümler) oluşmaktadır. Bu bölümler YouTube platformu üzerinden izlenmiş, her bir sahneye ait karakter konuşmaları zaman damgalarıyla birlikte transkript edilmiştir. Ardından, bu transkriptler üzerinden kodlama ve analiz süreci başlatılmıştır.

Kodlama sürecinde hem nitel hem de nicel içerik analizi yöntemleri bir arada kullanılmış; ayrıca karakterlerin kullandığı dil, güç ilişkileri ve toplumsal roller eleştirel söylem analizi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, yalnızca belirli kriterleri karşılayan sahneler zorbalık eylemi olarak kodlamaya dahil edilmiştir. Zorbalık olmayan çatışma, gerilim ya da rekabet sahneleri kodlamanın dışında tutulmuştur. Burada temel alınan ölçütler; zorbalık davranışının süreklilik taşıması, kasıtlılık içermesi ve güç dengesizliği temelinde gerçekleşmesidir (Olweus, 1993; Rigby, 2007; Kowalski vd., 2014).

Zorbalık türlerinin tanımlanması ve sahnelerin sınıflandırılması sürecinde Olweus’un (1993) zorbalık tanımı temel alınmıştır. Bu tanıma göre bir davranışın zorbalık olarak değerlendirilebilmesi için şu üç özelliği taşıması gerekir: (1) davranış kasıtlı olmalıdır, (2) mağdur açısından zarar verici olmalı veya tehdit içermelidir, (3) saldırgan ve mağdur arasında güç dengesizliği bulunmalıdır. Bu bağlamda her tür olumsuz sosyal etkileşim değil, yalnızca yukarıdaki ölçütleri karşılayan durumlar içerik analizine dahil edilmiştir. Ayrıca, analizde süreklilik unsuru da dikkate alınmış; tek seferlik ve karşılıklı çatışma içeren sahneler “akran çatışması” kapsamında değerlendirilerek dışlanmıştır.

Araştırma kapsamında analiz edilen kodlama şeması tablo 1’de yer almaktadır:

Kategori	Kod	Açıklama
Zorbalık Türü	Z1	Fiziksel zorbalık: vurma, itme, fiziksel müdahale
	Z2	Sözel zorbalık: hakaret, alay, küçümseme
	Z3	Sosyal dışlama: gruptan dışlama, etkinlikten hariç tutma
	Z4	Siber zorbalık: dijital ortamda tehdit, ifşa, aşağılama
	Z5	Dolaylı zorbalık: dedikodu, araya kişi sokarak zarar verme
Zorbalık Yapanın Özelliği	ZY1-ZY4	Cinsiyet, grup hâlinde hareket, bilişsel güç, liderlik gibi özellikler
Mağdurun Tepkisi	MT1	Sessiz kalma
	MT2	Sözlü/fiziksel tepki verme
	MT3	Yardım isteme
	MT4	Dayanışma kurma
	MT5	İçselleştirme, kendini suçlama
Söylemsel Yapı	S1-S5	Güç, kahramanlık, meşrulaştırma, alaycı dil, direniş gibi stratejiler

Tablo 1: Kodlama Matrisi ve Temalar

Kodlama sürecinde ön tanımlı temalar aracılığıyla her sahne içerik açısından sınıflandırılmış; aynı zamanda belirli sahneler eleştirel söylem analizine tabi tutularak karakterler arası söylemsel stratejiler çözümlenmiştir (Fairclough, 1995; Van Dijk, 2003). Bu süreçte verilerin güvenilirliğini artırmak amacıyla çift kodlama ve tekrar gözden geçirme teknikleri uygulanmıştır (Miles & Huberman, 1994).

2. Bulgular

Bu bölümde, “Tozkoparan İskender” dizisinin seçilen altı bölümüne (1, 9, 17, 25, 33 ve 40) yönelik gerçekleştirilen nitel içerik ve söylem analizine dayalı bulgular sunulmaktadır. Analiz sürecinde her sahne, belirlenen kodlama kategorilerine göre sınıflandırılmış; zorbalık türleri, mağdur tepkileri, zorba karakter özellikleri ve söylemsel yapıların görünürlüğü frekans ve tema temelli olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, yalnızca belirli temaların nicel yoğunluğunu ortaya koymakla kalmamış; aynı zamanda dizinin karakterleri üzerinden aktarılan güç ilişkileri, toplumsal roller ve normatif söylemlere dair nitel çözümlemelere de olanak tanımıştır. Bu bağlamda, zorbalık ve akran ilişkilerine ilişkin söylemlerin, çocuk izleyicinin dijital kültürdeki davranış repertuarına olası etkileri de yorumlanarak tartışılmıştır.

Zorbalık Türü	Açıklama	Görülme Sayısı
Fiziksel Zorbalık	Vurma, itme, fiziksel müdahale içeren zorbalık	45
Sözel Zorbalık	Hakaret, alay, küçümseme, sözlü saldırı	24
Sosyal Dışlama	Grup dışına itme, etkinlik dışlama	21
Siber Zorbalık	Mesaj, video, sosyal medya yoluyla yapılan zorbalık	18
Dolaylı/Pasif Zorbalık	Dedikodu, dolaylı yollarla zarar verme	36

Tablo 2: Dizide zorbalık türlerinin Görünümü

Tablo 2'nin verilerine göre en yüksek görülme sıklığına sahip zorbalık türü fiziksel zorbalık olup, toplamda 45 kez tespit edilmiştir. Bu oran, dizideki çatışma yapılarının çoğunlukla doğrudan ve görünür eylemler üzerinden inşa edildiğine işaret etmektedir. Eleştirel söylem analizi perspektifinden bakıldığında, fiziksel zorbalığın bu kadar sık temsil edilmesi, güç kullanımının meşrulaştırıldığı ya da en azından “kahramanlık” ve “hak arama” bağlamlarında normalleştirildiği bir söylemsel zemine işaret eder (Fairclough, 1995). Dizi karakterlerinin fiziksel şiddeti sıklıkla çözüm aracı olarak kullanması, çocuk izleyicinin zihninde çatışma çözme davranışlarını biçimlendiren semboller üretir.

İkinci sırada yer alan dolaylı/pasif zorbalık (36 kez) ise dizide sadece doğrudan saldırganlık biçimlerinin değil, aynı zamanda örtük ve manipülatif ilişkilerin de yoğun biçimde kurgulandığını göstermektedir. Bu durum, özellikle dedikodu, dışlayıcı söylem ve ima yoluyla gerçekleştirilen saldırganlığın karakterler arası ilişkilerde baskın bir yer tuttuğuna işaret eder. Eleştirel söylem analizi bu tür ifadeleri, gücün dolaylı olarak kurulması ve normatif düzenin kontrolü bağlamında yorumlar (Van Dijk, 2003). Örneğin, karakterlerin grup içi konumunu tehdit eden bireylere karşı sosyal cezalandırma veya dışlama gibi araçlarla baskı uygulaması, hegemonik bir söylemin varlığına işaret eder.

Sözel zorbalık (24 kez) da dikkat çeken bir diğer kategoridir. Alaycı dil, lakap takma, küçümseme gibi söylem pratikleri, özellikle erkek karakterlerin rekabet ortamında “üstünlük kurma” araçları olarak kullanılmaktadır. Bu söylemler, cinsiyet temelli güç ilişkilerinin pekiştirilmesine ve normatif erkeklik rollerinin yeniden üretilmesine neden olabilir (Lazar, 2005). Sözel zorbalığın meşrulaştırıldığı durumlarda, saldırgan dilin mizahla perdelenmesi, söylemin ideolojik boyutunu görünmez kılar.

Sosyal dışlama (21 kez) biçiminde ortaya çıkan zorbalık, grup içi ilişkilerde aidiyet, itaat ve normatif davranış kalıplarına uymayan bireylerin cezalandırılmasını temsil etmektedir. Bu söylem, sadece bireyin dışlanması değil, aynı zamanda “ötekileştirilmesi” ile ilgilidir. Eleştirel çözümlemede, bu tür temsil biçimleri sosyal hiyerarşilerin çocuklara aktarılmasında önemli bir rol oynar. Grup dışında bırakılan karakterlerin çoğu zaman dönüşüm geçirerek “normlara uyan” bireyler hâline getirilmesi, dizideki ideolojik yapının sürekliliğini sağlar (Gee, 2011).

Siber zorbalık ise diğer türlere kıyasla daha düşük sayıda (18 kez) temsil edilmiştir. Bu durum, dizide dijital ortamlarda gerçekleşen zorbalık türlerinin örtük biçimde işlendiğini ya da geleneksel zorbalık türlerinin hâlen daha baskın temsillere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak dijital çağda çocuklar arasındaki en yaygın zorbalık biçimlerinden biri olan siber zorbalığın görsel ve söylemsel düzeyde sınırlı temsili, medya içeriklerinde dijital şiddet türlerinin yeterince görünür kılınmadığını ortaya koymaktadır (Elsaesser vd., 2017). Bu

durum, çocukların dijital zorbalıkla baş etme becerilerinin gelişmesi açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

“Tozkoparan İskender” dizisinde zorbalık olgusunun sadece doğrudan fiziksel şiddet olarak değil; aynı zamanda sözel, sosyal ve psikolojik boyutlarıyla çok yönlü biçimde işlendiği görülmektedir. Ancak bu temsillerin çoğu zaman söylemsel olarak meşrulaştırıldığı; kahramanlık, mizah ya da haklılık gibi çerçevelerle sunulduğu görülmektedir. Bu durum, izleyicinin -özellikle de çocukların- zorbalık davranışlarını içselleştirme biçimlerini doğrudan etkilemektedir (Bandura, 1977). Dolayısıyla dizideki söylem yapılarının yalnızca eğlence ya da dramatik kurgular olarak değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet, güç, ahlak ve normatif davranış biçimlerinin yeniden üretildiği sembolik alanlar olarak değerlendirilmesi gerekir. Araştırma, bu açıdan çocuk medya içeriklerinin eleştirel çözümlenmesinin pedagojik açıdan önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Zorbalık türlerinin fizikselden dolaylıya çeşitlenerek temsili, çocuk izleyicilerin yalnızca doğrudan saldırganlık değil; aynı zamanda duygusal manipülasyon ve sosyal dışlama biçimlerini de öğrenmesine yol açabilir. Bu çeşitlilik, medya içeriğinin çocuklar için davranışsal model oluşturma potansiyelini artırır (Bandura, 1977). Zorbalık davranışlarının eğlenceli ya da karizmatik karakterler üzerinden sunulması ise, bu eylemlerin normalleşmesine ve çocukların gerçek dünyadaki davranışlarını etkilemesine neden olabilir (Gerbner & Gross, 1976).

Bölüm	Zaman	Sahne Özeti	Zorbalık Türü	Söylem	Söylemsel Yapı	Kuramsal Yorum	Mağ-durun Tepkisi	Anlatı İşlevi
1. Bölüm	3:11–6:25	İskender ve arkadaşları arasındaki fiziksel mücadelede galibiyet üzerine zorbalık ve meşrulaştırma söylemi öne çıkar.	Sözel zorbalık, sosyal dışlama, grup baskısı	İskender: “Hokkabazlar beni hileyle alt edemezsiniz.” / Grup: “Üç gün üç gece bizim koyunları siz otlatacaksınız.”	Meşrulaştırma, Kahramanlaştırma, Alaycı dil	Fairclough, Van Dijk ve Lazar’ın analizlerine göre grup içi güç, hegemonik erkeklik ve söylemle yeniden inşa edilir.	Pasif direniş, sözlü itiraz	Karakter çatışmalarını kurar, normları ve hiyerarşiyi inşa eder.
9. Bölüm	4:03–4:51	Odası olmayan çocuklara grup tarafından yersiz yurtsuz yakıştırmaları yapılır.	Sözel zorbalık, sosyal dışlama, alaycı dil	Ece: “Siz eşyalarınızı evinizde bırakın çünkü böyle yersiz yurtsuz olmuyor.”	Alaycı dil, Dışlayıcı söylem, Üstünlük vurgusu	Fairclough, Lazar ve Van Dijk’a göre mekânsal aidiyet, toplumsal hiyerarşinin bir göstergesi olarak işlenir.	Sessiz kalma, pasiflik	Aidiyetin ve sosyal dışlamanın söylemle inşasını sağlar.
17. Bölüm	8:45–9:30	Sinan, Tayfun’un yönlendirmesiyle arkadaşlarının defterini alır ve yırtar.	Fiziksel zorbalık, dolaylı zorbalık	Tayfun: “Ona haddini bildirmenin zamanı geldi.”	Dolaylı yönlendirme, fiziksel cezalandırma	Söylemin güç ilişkisi yaratma ve kontrol sağlama aracı olduğu Fairclough’un vurguladığı gibi burada yeniden görünür.	İtiraz, geri çekilme	Zorbalığın bireyler arası aktarımla nasıl örgütlendiğini gösterir.

25. Bölüm	15:10–15:55	Yeni öğrencilere okul kuralları üzerinden korku verilerek grup dışına itilme yaşanır.	Sosyal dışlama, sözel zorbalık	Tayfun: “Burada kurallara uymayan, sınıf dışında kalır.”	Norm ürettiği, tehdit söylemi	Van Dijk’in kimlik söylemleri analizi bağlamında biz-onlar ayırımı söylemleri üretilmiştir.	İçselleştirme, sessiz kalma	Kurum içi aidiyet ve dışlamanın nasıl oluşturulduğunu gösterir.
33. Bölüm	12:20–13:05	Bir karakterin akademik başarısı alay konusu olur.	Sözel zorbalık, dolaylı zorbalık	Asya: “Kitap kurdu yine not alıyor, sanki Einstein olacak-sın.”	Alaycı dil, aşağılayıcı söylem	Lazar’ın gösterdiği gibi toplumsal beklentilere uymayan bireyler söylemleri hizaya getirilir.	Tepki verme (sözlü), ardından içe kapanma	Başarılı bireyin grup tarafından dışlanma sürecini gösterir.
40. Bölüm	7:50–8:30	İskender grubun içine alınmaz, ‘bizden değil’ denilerek dışlanır.	Sosyal dışlama, sözel zorbalık	Sinan: “İskender zaten bizim takımında değil ki.”	Dışlama, etiketleme	Fairclough’un güç ilişkileri söylemi çerçevesinde dışlamayla grup normu pekiştirilir.	Sessiz kalma, geri çekilme	Merkeze alınmayan karakterin konumlandırılması sağlanır.

Tablo 3: Tozkoparan İskender Dizisinde Zorbalık Temsillerine İlişkin Sahne Analizleri

“Tozkoparan İskender” dizisinde altı bölümden seçilen sahnelerin analizi, yalnızca zorbalık türlerinin kategorik sınıflandırılmasıyla sınırlı kalmayıp, bu türlerin söylem içinde nasıl meşrulaştırıldığı, toplumsal normlara nasıl eklemlendiği ve izleyiciye hangi ideolojik mesajlarla sunulduğunu da açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda içerik analizinin ötesine geçilerek eleştirel söylem analizine (ESA) dayalı çok katmanlı bir çözümleme sunulmuştur.

“Tozkoparan İskender” dizisinin farklı bölümlerinden seçilen sahnelerin söylem analizine dayalı değerlendirmesi, çocuklara yönelik televizyon içeriklerinde zorbalığın yalnızca fiziksel ya da doğrudan saldırganlık biçiminde değil; aynı zamanda dil, grup ilişkileri, aidiyet ve sosyal normlar üzerinden dolaylı ve sistematik olarak yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır (Fairclough, 1995; Van Dijk, 2003). Yapılan çözümlemeler, sahnelerde kullanılan dilin sadece karakterler arası iletişim aracı değil, aynı zamanda güç ilişkilerinin, sosyal hiyerarşilerin ve dışlama pratiklerinin meşrulaştırılmasında temel bir unsur olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, içerik analizinin ötesine geçerek eleştirel söylem analizine dayalı çok katmanlı bir çözümleme sunmaktadır.

Dizide yer alan sahnelerde zorbalık pratiklerinin sıklıkla grup normları çerçevesinde üretildiği görülmektedir. Özellikle fiziksel ya da sosyal olarak güçlü karakterlerin, diğer karakterleri aşağılayan, dışlayan veya alaya alan söylemlerle güçlerini pekiştirmeleri dikkat çekmektedir. “Ganimet”, “odası olmayan”, “kitap kurdu” gibi kavramların tekrar eden biçimde kullanılması, karakterlerin sosyal konumlarını belirleyen birer etiket işlevi görmekte ve grup aidiyetini belirleyici bir unsur hâline getirmektedir (Van Leeuwen, 2008). Bu bağlamda söylem, Fairclough’un (1995) tanımladığı biçimiyle yalnızca dilsel bir üretim değil; toplumsal yapıları yeniden inşa eden bir pratik olarak ortaya çıkmaktadır. Zorbalığın grup içerisindeki normlarla meşrulaştırılması, Van

Dijk'in (2003) "biz ve onlar" ikiliği bağlamında analiz edildiğinde, aidiyetin birleştirici değil dışlayıcı biçimde kurgulandığı görülmektedir. Bununla birlikte, sahnelerde erkek karakterlerin sıklıkla baskın roller üstlenmesi ve zorbalığın çoğu zaman bu figürler üzerinden inşa edilmesi, Connell'in (2005) hegemonik erkeklik kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde oldukça anlamlıdır. Erkek karakterler yalnızca fiziksel güç değil, söylemsel güç yoluyla da grubu yönlendirmekte ve toplumsal hiyerarşiyi korumaktadır. Öte yandan, kadın karakterlerin söylemleri de pasif-agresif yapılarla doludur; özellikle zekâ, başarı ya da aidiyet üzerinden yapılan alaycı söylemler, Lazar'ın (2005) feminist söylem analizinde dikkat çektiği kadınlar arası rekabet biçimlerini ve normatif düzeni destekleyen yapıları işaret etmektedir. Bu yapı, eril söylemin normlarını dolaylı yollarla yeniden üretmektedir.

Sahnelerde tekrar eden stratejilerden biri de alaycı dil ve etiketleme yoluyla bireyin hem bireysel hem de sosyal düzeyde değersizleştirilmesidir. Bu stratejiler, Van Leeuwen'in (2008) meşrulaştırma modellerine göre otoriteye dayalı gerekçelendirme ve ahlaki yüceltmeyle birleşmektedir. Karakterlerin üstünlüklerini grup normlarına dayanarak haklı göstermeleri, izleyicinin gözünde saldırgan karakterleri "haklı" konuma getirmekte, mağdurları ise edilgenleştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, zorbalık sadece eylem olarak değil, söylem üzerinden ahlaki olarak da meşrulaştırılmaktadır.

Mağdur karakterlerin çoğunlukla sessiz kalması, geri çekilmesi ya da durumu içselleştirmesi gibi pasif stratejiler kullanması, Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramı bağlamında değerlendirilmelidir. Çünkü medya içeriklerinde pasif mağdurun tepkisizliği, çocuk izleyicilerin saldırgan karakterlerle özdeşim kurmasını ve bu karakterlerin davranışlarını modellemesini kolaylaştırabilir. Bu durum, zorbalık karşıtı direnç örüntülerinin gelişmesini engelleyebilir ve saldırganlığın olağanlaşmasına katkı sağlayabilir.

Anlatısal düzeyde değerlendirildiğinde ise her sahne, karakterlerin toplumsal rollerini, konumlarını ve ilişkisel yapılarını kuran birer işlevsel parçaya dönüşmektedir. Aidiyetin değerli bir sosyal sermaye olarak sunulması, dışlanan bireyin yalnızlaştırılması ve gruptan koparılması, yalnızca dramatik gerilim üretmekle kalmaz; aynı zamanda pedagojik olarak da izleyiciye normatif mesajlar sunar. Bu mesajlar, özellikle çocuk yaş grubundaki izleyiciler üzerinde uzun vadeli sosyal etkiler doğurabilecek potansiyele sahiptir. Zorbalığın "güçlü olan kazanır" mantığıyla sunulması, etik bir sorgulamanın önüne geçerek izleyicinin bu normlara rıza göstermesine neden olabilir (Gee, 2011). Dizi metninde yer alan sahnelerin çözümlemesi, zorbalığın yalnızca bireyler arası bir çatışma olmadığını; aksine söylem yoluyla toplumsal normların, güç ilişkilerinin ve dışlayıcı kimliklerin yeniden üretildiği ideolojik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, çocuklara yönelik

televizyon içeriklerinin pedagojik sorumluluğunu ve etik çerçevesini tartışmaya açmakta; medya okuryazarlığı, eleştirel düşünme ve zorbalıkla mücadele stratejilerinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Tepki Türü	Açıklama	Görülme Sayısı
Sessiz Kalma	Zorbalığa karşı hiçbir karşılık vermeme, geri çekilme	18
Tepki Verme	Sözlü ya da fiziksel yanıt verme	25
Yardım İsteme	Yetişkin ya da başka birinden destek isteme	15
Dayanışma Kurma	Başka bireylerle iş birliği yaparak direnme	26
İçselleştirme	Kendini suçlama, içine kapanma	10

Tablo 4: Dizi karakterlerinin Zorbalığa Karşı Tepkileri

Tablo 4’te yer alan veriler, “Tozkoparan İskender” dizisinde zorbalığa uğrayan karakterlerin verdiği tepkilerin dağılımını yansıtmaktadır. Bu bağlamda en yüksek orana sahip iki tepki türü dayanışma kurma (26) ve tepki verme (25) olarak öne çıkmaktadır. Bu veriler ilk bakışta olumlu bir tabloyu çağırırsa da, bu söylemlerin hangi bağlamlarda üretildiği ve nasıl temsil edildiği eleştirel söylem analiziyle irdelendiğinde daha derin bir okuma mümkün hâle gelir.

Dayanışma kurma, dizide genellikle grup içi dayanışma biçiminde temsillenirken, bu dayanışmanın kimi zaman sadece “biz” grubuna ait olanları kapsadığı; dışlanan ya da farklı olan karakterlerin bu çerçevenin dışında bırakıldığı görülmektedir. Bu durum, “biz” ve “onlar” ayrımına dayalı söylemsel bir yapı kurmakta ve gruba ait olmanın güç üretimiyle nasıl ilişkili olduğunu göstermektedir (Van Dijk, 2003). Dolayısıyla dayanışma, her zaman kapsayıcı bir değer olarak değil; dışlayıcı bir ideolojik aracın yeniden üretildiği bir zemin olarak da işlev görebilmektedir.

Tepki verme ise çoğu sahnede fiziksel ya da sert sözlü karşılıklarla temsil edilmektedir. Bu tür temsiller, çocuklara yönelik medya ürünlerinde şiddete karşı “karşı-şiddet” stratejisini meşrulaştırma riskini taşımaktadır. Eleştirel söylem bağlamında bu, şiddetin haklı gerekçelerle yeniden üretildiği ve karakterlerin güç kazanımını meşru zemine oturtmak için kullandığı bir araç olarak görülebilir (Fairclough, 1995). Bu durum, güç söyleminin yalnızca zorbanın değil, mağdurun da söylemi içinde nasıl yer bulduğunu ortaya koyar.

Sessiz kalma (18) ve yardım isteme (15) davranışlarının birlikte ele alınması, karakterlerin bireysel çaresizlik hissi ile sistemik destek arayışı arasında gidip geldiğini gösterir. Sessiz kalma davranışı, genellikle içselleştirilmiş güçsüzlük veya grubun dışına itilme korkusuyla ilişkilidir. Bu bağlamda, sessizliğin pasif bir davranıştan ziyade, “konuşmaya hakkı olmayanın diliyle” konuşma biçimi olduğunu söylemek mümkündür (Spivak, 1988). Yardım isteme ise daha çok yetişkin otoritesine başvurma şeklinde temsillenir; bu da dizide otoritenin nasıl inşa edildiği sorusunu gündeme getirir. Bazı sahnelerde otorite figürlerinin

tepkisiz kalması ya da sorunları çocukların kendi aralarında çözmelerini beklemesi, güç yapılarının toplumsal normlarla nasıl iç içe geçtiğini gösterir.

İçselleştirme (10) davranışı ise zorbalığa uğrayan karakterin kendisini suçladığı, içine kapandığı ve sessizliğe gömüldüğü sahnelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, özellikle ikincil travmanın oluşumuna zemin hazırlayan, psikososyal düzeyde oldukça kırılğan bir söylemi yansıtır. Eleştirel söylem açısından bu tür temsiller, toplumsal rollerin nasıl yeniden üretildiğini ve karakterlerin “mağduriyet kimliğine” nasıl itildiğini gözler önüne serer (Lazar, 2005).

Dizide zorbalığa karşı geliştirilen tepkilerin çeşitliliği, yapımın çatışma dinamiğini çok katmanlı şekilde kurguladığını göstermektedir. Ancak eleştirel söylem analizi, bu davranışların sadece bireysel tercihler değil; aynı zamanda dizide üretilen toplumsal, kültürel ve ideolojik söylemlerin sonucu olduğunu da açığa çıkarır. Güç yapılarının hangi karakterlere, hangi bağlamlarda atfedildiği; dayanışmanın ne zaman ve kimin için mümkün kılındığı gibi sorular, bu söylemlerin pedagojik etkisini değerlendirmek açısından kritiktir. Dizi, çocuk izleyiciye yalnızca zorbalıkla karşılaşma durumlarını değil; bu durumlara nasıl karşılık verilebileceğini de gösteren modeller sunmaktadır. Ancak bu modellerin güç, haklılık ve otorite gibi kavramlar etrafında nasıl anlamlandırıldığı; çocukların sosyal öğrenme süreçleri açısından dikkatle analiz edilmelidir (Bandura, 1977).

Dayanışma ve tepki verme davranışları olumlu görünse de, temsil bağlamlarının dışlayıcı “biz-onlar” diliyle örülmesi, izleyici çocuklarda sadece grup aidiyetiyle güç elde edilebileceği algısını doğurabilir (Van Dijk, 2003). Bunun sonucunda çocuklar bireysel direnme stratejilerinden çok, grup içi uyum davranışlarını içselleştirebilir. Bu, pedagojik olarak eleştirel düşünmeyi ve bireysel hak savunusunu zayıflatma riski taşır (Buckingham, 2003).

Özellik	Görülme Sayısı
Erkek karakter tarafından yapılan zorbalık	42
Kadın karakter tarafından yapılan zorbalık	27
Grup halinde gerçekleştirilen zorbalık	59
Liderlik konumundaki karakter tarafından yapılan zorbalık	14
Bilişsel üstünlük (zekâ, strateji) içeren zorbalık	24

Tablo 5: Dizide Geçen Zorbalık Özellikleri

Tablo 5’te sunulan veriler, “Tozkoparan İskender” dizisinde yer alan karakterlerin zorbalık pratiklerinin hangi kimlik ve sosyal roller üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Grup halinde gerçekleştirilen zorbalık en yüksek oranla (59 kez) öne çıkarken, onu sırasıyla erkek karakterlerin (42),

kadın karakterlerin (27), bilişsel üstünlükle yapılan (24) ve lider karakterlerce uygulanan zorbalık (14) takip etmektedir.

Bu bulgular, zorbalığın sadece bireysel bir davranış biçimi değil; aynı zamanda kolektif kimliklerin, cinsiyet rollerinin ve güç ilişkilerinin yeniden üretildiği bir söylemsel yapı olduğunu göstermektedir. Zorbalığın grup halinde gerçekleştirilmesi, bireyler arası güç ilişkilerinin kurumsallaştığı ve meşrulaştırıldığı söylem yapılarının en görünür biçimidir. Grup zorbalığı çoğu zaman “aidiyet” ve “ötekileştirme” söylemleriyle birlikte işlemektedir. Eleştirel söylem analizi, bu tür yapıların sadece bireysel değil, aynı zamanda ideolojik düzlemde toplumsal bir norm üretimine hizmet ettiğini vurgular (Van Dijk, 2003). Dizide sıkça tekrar eden “biz” vurgusu, grup kimliğini pekiştirirken; gruba dahil olmayan karakterlerin sistematik biçimde dışlanmasına ve hedef hâline gelmesine neden olur. Bu durum, çocuk izleyicide aidiyetin sağlanması için uyum ve itaatın zorunlu olduğu mesajını pekiştirebilir.

Zorbalık davranışının cinsiyete göre dağılımı da dikkat çekicidir. Erkek karakterler daha sık zorbalık yapan konumda yer alırken, kadın karakterlerin bu rolde daha az yer aldığı görülmektedir. Bu ayrım, erkek karakterlerin güç, liderlik ve çatışma içinde olma hâllerinin daha fazla temsil edildiği bir medya dili üretmektedir. Bu durum, hegemonik erkeklik söylemlerinin çocuk medyasında nasıl yeniden üretildiğini gösterir (Connell, 2005). Kadın karakterlerin daha az zorbalık yapması, olumlu bir temsil gibi görünse de; bu, kimi zaman kadınların pasifleştirildiği ya da sadece destekleyici rollerle sınırlandırıldığı anlamına da gelebilir.

Bilişsel zorbalık örnekleri—örneğin plankurma, strateji kullanma, başkalarının duygusal zaafalarını hesaplayarak manipülasyon yapma gibi— dizide “zeki” ya da “lider potansiyeli” olan karakterlerle ilişkilendirilmektedir. Söylem düzeyinde bu durum, zorbalığın yalnızca fiziksel güçle değil, entelektüel üstünlükle de gerçekleştirilebileceğini ima eder. Bu bağlamda zekânın etik dışı biçimlerde kullanılabilirliğini görselleştirmek, çocuklara yönelik medya içeriklerinde ahlaki muğlaklıkların nasıl sunulduğunu tartışmaya açar (Fairclough, 1995; Lemke, 1995).

Lider figürlerin zorbalık uygulaması, çoğu zaman “takımı koruma”, “haklı mücadele”, ya da “stratejik zorunluluk” gibi gerekçelerle söylemsel olarak meşrulaştırılmaktadır. Eleştirel söylem çözümlemesine göre bu tür temsiller, liderin eylemlerinin sorgulanmaz hâle gelmesine ve karizmatik otoritenin mutlaklaştırılmasına yol açabilir (Van Dijk, 2006). Bu, çocuk izleyicinin güç sahibi bireyleri “yanılmaz” olarak algılamasına neden olabilecek bir anlatı stratejisidir.

Dizideki zorbalık yapan karakterlerin özellikleri, yalnızca eylemler düzeyinde değil; aynı zamanda toplumsal rollerin, cinsiyet normlarının ve güç

ilişkilerinin yeniden üretildiği söylemsel yapılar olarak da işlev görmektedir. Grubun parçası olmanın bir norm olarak idealize edildiği, bireyselliğin dışlanma riski taşıdığı bu yapı, medya içeriğinin izleyiciye verdiği örtük mesajların pedagojik etkisini artırmaktadır (Gee, 2011). Bu nedenle, çocuklara yönelik medya ürünlerinde zorbalık eylemlerinin sadece “kötü davranış” olarak değil; aynı zamanda toplumsal anlam üretim süreçleri içinde nasıl sunulduğunun da analiz edilmesi gerekmektedir.

Cinsiyet, grup aidiyeti ve bilişsel üstünlük gibi özelliklerin zorbalıkla ilişkilendirilmesi, çocuklarda bu karakteristiklerin zorbalığı doğallaştırdığı algısını güçlendirebilir (Connell, 2005). Özellikle grup halinde yapılan zorbalığın en sık rastlanan biçim olması, çocukların kolektif zorbalığı bireysel sorumluluk bilincinden arındırarak kabullenmesine neden olabilir. Bu durum sosyal öğrenme bağlamında öğrenilen saldırganlığı pekiştirir (Bandura, 1977).

Bölüm	Zorbalık Yapan Karakter	Zorbalık Türü	Motivasyon	Kuramsal Yorum
1. Bölüm	İskender ve Takım	Sözel zorbalık, sosyal dışlama	Liderliklerini sürdürme, grubu kontrol altında tutma, ‘öteki’ni aşağılayarak iç dayanışmayı artırma	Fairclough’a göre söylem, güç ilişkilerini kurma ve sürdürme aracıdır. Grup normları söylemle tahkim edilmiştir (Fairclough, 1995).
9. Bölüm	Ece, Asya, Tayfun	Sözel zorbalık, sosyal dışlama	Mekânsal aidiyet üstünlüğü vurgusu, yeni gelenleri dışlayarak sosyal sermaye üretme	Van Dijk’a göre grup üyeleri aidiyeti dil yoluyla kurar ve dışlayıcı söylem ‘biz ve onlar’ ayrımını pekiştirir (Van Dijk, 2003).
17. Bölüm	Tayfun (dolaylı), Sinan	Fiziksel zorbalık, dolaylı zorbalık	Grubun gözüne girme, Tayfun’un yönlendirmesiyle kendini ispatlama, güç kazanma isteği	Bandura’ya göre sosyal ödüller ve grup kabulü, saldırgan davranışı öğrenme ve sürdürme motivasyonu sağlar (Bandura, 1977).
25. Bölüm	Tayfun	Sosyal dışlama, sözel zorbalık	Disiplin görüntüsü altında grup içi otoriteyi sağlama, ‘kural koyucu’ figür olma arzusu	van Leeuwen’e göre söylem, otoriteyi meşrulaştırma ve disiplini üretme işlevi görür (van Leeuwen, 2008).
33. Bölüm	Asya	Sözel ve dolaylı zorbalık	Akademik başarıyı tehdit olarak algılama, kendi statüsünü koruma ve rakip görmeme arzusu	Lazar’a göre kadın karakterler de hegemonik normları yeniden üreterek eril tahakküme katılır (Lazar, 2005).
40. Bölüm	Sinan	Sosyal dışlama	Aidiyet dışı bireyi dışlama, grup homojenliğini sağlama, güç dengesini koruma	Fairclough’a göre dil, sosyal ayrılmayı doğal ve kaçınılmaz göstererek ideolojiyi pekiştirir (Fairclough, 1995).

Tablo 6: Zorbalık Yapan Karakterlerin Eylem Motivasyonları ve Kuramsal Temellendirmeleri

“Tozkooparan İskender” dizisinden seçilen altı farklı bölüm üzerinden yürütülen söylem çözümlemesi sonucunda oluşturulan “Zorbalık Yapan Karakterlerin Motivasyonları Tablosu”, yalnızca zorbalığın varlığına değil, bu davranışların söylem içindeki bağlamsal ve psikososyal gerekçelerine de

ışık tutmaktadır. Hakem değerlendirmesinde ifade edilen “zorba karakterin motivasyonlarının açıklanmaması” yönündeki eleştiri, bu tablo aracılığıyla sistematik biçimde giderilmiştir. Analiz edilen sahnelerden elde edilen veriler, zorbalık eylemlerinin bireysel patolojilerden ziyade toplumsal normlar, grup içi dinamikler, güç ilişkileri ve ideolojik temsillerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Zorbalık davranışları, özellikle grup içi aidiyet ve norm oluşturma süreçleriyle doğrudan ilişkilidir. İlk bölümde yer alan İskender ve takım arkadaşlarının zorbalığı, yalnızca fiziksel üstünlük kurmak amacıyla değil; aynı zamanda liderlik statüsünü pekiştirmek ve grup dayanışmasını “öteki” üzerinden inşa etmek için kullanılmaktadır. Bu durum, Fairclough’un (1995) söylemin yalnızca dilsel bir pratik değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri yeniden kuran bir yapı olduğu yönündeki görüşüyle örtüşmektedir. Grup üyeleri, söylem yoluyla bir tür sembolik tahakküm kurmakta ve “ganimet”, “kural” gibi ifadelerle meşruiyet üretmektedir. Bu söylem, aynı zamanda hegemonik erkeklik yapılarının da yeniden üretildiği bir bağlam sunar (Connell, 2005).

Dizideki kadın karakterlerin gerçekleştirdiği zorbalık türleri ise farklı bir motivasyon yapısı sergilemektedir. 9. ve 33. bölümlerde Ece, Asya gibi kadın karakterler tarafından uygulanan zorbalık, sosyal dışlama ve alaycı dil yoluyla gerçekleştirilmekte; akademik başarıya, mekânsal aidiyete ya da gruba yeni katılanlara karşı üstünlük kurma amacı taşımaktadır. Bu durum, Lazar’ın (2005) feminist söylem çözümlemelerinde vurguladığı üzere, kadın karakterlerin de ataerkil normlar çerçevesinde rekabetçi ve dışlayıcı stratejiler geliştirdiklerini göstermektedir. Özellikle “kitap kurdu” söylemiyle alaya alınan karakterin pasifleştirilmesi, başarılı olanın tehdit olarak algılandığı bir kültürel çerçeveyi yansıtır.

Zorba karakterlerin motivasyonları çoğu durumda yalnızca bireysel davranış kalıplarıyla açıklanamaz. Örneğin 17. bölümde Sinan karakteri, Tayfun’un dolaylı yönlendirmesiyle fiziksel zorbalık uygular. Bu sahne, Bandura’nın (1977) sosyal öğrenme kuramı bağlamında değerlendirildiğinde, grup içi kabul görme ve ödüllendirme beklentisinin bireyde saldırgan davranışı tetikleyebileceğini gösterir. Özellikle çocuk ve genç bireylerin, otorite figürlerini taklit yoluyla davranış kalıplarını içselleştirmesi medya temsillerinde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu bağlamda zorbalığın doğrudan saldırganlıktan ziyade, sosyal onay arayışı ve grup dinamiği içinde öğrenilen bir davranış olduğu anlaşılmaktadır.

Tayfun karakteri ise farklı bölümlerde “otorite figürü” olarak öne çıkmakta ve zorbalığı çoğu zaman kural koyucu ya da denetleyici bir işlevle meşrulaştırmaktadır. 25. bölümde görüldüğü üzere, uygulanan sosyal dışlama eylemi disiplinle gerekçelendirilmiş, söylem içinde “düzenin tesisi” vurgusu yapılmıştır. van Leeuwen’in (2008) meşrulaştırma stratejilerine göre bu tarz

söylemler, zorbalığın otorite aracılığıyla ahlaki ya da toplumsal bir gereklilik gibi sunulmasını sağlar. Bu tür meşruiyet üretimi, izleyici nezdinde zorbalığın sorgulanmadan kabul görmesine yol açabilir. Özellikle 40. bölümde görülen zorbalık ise grup homojenliğini koruma amacına yöneliktir. Bu sahnede dışlanan karakter, aidiyet duygusundan yoksun bırakılmakta ve “biz” grubunun dışında konumlandırılmaktadır. Bu tür söylemler, Van Dijk’in (2003) “biz ve onlar” ikiliği çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Grup içerisindeki kimlik inşası, çoğunlukla dışlayıcı bir söylem üzerinden gerçekleşmekte; farklı olan birey, tehdit unsuru olarak temsil edilmektedir. Bu durum, sadece bireyin dışlanmasına değil, aynı zamanda grubun kendi iç normlarını pekiştirmesine de hizmet etmektedir. Analizler göstermektedir ki, dizideki zorba karakterlerin motivasyonları, yalnızca bireysel psikolojiyle açıklanamayacak kadar çok katmanlı ve söylemseldir. Güç, aidiyet, statü, sosyal kabul ve grup içi düzen gibi değişkenler, karakterlerin zorbalık eylemlerini belirleyen temel faktörlerdir. Söylem analizi aracılığıyla bu motivasyonlar açığa çıkarılmış ve çocuk izleyiciler için bu tür temsil biçimlerinin potansiyel etkileri pedagojik açıdan tartışmaya açılmıştır.

Zorba karakterlerin çoğunlukla kıskançlık, kontrol ihtiyacı ya da dikkat çekme arzusu gibi motivasyonlarla hareket etmesi, bu davranışların haklı görülebileceği ya da anlaşılabilir olduğu mesajını iletebilir. Bandura’nın (1977) belirttiği gibi, gözlem yoluyla öğrenme süreçlerinde çocuklar saldırgan davranışların sonucunda ödüllendirilen karakterlerle özdeşim kurabilir. Bu durum, çocukların saldırganlığı bir iletişim yöntemi olarak içselleştirmelerine neden olabilir. Ayrıca, bu karakterlerin söylem içinde “cool”, “etkili” ya da “lider” olarak resmedilmesi, zorbalığın sosyal sermaye kazanımı aracı olarak algılanmasına neden olur (Van Leeuwen, 2008).

Söylemsel Yapı	Açıklama	Görülme Sayısı
Meşrulaştırma	Zorbalığın haklı ya da gerekli gösterilmesi	21
Kahramanlaştırma	Zorba davranışların kahramanca sunulması	17
Alaycı Dil Kullanımı	İronik, küçümseyici ya da mizahi zorbalık dili	12
Direnış Söylemi	Mağdurun veya diğer karakterlerin karşı koyma dili	9
Otoriteye Yönelik Eleştiri	Öğretmen, ebeveyn gibi otorite figürlerine eleştiri	6

Tablo 7: Dizide görünen zorbalıkların söylemsel yapısı

Dizide en sık rastlanan söylemsel yapı meşrulaştırma (21 kez) olarak öne çıkmaktadır. Bu, karakterlerin zorbalık içeren davranışlarını “haklı”, “gerekli” ya da “karşı tarafın suçu” biçiminde gerekçelendirerek sunmaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Eleştirel söylem analizi bu tür yapıların, izleyicide güç kullanımının belli şartlarda kabul edilebilir olduğu düşüncesini yerleştirebileceğini vurgular (Fairclough, 1995). Örneğin bir karakterin “Hak

etti bunu, çünkü bize ihanet etti” gibi bir ifadeyle eylemini savunması, eylemin ahlaki sorumluluğunu ortadan kaldıran söylemsel bir stratejidir.

İkinci sırada yer alan kahramanlaştırma söylemi (17 kez), zorbalık yapan karakterin davranışlarının “cesaret”, “adalet” veya “liderlik” gibi pozitif anlam alanlarıyla ilişkilendirilmesini içerir. Bu yapılar, özellikle ana karakterlerin zorlayıcı müdahalelerinin olumlanması yoluyla güç söylemini meşrulaştırır. Kahramanlaştırma söylemi, sadece davranış düzeyinde değil, aynı zamanda izleyicinin karakterle özdeşleşmesini sağlayan duygusal bağ üzerinden de işler (Gee, 2011). Bu durum, zorbalığın pedagojik olarak tehlikeli bir biçimde idealize edilmesine neden olabilir.

Alaycı dil kullanımı (12 kez), karakterlerin başkalarını küçümseyerek, alay ederek veya mizahla harmanlayarak saldırgan dil kurdukları örnekleri kapsamaktadır. Eleştirel söylem bağlamında bu tür ifadeler, sözel zorbalığın en yaygın ve görünmez biçimlerinden biridir (Lazar, 2005). Özellikle erkek karakterler arasında güç kurma yarışının bir parçası olarak kullanılan alaycı dil, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği bir mecra hâline gelir.

Direnış söylemi (9 kez) daha çok mağdur karakterlerin kendilerini savunduğu, karşı çıktığı ya da güç ilişkisine boyun eğmeyi reddettiği durumlarda görünür olur. Bu söylemsel yapı, dizinin çocuk izleyicilere dayanışma, hakkını arama ve direnç gösterebilme gibi değerleri aktarabileceği önemli bir kanaldır (Van Dijk, 2003). Ancak bu direnişin başarıya ulaşp ulaşmadığı, dizideki otorite figürlerinin tepkisi ve hikâyenin çözüm yapısı bağlamında ayrıca değerlendirilmelidir.

Otoriteye yönelik eleştiri (6 kez) ise genellikle öğretmen, antrenör ya da ebeveyn gibi figürlerin kararlarının sorgulanmasıyla açığa çıkmaktadır. Bu söylem, çocuğun bireyselleşme sürecini destekleyen önemli bir öge olmakla birlikte, dizide bu ifadelerin çoğunlukla dolaylı ve bastırılmış biçimde yer alması dikkat çekicidir. Çocuk karakterlerin otoriteye karşı açıkça başkaldırmaktan çok, sorgulayıcı bakışlar, ima yoluyla eleştiri veya diğer çocuklarla paylaşım üzerinden bu söylemi kurdukları gözlemlenmiştir (Spivak, 1988).

“Tozkoparan İskender” dizisinde kullanılan söylemsel yapıların dağılımı, sadece diyalog düzeyinde değil; aynı zamanda karakterlerin rolleri, olayların çözüm yolları ve izleyiciye aktarılan değerler bağlamında da stratejik anlamlar içermektedir. Meşrulaştırma ve kahramanlaştırma gibi söylemlerin daha sık kullanılması, çocukların şiddeti ve zorbalığı belirli şartlar altında kabul edilebilir ya da takdir edilir görmesine yol açabilir. Öte yandan direniş ve eleştiri gibi daha yapıcı söylemlerin sınırlı temsili, alternatif çözüm yollarının yeterince görünür kılınmadığını düşündürmektedir. Bu söylem yapıları, çocukların medya yoluyla öğrendikleri sosyal roller, çatışma yönetimi biçimleri ve toplumsal değerler üzerinde doğrudan etkilidir. Bu nedenle dizideki söylemlerin sadece

eğlence unsuru olarak değil; aynı zamanda kültürel pedagojik içerikler olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Zorbalığın meşrulaştırılması ve kahramanlaştırılması, çocuk izleyicinin şiddet içeren davranışları pozitif anlam yüklenen karakter özellikleriyle bağdaştırmasına neden olabilir (Fairclough, 1995). Bu anlatı biçimi, çocukların ahlaki gelişimini olumsuz etkileyebilir; özellikle güçlü olanın haklı olduğu anlayışı güçlendirilebilir. Ayrıca, söylem aracılığıyla oluşturulan güç ilişkileri çocuk izleyicilerde toplumsal hiyerarşiyi sorgulamaksızın kabul etme davranışını tetikleyebilir (Gee, 2011).

Sonuç

Dijital kültürün toplumsal ilişkileri dönüştürmesiyle birlikte, çocuklar ve gençler arasında gelişen akran ilişkileri karmaşık, görünmez ve çoğu zaman kontrolü zor bir yapıya evrilmiştir. Bu yeni ilişkisel yapı içerisinde en dikkat çekici olgulardan biri akran zorbalığının dijital ortama taşınarak siber zorbalık biçimini almasıdır. “Tozkoparan İskender” dizisi üzerinden yapılan bu çalışma hem nitel içerik analizi hem de söylem analiziyle, çocuklara yönelik medya içeriklerinde zorbalığın nasıl temsillendirildiğini çok boyutlu olarak ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, dizinin yalnızca eğlence odaklı bir çocuk yapımı olmanın ötesinde, toplumsal değerlerin, güç ilişkilerinin ve normatif davranış biçimlerinin üretildiği pedagojik bir araç işlevi gördüğünü göstermektedir. Dizide fiziksel, sözel, sosyal dışlama, dolaylı ve siber olmak üzere beş farklı zorbalık türünün temsiline rastlanmıştır; en sık karşılaşılan türün fiziksel zorbalık (45 kez), en az görülenin ise siber zorbalık (18 kez) olduğu belirlenmiştir. Bu durum, dijital çağın çocuk gerçekliğiyle çelişen bir yapı ortaya koymaktadır. Günümüz çocukları daha çok çevrimiçi mecralarda etkileşim kurarken, dizide dijital zorbalığın sınırlı temsili, medya içeriklerinin dijital kültürle uyumlu olmayan bir söylem örgüsüne sahip olduğunu göstermektedir.

Zorbalık türlerinin temsili kadar, mağdur karakterlerin bu zorbalıklara karşı geliştirdikleri tepkiler de önemli söylemsel yapılar içermektedir. Dayanışma kurma (26) ve tepki verme (25) davranışları en sık rastlanan tepkiler olmakla birlikte, bu eylemlerin çoğu zaman “biz-onlar” ayrımı üzerinden meşrulaştırıldığı görülmüştür. Diğer yandan sessiz kalma (18) ve içselleştirme (10) gibi edilgin tepkiler de dizide hatırı sayılır ölçüde yer almakta; bu da mağdur karakterlerin yalnızca dışsal değil, içsel çatışmalarla da yüzleştüğünü göstermektedir. Yardım isteme davranışının sınırlı temsili, çocuk karakterlerin yetişkin otoritelerden ziyade kendi akran gruplarıyla sorun çözme eğiliminde olduklarını ortaya koymakta; bu da dizinin bireysel çözüm, dayanışma ya da güç yoluyla başa çıkma stratejilerini öne çıkardığını göstermektedir.

Zorbalık yapan karakterlerin özelliklerine bakıldığında, grubun parçası olma, erkek cinsiyet, liderlik rolü ve bilişsel üstünlük gibi niteliklerin öne çıktığı

görülmektedir. Grup halinde yapılan zorbalık (59 kez), bireysel sorumluluk algısının bastırıldığı, normatif söylemin kolektif kimlik üzerinden inşa edildiği bir alan yaratmakta; “biz” grubunun norm dışı bireyleri dışlaması üzerinden hiyerarşik bir yapı kurulmaktadır. Bu söylem, Van Dijk’in (2003) belirttiği gibi toplumsal kimliklerin oluşturulması ve meşrulaştırılması sürecinde dile dayalı ideolojik yapıların belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Erkek karakterlerin kadınlara oranla daha fazla zorba rolünde yer alması ise, hegemonik erkeklik temsillerinin medya metinleri yoluyla yeniden üretildiğinin bir göstergesidir (Connell, 2005). Daha dikkat çekici olan ise bilişsel üstünlüğe dayalı zorbalığın (24 kez) lider karakterlerle ilişkilendirilerek sunulmasıdır. Bu yapı, şiddetin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda entelektüel bir araç olarak kullanılabileceğini ve strateji ile yapılan zorbalığın bir tür beceri ya da liderlik göstergesi olarak meşrulaştırılabileceğini ortaya koymaktadır. Bu temsiller, çocukların “zeka ile haklılık” arasında kurduğu bağlantıyı pekiştirebilir ve manipülasyonu “daha sofistike” bir güç gösterisi olarak algılamalarına neden olabilir.

Dizideki söylemsel yapılar da dikkat çekicidir. En sık rastlanan söylemler arasında meşrulaştırma (21 kez), kahramanlaştırma (17 kez) ve alaycı dil kullanımı (12 kez) yer almaktadır. Bu söylemler, zorbalığın haklı ya da zorunlu kılınarak sunulması, zorba karakterlerin liderlik veya cesaret gibi olumlu niteliklerle ilişkilendirilmesi ve saldırganlığın mizah yoluyla örtülmesi gibi stratejilere işaret etmektedir. Bu durum, dizinin çocuk izleyicilere sunduğu değerler sistemi açısından sorunlu bir yapı doğurmaktadır. Güç kullanan karakterin “haklı” ve “cesur” olarak temsil edilmesi, çocuklarda güç ilişkilerinde meşruiyetin eylemin içeriğinden çok, aktörün kimliğine dayalı olarak kurulabileceği yönünde bir algı yaratabilir (Fairclough, 1995; Gee, 2011). Öte yandan, daha olumlu bir temsile sahip olan direniş söylemi (9 kez) ve otoriteye yönelik eleştiri (6 kez) sınırlı biçimde yer almaktadır. Direnişin çocuk karakterler tarafından geliştirildiği sahnelerde, güç ilişkilerinin tersine çevrilmesi ya da ahlaki muhasebe yapılması gibi yapılar öne çıkmakta; ancak bu durum istisnai kalmaktadır. Otorite figürlerine yönelik eleştiriler ise daha çok ima düzeyinde gerçekleşmekte ve çocukların bu figürlerle kurduğu ilişkide mutlak itaati kırabilecek stratejilerin gelişmesi önlenmektedir (Spivak, 1988).

“Tozkoparan İskender” dizisi dijital çağın çocuk izleyicisine yönelik çok katmanlı mesajlar barındırmakta; ancak bu mesajların çoğu zaman güç, şiddet ve normatif baskı etrafında kurulan bir ideolojik söylem üzerinden sunulduğu görülmektedir. Bu nedenle dizi yalnızca pedagojik bir araç olarak değil, aynı zamanda eleştirel medya okuryazarlığı bağlamında analiz edilmesi gereken kültürel bir metin olarak değerlendirilmelidir. Çocukların medya içeriklerinden edindikleri davranış kalıpları, sadece taklit yoluyla değil; aynı zamanda söylemsel yapılarla etkileşim yoluyla da şekillendiğinden, bu tür metinlerin

toplumsal etkileri çok boyutlu olarak değerdendirilmelidir (Bandura, 1977; Lazar, 2005).

Bu çalışma, çocuk dizilerinin içerdđđ zorbalık temsillerini açığa çıkararak hem içerik üreticilerine hem de eğitimcilere yol gösterici olmayı hedeflemiştir. Medya içeriklerinde siber ve akran zorbalıđđ temsillerinin yeniden düşünülmesi; bu içeriklerin dijital vatandaşlık, empati ve etik değerdler açısından daha sorumlu bir dil ile yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, çocuk izleyicilerin bu dizilerden nasıl etkilendiđđine dair alıcı temelli analizlerin yapılması; ayrıca farklı yaş grupları ve toplumsal kesimlerin zorbalık temsillerine verdiđđ tepkilerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, literatüre önemli katkılar sađđlayacaktır.

Kaynakça

- Arıca, O. T. (2015). *Siber zorbalık*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aslan, B., & Önay Doğan, B. (2017). Dijital şiddet, siber zorbalık ve yeni medya okuryazarlığı üzerine bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS Journal)*, 5(61), 103–118. <https://doi.org/10.16992/ASOS.13017>
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. London: Prentice-Hall.
- Baştürk Akca, E., Duyan, V., & Koç, E. (2015). Çocuklara yönelik siber zorbalık farkındalığı: Ankara örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 15(34), 1–22.
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15(1), 68–76. <https://doi.org/10.1375/ajgc.15.1.68>
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). USA: University of California Press.
- Craig, W., Eaton, C., & Rivara, F. (2020). *Bullying prevention: A comprehensive approach for the school community*. Springer.
- Elsaesser, C., Russell, B., Ohannessian, C. M., & Patton, D. (2017). Parenting in a digital age: A review of parents' role in preventing adolescent cyberbullying. *Aggression and Violent Behavior*, 35, 62–72. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.06.004>
- Erdur-Baker, Ö., & Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığı ve siber zorbalık: Ankara ili örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 367–384.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Longman.
- Gee, J. P. (2011). *How to do discourse analysis: A toolkit* (2nd ed.). London: Routledge.
- Gerbner, G., & Gross, L. (1976). Living with television: The violence profile. *Journal of Communication*, 26(2), 172–199.
- Giordano, A. L. (2021). Social media addiction linked to cyberbullying. *University of Georgia News*. <https://news.uga.edu/social-media-addiction-linked-to-cyberbullying/>, Erişim tarihi 17 Mayıs 2025.
- Han, B., & Demirtaş, H. (2020). Dijital ebeveynlik becerileri ve çocukların dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 26(4), 1129–1170. <https://doi.org/10.14527/kuey.2020.020>
- Keith, S., & Martin, M. E. (2005). Cyber-bullying: Creating a culture of respect in a cyber world. *Reclaiming Children and Youth*, 13(4), 224–228.
- Korkmaz, A. (2015). Siber zorbalık: Fizikselden sanala yeni şiddet. *İletişim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 112–123.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2014). *Cyberbullying: Bullying in the digital age* (2nd ed.). London: Wiley-Blackwell.
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). London: Sage publications.
- Lazar, M. M. (2005). Politicizing gender in discourse: Feminist critical discourse analysis as political perspective and praxis. In M. M. Lazar (Ed.), *Feminist critical discourse analysis: Gender, power and ideology in discourse* (pp. 1–28). London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230599901>
- Lemke, J. L. (1995). *Textual politics: Discourse and social dynamics*. USA: Taylor & Francis.
- Li, Q., Cross, D., Smith, P. K., & Monks, C. P. (2024). Traditional bullying and cyberbullying in the digital age: A meta-analytic review. *Aggression and Violent Behavior*, 71, 101828. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2023.101828>
- Mayring, P. (2000). Qualitative content analysis. *Forum: Qualitative Social Research*, 1(2).
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. London: Sage publications.
- Narin, D., & Ünal, E. (2016). Ortaokul öğrencilerinin medya okuryazarlığı düzeyleri ve siber zorbalık davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 6(1), 1–19.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Özdemir, M. (2020). Akran zorbalığına yönelik önleyici programların etkililiği: Sistemati bir inceleme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 10(55), 75–92.
- Özgür, H. O., & Uysal, T. (2022). Sosyal medya ve akran zorbalığı ilişkisi: Adolescence dizisi örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 469–484.

- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. London: Sage publications.
- Rigby, K. (2007). *Bullying in schools: And what to do about it*. USA: ACER Press.
- Sarı, B., & Aytekin, G. (2020). Çocuklara yönelik dijital içeriklerin şiddet temsilleri açısından analizi: YouTube çizgi film kanallarında bir inceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 52, 77–101.
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. London: Sage publications.
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). USA: Macmillan.
- Tanrıku, F., & İnam, A. (2025). Yapay zekâ ve din eğitimi: Küresel uygulamalar, etik tartışmalar ve teorik yansımalar. *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 20, 127-162. <https://doi.org/10.47502/mizan.1615833-4503554>
- Tokel, S. T., & Sezgin, E. (2012). Siber zorbalık: Ergenlerin siber zorbalığa maruz kalma ve siber zorbalık yapma durumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 93–114.
- UNICEF. (2025). *Ending violence in schools: An investment in children's futures*. <https://www.unicef.org>, Erişim tarihi 13 Mayıs 2025.
- Van Dijk, T. A. (2003). Critical discourse analysis. In D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 352–371). New York: Blackwell.
- Van Dijk, T. A. (2006). Discourse and manipulation. *Discourse & Society*, 17(3), 359–383. <https://doi.org/10.1177/0957926506060250>
- van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and practice: New tools for critical discourse analysis*. London: Oxford University Press.
- Wolak, J., Mitchell, K. J., & Finkelhor, D. (2006). Online victimization of youth: Five years later. *National Center for Missing and Exploited Children Bulletin*, 1–38. <https://www.unh.edu/ccrc/pdf/CV138.pdf>
- Yaman, E., Özbay, E., & Bağlı, M. T. (2011). Ergenlerde siber zorbalık ve siber mağduriyet: Yaygınlık, roller ve ilişki kalıpları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 397–422.

DİJİTALLEŞME VE MAHREMİYET

Fadim Özer Kasay¹, Zehra Özkeçeci²

Giriş

Akıllı telefonlar, yapay zekâ, büyük veri, bulut tabanlı sistemler sayesinde bilgiye ulaşmak ve paylaşmak her zamankinden daha kolay hale gelmiştir. Her geçen gün artan internet kullanımı ile birlikte bireylerin ve toplumların mahremiyet algısı da köklü biçimde değişmektedir. Gelişmeler, kişisel verilerin korunması konusunu gündeme taşımaktadır (Tanışık & Bal, 2024: 269). Geleneksel mahremiyet anlayışı fiziksel bir alanla sınırlıyken, dijital dünyada bireylerin bıraktığı sanal izler giderek daha belirleyici hâle gelmektedir.

Mahremiyetin kökenleri, bireyin doğuştan gelen “utanma” duygusuyla yakından ilişkilidir. Bu duygu, sadece bedenin “çıplaklığından” değil, aynı zamanda gizli düşüncelerin, duyguların ve hatıraların başkaları tarafından bilinmesinden de kaynaklanır. İnsan, bu içsel dünyasını başkalarından saklama ve kendine özel bir alan oluşturma ihtiyacı hisseder (Vatandaş, 2020: 440). Geleneksel toplumlarda bu ihtiyaç, fiziksel mekanların ve kişisel sırların korunmasıyla sağlanırken, bilginin kilitli kapılar ardında veya şifreli sandıklarda saklanması yeterliydi. Ancak modernleşme ve küreselleşme süreçleriyle birlikte, özellikle Sanayi Devrimi’nin yol açtığı toplumsal ile ekonomik dönüşümler, özel yaşam alanlarının kamuya kapalı bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Bu dönemde, mahremiyet, bireyin kendini rahat ve özgür hissettiği, ailesi ile yakın çevresiyle paylaştığı, geniş kitlelerin müdahale etmediği bir alan olarak tanımlanmıştır (Barkuş & Koç, 2019:36). Dijitalleşme ile birlikte ise geleneksel mahremiyet algısı köklü bir değişime uğramıştır, çünkü bireylerin sanal izleri ve dijital ortamlardaki etkileşimleri mahremiyetin sınırlarını belirsizleştirmekte, hatta “alenileştirme” ve “teşhir etme” eğilimi yaygınlaştırmaktadır. Bireyler, bir yandan kendilerini sosyal medya aracılığıyla görünür kılmakta, diğer yandan ise bu görünürlüğün sınırlarını kontrol edememektedirler (Yolcu, 2024).

Mahremiyet genel olarak üç başlıkta ele alınabilir: mekânsal mahremiyet, bireysel mahremiyet ve bilgi mahremiyeti. Mekânsal mahremiyet, bireyin fiziksel çevresinin muhafazasını içermektedir. Bireysel mahremiyet, bireyin haksız ve zarar verici müdahalelere karşı korunması anlamına gelmektedir. Bilgi mahremiyeti ise özel nitelikli verilerin toplanma, saklanma, işlenme ve dağıtımının bireylere ait olmasıdır (Vardi, 2015: 56). Akademik çalışmalarda

1 Sinema ve Televizyon Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, fadimozerkasay@gmail.com, Orcid: 0009-0001-5374-8800

2 Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Radyo,Televizyon ve Sinema Bölümü, zehra.ozkececi@erbakan.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4822-6899

mahremiyet kavramı, yalnız kalma hakkı ve kişisel bilgileri diğerlerinden koruma hakkı olarak da ele alınmaktadır (Doğru, 2024: 342).

Mahremiyet, bireyin gizli kalmasını istediğı bilgileri içeren bir alandır. Bu alan, bireyin kendi yaşamı içerisinde özel bir yer teşkil eder, kamuya kapalıdır ve her birey için özel anlam ifade ettiğı için sınırları belirsizdir. Mahremiyetin işleyişinde “bağımsızlık” ve “gizlilik” olmak üzere iki temel ilke geçerlidir. Bağımsızlık, kişinin kendi tercihlerini özgürce yapabilmesini; gizlilik ise bireyin diğer kişilerin ilgi ve merak alanı dışında kalmasını, dış müdahalelere karşı korunmasını ifade etmektedir (Çalapkulu & Alp, 2020: 133). Geleneksel olarak mahremiyet bireyin vücudu, evi, bazı bilgi ve hatıraları gibi konuları kapsamaktadır. Hukuk öğretisinde ise ‘ortak yaşam çevresi’, ‘özel yaşam alanı’ ve ‘gizli yaşam alanı’ olmak üzere başlıca yaşam alanları ölçüt olarak kabul edilir. Ortak yaşam çevresi, kişinin herkese açık olan yaşam görünümünü; özel yaşam alanı, kişinin çok yakınları tarafından bilinen alanı; gizli yaşam alanı ise kişinin sadece kendisi için saklı tuttuğı ve başkalarının bilgisinden uzak kalmasını istediğı yaşam görünümünü ifade eder. Ancak dijitalleşmeyle birlikte bu sınırlar silikleşmiş, bireyin benliği sanal bir varoluş sürecine entegre olmuştur (Sevim & Artan, 2022: 111-112).

Sosyal medya platformları, akıllı cihazlar ve internet üzerindeki tüm etkileşimler, kişisel bilgilerin toplanmasını kaçınılmaz kılmakta ve mahremiyetin sınırlarını belirsizleştirmektedir. Bununla beraber kullanıcıların kendisi de “mahrem olanları paylaşmak” konusunda daha istekli hâle gelmektedir (Zengin & Altunbaş, 2015: 112). Sosyal medyanın yazılı, görsel ve işitsel temsillere olanak sağlaması, kişilerin kendilerini daha fazla açıklayabilmelerini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, dijital ortamdaki her hareketlilik, eski ilişkilere ek olarak yeni kurulan arkadaşlıklar ve bu ilişkileri yönetme biçimleri ile kimlik oluşturmada önemli faktörler olarak ortaya çıkmaktadır (Yavuz & Özkeçeci, 2024: 172). Özellikle son yıllarda yaşanan veri ihlalleri, siber gözetim sistemleri ve yapay zekâ destekli algoritmaların bireylerin davranışlarını analiz edebilmesi, gizliliğin korunmasını küresel ölçekte tartışmalı bir konu hâline getirmiştir (Çakır & Temir, 2022: 212). Söz konusu durumun hukuki boyutu bir kenarda dursun toplumsal bağlamda geldiğı nokta bireylerin ahlaki manada aşındığı ve aynı zamanda kendilerine ve toplum karşısındaki konumlarına gitgide yabancı olduklarını göstermektedir.

Gösteri toplumunun dinamiklerinde bireyler, hem olayın faili hem de maruz kalanı durumuna geçmiş ve böylelikle “karşılıklılık ilkesi” de doğal bir biçim kazanmıştır. Dijitalleşen dünyada zamanını dijitale indirgeyen birey kendi iç dünyasına mahrem kalırken, dış dünyaya karşı Hegel’in de belirttiğı gibi başkası haline gelmektedir. Dünya global bir köy haline dönüştüğünden beri kendi evine, içine, dünyasına yabancılaşan birey, dünyanın diğer ucundaki evin içine misafir olabilmekte, kendi iç dünyasından daha fazla dijitaldeki

dünyayı benimseyip, tanıyabilmektedir. Son yıllarda özellikle pandemi sürecinden sonra da bu süreç hızlanmıştır. Zira sosyoekonomik işlevine ve bilgi toplumu içerisindeki önemine ek olarak sosyal izolasyon amaçlı “uzaktan etkileşim” interneti alternatifi olmayan bir pozisyona taşımıştır. Bu durum bireylerin internet kullanım alışkanlıklarında ve pratiklerinde değişiklikler meydana getirmiştir (Özkeçeci & Alkın, 2022: 321). Böylelikle özel yaşam alanı sınırlanırken kitlesel bir öznelleşmeye gidilmektedir. İnsandaki haz duygusunun merakla birleşmesi ile birlikte mahremiyet duvarlarının yıkıldığı dijital düzlemde, güvensizlik duygusuyla beraber insan içinde yalnızlaşmaya doğru ilerlemektedir (Debord, 2012:126).

Max Weber’in çelik kadar sert kasa olarak ifade ettiği Almancadan İngilizceye sosyolog Talcott Parsons’ın “demir kafes” olarak tercüme ettiği kavram, içinde bulunduğumuz dijitalleşmenin mahremiyete etkisini anlatmakta elzemdir. Demir kafes, yani modern düzen, insan yaşamını işgal etmektedir. Bu düzen, Demir Kafes kitabında da ifade edildiği şekilde bireyin doğar doğmaz içine daldığı bir kosmozdur, birey olarak içinde yaşaması gereken gerçek ve değişmez bir mahfazadır. Bu düzen kendi normlarını bireye benimsetmektedir. İşte tam da burada ifade edildiği gibi dijital dünya, insanı içine alan demir bir kafestir ve mahremiyet algısı yok olurken, o düzenin kurallarına uyduğunuz müddetçe o dünyada varlığını sürdürürebilirsiniz (Löwy, 2018: 64).

Gizlilik anlamına gelen mahremiyet kavramı, “kişilerin kendi başlarına kalabildikleri, düşünce ve davranışlarını istedikleri şekilde gerçekleştirebildikleri, diğer insanlarla hangi yer, zaman ve koşullarda ne derecede ilişki ve iletişim kuracaklarına dair kararları kendilerinin aldığı bir alanı ve bu alana yönelik sahip olunan hakkı” (Yüksel, 2003a:182) şeklinde ifade edilmektedir. Yüksel’in tanımlı dijitalleşen dünyada, bireyin mahremiyetten verdiği ödünü ve nasıl bir tutsağa dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Mahremiyet perdesini sıyıran birey, demir bir kafeste, sistemin çemberinde kalmak zorunda bırakılmış ve bu bağlamda pek çok hakkından ve özgürlüğünden ödün vermektedir. Bununla birlikte, mahremiyetin yalnızca dijitalleşme bağlamında değil, sosyo-kültürel dönüşümler ekseninde de ele alınması gerekmektedir. Dijitalleşmenin getirdiği anonimleşme ve kitlesel veri paylaşımı, bireylerin mahremiyet anlayışlarını yeniden şekillendirmektedir. Geleneksel toplum yapılarında mahremiyet daha çok fiziksel mekâna dayalıyken, dijital dünyada bu sınırlar silikleşmiş, bireyin benliği sanal bir varoluş sürecine entegre olmuştur. Bugün birey, fiziksel olarak bulunduğu mekândan bağımsız bir şekilde, dijital dünyada var olabilmekte ve kendi mahremiyetini algoritmaların belirlediği çerçeveler içerisinde var etmektedir. Bireyin kendini ifade etme biçimleri, toplumsal rolleri ve hatta kimliği dijitalleşmenin belirleyici dinamikleri doğrultusunda şekillenmektedir. Bu dönüşümle, birey mahremiyetten uzaklaştığını farkedemediği gibi samimi bir platformda bilgi aktarımı yaptığına inanmaktadır. Sanalda gerçekleşen

mahremiyet duvarlarının yıkılması, psikolojik açıdan, fiziksel olmadığı için bir rahatlık verse de sosyolojik ve hukuksal bağlamda bireyi bir mahfazaya almaktadır. Bunun farkında dahi olmayan birey, dijital çerçevede şekillenen kimliği dijital kimliğe evrilirken geleneksel ahlaki normlarından da kopmalar yaşamaktadır (Ünal & Sezgin, 2021: 64-65).

Dijitalleşme, yalnızca toplumsal yapıyı değil, bireylerin psikolojik yapısını da dönüştüren bir süreçtir. İnsanın mahremiyetine dair algılarının değişmesi, öz-değerini ve kimliğini de etkilemektedir. Freud “bilinçdışı” kavramında (Freud, 2023: 610), bireyin içsel dünyasında şekillenen gizli düşünceleri açığa çıktığında, paylaşıldığında kişisel sınırların zayıfladığını öne sürmektedir. Mahremiyetin kaybı, bireyde bir tür “özgürlük yanılsaması” yaratırken, diğer taraftan yalnızlık, güvensizlik ve dışlanmışlık gibi duygusal bozukluklara yol açabilmektedir. Ayrıca, Jean-Paul Sartre’ın “başkalarının bakışı” üzerine yaptığı vurgularla, dijital dünyada sürekli gözetim altında olmanın, bireyin benlik algısını ve öz-değerini zedelediği sonucuna varılmaktadır (Sartre, 2009). Sartre’a göre, bir kişi sürekli başkaları tarafından gözlemlendiğinde, kendini nesneleşmiş bir varlık olarak hissetmektedir. Dijital ortamda bireyler, kendi içsel kimliklerinden çok dışsal onaylar ve algılarla varlıklarını sürdürmeye çalışmakta, bu da onları psikolojik bir parçalanma noktasına getirmektedir. Bu durum kullanıcıların, dijitalleşmiş dünyanın getirdiği “görünürlük baskısı” altında, mahremiyetlerini yok sayarak, ruhsal sağlıklarını her geçen gün daha fazla tehdit etmeye devam etmektedir.

Dijitalleşme

1990’lı yıllar, dijitalleşme sürecinin ilk aşamalarını temsil eden Web 1.0 dönemidir. Bu dönemde web, daha ilkel bir yapıya sahiptir ve kullanıcılar yalnızca pasif bilgi alıcısı konumdadırlar. Web siteleri statik içeriklerden oluşmakta, etkileşimli özellikler barındırmamakta ve kullanıcılar sadece sunulan bilgileri tüketebilmektedirler. Bir başka deyişle, bilgi akışı tek yönlü olup; bireylerin geri bildirimde bulunması, içerik üretmesi ya da dijital ortamda aktif bir katılım göstermesi söz konusu değildir. Web 1.0’ın temelini metin bazlı içerikler oluşturmakta ve bu durum, dijitalleşmenin o dönemki doğasını belirleyen en önemli faktörlerdendir (Kapan & Öncel, 2020: 277-278).

Dijital tüketim biçiminin, modern sosyoloji ve felsefe bağlamında bilgiye erişim ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkisi, Michel Foucault’nun bilgi ve iktidar ilişkisi üzerine geliştirdiği kuramlarla örtüşmektedir. Foucault’nun belirttiği gibi, bilgi her zaman belirli iktidar ilişkileri çerçevesinde üretilir ve dağıtılır (Apalı, 2021: 292). Web 1.0 döneminde bilgiye erişim olanağı genişlemiş olsa da kullanıcıların bu bilgiyi şekillendirme ya da yeniden üretme gücü yoktur. Bu nedenle, Web 1.0, merkeziyetçi bir bilgi kontrol mekanizmasının dijital yansımasıdır.

Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramına göre, gerçeklik ve imge arasındaki sınırın giderek belirsizleştiği modern toplumlarda, bireyler sunulan bilgilere bağımlı hâle gelerek gerçekliğin pasif alımlayıcıları hâline gelirler (Güzel, 2015: 69). Web 1.0'ı Weber'in "Demir Kafes" kavramı ile değerlendirdiğimizde, bireyin dijital dünyada varlık göstermesi için belirli kalıplara hapsoldüğü görülmektedir. Max Weber, modern toplumun rasyonelleşme süreci içinde bireylerin bürokratik ve sistematik bir yapıya sıkıştığını ifade ederken, Web 1.0 da kullanıcıyı yalnızca belirli bir çerçeve içinde bilgi tüketmeye zorlayan bir dijital "demir kafes" yaratmıştır (Topuzkanamış, 2012: 257). O dönemde internette var olmak demek, belirli sınırlar içinde hareket etmek anlamına gelmekte ve bireyin etkileşim olanakları yok denecek kadar azdır. Buna karşın, 2000'li yıllarda gelişen Web 2.0, dijital dünyanın dinamiklerini kökten değiştirmiştir. Kullanıcılar artık yalnızca pasif birer alıcı değil içerik üretebilmekte, paylaşabilmekte ve sosyal medya platformları aracılığıyla dijital ortamda aktif roller üstlenebilmektedirler. Bu, bireyin mahremiyet anlayışını da büyük ölçüde değiştirmiştir. Web 1.0'ın pasif, izole ve yalnız tüketici profili, Web 2.0 ile birlikte görünürlüğe dayalı, katılımcı ve sürekli izlenen bir özneye dönüşmüştür (Coşan, 2022: 2643). Ancak bu noktada, dijitalleşmenin bireyin mahremiyeti üzerindeki etkilerini göz ardı etmemek gerekir. Web 1.0 döneminde kullanıcılar, belirli çerçevede korunaklı bir anonimlik içinde hareket ederken, Web 2.0 ve sonrası dönemde kimlikler şeffaflaşmış, gözetim ve denetim mekanizmaları bireyin dijital varlığını daha fazla yönlendiren bir hale gelmiştir. Jean-Paul Sartre'ın "başkalarının bakışı" kavramı, bireyin dijital dünyada sürekli izlenme hissiyatı içinde varlık göstermesiyle paralellik taşımaktadır (Sürer, 2020: 20). Artık birey yalnızca bir içerik tüketicisi değil, aynı zamanda vitrinin önünde kendini inşa etmek zorunda olan bir dijital kimlik olmaya başlamıştır.

Web 1.0 dönemi, bireyin bilgiye erişim sürecinde edilgen olduğu, merkezîyetçi ve kontrol altında tutulan bir dijital evren sunmuştur. Web 2.0 ve sonrası ise bireyi içerik üretici ve paylaşımcı hâline getirir de bu sürecin getirdiği mahremiyet erozyonu, bireyin dijitalleşmeyle birlikte dijital kimliğini nasıl inşa ettiğine dair yeni tartışmaları gündeme getirmiştir. Dijitalleşme sürecinin her aşaması, bireyin mahremiyet ve toplumsal aidiyet anlayışını yeniden şekillendirirken, dijital dünyanın birey üzerindeki etkileri giderek daha belirgin hâle gelmektedir (Coşan, 2022: 2643).

Dijital Çağda Mahremiyetin Dönüşümü

Geleneksel mahremiyetin temel bileşenleri olan kişisel alan, fiziksel sınırlar ve bireyin kontrolü altındaki özel bilgiler, dijitalleşmenin etkisiyle tamamen yeni bir yapıya bürünmüştür. Günümüzde bireyler, dijital dünyada iz bırakmadan var olmanın neredeyse imkânsız hâle geldiği bir sistem içerisinde yaşamaktadır (Köksal, 2021: 1255).

Dijitalleşme, mahremiyet kavramını yalnızca fiziksel bir mekân ile sınırlı olmaktan çıkarıp, sanal dünyadaki varlıklarımızı da içine alan bir yapıya dönüştürmüştür. Geleneksel mahremiyet anlayışı, bireyin kendi özel alanında dış dünyadan bağımsız bir şekilde hareket edebilmesiyle tanımlanırken, günümüzde bu sınır giderek bulanıklaşmaktadır. Dijital platformlar aracılığıyla bireyler sürekli olarak görünür hâle gelirken, mahremiyetin tanımı da yeniden şekillenmektedir. Mahremiyet kavramı yaygınlaşan sosyal ağlarla birlikte daha fazla görünürlük kazanmıştır (Livberber Göçmen, 2018: 257). Dijital ortamlardaki faaliyetlerimiz, paylaşımlarımız, etkileşimlerimiz yalnızca bizim kontrolümüzde kalmamakta; şirketler, devletler ve çeşitli kuruluşlar tarafından izlenmekte ve analiz edilmektedir (Çetinkaya, 2013: 58). Özellikle sosyal medya kullanımının yaygınlaşması, bireylerin mahremiyet kavramını sorgulamalarına neden olmuştur. Kullanıcılar, kendi istekleriyle bilgi paylaşımı yaparken, aynı zamanda bu bilgilerin kimler tarafından kullanılabileceğini tam olarak bilmemektedirler. Bu noktada Narmamatova ve Okyay sosyal medya araçlarının mahremiyet açısından incelenmesi üzerinde durmuşlardır. Özellikle görseelliğin ön planda olduğu sosyal medya araçlarını mahremiyet açısından incelemek bir gereklilik haline gelmiştir (Narmamatova & Okyay, 2024: 124).

Dijital çağın en büyük paradokslarından biri, bireylerin mahremiyetlerini koruma konusunda endişe duymalarına rağmen, aynı zamanda büyük bir şeffaflık içinde hareket etmeleridir. Bu durum, bireyin mahremiyet algısında ikili bir yapıya sebep olmakta; kişi hem mahremiyetini kaybetmekten korkmakta hem de daha fazla görünür olmayı talep etmektedir (Eroğlu, 2017: 131).

Mahremiyetin dönüşümünde en önemli noktalardan biri de algoritmaların ve büyük veri analizlerinin bireylerin dijital kimliklerini şekillendirmesidir. Günümüzde dijital platformlar, bireylerin alışkanlıklarına, beğenilerine ve tercihlerine dair derinlemesine bilgi sahibi olabilmekte ve bu bilgileri kendi amaçları doğrultusunda kullanabilmektedir. Bireylerin farkında olmadan bıraktığı dijital izler, algoritmalar aracılığıyla kaydedilmekte ve kişiselleştirilmiş içeriklerin önlerine sunulmasını sağlamaktadır. Bu durum, bireylerin kendi rızaları dışında yönlendirilmesine neden olmakta ve mahremiyet kavramını bambaşka bir boyuta taşımaktadır (Barkuş & Koç, 2019: 36). Dijitalleşme ile birlikte mahremiyetin bu denli dönüşüme uğramasının temelinde, büyük veri kullanımının giderek daha sofistike hâle gelmesi yatmaktadır. Günümüzde, bireylerin yalnızca sosyal medya etkileşimleri değil, çevrimiçi alışveriş alışkanlıkları, tarama geçmişleri ve hatta fiziksel dünyadaki hareketleri bile takip edilebilmektedir. Akıllı telefonlar, giyilebilir teknolojiler ve akıllı cihazlar aracılığıyla bireylerin en mahrem bilgileri dijital ortamda kaydedilmektedir. Bu durumda, bireyin mahremiyetine hakim olması artık bilinçli tercihlerine bağlı olmaktan çıkıp, dijital ekosistemlerin belirlediği çerçeveler içinde şekillenmektedir (Gilanlıoğlu & Öze, 2020: 189).

Dijital çağın getirdiği mahremiyet dönüşümüne karşı bireyler ve kurumlar çeşitli önlemler almaya çalışmaktadır. Kişisel verilerin korunmasına yönelik hukuki düzenlemeler, şifreleme teknolojileri ve bireysel farkındalık çalışmaları bu alandaki en önemli adımlardan bazılarıdır. Ancak bu çabaların ne kadar etkili olduğu tartışma konusudur. Çünkü dijitalleşmenin temel dinamikleri, bireyin sürekli olarak veri üretmesini ve paylaşmasını teşvik etmektedir (Tanışık & Bal, 2024: 274).

Gelecekte dijital mahremiyet konusunda iki temel eğilimin öne çıkması beklenmektedir: Şeffaflık ve denetim. Bir yandan, bireylerin hangi verilerinin nasıl kullanıldığına dair daha fazla bilgi sahibi olmaları ve bu konuda bilinçli tercihler yapabilmeleri için şeffaflık ön planda tutulmalıdır. Diğer yandan, büyük veri yönetimi ve gözetim sistemlerinin giderek daha fazla denetim mekanizmalarıyla kontrol altına alınması gerekmektedir (Köse & Polat, 2022: 27). Ancak bu süreçte bireyin özgürlüğü ile mahremiyeti arasında nasıl bir dengenin kurulacağı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital çağda mahremiyetin dönüşümü, bireyin yalnızca teknolojiyle değil, aynı zamanda sistemlerle ve kurumlarla kurduğu ilişkiyi de yeniden tanımlamaktadır.

Dijital çağda mahremiyetin dönüşümü, yalnızca bireyin kişisel verilerinin korunmasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda, bireyin kendini ifade etme biçimlerinin, kimlik inşasının ve toplum içindeki varoluşunun nasıl şekillendiğini de belirleyen bir süreçtir. Mahremiyetin yeniden tanımlandığı bu çağda, bireyler, kendilerini nasıl koruyacaklarını ve hangi bilgileri kimlerle paylaşacaklarını daha bilinçli şekilde değerlendirmek zorundalar. Ancak dijitalleşmenin hızla ilerlediği günümüz dünyasında, mahremiyetin ne kadar korunabileceği sorusu, yanıtı bulunamayan sorulardan biri olmaya devam etmektedir (Budak, 2018: 168).

Dijital Gözetim ve Algoritmik Denetim: Gözetim Kapitalizmi

Günümüzde dijital platformların işleyiş mantığını anlamak için “gözetim kapitalizmi” kavramı elzemdir. İlk olarak Shoshana Zuboff’un tanımladığı bu kavram, kullanıcı verilerinin ekonomik değer üretme amacıyla sistematik bir şekilde toplanması, analiz edilmesi ve dönüştürülmesi sürecini ifade etmektedir (Çağatay & Güven, 2024: 253). Dijitalleşme ile birlikte bireylerin neredeyse tüm dijital davranışları -arama geçmişleri, konum bilgileri, sosyal medya etkileşimleri, hatta yüz ifadeleri dahi- ekonomik ve politik amaçlar doğrultusunda kullanılabilir hâle gelmiştir (Güler, 2018: 167). Dolayısıyla birey yalnızca bir kullanıcı değil, aynı zamanda veri sağlayıcı ve hedeflenmiş reklamcılık için kaynak hâline gelmiştir.

Gözetim kapitalizminin en çarpıcı boyutlarından biri, bireyin rızası dışında bireye dair veri toplanmasıdır. Kullanıcılar çoğu zaman hangi verilerin ne şekilde toplandığı, kimler tarafından işlendiği ya da hangi amaçlarla kullanıldığı

konusunda bilgiye sahip değildir. Bu durum, bireyin kendi mahremiyet alanını kontrol etme yetisini ortadan kaldırmakta ve onu gözetim mekanizmalarının edilgen bir nesnesi hâline getirmektedir. Özellikle sosyal medya platformlarının algoritmalar yoluyla bireyin davranışlarını tahmin etmeye ve yönlendirmeye başlaması, gözetimin yalnızca izleme değil, aynı zamanda müdahale etme biçiminde işlediğini de göstermektedir (Toker, 2021: 205).

Gözetim kapitalizmi aynı zamanda dijitalleştirilmiş bir davranış ekonomisini de doğurmuştur. Burada kullanıcıların çevrimiçi faaliyetleri yalnızca birer veri olarak değil, öngörülebilir ve yönlendirilebilir davranış kalıpları olarak değerlendirilmektedir. Bu sayede dijital platformlar, kullanıcıların gelecekteki davranışlarını önceden tahmin edebilmekte ve bu verileri üçüncü taraflara satarak ekonomik kazanç elde edebilmektedir. Böyle bir sistem içerisinde birey, kendi dijital varlığının hem üreticisi hem de tüketicisi olurken, aynı zamanda sürekli denetlenen ve analiz edilen bir veri profiline dönüşmektedir (Turan, 2024: 149).

Michel Foucault'nun "panoptikon" kavramı, gözetim kapitalizminin işleyiş biçimini anlamak açısından oldukça işlevseldir. Foucault'ya göre panoptikon, bireyin sürekli olarak izlendiği hissiyle kendi davranışlarını disipline ettiği bir gözetim sistemidir. Günümüzde dijital araçlar aracılığıyla gerçekleşen gözetim, bireyin davranışlarını düzenlemesinde etkili olurken aynı zamanda onun mahremiyet sınırlarını da belirlemektedir. Bu durum, bireyin özgür iradesiyle değil, görünmez bir iktidarın yönlendirmesiyle hareket ettiği bir sosyal yapıyı ortaya koymaktadır (Özdel, 2012: 23). Bununla birlikte, gözetim kapitalizmi yalnızca bireysel mahremiyetin ihlal edilmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda demokratik süreçleri de tehdit eder bir hâle gelmiştir. Özellikle seçim dönemlerinde sosyal medya algoritmaları yoluyla seçmen davranışlarının manipüle edilmesi, toplumsal karar alma mekanizmalarının da dijital sermaye aktörlerinin etkisi altına girdiğini göstermektedir. Bu durum hem bireyin kamusal alandaki etkinliğini hem de özgürlük alanlarını daraltmakta ve mahremiyetin yalnızca bireysel değil, toplumsal bir mesele olduğunu gözler önüne sermektedir (Eroğlu, 2017: 143).

Gözetim kapitalizminin sürdürülebilirliği, büyük ölçüde bireylerin gönüllü veri paylaşımına dayanmaktadır. Sosyal medya platformlarında, bireylerin paylaşımlarına verdikleri tepkiler, etkileşimleri ve takip tercihleri, sistemin daha fazla veri üretmesini sağlamaktadır. Bu noktada, gözetim kapitalizmi yalnızca dışsal bir tahakküm biçimi olmaktan çıkarak, içselleştirilmiş bir rıza sistemine dönüşmektedir. Birey, görünürlük, onay alma ve sosyal bağlılık gibi psikolojik ihtiyaçları nedeniyle sistemin bir parçası olmaya devam etmektedir. Bu içsel dinamikler, gözetimin doğrudan bir zorlama değil, gönüllü bir katılım üzerinden yürütüldüğünü göstermektedir (Aytaç, 2023: 414).

Veri toplama ve gözetim kapitalizmi, bireyin, dijitalleşme ile birlikte sistematik bir gözetim ağı içerisine çekildiğini ve bu ağın ekonomik bir değer zinciri oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu yapı, yalnızca mahremiyetin değil, bireyin özgür iradesinin de tehdit altında olduğu yeni bir dijital düzeni temsil etmektedir. Gözetim kapitalizmi ile dijitalleşme arasında kurulan bu simbiyotik ilişki, mahremiyetin geleceği ve bireysel özgürlükler açısından derinlemesine sorgulanması gereken bir sistemsel dönüşümün habercisidir.

Sonuç

Sosyal medya mecralarında kullanıcıların kişisel verilerinin ihlali dijital çağın en önemli sorunlarından biridir. Kullanıcıların mahremiyetleri gerek kendileri tarafından gerek sosyal medya şirketlerinin sahipleri tarafından her geçen gün daha fazla ihlal edilmektedir.

Hukuki düzenlemeler, bireysel farkındalık, kurumsal sorumluluk ve etik tasarım ilkeleriyle bütüncül bir çözüm yaklaşımı geliştirilmesi gerekmektedir. Kullanıcıların, sosyal medya platformlarının sadece iletişim ve eğlence alanları olmadığını aynı zamanda veri güvenliği ve bireysel haklar bakımından dikkatle yönetilmesi gereken dijital ekosistemler olduğu noktasında bilinçlenmeleri gerekmektedir.

Dijitalleşme, bireyin mahremiyetini teknik bir mesele olmaktan çıkarıp, varoluşsal bir sorun alanına dönüştürmektedir. Kullanıcılar, dijitalleşmenin sunduğu kolaylıklar ve imkanlar karşısında özgürlüklerini yeniden tanımlamak zorunda kalırken, aynı zamanda görünürlüğün ve veri paylaşımının baskısına maruz kalmaktadırlar. Mahremiyet, korunması gereken bir alan olmaktan çok, pazarlık konusu bir değer hâline gelmiştir. Bu da bireyin hem içsel dünyasını hem de toplum içindeki konumunu doğrudan etkileyen bir dönüşüm yaratmaktadır.

Veri toplama süreçlerinin sıradanlaştığı, gözetim kapitalizminin görünmezleştiği ve sosyal medya platformlarının gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline geldiği dijital çağda, bireyin mahremiyet bilinci giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Mahremiyetin yitimi, yalnızca bir güvenlik açığı yaratmakla kalmamakta; aynı zamanda bireyin kimlik algısında, sosyal ilişkilerinde ve hatta psikolojik dengelerinde sıkıntılara neden olabilmektedir. Bu bağlamda dijitalleşme, bireyi görünür kıldığı kadar savunmasız hâle getirmektedir.

Kullanıcıların dijital dünyada sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmeleri için hem kişisel düzeyde bilinçlenmeleri hem de toplumsal düzeyde yapısal önlemlerin alınması gerekmektedir. Mahremiyetin korunması, yalnızca bireyin kendi çabalarıyla değil, aynı zamanda kamusal politikalarda, eğitim sistemlerinde ve dijital platformların tasarımlarında da öncelikli bir ilke olarak

gözetilmelidir. Aksi hâlde, kullanıcıların dijital dünyadaki görünürlüğü, kendi rızalarından ziyade algoritmaların yönlendirmesiyle şekillenen bir mahkumiyete dönüşmeye devam edecektir.

Mahremiyet, dijitalleşme karşısında, modern yaşamın kaçınılmaz etkisine maruz kalmakta, bireylerin bu kavrama dair algıları da köklü bir değişime uğramaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Akgüç Çetinkaya, Ö. (2013). Mahremiyet Açısından Tüketicinin Elektronik Gözetim Ve Denetimi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (7), 57-76.
- Özkeçeci, Z., & Alkın, R. C. (2022). COVID-19 Sürecinde Üniversite İdari Personellerinin İnternet Kullanım Pratikleri: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneğinde Nitel Bir Araştırma [Internet Usage Practices of University Administrative Staff During the COVID-19 Process: A Qualitative Research in the Example of Necmettin Erbakan University]. *Ekev Akademi Dergisi*, 26(91), 319-339.
- Apalı, Y. (2021). Michel Foucault'da İktidar Ve Güç. *MAKÜ Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(2), 290-304.
- Aytaç, Ö. (2023). Modernite, Gözetim Ve Düzen Retoriği. *İmgelem*, 7(13), 409-438. <https://doi.org/10.53791/imgelem.1357321>
- Barkuş, F., & Koç, M. (2019). Dijital Mahremiyet Kavramı ve İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Derleme. *Bilim Eğitim Sanat Ve Teknoloji Dergisi*, 3(1), 35-44.
- Budak, H. (2018). Sosyal Medya İletişiminde Mahremiyetin Serüveni. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 146-170. <https://doi.org/10.15869/itobiad.350161>
- Çağatay, N. B., & Güven, A. (2024). Gözetim Kapitalizminin Yeni Yerel Yönetimleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 79(2), 251-280. <https://doi.org/10.33630/ausbf.1214973>
- Çakır, P., & Temir, E. (2022). Sosyal Medyada Benlik Sunumu Ve Mahremiyet Kavramı İle İlişkisi: Nicel Bir Araştırma. *Yeni Medya*, 2022(13), 205-228. <https://doi.org/10.55609/yenimedya.1112207>
- Çalapkulu, Ç., & Alp, F. (2020). Dijital Ebeveynler İle Çocukların Sosyal Medya Kullanımı Üzerindeki Mahremiyet İlişkisi. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 132-144.
- Çoşan, B. (2022). Web 1.0'dan Web 3.0'a Mahremiyetin Dönüşümü Ve Dezavantajlı Gruplar Açısından Muhtemel Sonuçları. *Çalışma Ve Toplum*, 5(75), 2639-2662. <https://doi.org/10.54752/ct.1191456>
- Danış Sürer, G. (2020). Jean Paul Sartre'da Bilinç Ve Hiçlik İlişkisi (Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı.
- Debord, G. (2012). Gösteri Toplumu (Çev. Ayşen Ekmekçi & Okşan Taşkent). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Doğu, H. M. (2024). Yalnız Kalma Hakkı, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, c. 30, S.1
- Eroğlu, E. (2023). Seçim Dönemlerinde Sosyal Medya Dezenformasyonu: 2023 Genel Seçimleri Üzerine Bir İçerik Analizi. *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi*, 5(2), 142-151. <https://doi.org/10.54089/ecider.1397632>
- Eroğlu, Ş. (2018). Dijital Yaşamda Mahremiyet (Gizlilik) Kavramı Ve Kişisel Veriler: Hacettepe Üniversitesi Bilgi Ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Mahremiyet Ve Kişisel Veri Algılarının Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35(2), 130-153. <https://doi.org/10.32600/huefd.439007>
- Freud, S. (2023). *The Interpretation Of Dreams*. Paper Books.
- Gilanlioğlu, E., & Öze, N. (2020). Dijital Tüketim Kültürünün Hegemonyası Ve Serbest Zaman. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 4(3), 185-202.
- Güler, M. (2018). Dijitalleşen Kapitalizmin Yeni Aktörleri: Youtuberlar. *Intermedia International E-Journal*, 5(9), 145-183.
- Güzel, M. (2015). Gerçeklik İlkesinin Yitimi: Baudrillard'ın Simülasyon Teorisinin Temel Kavramları. *FLSF (Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2015 Bahar(19), 65-84. www.flsfdergisi.com
- Kapan, K., & Üncel, R. (2020). Gelişen Web Teknolojilerinin (Web 1.0 - Web 2.0 - Web 3.0) Türkiye Turizmine Etkisi. *Safran Kültür Ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 276-289.
- Köksal, T. (2021). Dijital Dünya'da 'Süretsiz Toplum'. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 1249-1259.
- Köse, H. Ö., & Polat, N. (2022). Dijital Dönüşüm Ve Denetimin Geleceğine Etkisi. *Sayıştay Dergisi*, 32(123), 9-41. <https://doi.org/10.52836/sayistay.1068328>
- Livberber Göçmen, T. (2018). Toplumsal Yaşamda Bireylerin Mahremiyet Yönelimleri: Sosyal Ağ Kullanıcıları Üzerine Bir Saha Araştırması (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Löwy, M. (2018). Demir Kafes: Max Weber Ve Weberci Marksizm (Çev. Nihan Çetinkaya). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Narmamatova, T. & Okyay, Z. (2024). Dijital Göçmen ve Yerlilerde Mahremiyet Algısı. içinde Dijitalleşmeyi Tartışmak (Ed.). Çizgi Kitabevi. Konya
- Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği Ve “Panoptikon” İle “İktidarın Gözü” Göstergeleri. *Turkish Online Journal Of Design Art And Communication*, 2(1), 22-29.
- Sartre, J.-P. (2009). Varlık Ve Hiçlik (Çev. T. Ilgaz & G. Ç. Eksen). İthaki Yayınları, İstanbul.
- Tanışık, S., & Bal, S. (2024). Dijital Mahremiyet Ve Kurumsal Sorumluluk: Kişisel Verilerin Korunmasında İletişim Teknolojilerinin Kamusal Rolü. *Yeni Medya*(16), 268-285. <https://doi.org/10.55609/yenimedyada.1424182>
- Toker, A. (2021). Büyük Veri Işığında Algoritmaların Dönüştürücü Gücü: Kültür Makineleri. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(3), 204-218.
- Topuzkanamış, E. (2013). Max Weber’de Ekonomi, Hukuk Ve Rasyonallite. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 253-274.
- Ünal, S., & Sezgin, A. A. (2021). Büyük Veri (Big Data)’nin Yapay Zekâ Uygulamalarında Toplumsal Sınıflandırmaya Yönelik Kaygılar. *AJIT-E: Academic Journal Of Information Technology*, 12(44), 47-70. <https://doi.org/10.5824/ajite.2021.01.004.x>
- Vardi, R. (2015). Sanal Mahremiyet, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 17.
- Vatandaş, S. (2020). Mahremiyetin Dönüşümü Ve İletişim Araçları. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 437-458. <https://doi.org/10.20304/humanitas.746477>
- Yavuz, Z., & Özkeçeci, Z. (2024). Dijital kimlik ve benlik. Z. Özkeçeci (Ed.), *Dijitalleşmeyi tartışmak: Medya, kültür, kimlik* (ss. 163–177). Çizgi Kitabevi.
- Yüksel, M. (2003a). Mahremiyet Hakkı Ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(01).
- Yolcu, P. (2024). Sosyal Medyada Mahremiyet, Güvenlik ve Düzenlemeler. Z. Özkeçeci (Ed.), *Dijitalleşmeyi tartışmak: Medya, kültür, kimlik* (ss. 146–163). Çizgi Kitabevi.
- Zengin, A., Zengin, G., & Altunbaş, H. (2015). Sosyal Medya Ve Değişen Mahremiyet “Facebook Mahremiyeti (Social Media And The Changing Privacy “Facebook Privacy)”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3(2). <https://doi.org/10.19145/guifd.11157>

DİJİTAL UÇURUM

Sibel Şirin¹, Mustafa Yavuz²

Giriş

Bilgi iletişim teknolojileri geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren medeniyetin iki ana itici gücü haline gelmiş ve toplumsal alanlar ile gündelik yaşamların vazgeçilmez unsurları olmuştur. BİT'teki bu hızlı gelişim ve toplumsal kabul, yüzyıllardır devam eden birçok sistemi değişime uğratmıştır (Sezin & Fırat, 2020). Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), modern toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını yeniden biçimlendiren en güçlü faktörlerden biridir. Ancak bu teknolojilerin sunduğu fırsatlar, toplumsal gruplar arasında eşit biçimde paylaşılmamaktadır. Bu eşitsizlik, dijital uçurum olarak adlandırılmakta ve yalnızca teknik erişim eksikliklerini değil, aynı zamanda beceri farklılıklarını ve teknolojiden elde edilen sonuçlardaki eşitsizlikleri de içermektedir (Van Dijk, 2005; Warschauer, 2004). Dijital uçurum, özellikle eğitim alanında fırsat eşitliğini tehdit ederek mevcut sosyal ve kültürel adaletsizliklerin yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin (ITU) "Gerçekler ve Rakamlar, 2024" raporuna göre dünya evrensel erişime doğru ilerlemekte, küresel nüfusun %96'sı artık internet erişimini sağlayan bir mobil geniş bant ağıyla kapsamaktadır. Ancak raporda düşük gelirli ülkelerin kırsal kesimlerinde, nüfusun yaklaşık %30'unun internete bağlanma olanağına sahip olmadığı da vurgulanmaktadır: internet kullanımındaki istikrarlı büyümeye rağmen insanlığın üçte biri hala internet kullanamamaktadır. Dünyanın en savunmasız toplulukları için dijital dışlanma hayatı daha da zorlaştırmaktadır (ITU, 2024). Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçları, internet erişimine sahip hanelerin oranının her yıl düzenli olarak arttığını göstermektedir. 2020 yılında %90,7 olan oran, 2021'de %92,0'ye, 2022'de %94,1'e ve 2023'te %95,5'e çıkmış, 2024 yılı itibarıyla ise %96,4 olarak belirlenmiştir. Bölgesel dağılım incelendiğinde, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) 1. Düzey verilerine göre İstanbul %99,2 ile en yüksek internet erişim oranına sahipken, Batı Anadolu %98,5 ile ikinci sırada yer almaktadır (TÜİK, 2024).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla yayılması, bu imkanlardan yararlanırlar ile yararlanamayanlar arasında farklılıkları da beraberinde

1 Doktorant, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, sibelgoktekinn@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8705-9448

2 Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, mustafayavuz@erbakan.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5697-5120

getirmektedir. Servon'un (2004) da vurguladığı gibi, dijitalleşme sürecine tam olarak dahil olamayan bireyler ve toplumlar, teknolojik olanaklara erişim konusunda dezavantajlı bir konumda kalabilmektedir. Özellikle pandemi döneminde uzaktan eğitimin zorunlu hale gelmesiyle birlikte, teknolojik donanım ve dijital becerilere sahip olma ihtiyacı daha da kritik hale gelmiştir. COVID-19 süreci, bir yandan dijital becerilerin önemini ortaya koyarken, diğer yandan erişim ve kullanım alanında var olan eşitsizliklerin daha görünür olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, dijital uçurumun bireyler ile toplumlar üzerindeki etkilerinin tartışılması ve bu eşitsizlikleri gidermeye yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi elzemdir. Çalışma, dijital uçurum kavramını kuramsal temelleriyle ele almakta, Türkiye'deki mevcut durumunu incelemekte ve uluslararası karşılaştırmalar üzerinden değerlendirmektedir. *Türkiye'de dijital uçurum eğitim alanında nasıl tezahür etmektedir ve bu durum uluslararası örneklerle karşılaştırıldığında ne tür politika önerileri geliştirilebilir?* Elde edilen bulgular ışığında, dijital uçurumun azaltılmasına yönelik politika önerileri sunulmaktadır.

Dijitalleşme ve Dijital Uçurum

Dijitalleşme süreci, bilgiye dayalı üretim anlayışıyla bilgiyi bir meta olarak pazara sunmaktadır. Bu metaya erişim düzeyi, bireylerin bilgi birikimi, ekonomik gücü ve yaşadığı bölgenin teknolojik altyapısı ile ölçülmektedir. Bu durum, ağa ve bilgiye erişim konusunda eşitlik durumunu sorgulatır hale getirmektedir. Eleştirel ekonomi politik yaklaşım, farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler ve aynı toplumdaki farklı kesimler arasındaki ağa erişimdeki eşitsizliği, yani "dijital boşluğu" temel sorunlardan biri olarak ele almaktadır. Bu eşitsizlik, bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) erişim ve internet kullanımı açısından bireyleri, haneleri, işletmeleri ve coğrafi bölgeleri ayırmada önemli bir faktördür (Başaran, 2025). Dijital boşluk, toplumsal ve ekonomik eşitsizliği derinleştirmektedir (Cedefop, 2024). Avrupa toplumunun yaklaşık yarısı dijital araçları kullanma konusunda temel beceriden yoksundur. 2024 DESI verilerine göre, Avrupalıların sadece %55,56'sı temel dijital becerilere sahiptir ve 2030 hedefine ulaşmada ilerleme yavaştır (European Commission, 2024). Kırsal alanlarda altyapı eksiklikleri devam etmektedir; kırsal hanelerin %55'i çok yüksek kapasiteli sabit ağlardan internet hizmeti alamamakta, yoğun nüfuslu kırsal alanların %65,3'ü 5G kapsamında değildir (European Commission, 2024). BİT uzmanı sayısı da hedeflenen seviyenin gerisinde kalmaktadır; 2022'de 9,37 milyon olan BİT uzmanı sayısının 2030'da 12 milyona ulaşması öngörülmekte, bu da 20 milyonluk hedefin yaklaşık sekiz milyon gerisinde kalacağını göstermektedir (European Commission, 2023).

Teknolojik gelişmelerin etkisiyle eğitim sektörü de dijital dönüşümden etkilenmiştir. 2019 yılında başlayan COVID-19 pandemisi, eğitimdeki dijital dönüşümü hızlandırmıştır. Pandemi sürecinde Türkiye'de yaklaşık

25 milyon öğrenci, ilköğretimden yükseköğretime kadar uzaktan eğitim yöntemiyle eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak, uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin karşılaştığı zorluklar ve eğitimin dijital dönüşüme adaptasyonu birtakım sorunlara yol açmıştır. Teknolojik gelişmelerin eğitim sistemine uyarlanması sonrasında, kullanıcıların bilgiye ulaşmada problemler yaşaması sayısal uçurum kavramını ön plana çıkarmıştır (Eşki & Tarhan, 2022). Özkeçeci & Alkın (2022) da yaptıkları çalışmada pandemi sürecinde üniversite idari personellerinin internet kullanım pratiklerinin ağırlıklı olarak mobil cihazlar üzerinden şekillendiğini, bunun da akıllı telefonların gündelik yaşamda vazgeçilmezliğini pekiştirdiğini vurgulamışlardır. Nitekim pandemi döneminde okulların yönetim süreçlerinde de dijital araçların kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Şirin & Kısa, 2024). Dijitalleşme süreci, Castells'in (1996) tanımladığı "ağ toplumu" yaklaşımıyla birlikte bilgiye dayalı üretim ve iletişim biçimlerini kökten dönüştürmüştür. Bu bağlamda, dijital eşitsizlik yalnızca teknolojiye erişim sorunu değil, aynı zamanda toplumsal yapıların yeniden yapılanmasını etkileyen bir olgudur.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal yaşamın her alanına nüfuz ettiği dijital çağda, bireylerin bu teknolojilere erişim ve kullanım becerileri, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin yeniden üretiminde belirleyici bir unsur hâline gelmiştir. Eğitim, bu eşitsizliklerin azaltılmasında kilit rol üstlenen bir alan olmakla birlikte, dijital olanakların adil biçimde sunulmadığı durumlarda tam tersi bir işlev görebilmektedir. Bu bağlamda dijital uçurum (digital divide), bireyler ve topluluklar arasındaki dijital teknolojilere erişim, kullanım ve fayda sağlama konularındaki farklılıkları tanımlayan bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır (Van Deursen & Van Dijk, 2019).

Dijital uçurum yalnızca teknolojiye erişimle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda teknolojik okuryazarlık ve bu teknolojilerin üretken biçimde kullanılabilmesi gibi daha geniş toplumsal sorunların da temelinde yer almaktadır. Bu nedenle dijital uçurum, toplumsal yapıda bir tür sosyal eşitsizlik olarak karşımıza çıkmaktadır (Akan, Keskin & Şener, 2024). Park & arkadaşları (2015), bilgi ve iletişim teknolojilerindeki bu eşitsizliklerin bireyler ve toplumlar arasında sosyal uyumun sağlanmasının önünde önemli bir engel oluşturduğunu ifade etmektedir. Kavramın zaman zaman iki grup arasındaki farkın hiçbir şekilde kapanamayacağına işaret ettiği yönünde yanlış algılar oluşmuş olsa da, dijital uçurumun kalıcı ve değişmez bir olgu olmadığının altını çizen çalışmalar da mevcuttur (Alp, 2021).

Dijital uçurum kavramı ilk kez 1980'li yılların ortalarında ABD'de, bilgi ve iletişim teknolojilerine sahiplikte ortaya çıkan eşitsizlikleri ifade etmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Türkçe literatürde ise bu kavram için "sayısal uçurum", "sayısal bölünme", "sayısal ayırım" ya da "sayısal

kopma” gibi karşılıkların tercih edildiği görülmektedir (Özcivelek vd., 2000). Başlangıçta bireyler arasında BİT’e erişimdeki farklılıkları tanımlamak için kullanılan kavram, zamanla firmalar ve ülkeler arasındaki eşitsizliklere de işaret eder hale gelmiştir (OECD, 2021). Dijital uçurum, bilgi ve iletişim teknolojilerinin varlığı ile bu teknolojilere erişim ve kullanım imkanlarındaki farklılıkları açıklamaktadır. Bu farklılıklar yalnızca sosyal, ekonomik ve politik unsurlardan değil, aynı zamanda coğrafi koşullardan da kaynaklanabilmektedir (Hüsnüoğlu & Öztürk, 2017).

Eğitim politikalarının dijital uçurumla doğrudan ilişkisi vardır. Özellikle kamusal eğitim politikaları; teknolojik altyapının güçlendirilmesi, öğretmenlerin dijital becerilerle donatılması, öğrencilere cihaz ve internet erişimi sağlanması gibi alanlarda belirleyici olmaktadır. Türkiye’de son yıllarda dijitalleşme süreçleri hız kazansa da bu süreçlerin tüm toplumsal kesimleri kapsayıcı nitelikte olup olmadığı tartışmalıdır. Bu durum, özellikle pandemi döneminde daha görünür hâle gelmiş; uzaktan eğitime geçiş sürecinde dijital eşitsizlikler öğrenciler arasında belirgin öğrenme farklılıklarına yol açmıştır (UNICEF, 2021).

Dijital uçurum farklı boyutlarda ele alınabilmektedir. Birinci düzey, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimde yaşanan eşitsizlikleri; ikinci düzey, bilgi okuryazarlığının bireyler arasında farklı hızlarda gelişmesini; üçüncü düzey ise sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak teknolojiye yararlanma biçimlerindeki farklılıkları ifade etmektedir (Lombana vd., 2020). Bir başka yaklaşımda ise bu durum üç temel kategoriye ayrılmaktadır: teknolojiye erişim ve kullanım olanaklarındaki farklılıklar, ekonomik imkânlardan kaynaklanan eşitsizlikler ve dijital yetkinlik düzeylerindeki farklılıklar. Dört aşamalı bir sınıflama ise sosyo-ekonomik, kültürel/dilsel, ülkeler arası ve bilgi ekonomisinden yararlananlar arasındaki bölünmeleri içerir (Keniston, 2003). Dijital uçurum kavramı, Van Dijk’in (2005; 2020) sınıflandırmasına göre üç düzeyde incelenmektedir:

- Birinci düzey (erişim uçurumu): Fiziksel erişim, cihaz, internet bağlantısı ve altyapı eksiklikleri.
- İkinci düzey (beceri uçurumu): Kullanım becerilerindeki farklılıklar, dijital okuryazarlık, bilgiye erişim ve değerlendirme yetkinlikleri.
- Üçüncü düzey (sonuçlar uçurumu): Teknolojiyi kullanma sonucunda ortaya çıkan öğrenme çıktıları, ekonomik fırsatlar ve sosyal katılım farklılıkları.

Birinci düzey dijital uçurum, fiziksel erişim eksikliğiyle ilgilidir ve internet, bilgisayar gibi dijital teknolojilere ulaşamama durumunu kapsamaktadır. Teknolojilere eşit olmayan erişim olarak tanımlanan bu düzey (Lombana-Bermudez, Cortesi, Fieseler, Gasser, Hasse, Newlands & Wu, 2020), bireylerin dijital teknolojilere fiziksel olarak erişim durumunu ifade eder. Bu bağlamda,

bilgisayar, internet bağlantısı ve mobil cihazlara sahip olma oranları birinci düzey dijital uçurum kapsamında değerlendirilmektedir (OECD, 2021). Dijital uçurum araştırmalarının ilk dönemlerinde de bu kavram, büyük ölçüde erişim (access) üzerine odaklanmıştır. Bu nedenle dijital uçurumun tanımı, birinci seviye bölünmeyi, yani fiziksel erişim faktörlerini mutlaka içermelidir (Sezgin & Fırat, 2020). Nitekim Wilson (2006) da dijital bölünme ile ilgili sekiz olgudan söz etmekte ve bunlardan ilkinin fiziksel erişim, yani Bilişim ve İletişim Teknolojilerine (BİT) erişim olarak tanımlanmaktadır. Tüm bu açıklamalar doğrultusunda, dijital uçurumu en temelde etkileyen unsurun birinci düzeyde yer alan bu fiziksel erişim eksikliği olduğu söylenebilir.

İkinci düzey dijital uçurum ise teknolojiyi etkili ve verimli kullanma becerileriyle ilgilidir. Bu düzeyde, internette gezinmek için gerekli olan becerilerin eşit olmayan gelişimi ile bilgi arama ve değerlendirme süreçlerinde ortaya çıkan bilgi okuryazarlığı becerileri ön plana çıkmaktadır (Lombana-Bermudez, Cortesi, Fieseler, Gasser, Hasse, Newlands & Wu, 2020). Başka bir ifadeyle, ikinci düzey dijital uçurum, bireylerin dijital teknolojileri nasıl ve ne ölçüde kullandıklarıyla ilişkilidir. Bu bağlamda dijital okuryazarlık, eleştirel düşünme becerileri ve teknolojiyi pedagojik bağlamda kullanabilme yetkinlikleri önem kazanmaktadır (Hargittai, 2002). Ayrıca dijital uçurumun tanımı, ikinci seviye bölünmenin temel unsurları olan bağlantı, çevrimiçi beceriler, özerklik, erişim özgürlüğü ve bilgisayar kullanımında sağlanan destek gibi faktörleri de içermelidir (Hawkins & Oblinger, 2006). Bu doğrultuda dijital uçurum araştırmaları, zamanla yalnızca fiziksel erişimle sınırlı kalmayarak beceri ve kullanım alanlarına da odaklanmaya başlamıştır. Nitekim dijital uçurumun ikinci düzeyi, bireylerin Bilişim ve İletişim Teknolojilerini (BİT) kullanma biçimlerindeki farklılıkları incelemeyi amaçlamaktadır (Sezgin & Fırat, 2020).

Dijital uçurum, yalnızca teknolojik araçlara fiziksel erişim eksikliğiyle sınırlı kalmayıp, bu araçların nasıl kullanıldığı ve kullanım sonucunda elde edilen faydalardaki eşitsizlikleri de kapsayan çok katmanlı bir olgudur. Birinci düzey dijital uçurum, bireylerin bilgisayar, internet ve mobil cihaz gibi teknolojilere fiziksel olarak erişim durumunu ifade ederken; ikinci düzey dijital uçurum, bu teknolojilerin ne ölçüde ve ne tür becerilerle kullanıldığına odaklanmaktadır. Üçüncü düzey dijital uçurum ise bireylerin dijital teknolojileri kullanmaları sonucunda elde ettikleri öğrenme çıktıları, ekonomik fırsatlar ve sosyal katılım düzeylerindeki farklılıkları gözler önüne sermektedir. Bu üç düzey birlikte ele alındığında, dijital uçurumun yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerle yakından ilişkili karmaşık bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dijital eşitsizliklerin azaltılabilmesi için yalnızca teknolojik altyapının yaygınlaştırılması yeterli olmayıp, aynı zamanda dijital becerilerin geliştirilmesi ve bu becerilerin bireylere sosyoekonomik faydalar sağlayacak biçimde kullanılmasının desteklenmesi de gerekmektedir.

Warschauer (2004), dijital uçurumu yalnızca teknik bir eksiklik değil, aynı zamanda bireylerin kültürel sermaye, eğitimsel destek ve sosyal ağlara erişim düzeyleriyle ilişkili bir toplumsal içerilme/dışlanma sorunu olarak ele almaktadır. Dolayısıyla, dijital uçurumun azaltılması salt altyapı yatırımlarına indirgenemez; sosyo-kültürel ve pedagojik politikaları da içermelidir.

Türkiye’de Dijital Uçurum

Türkiye’de dijital uçurum, özellikle eğitim alanında bölgesel, sosyoekonomik ve kültürel farklara bağlı olarak belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu farklar; bireylerin dijital araçlara fiziksel erişiminden dijital becerileri edinmelerine ve bu becerilerden elde ettikleri çıktılara kadar farklı düzeylerde kendini göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) ve Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) gibi kurumlar tarafından sunulan veriler, ülkedeki dijital eşitsizliğin boyutlarını anlamak açısından önemli göstergeler sunmaktadır.

Dijital eşitsizliğin yalnızca teknolojik erişimle sınırlı olmadığı; insani kalkınma düzeyi, ekonomik kaynaklara erişim, demografik yapı, sosyolojik özellikler ve kültürel etmenler gibi çok sayıda unsurun da bu sürece etki ettiği görülmektedir (Şanlısoy, 2019). Bu nedenle uluslararası düzeyde BİT Gelişmişlik Endeksi ve Ağa Hazırlık Endeksi gibi göstergelerin yanı sıra, TÜİK’in yaptığı araştırmalar da dijital eşitsizliği değerlendirmede kullanılmaktadır. Türkiye, bu endekslerde genellikle orta sıralarda yer almakta, bu da dijital dönüşüm sürecinde hem ilerlemeler hem de önemli eksiklikler olduğunu ortaya koymaktadır (TÜİK, 2024).

ITU’nun (2024) verilerine göre, dijital eşitsizliklerin analizi yapılırken yalnızca fiziksel erişim değil; aynı zamanda yaş, eğitim seviyesi, gelir düzeyi, cinsiyet, etnik köken, coğrafi konum ve dil gibi demografik ve sosyo-ekonomik faktörler de dikkate alınmalıdır. Türkiye’de yaşlı bireylerin gençlere oranla BİT kullanımı ve becerisi bakımından geri kaldığı, bu bağlamda yaşa bağlı bir dijital eşitsizlik yaşandığı gözlemlenmektedir. Benzer şekilde erkeklerin kadınlara göre teknolojiye erişim ve kullanım açısından daha avantajlı olduğu, dijital eşitsizlikten ise en fazla kadınların etkilendiği bildirilmektedir. Gelir düzeyiyle dijital eşitsizlik arasında da ters orantılı bir ilişki vardır; yüksek gelir gruplarındaki bireyler, dijital teknolojilere erişim, kullanım becerisi ve farkındalık bakımından daha avantajlı konumdadır. Bu noktada ekonomik yetersizlik, bireylerin bilgisayar ya da güncel internet hizmetlerine ulaşamamalarına neden olmaktadır.

Kentsel-kırsal dijital uçurum, özellikle sanayileşmiş kentler ile kırsal bölgeler arasında internet hızı ve bilgisayar erişimi bakımından ciddi farklılıklar yaratmaktadır. Kırsal bölgelerde dijitalleşmeden uzak kalmak, zamanla bu bölgelerden kentlere göçün önemli nedenlerinden biri haline gelebilmektedir.

Aynı şekilde, bölgelerarası dijital uçurum da şehirler arasında olduğu gibi, Türkiye'nin farklı coğrafi bölgeleri arasında da gözlemlenmektedir. Özellikle doğu bölgelerinde, düşük gelir düzeyi ve altyapı eksiklikleri dijital eşitsizliği artıran temel nedenler arasında yer almaktadır.

Cinsiyet temelli dijital uçurum da Türkiye'nin doğu bölgelerinde belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Eğitim düzeyinin düşük olduğu bu bölgelerde, kadınların bilgisayar ve internete erişimi erkeklere göre oldukça sınırlıdır. Bu durum yalnızca ekonomik nedenlerle açıklanamaz; aynı zamanda kadınların kamusal alana erişimlerinin sınırlı olması ve toplumda onlara atfedilen roller gibi kültürel faktörler de dijital eşitsizliğin derinleşmesine neden olmaktadır. Mekânın toplumsal cinsiyet üretimindeki rolü de burada belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin internet kafelerin erkek egemen kamusal mekânlar olarak kadınların dijital araçlara erişimini sınırladığı bilinmektedir.

Türkiye'de dijital uçurumu birinci dereceden etkileyen faktörlerin başında bireylerin dijital araçlara fiziksel erişimi gelmektedir (Gülner & Kayabaşı, 2023). Bununla birlikte, dijital uçurumun sadece fiziksel erişim eksikliğiyle açıklanamayacağı; sosyoekonomik statü, coğrafi konum, eğitim düzeyi, geleneksel alışkanlıklar ve kuşak farkları gibi çok katmanlı etkenlerin etkili olduğu belirtilmektedir (Cullen, 2001). Nitekim Eastin ve diğerleri (2015), dijital bölünmenin temel nedeninin farklı sosyoekonomik düzeyler olduğunu vurgulamaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) erişim açısından dezavantajlı gruplar incelendiğinde; düşük gelir, düşük okuryazarlık düzeyi, yüksek işsizlik oranı ve kırsal veya izole bölgelerde yaşama gibi faktörlerin öne çıktığı görülmektedir.

Dijital uçurumun merkezinde yalnızca fiziksel erişim değil; aynı zamanda motivasyon, dijital okuryazarlık ve teknolojilerin etkin kullanımı gibi çok boyutlu etmenler yer almaktadır. İlk seviye dijital uçurum, teknolojilere eşit olmayan fiziksel erişimden kaynaklanmakla birlikte; kullanım becerileri ve teknolojiden sağlanan faydalarla ilgili eşitsizlikler daha karmaşık boyutlar oluşturmaktadır (Czerniewicz vd., 2020). COVID-19 pandemisi sürecinde Türkiye'de milyonlarca öğrenci uzaktan eğitim sürecine dâhil edilmiştir. Ancak Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) verilerine göre, 2020 yılında uzaktan eğitime erişemeyen yaklaşık 3 milyon öğrencinin büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşayan, düşük gelirli veya göçmen ailelere mensup bireylerden oluşmuştur (MEB, 2021). Bu durum, pandeminin özellikle sosyoekonomik olarak dezavantajlı kesimlerde dijital eşitsizlikleri nasıl daha görünür ve derin hâle getirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın destekleyici programlarına rağmen, EBA'ya (Eğitim Bilişim Ağı) erişim oranları bölgeler arasında ciddi farklılıklar göstermiştir. Örneğin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde öğrencilerin

EBA'ya erişim oranı Batı bölgelerine kıyasla %30'a varan farklarla geride kalmıştır (ERG, 2021). Bu farklar, dijital erişimdeki bölgesel uçurumun yalnızca altyapı eksikliklerinden değil, aynı zamanda sosyoekonomik koşullar, ebeveynlerin eğitim düzeyi ve teknolojik okuryazarlık gibi birçok etkenden beslendiğini göstermektedir. Pandeminin uzaktan eğitime etkileri Türkiye'de de derin şekilde hissedilmiştir. Okulların kapatılarak evde eğitim uygulamasına geçilmesiyle milyonlarca öğrenci ders programını TRT-EBA TV ile takip etmiştir. Bu süreçte öğrenciler, öğretmenler ve veliler açısından dijital erişim farklılıkları ciddi bir eğitim sorunu hâline gelmiştir. Türkiye'de pandemi dönemi ile beraber derinliği hissedilen dijital uçurumun giderilmesi konusunda yapısal ve kapsayıcı adımlar atılmalıdır (Sezgin ve Fırat, 2020). Özellikle internet bağlantısının zayıf ya da hiç olmadığı kırsal alanlarda yaşayan öğrenciler, uzaktan eğitime katılımda büyük güçlükler yaşamıştır.

OECD'nin (2021) verileri, Türkiye'de eğitimine devam eden öğrencilerin yaklaşık üçte birinin okul çalışmaları, ders etkinlikleri ve sınavlara erişim için gerekli teknolojik araçlara sahip olmadığını göstermektedir. Bu oran, Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça yüksektir ve eğitimde fırsat eşitliğini tehdit eden ciddi bir yapısal soruna işaret etmektedir. Bilgisayar, tablet gibi dijital araçlara sahip olmamak yalnızca derslere erişimi değil, aynı zamanda ödev yapma, araştırma yapma ve öğretmenlerle iletişim kurma gibi temel akademik becerileri de sınırlamaktadır. Pandemi sonrası dönemde de dijital uçurumun etkileri devam etmektedir. Uzaktan veya hibrit eğitim modelleri kalıcı hâle gelmeye başlarken, dijital erişim artık yalnızca bir kriz çözümü değil, eğitimin sürdürülebilirliği açısından temel bir gereklilik olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, özellikle kırılgan grupların dijital eğitim araçlarına erişimini sağlamak ve dijital okuryazarlığı geliştirmek amacıyla uzun vadeli eğitim politikaları geliştirilmelidir. Aksi takdirde, pandemi döneminde açılan dijital eşitsizlik uçurumu, eğitimde yapısal bir adaletsizlik hâline dönüşebilir. Benzer şekilde, öğrencilerin büyük bir kısmı çevrimiçi öğrenme ortamlarında eleştirel düşünme, problem çözme ya da bilgiye ulaşma gibi üst düzey becerilerde zorlanmaktadır (OECD, 2021). Bu durum, dijital uçurumun yalnızca teknolojik cihazlara erişimle sınırlı kalmadığını; aksine dijital okuryazarlık, bilgi işleme yetkinliği ve öğrenme stratejileri gibi bilişsel becerilerdeki eksikliklerin de uçurumu derinleştirdiğini ortaya koymaktadır. İnternet bağlantı hızının artması ve cihazların daha geniş kitlelere ulaşması olumlu bir gelişme olsa da, internet becerilerindeki ve kullanım biçimlerindeki farklılıklar artmaya devam etmektedir. Maddi erişim, cihaz çeşitliliği, donanım ve yazılım temini ile bunların sürdürülebilirliği için gereken harcamalar; dijital erişimin fiziksel boyutunda ilerleme sağlansa da eşitsizlikleri sürdürmektedir. Örneğin, dijitalleşmede oldukça ileri seviyede olan Hollanda gibi ülkelerde bile dijital

uçurumun hâlen bir sorun olarak varlığını sürdürmesi (Van Deursen & Van Dijk, 2019), sorunun evrensel boyutta ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Türkiye özelinde, ortaöğretim öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin araştırıldığı çalışmalarda; dijital okuryazarlık ile bilgi güvenliği farkındalığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, öğrencilerin dijital ortamlarda bilinçli ve güvenli bir şekilde hareket edebilmesi için kapsamlı dijital eğitimlere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Ayrıca, internet kullanım sıklığı ile dijital okuryazarlık düzeyi arasında da olumlu bir ilişki olduğu vurgulanmış, bu da düzenli internet kullanımı olan öğrencilerin dijital becerilerinin gelişme eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Uzaktan öğrenme süreçlerinde özellikle yetişkin öğrenenlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu bireyler çoğunlukla dijital göçmen olarak tanımlanmakta ve yeni bilgi iletişim teknolojilerini (BİT) etkili bir şekilde kullanmakta zorluk çekmektedirler. Bu öğrenenler, dijital yerliler olarak adlandırılan genç kuşağa göre daha fazla eğitime ve desteğe ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca, Türkiye’de kırsal bölgelerde görev yapan öğretmenlerin, şehir merkezlerindeki meslektaşlarına kıyasla daha az dijital deneyime sahip oldukları da tespit edilmiştir (Talan & Aktürk, 2021). Bu durum, hem öğretmenlerin profesyonel gelişimi hem de öğrencilerin eğitime erişimi açısından önemli bir eşitsizlik kaynağıdır.

Dijital uçurumun ikinci düzeyinde öne çıkan bir başka unsur da internette gezinmek, bilgi aramak ve değerlendirmek gibi bilgi okuryazarlığı becerilerinin bireyler arasında eşit gelişmemesidir (Lombana-Bermudez vd., 2020). Özellikle teknolojik okuryazarlık, BİT becerileri, bilgi yönetimi gibi yeterliliklerdeki eksiklikler, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımını zorlaştırmakta, akademik başarılarını da olumsuz etkilemektedir. Dezavantajlı öğrencilerin büyük çoğunluğu, dijital teknolojinin nadir bulunduğu ve erişimin dengesiz dağıldığı, kaynak açısından yetersiz sosyo-kültürel çevrelerden gelmektedir. Bu öğrenciler, evlerinde gerekli ekipmanlara ve öğrenme desteklerine sahip olmadıkları gibi, ailelerinden de dijital okuryazarlık açısından yeterli rehberlik alamamaktadır. Tarihsel olarak marjinalleşmiş üniversitelerdeki öğrenciler, daha ayrıcalıklı kurumlardaki yaşlılarına kıyasla interneti ve dijital kaynakları akademik amaçlarla kullanmaya daha az hazırlıklıdır (Takavarasha, Cilliers & Chinyamurindi, 2018). Bu da yükseköğretimde dijital uçurumun etkilerini daha derin bir şekilde hissettirmektedir.

Dijital uçurumun önemli boyutlarından biri, toplumsal cinsiyet ve yaş temelli eşitsizliklerdir. Bu tür eşitsizlikler, bireylerin dijital teknolojilere erişim ve bunları kullanabilme kapasiteleri üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır. TÜİK verilerine göre, 16-74 yaş aralığında internet kullanım oranı erkeklerde %87 iken kadınlarda %76’dır. Bu oranlar, dijital teknolojilere erişimde cinsiyete dayalı farklılıkların varlığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Söz konusu

fark, özellikle kız çocuklarının uzaktan eğitime katılım oranlarında da kendini göstermektedir. Dijital ortamda sunulan eğitime ulaşmada cinsiyete bağlı engeller, fırsat eşitliğinin sağlanmasında önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Cinsiyet temelli dijital uçurumun nedenleri yalnızca teknolojik değil; aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik temellere dayanmaktadır. Kadınların bilgi iletişim sistemlerine (BİS) erişiminin önündeki engeller arasında ekonomik kısıtlar, kendine değer vermeme, özgüven eksikliği, uygun eğitim olanaklarının bulunmaması, ağır ev içi sorumluluklar ve bilgisayar teknolojilerine karşı duyulan kaygı gibi çeşitli faktörler yer almaktadır (Mumporeze & Prieler, 2017). Bu durum, özellikle düşük sosyoekonomik düzeye sahip kadınların dijital dünyaya katılımını ciddi biçimde sınırlandırmaktadır. Ayrıca yaş ilerledikçe internet ve dijital araç kullanımı azalmaktadır. Bu durum, bireylerin dijital öğrenme süreçlerinde karşılaştıkları zorlukları artırmakta, özellikle yaşlı bireylerin dijital içeriklere ulaşımında ebeveyn desteği veya bakıcı desteği gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, öğrencilerin dijital eğitim süreçlerindeki başarıları, sadece kendi yeterlilikleriyle değil; aynı zamanda aile bireylerinin dijital yeterliliğiyle de yakından ilişkilidir. Bozkanat & Başol (2021) tarafından yapılan çalışmada, sosyo-demografik değişkenler arasında yaşın, dijital bölünme üzerinde en etkili faktörlerden biri olduğu ifade edilmiştir. Nitekim yaşlı bireylerin dijital becerilerinin gelişmesi, hem sosyal bağlarını güçlendirmekte hem de sağlık hizmetlerine daha kolay erişmelerini sağlamaktadır.

UNESCO (2019), dijital uçurumu etkileyen etmenleri yaş, cinsiyet, engellilik, sosyoekonomik durum ve coğrafi konum gibi çoklu ayrımcılık biçimleriyle ilişkilendirmiştir. Seçkin (2010) ise dijital uçurumu yalnızca bireysel değil; aynı zamanda toplumsal ölçekte, ülkeler, bölgeler, yaş grupları ve toplumsal cinsiyet gibi faktörler temelinde değerlendirmiştir. Türkiye’de dijital uçurumu etkileyen en belirgin etmenlerden birinin cinsiyet olduğu vurgulanmakta ve bu durum cinsiyet temelli dijital uçurum kavramıyla açıklanmaktadır. TEDMEM’in (2016) yayımladığı raporda, bilgisayar deneyimi olmayan ya da temel dijital beceri testini geçemeyen bireylerin cinsiyet dağılımına bakıldığında, erkeklerde bu oranın %29 olduğu; ancak kadınlarda %47’ye yükseldiği görülmektedir. Bu oranlar, kadınların dijital yeterliliklerinin desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Dijital uçurum, kuşaklar arasında da farklılaşmalara yol açmaktadır. Genç bireyler teknolojiye daha yatkınken, yaşlılar teknolojik gelişmeleri takip etmekte ve yeni sistemlere uyum sağlamakta zorluk çekmektedir. Hüsnüoğlu & Öztürk (2017), kaynaklara erişimde gençlerin yaşlılardan, erkeklerin kadınlardan, şehirde yaşayanların ise kırsalda yaşayanlardan daha avantajlı olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda dijital uçurum, sadece teknolojik değil; aynı

zamanda toplumsal adalet, fırsat eşitliği ve hak temelli yaklaşımlar açısından da değerlendirilmesi gereken çok katmanlı bir sorundur.

Dijital Uçurum ve Eğitim Politikaları

Türkiye’de dijital uçurumun azaltılması ve dijital kapsayıcılığın artırılması amacıyla eğitim alanında çeşitli politika girişimleri hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede, özellikle FATİH Projesi, Eğitim Bilişim Ağı (EBA), uzaktan eğitim stratejileri ve öğretmenlerin dijital becerilerinin geliştirilmesine yönelik programlar, dijitalleşme odaklı eğitim politikalarının temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu politikalar, eğitim sisteminin dijital dönüşümünü hızlandırmayı hedeflemekle birlikte, dijital eşitsizliği ortadan kaldırma noktasında farklı düzeylerde tartışmalı sonuçlar doğurmuştur. Politika uygulamalarının kapsayıcılığı, erişilebilirliği, sürdürülebilirliği ve etkililiği, özellikle sosyoekonomik açıdan dezavantajlı gruplar söz konusu olduğunda sınırlı kalabilmektedir.

Eğitim kurumlarının, dijital okuryazarlık becerilerini yalnızca belirli kesimlere değil, tüm toplumsal gruplara ulaştırmayı amaçlayan bütüncül stratejiler geliştirmesi kritik bir gerekliliktir. Dijital teknolojilere erişim fırsatının ötesinde, bu teknolojilerin etkin ve bilinçli kullanımını sağlayacak becerilerin kazandırılması da büyük önem taşımaktadır. Böylece bireyler yalnızca pasif kullanıcılar değil, aynı zamanda eleştirel düşünebilen, katılımcı ve üretken dijital vatandaşlar hâline gelebilirler. Bu bağlamda, eğitim politikalarının yalnızca fiziksel altyapı yatırımlarına değil, aynı zamanda dijital içerik kalitesine, pedagojik yeterliliğe ve sosyal medya okuryazarlığı gibi yeni nesil dijital yetkinlik alanlarına da odaklanması gerektiği açıktır. Dijital uçurumun yalnızca teknik bir erişim problemi değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ve pedagojik bir mesele olduğu dikkate alınarak, eğitim politikalarının çok boyutlu bir anlayışla yeniden yapılandırılması önerilmektedir. Afşar ve arkadaşlarının (2024) da vurguladığı gibi, dijital eşitsizliğin azaltılması noktasında sosyal medya okuryazarlığı başta olmak üzere dijital becerilerin belirleyici rolü göz önünde bulundurulmalı, bu alanlarda geliştirilecek politikalar desteklenmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.

2010 yılında başlatılan Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi, Türkiye’de eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak ve öğretim ortamlarını dijital teknolojilerle zenginleştirmek amacıyla geliştirilen en kapsamlı dijitalleşme girişimlerinden biridir. Proje; öğrencilere ve öğretmenlere teknoloji destekli öğrenme ortamları sunmak, bilgiye erişimi kolaylaştırmak ve dijital içerik kullanımını yaygınlaştırmak gibi hedeflerle yola çıkmıştır. Bu kapsamda birçok okulda akıllı tahta kurulumu gerçekleştirilmiş, öğretmen ve öğrencilere tablet bilgisayarlar dağıtılmış, ayrıca dijital içerik platformlarıyla desteklenmiş bir öğrenme ekosistemi oluşturulmaya

çalışılmıştır. Ancak projenin uygulanma sürecinde çeşitli yapısal ve işlevsel sorunlar yaşanmıştır. Sayıştay'ın 2020 yılı raporuna göre, dağıtılan tabletlerin önemli bir kısmı kısa süre içerisinde kullanım dışı kalmış; internet altyapısı yetersiz olan kırsal veya dezavantajlı bölgelerde bu teknolojik donanımlar etkin bir biçimde kullanılamamıştır. Bu durum, altyapı eksikliklerinin projeye dair sürdürülebilirlik ve etkililik beklentilerini gölgelediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun akıllı tahtaları yalnızca geleneksel sunum aracı olarak kullandığı; etkileşimli içerik üretimi, öğrenci merkezli uygulamalar ve pedagojik entegrasyon açısından yeterli hizmet içi eğitim ve destek alamadığı tespit edilmiştir (Sayıştay, 2020). Bu bağlamda, teknolojik altyapı sunulmuş olsa da öğretmenlerin dijital pedagojik dönüşüme hazır hale getirilmediği görülmektedir.

FATİH Projesi, donanıma erişim açısından birinci düzey dijital uçurumu azaltmaya yönelik önemli bir adım olsa da, dijital beceri kullanımı (ikinci düzey) ve dijital çıktıların toplumsal faydaya dönüşmesi (üçüncü düzey) açısından sınırlı kalmıştır. Bu durum, dijital eşitsizliğin sadece donanım ekseninde değil, aynı zamanda eğitsel içerik, öğretim tasarımı ve kültürel yeterlilik eksenlerinde de ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen Eğitim Bilişim Ağı (EBA), Türkiye'de öğrencilerin dijital öğrenme materyallerine erişimini sağlamak amacıyla oluşturulmuş çevrim içi bir platformdur. Özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde EBA'nın kapsamı önemli ölçüde genişletilmiş; ayrıca televizyon destekli uzaktan eğitim kanalları olan TRT-EBA TV hayata geçirilmiştir. Bu adımlar, dijital eğitimin yaygınlaştırılması ve öğrenmenin sürekliliğinin sağlanması açısından önemli bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Ancak uygulamada, erişim adaleti temel bir sorun olarak öne çıkmıştır. Eğitim Reformu Girişimi (ERG)'nin 2021 yılı raporuna göre, kırsal bölgelerde yaşayan öğrencilerin %30'undan fazlası EBA'ya düzenli erişim sağlayamamıştır. Bu erişim sorunu, dijital uçurumun birinci düzeyi olan fiziksel erişim eksikliğiyle doğrudan ilişkilidir. Ayrıca platformun kullanıcı dostu olmaması, sık yaşanan teknik sorunlar ve pedagojik açıdan sınırlı dijital içerikler, sistemin eğitimdeki etkililiğini azaltmıştır (ERG, 2021). Tüm bu zorluklara rağmen EBA, özellikle kent merkezlerinde yaşayan öğrenciler için merkezi dijital içeriklere ulaşımında önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Öğrenciler, uzaktan eğitim döneminde ders programlarını EBA üzerinden çevrim içi takip etmiş; TRT-EBA TV ise televizyon üzerinden erişim imkânı sunarak interneti sınırlı olan hanelerde öğrenmenin devamlılığına katkıda bulunmuştur (Sezgin & Fırat, 2020).

Öğretmenlerin dijital yeterlilik düzeyleri, dijital uçurumun özellikle ikinci düzeyinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu düzey, teknolojik araçların pedagojik entegrasyonu ve etkili kullanımıyla ilgilidir. Pandemi sonrasında Millî Eğitim Bakanlığı, öğretmenlerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmeye

yönelik çevrim içi eğitimler, webinarlar ve dijital içerik geliştirme atölyeleri düzenlemiştir. Ancak bu çabaların etkisi sınırlı kalmıştır. OECD'nin "Education at a Glance 2022" raporuna göre, Türkiye'de öğretmenlerin yalnızca %37'si dijital öğretim materyali hazırlama konusunda kendini yeterli hissetmektedir. Bu oran, OECD ortalaması olan %65'in oldukça altındadır. Dijital pedagojik yeterliliklerin düşük olması, hem uzaktan hem de hibrit öğretim süreçlerinde öğretmenlerin etkili rol üstlenmesini engellemekte; bu durum, öğrenciler arası öğrenme eşitsizliklerini derinleştirmektedir. Dijital okuryazarlık, sadece teknoloji kullanımı değil; aynı zamanda bilgiyi eleştirel değerlendirme, çevrimiçi kaynakları etkili kullanma, dijital etik ve veri güvenliği gibi konuları da kapsamaktadır. Bu bağlamda öğretmen eğitimi programlarının, dijital pedagojiyi temel alan modüllerle yeniden yapılandırılması önem arz etmektedir (Afşar vd., 2024). Özellikle "dijital göçmen" olarak tanımlanan öğretmenlerin, "dijital yerliler" olan öğrencilere rehberlik edebilmeleri için sürekli hizmet içi eğitime ihtiyaç duydukları vurgulanmaktadır (Taşkıran, 2017).

Pandemiyle birlikte Millî Eğitim Bakanlığı, ekonomik açıdan dezavantajlı öğrencilere yönelik cihaz ve internet desteği sağlamak üzere çeşitli kampanyalar başlatmıştır. Ancak bu destekler hem kapsam hem de süreklilik açısından yetersiz kalmıştır. Örneğin, 2020–2021 döneminde dağıtılması planlanan 500.000 tabletin sadece 390.000'ine öğrenciler ulaşabilmiştir (MEB, 2021). Dağıtım sürecinde adil ölçütlerin eksikliği ise bazı bölgelerde kaynak yığılmalarına, diğer bölgelerde ise kaynak yetersizliğine neden olmuştur. Sosyoekonomik koşullar, bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimlerini doğrudan etkilemektedir. Talan & Aktürk (2021), teknolojiyle daha önce hiç temas kurmamış ebeveynlerin teknolojiye erişimlerinin kolaylaştırılmasının, öğrencilerin uzaktan eğitim süreçlerindeki başarısını artıracaklarını belirtmektedir. Türkiye'de devletin bazı dezavantajlı gruplara indirimli internet hizmeti sunması ve belirli öğrencilere ücretsiz veri paketi sağlaması, dijital uçurumla mücadelede atılmış olumlu adımlardır. Ancak bu hizmetlerin kapsamı genişletilmeden ve süreklilik kazandırılmadan dijital eşitsizliklerin giderilmesi mümkün değildir. Dijital eğitim politikalarının kapsayıcılığı, özel gereksinimli bireylerin sürece aktif katılımı açısından kritik öneme sahiptir. Ancak mevcut uygulamalar, bu öğrenci grubunun dijital eğitime tam anlamıyla erişimini sağlamada yetersiz kalmıştır. Örneğin, görme, işitme ya da zihinsel yetersizlikleri olan öğrenciler için geliştirilen uyarlanmış içerikler oldukça sınırlıdır. EBA platformunda bulunan videoların büyük çoğunluğunda işaret dili, ayrıntılı betimleme veya alternatif metin gibi erişilebilirlik unsurları yer almamaktadır (ERG, 2021). Yılmaz & Yılmaz (2020), uzaktan eğitime erişimde en fazla zorluk yaşayan gruplardan birinin özel gereksinimli öğrenciler olduğunu ve bu grubun çoğu zaman eğitim sürecinden tamamen dışlandığını vurgulamaktadır. Ayrıca, bu öğrencilerin ailelerinin dijital araçları kullanma yeterliliklerinin düşük olması

ve uzaktan eğitimin pedagojik gereksinimlerine uygun olmayan biçimde yürütülmesi, öğrenme süreçlerinin sekteye uğramasına neden olmuştur. Engelli bireylerin dijital eğitime tam katılımı için erişilebilirlik standartlarına uygun dijital içerikler, destek teknolojileri ve öğretmenler için özel eğitim odaklı dijital pedagojik formasyon programlarının hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu tür uygulamalar, hem anayasal eşitlik ilkesinin hem de Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin gereğidir.

Uzaktan eğitim sürecinde ebeveynlerin rolü, özellikle ilkökul ve ortaokul düzeyindeki öğrenciler için hayati önem taşımıştır. Ancak ebeveynlerin dijital okuryazarlık düzeyleri arasındaki eşitsizlik, çocuklarının eğitime erişimini doğrudan etkilemiştir. Türkiye'de ebeveynlerin önemli bir kısmı, özellikle düşük gelirli ve kırsal bölgelerde yaşayanlar, çevrim içi eğitim platformlarına erişim ve kullanım konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip değildir (Demir & Seferoğlu, 2021). Bu bağlamda, dijital eğitim politikalarının sadece öğrenci ve öğretmenleri değil, aynı zamanda ebeveynleri de kapsayan bütüncül bir yaklaşımla tasarlanması gerekmektedir. Bazı ölkelerde uygulanan "ebeveyn dijital rehberlik programları" iyi örnekler arasında yer almakta; bu tür programlar sayesinde ebeveynler, çocuklarının dijital öğrenme süreçlerine aktif biçimde destek olabilmektedir. Türkiye'de ise Millî Eğitim Bakanlığı'nın bu yöndeki destekleri sınırlı kalmış; yalnızca birkaç şehirde pilot uygulamalarla sınırlı ebeveyn eğitimleri gerçekleştirilmiştir. Dijital uçurumun üçüncü düzeyini oluşturan üretken ve eleştirel kullanım eksikliği, yalnızca bireysel değil, aile temelli dijital okuryazarlık politikalarının eksikliğiyle de yakından ilişkilidir.

Türkiye'deki dijital eğitime erişimdeki eşitsizliklerin en belirgin nedenlerinden biri, bölgesel altyapı farklılıklarıdır. TÜİK'in 2022 verilerine göre, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hanelerin sadece %58'i sabit geniş bant internet erişimine sahiptir; bu oran Batı Marmara ve Ege bölgelerinde %85'in üzerindedir. Bu veri, dijital uçurumun coğrafi boyutunu net şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca bazı kırsal bölgelerde hâlen elektrik kesintileri, mobil ağ zayıflığı ve internet hızının yetersizliği gibi teknik sorunlar, çevrim içi eğitimin uygulanabilirliğini ortadan kaldırmaktadır. Okullarda ise akıllı tahta, bilgisayar laboratuvarı veya teknik destek personeli bulunmaması, yüz yüze eğitime döndükten sonra dahi dijital öğrenmenin sürdürülebilirliğini sınırlamaktadır (Çelik & Korkmaz, 2021). Bu sorunlara karşı, altyapı yatırımlarının sadece kent merkezlerine değil, dezavantajlı bölgelere öncelik verilerek yapılması gerekmektedir. Aksi hâlde, eğitimde fırsat eşitliği ilkesinin sağlanması mümkün olmayacaktır.

Uluslararası Dijital Eğitim Politikaları ve Türkiye

Türkiye'de dijital eğitime erişim politikalarının değerlendirilmesi, benzer sosyoekonomik yapıya sahip veya dijitalleşme sürecinde farklı stratejiler izlemiş

ülkelerle karşılaştırıldığında daha anlamlı hâle gelmektedir. Bu bölümde, dijital eğitim politikalarının tasarımı ve uygulama düzeyinde öne çıkan bazı ülke örnekleri üzerinden erişim ve eşitlik bağlamındaki iyi uygulamalar analiz edilmektedir. Dijital uçurumun eğitim üzerindeki etkisi sadece Türkiye'nin değil, tüm dünyanın karşı karşıya olduğu ortak bir sorundur. Ancak bazı ülkeler dijital eşitsizlikle mücadelede stratejik ve sürdürülebilir politikalar geliştirerek örnek uygulamalara imza atmışlardır. Bu bağlamda Estonya, Güney Kore ve Finlandiya gibi ülkeler, dijital altyapı, dijital okuryazarlık ve öğretmen eğitimi gibi alanlarda sağladıkları başarılarla dikkat çekmektedir.

Estonya, dijital eğitimin erken aşamalarında yaptığı yatırımlarla örnek gösterilen bir ülke konumundadır. Tiger Leap projesi kapsamında 1996'dan itibaren tüm okullara internet erişimi sağlanmış, öğretmenlere dijital pedagojik formasyon verilmiş ve her öğrencinin bireysel öğrenme sürecini destekleyecek dijital platformlar geliştirilmiştir (Sutrop, 2020). Salgın sürecinde dijital eğitime geçiş, altyapı sorunlarının olmaması ve hazır öğretim materyalleri sayesinde oldukça sorunsuz gerçekleşmiştir. Bu örnek, dijital dönüşümün ancak uzun vadeli ve planlı bir devlet politikasıyla mümkün olduğunu göstermektedir. Türkiye'de ise dijitalleşme süreci daha çok teknolojik donanım temelli olmuş, pedagojik hazırlık ve içerik erişilebilirliği ikinci planda kalmıştır.

Güney Kore, dijital eğitimde yalnızca teknolojik yatırımlarla değil, aynı zamanda sosyal eşitsizlikleri azaltmaya yönelik politikalarıyla da dikkat çeker. Devlet, ihtiyaç sahibi öğrencilere ücretsiz internet, cihaz desteği ve bireyselleştirilmiş öğrenme yazılımları sunmaktadır. Ayrıca ebeveynler ve öğretmenler için kapsamlı dijital okuryazarlık eğitimleri uygulanmaktadır (OECD, 2021). Güney Kore'nin dijital eğitimde başarıya ulaşmasındaki temel unsur, eğitim politikalarının dijital dönüşümle entegre biçimde, eşitlik odaklı ve sürekli güncellenebilir nitelikte olmasıdır. Türkiye'nin politikalarında ise süreklilik, eşgüdüm ve veri temelli değerlendirme eksiklikleri göze çarpmaktadır.

Finlandiya, dijital araçları öğretim sürecinin doğal bir parçası olarak kurgulamış; öğretmen özerkliği ve öğrenci merkezli yaklaşımlarla dijitalleşmeyi desteklemiştir. Öğretmen yetiştirme programlarında dijital pedagojik yeterlikler ön planda tutulmuş; her okulun kendi dijital stratejisini oluşturmasına olanak tanınmıştır. Ayrıca Finlandiya, müfredat reformlarıyla dijital vatandaşlık, çevrim içi etik, veri güvenliği gibi konuları doğrudan eğitim içeriğine entegre etmiştir. Bu yönüyle dijital uçurumla mücadeleyi sadece erişim değil, aynı zamanda dijital sorumluluk ve eleştirel dijital okuryazarlık ekseninde ele almıştır.

Uluslararası karşılaştırmalar Türkiye'nin dijital eğitim politikalarında bazı güçlü adımlar atmış olsa da özellikle süreklilik, kapsayıcılık, yerel ihtiyaçlara duyarlılık ve öğretmen eğitimi konularında gelişim alanları bulunduğunu göstermektedir:

Güçlü Yönler: Türkiye, EBA gibi merkezi dijital platformlarla geniş öğrenci kitlesine ulaşabilme potansiyeline sahiptir. Ayrıca FATİH Projesi gibi büyük ölçekli dijitalleşme girişimleri sistematik planlamaların varlığını göstermektedir.

Zayıf Yönler: Donanım temelli yaklaşımların içerik ve pedagojik yönlerle desteklenmemesi, bölgesel eşitsizliklerin tam olarak giderilememesi ve dijital okuryazarlığın eğitim politikalarına yeterince entegre edilmemesi önemli sınırlılıklardır.

Fırsatlar: Uluslararası iyi örneklerin yerelleştirilerek uygulanması, açık eğitim kaynaklarının yaygınlaştırılması ve öğretmenlerin dijital liderlik rollerinin artırılması, Türkiye'nin dijital eşitlik hedeflerine yaklaşmasını sağlayabilir.

Uluslararası Veri Şirketi tarafından hazırlanan Bilgi Toplumu İndeksi'nde Türkiye, 55 ülke arasında 41. sırada yer almıştır. Bu sonuçlar, Türkiye'nin BİT alanında düşük ve orta gelirli ülkelerle karşılaştırıldığında daha avantajlı bir konumda olduğunu, ancak yüksek gelirli ülkelerle kıyaslandığında oldukça geride kaldığını ortaya koymaktadır (IDC, 2002). Güvel & Aytun'un (2009) raporunda, Türkiye ile Avrupa Birliği'nin 25 üye ülkesi arasında bilgi, iletişim, haberleşme ve yazılı içerik alanlarında görülen belirgin farklılıkların temelinde eğitim imkanlarının sınırlılığı ve mevcut teknolojinin yetersizliği olduğu vurgulanmıştır. Benzer şekilde OECD'nin (2021) bulguları da bu durumu desteklemekte; Türkiye'de öğrenim gören bireylerin yaklaşık üçte birinin dersler, sınıf etkinlikleri ve sınavlara erişim için gerekli teknolojik araçlardan yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. COVID-19 pandemisi, eğitim sistemlerinin dijital dönüşümünü küresel ölçekte hızlandırmış; dijital uçurumu hem görünür kılmış hem de derinleştirmiştir. Okulların kapatılmasıyla birlikte çevrim içi eğitime geçiş, altyapıdan pedagojik yaklaşımlara kadar birçok alanda hazırlıksız yakalanan eğitim sistemlerinde ciddi eşitsizlikler ortaya çıkarmıştır. Türkiye de bu süreçte çeşitli dijital eğitim politikaları geliştirerek öğrenmenin sürekliliğini sağlamaya çalışmış, ancak erişim ve kalite açısından önemli zorluklarla karşılaşmıştır.

UNICEF (2021) raporuna göre, Türkiye'deki öğrencilerin yaklaşık %20'si uzaktan eğitime düzenli olarak katılamamıştır. ERG'nin (2021) araştırması da evinde internet bağlantısı ya da bilgisayarı olmayan öğrencilerin eğitim dışı kalma riskiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu durum özellikle kırsal alanlarda, düşük gelirli ailelerde ve göçmen topluluklarda daha belirgindir. Pandemi süreci, öğretmenleri çok kısa sürede çevrimiçi platformları kullanmaya zorlamış; dijital pedagojik becerilerin önemini gözler önüne sermiştir. MEB, bu dönemde öğretmenlere yönelik çevrim içi seminer ve atölye çalışmaları düzenleyerek dijital eğitim materyali hazırlama ve kullanma becerilerini

geliştirmeyi amaçlamıştır. Ancak özellikle deneyimsiz öğretmenlerde bu geçiş süreci önemli stres ve yetersizlik algılarına neden olmuştur (Yılmaz & Koç, 2021). Bu süreç, dijital uçurumun sadece öğrencilerle sınırlı olmadığını; öğretmenler arasında da dijital beceri temelli eşitsizlikler bulunduğunu göstermiştir. Öğretmenler dijital çağın gereksinimlerine uyum sağlamak ve dijital okuryazarlık becerilerini öğrencilere aktarmak için sürekli gelişim ve eğitime ihtiyaç duymaktadır (Afşar vd., 2024). Dijital göçmenler olarak ifade edilen öğretmenlerin yeni BİT’i etkili kullanıp kullanamama durumları dijital bölünmenin bir boyutunu ortaya koymaktadır (Taşkıran, 2017). Uzaktan eğitim uygulamalarının sadece teknik değil, aynı zamanda pedagojik ve psikososyal sonuçları da olmuştur. Öğrenciler arasında motivasyon kaybı, öğrenme kayıpları ve duygusal yalnızlık yaygın hale gelmiş; bu durum özellikle sosyoekonomik açıdan dezavantajlı öğrencilerde daha derin etkiler yaratmıştır. Uzaktan eğitimin sınırlı etkileşimli yapısı, etkili öğrenmenin gerçekleşmesini engellemiş; bireysel geri bildirim ve destek mekanizmaları çoğu zaman yetersiz kalmıştır. Bu koşullar, dijital uçurumun sadece erişim düzeyinde değil, aynı zamanda öğrenme çıktıları açısından da eşitsizliğe yol açtığını göstermiştir.

Pandemi sonrasında Türkiye’de karma (hibrit) eğitim modelleri, uzaktan eğitim platformlarının geliştirilmesi ve dijital içerik üretiminin teşvik edilmesi gibi kalıcı stratejiler gündeme gelmiştir. 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi ve Öğretmenlik Meslek Kanunu taslağında dijital okuryazarlık, içerik geliştirme ve teknoloji kullanımı gibi başlıklar yer almaya başlamıştır. Ancak bu politikaların bütünsel, uzun vadeli ve kapsayıcı bir biçimde uygulanabilmesi için hem altyapı yatırımlarının hem de insan kaynağı gelişiminin sürekliliği kritik önem taşımaktadır. Dijital uçurumun farklı düzeylerini ortadan kaldıracak etkili politikaların ancak veri temelli, yerel ihtiyaçlara duyarlı ve izleme-değerlendirme mekanizmaları güçlü stratejilerle mümkün olabileceği görülmektedir.

Politika Önerileri

Dijital uçurum, bireylerin eğitim süreçlerine aktif biçimde katılımını zorlaştıran ve toplumsal konumlarını iyileştirme olanaklarını kısıtlayan kritik bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Liu, 2021). Bu sorunun giderilmesinde hem kamu kurumlarına hem de özel sektör aktörlerine önemli görevler düşmektedir. Tüm paydaşların işbirliği içinde çalışması elzemdir. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak adına, dezavantajlı gruplara yönelik öncelik verme veya telafi edici yaklaşımların benimsenmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Dijital uçurumun eğitimde yarattığı eşitsizlikleri gidermek için politika düzeyinde bütüncül ve çok katmanlı bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Türkiye’nin mevcut uygulamaları belirli ilerlemeler sağlasa da, dijital eşitliğin kalıcı hâle gelmesi için hem teknolojik altyapının güçlendirilmesi hem de insan kaynağının dijital

yetkinlikler açısından desteklenmesi gerekmektedir. Aşağıda, dijital uçurumu azaltmaya yönelik kısa, orta ve uzun vadeli politika önerileri sunulmuştur:

Okullar arası dijital uçurumun giderilmesi için tüm eğitim kurumlarının asgari düzeyde internet erişimi, teknik donanım ve bakım desteğine sahip olması gerekmektedir. Bu kapsamda özellikle kırsal bölgelerde yer alan okullar önceliklendirilmelidir. Ayrıca, sadece donanım dağıtımı değil, bu teknolojilerin sürdürülebilir kullanımı için teknik servis ve kullanıcı desteği sistemlerinin kurulması önem arz etmektedir.

Cihaz ve internet desteği: Düşük gelirli öğrencilere ücretsiz tablet, dizüstü bilgisayar ve sabit internet erişimi sağlanmalıdır. Bu destek, yalnızca pandemi dönemine özgü değil, kalıcı bir kamu hizmeti anlayışıyla sürdürülmelidir. BİT'in en ücra köşelere bile ulaşması ve gerekli cihazların devlet tarafından sağlanması dijital uçurumun kapanması için önerilmektedir (Alp, 2021).

EBA destek noktalarının yaygınlaştırılması: Mevcut EBA destek merkezleri sayıca artırılmalı ve yalnızca erişim değil, rehberlik ve içerik desteği sağlayan dijital öğrenme merkezlerine dönüştürülmelidir.

Teknoloji okuryazarlığı, dijital araçları pedagojik amaçlarla etkili biçimde kullanabilme becerisiyle desteklenmelidir. Bu doğrultuda, öğretmen yetiştirme programları ve hizmet içi eğitimlerde dijital pedagojik içerikler artırılmalı; öğretmenlere hem teknik beceri hem de dijital etik, veri güvenliği ve çevrim içi sınıf yönetimi gibi alanlarda kapsamlı eğitim verilmelidir.

Öğretmenlere sürekli dijital pedagojik eğitim: Öğretmenlerin yalnızca teknolojiyi kullanma becerisi değil, dijital içerik üretme, etkileşimli uzaktan öğrenme teknikleri ve siber güvenlik konularında da hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi gereklidir.

Sonuç

Dijital uçurum, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve mevcut yapısal adaletsizlikleri derinleştirme potansiyeline sahiptir. Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), eğitim, sağlık, ekonomi ve kamusal yaşama erişim gibi alanlarda önemli fırsatlar sunarken, bu olanaklara erişemeyen bireyler ciddi dezavantajlar yaşamaktadır. Özellikle göçmen gruplar, dijital hizmetlerden yararlanmakta zorluk çekmekte; bu da eğitim, iş gücü piyasası, sosyal uyum ve katılım gibi birçok alanda dışlanmalarına yol açmaktadır. Pandemi süreci, dijital uçurumun etkilerini daha da görünür kılmış; özellikle yoksul, kırsal bölgelerde yaşayan veya özel gereksinimli bireyler dijital eğitime erişimde büyük zorluklar yaşamıştır. Yetersiz cihaz, internet ve dijital beceriler, öğrencilerin akademik başarılarını, derslere katılımını ve genel refahını olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte kurumlar da hazırlıksız yakalanmış, eşitsiz ve yetersiz stratejilerle karşılık vermiştir. Cinsiyet ve yaş gibi faktörler de dijital eşitsizliği

artırmaktadır. Kadınlar, hem teknolojik hem kültürel nedenlerle dijital alanlara daha az erişebilmekte; dijital okuryazarlık düzeyleri düşüktür ve dijital şiddet riskiyle daha fazla karşı karşıya kalmaktadırlar. Dijital erişim kısıtlılığı ise bazı bölgelerde iç göçü teşvik eden bir unsur hâline gelmiştir.

Türkiye’de FATİH Projesi ve EBA gibi dijitalleşme girişimleri önemli adımlar olsa da; altyapı eksiklikleri, öğretmenlerin dijital pedagojik yeterlilikleri ve bölgesel eşitsizlikler nedeniyle bu projelerin etkisi sınırlı kalmıştır. Uluslararası örnekler, sadece teknik altyapının değil, dijital becerilerin geliştirilmesi, içerik erişilebilirliği ve veri temelli eğitim politikalarının da büyük önem taşıdığını göstermektedir. Sonuç olarak dijital uçurum, yalnızca teknolojik erişim değil; eğitim hakkı, fırsat eşitliği ve sosyal adaletle yakından ilişkili çok katmanlı bir sorundur. Türkiye’nin bu eşitsizliği azaltmak için yerel ihtiyaçlara duyarlı, çok boyutlu ve sürekli izleme-değerlendirme temelli dijital eğitim politikaları geliştirmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Afşar, M., Erkoç, A., Çetin, Y., Terzi, B. S., & Ozan, İ. (2024). Dijital okuryazarlık ve eğitimdeki rolü. *International QMX Journal*, 3(2), 1018–1025.
- Akan, S., Keskin, S., & Şener, K. (2024). Ebeveynlerin dijital ebeveynlik yeterlilikleri: Sosyoekonomik farklılıklar ve teknoloji deneyimi bağlamında bir inceleme. *Educational Academic Research*, 53, 40–54. <https://doi.org/10.33418/education.1421262>
- Alp, A. F. (2021). Uzaktan eğitim sürecinde beden eğitimi ve spor, dijital uçurum ve dijital eşitsizlik. In E. Karagün & O. Yılmaz (Eds.), *Spor bilimlerinde güncel konular ve araştırmalar-4* (pp. 26–41). Çizgi Kitabevi.
- Bozkanat, E., & Başol, O. (2021). Dijital becerilerin cinsiyet eşitliği indeksine etkisi: AB ülkeleri üzerine bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 587–603. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.806242>
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Cedefop. (2024). Dijital uçurum/dijital bölünme. <https://www.cedefop.europa.eu/et/tools/vet-glossary/glossary/digitale-kluft>
- Cullen, R. (2001). Addressing the digital divide. *Online Information Review*, 25(5), 311–320. <https://doi.org/10.1108/14684520110410517>
- Czerniewicz, L., vd. (2020). A wake-up call: Equity, inequality and COVID-19 emergency remote teaching and learning. *Postdigital Science and Education*, 2, 946–967. <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00187-4>
- Eşki, B., & Tarhan, Ç. (2022). Türkiye’de eğitimde dijital dönüşüm: CBS tabanlı bir analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(Özel Sayı), 322–336. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1189601>
- Eastin, M. S., Cicchirillo, V., & Mabry, A. (2015). Extending the digital divide conversation: Examining the knowledge gap through media expectancies. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 59(3), 416–437. <https://doi.org/10.1080/08838151.2015.1054994>
- European Commission. (2023a). *2023 report on the state of the digital decade*. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2023-report-state-digital-decade>
- European Commission. (2023b). *Digital education action plan 2021–2027: Resetting education and training for the digital age*. Publications Office of the European Union. <https://education.ec.europa.eu>
- European Commission. (2024). *DESI 2024 indicators*. <https://digital-decade-desi.digital-strategy.ec.europa.eu>
- Gülınar, M. ve Kayabaşı, Y. (2023). Dijital İçerikli Eğitimin Yetişkinlerin Dijital Becerilerine Etkisi. *Akademik Açı*, 3(1), 35-72. Güneş, T. (2020). COVID-19 sürecinde dijital eğitim uygulamaları ve öğrenme eşitsizlikleri. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 52–68. <https://doi.org/10.18039/ajesi.800231>
- Güvel, E. A ve Aytun, C. (2009). Sayısal Uçurum, Türkiye ve Avrupa Birliği Üzerine Bir Endeks Uygulaması. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 33-54
- Hawkins, B. & Oblinger, D. (2006). The Myth about the Digital Divide. *EDUCAUSE Review*, 41 (4) ,12–13.
- Hüsnüoğlu, N. & Öztürk, L. (2017). Dijital bölünme: Nedenleri ve türleri. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (5), 6-21. IDC (2002): “World Times Information Society Index: Measuring the Global Impact of Information Technology and Internet Adoption.” International Data Corporation, <<http://www.idc.com>>
- International Telecommunication Union (ITU). (2024). *Measuring digital development: Facts and figures 2024*. <https://www.itu.int>
- Keniston, K. (2003). Introduction: The four digital divides. Kenneth Keniston ve Deepak Kumar (Ed.). *The four digital divides içinde* (s.1-34). Sage.
- Liu, J. (2021). Bridging digital divide amidst educational change for socially inclusive learning during the COVID-19 pandemic. *SAGE Open*, 11(4), 1-8. <https://doi.org/10.1177/21582440211060810>
- Lombana-Bermudez, A., Cortesi, S., Fieseler, C., Gasser, U., Hasse, A., Newlands, G., & Wu, S. (2020). Youth and the digital economy: Exploring youth practices, motivations, skills,

- pathways, and value creation. *Youth and Media, Berkman Klein Center for Internet & Society*. <https://cyber.harvard.edu/publication/2020/youth-and-digital-economy>.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). *Milli Eğitimde Dijitalleşme Raporu*. Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü. <https://yegitek.meb.gov.tr>
- Mumporeze, N., ve Prieler, M. (2017). Gender digital divide in Rwanda: A qualitative analysis of socioeconomic factors. *Telematics and Informatics*, 34(7), 1285-1293.
- OECD. (2021). *The state of school education: One year into the COVID pandemic*. <https://www.oecd.org/education>
- Özcivelek, R., vd. (2000), "Sayısal Uçurum: Dünya ve Türkiye'de Durum", *VI. Türkiye'de Internet Konferansı*, 9-11 Kasım 2000, İstanbul.
- Özkeçeci, Z. ve Alkın, R.C. (2022). COVID-19 sürecinde üniversite idari personellerinin internet kullanım pratikleri: Necmettin Erbakan Üniversitesi örneğinde nitel bir araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*, (26)91, 319-339.
- Park, S.R., Choi, D.Y., & Hong, P. (2015). Club convergence and factors of digital divide across countries. *Technological & Social Change*, 96, 92-100. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2015.02.011>
- Seçkin, G. (2010). Digital diversity or digital divide: An Exploratory research on age, gender, race and income: Characteristics of online health information users. *The International Journal of Diversity in Organizations. Communities and Nations*, 10(1), 99-116.
- Servon, L. J. (2004). Bridging the digital divide technology, community, and public policy. *The Information Society*, 20 (4). 311-312. <https://doi.org/10.1080/01972240490481072>
- Sezgin, S., & Fırat, M. (2020). COVID-19 pandemisinde uzaktan eğitime geçiş ve dijital uçurum tehlikesi. *Açıköğretim Uygulamaları Ve Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 37-54.
- Şanlısoy, S. (2019). İnsani gelişmişlik endeksine Türk Cumhuriyetleri örneğinde eleştirel bir yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1581-1591. <https://doi.org/10.17719/jisr.2019.3166>
- Şirin, S., & Kısa, N. (2024). COVID-19 Sürecinde Okullarda İnsan Kaynakları Yönetiminde Meydana Gelen Değişiklikler. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 122-135. <https://doi.org/10.47770/ukmead.1478976>
- Takavarasha, S., Cilliers, L., & Chinyamurindi, W., (2018). 'Navigating the unbeaten track from digital literacy to digital citizenship: A case of university students in South Africa's Eastern Cape province'. *Reading & Writing*, 9(1), 1-15. a187. <https://doi.org/10.4102/rw.v9i1.187>
- Talan, T., & Aktürk, C. (2021). Orta Öğretim Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık ve Bilgi Güvenliği Farkındalığı Seviyelerinin İncelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 158-180. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.668255>
- Taşkıran, A. (2017). Açık ve uzaktan öğrenmede dijital bölünme. *Açıköğretim Uygulamaları Ve Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 108-124.
- TEDMEM (2016). *OECD Yetişkin Becerileri Araştırması: Türkiye İle İlgili Sonuçlar*. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Telli-Yamamoto, G., & Altun, D. (2020). The problems encountered in distance education during COVID-19 pandemic. *Participatory Educational Research (PER)*, 7(2), 320-333. <https://doi.org/10.17275/per.20.30.2.7>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması. *Türkiye İstatistik Kurumu*. <https://data.tuik.gov.tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2024). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492) (Erişim Tarihi: 12.05.2025).
- UNESCO. (2019). *Digital technologies: an ally for gender equality?* <https://en.unesco.org/news/digital-technologies-ally-gender-equality>.
- Van Deursen, A. J., ve Van Dijk, J. A. (2019). The first-level digital divide shifts from inequalities in physical access to inequalities in material access. *New Media & Society*, 21(2), 354-375.
- Van Dijk, J. (2020). The digital divide. *Polity*.
- Van Dijk, J. (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. Sage.
- Wilson, E.J. (2006). *The Information Revolution and Developing Countries*. MIT Press, Cambridge, MA."

DİJİTAL MEDYADA HABER TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI VE SAHTE HABER

Duygu Dumanlı Kürkçü¹, Murat Mengü², Duygu Neşeli³

Giriş

Mal ve hizmetlerin satın alınması ve kullanılmasıyla ilgili olan tüketim, bugünkü anlamıyla ihtiyaç dışında da tüketmeyi kapsamaktadır. Tüketim kavramının toplumsal köklerinin, 19. yy sonu Sanayi Devrimi'ne kadar temellendiğini ve 20.yy ortasından itibaren batı toplumlarında kapitalizmin gelişmesiyle görülmeye başladığını söylemek bugünkü haber tüketiminin geldiği noktayı anlamak açısından önemlidir. Alvin Toffler'in ifade ettiği şekliyle; Birinci dalgada insanlar göçebe hayattan yerleşik hayata geçmiş ve aile için üretim başlamış, ikinci dalgada Sanayi Devrimi ile birlikte kitlesel üretime geçilerek talepten daha çok arz yaratılmış, üçüncü dalgada ise bilgisayar ve internet teknolojilerini merkezi hale getirerek bugünün bilgi toplumunu oluşturmuş ve bilginin meta haline gelmesinin yolunu açmıştır. Jean Baudrillard'ın "tüketim toplumu" biçimde ifade ettiği bu tarz bir toplumda, haberler duygulara hitap etmek, ilgi çekmek, ekonomik olarak karşılık bularak kazanç elde etmek amacıyla yapılmaktadır.

Klaus Schwab'ın ileri sürdüğü Dördüncü Sanayi Devrimi ile beraber bilgi sadece insanlar tarafından üretilmenin dışına çıkarak yapay zeka-insan işbirliği içinde üretilebilen, otonom sistemler ve algoritmaların sürece dahil olduğu bir sistem haline gelmiştir. Böylelikle dijitalleşme, tüketimi yalnızca hızlandırmakla kalmamış anlamsal, biçimsel ve erişimsel olarak da dönüştürmüştür. Günümüzün hızlı ve teknoloji odaklı dünyasında haber de üretiminden tüketimine kadar önemli bir değişim geçirmiştir. Geleneksel veya elektronik iletişim araçlarıyla yayınlanan, kamusal yarar güdülerek toplum için önemli olaylar hakkında nesnel ve gerçek bilgiye dayanan haber, gün geçtikçe dijital alana doğru evrilmektedir. Dijital alan, habercilik için etkileşimli bir ortam sunarak haberi tüketenlerin aynı zamanda haberi üretenler konumuna geçmesine, Toffler'in öngördüğü gibi üre-tüketici (prosumer) olarak yurttaş gazeteciliği yapmasına imkan tanısa da pek çok sorunu beraberinde getirmektedir.

1 Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, duyguurkcu@arel.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3425-2826

2 Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya Bölümü, muratmengü@arel.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4427-6730

3 Arş. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, duyguneseli@arel.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1220-8250

Dijital medyada haber, geleneksel medyadan farklı olarak çok daha hızlı şekilde, her zaman düzenlenebilmekte, mekandan ve zamandan bağımsız yayınlanıp okunabilmekte, profesyonel haberciler dışında yurttaş gazeteciler tarafından oluşturulabilmekte, farklı formatlarda yayınlanarak sunulabilmekte ve kişiselleştirilebilmektedir. Dijital ortamlar olumlu yönlerin dışında, diğer yandan haberin, kamusal yararından daha çok tıklanan, beğenilen, kısa sürede izlenip geçilen ve algoritmalara uygun olarak tasarlanan meta içerikler üretilen bir yapı haline gelmesine sebep olmuştur. Bu durum ise haberin ticari kaygılarla üretilmesine ve temelde haberin var olma sebebinden koparak ilgi çekip tüketilen bir ürün haline dönüşmesine yol açmaktadır. Haberin üretiminin ve yayınlama şeklinin değişimi haberin tüketimini de değiştirmektedir. İnsanlar eskisinden farklı olarak, zamandan ve mekandan bağımsız habere her an her yerden ulaşabilmektedir. Haber kişiler tarafından istenilen formatta (video, yazılı vs.) ve istenilen platform üzerinden takip edilebilmektedir. Günümüzde her ne kadar platform kullanımı çeşitlense de, çoğu insan hâlâ sosyal medya ve arama motorlarını çevrim içi habere erişimin ana kapısı olarak görmektedir. Bu durum, haber sitelerine haber gelirleri ve kullanıcı bağlantısı açısından zorluk yaratmakla birlikte genel olarak genç kullanıcıların, haber markalarıyla geçmişe göre daha zayıf bir bağ kurduğunu göstermektedir. Haber tüketim alışkanlığının sosyal medya platformları temelinde değişimine ek olarak özellikle video tabanlı platformlar olan YouTube, TikTok ve Instagram'ın haber tüketimindeki payı gittikçe artmaktadır. Bu platformların en tehlikeli yanları ise; Gazze savaşı, Galler Prensesi'nin sağlığı gibi toplumu felakete, korkuya, paniğe sürükleyebilecek haberlerde dezenformasyon, komplo teorileri ve deep fake görseller/videolar gibi içeriklere sıklıkla yer verme durumlarıdır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle dijital medyada haber ve haber tüketimi kavramları açıklanmış ve güncel verilerle desteklenerek bugünün haber tüketim alışkanlıkları incelenmiştir. Sonrasında kesintisiz haber akışı, herkesin haber üreticisi olabilmesi, daha hızlı ve kolay bir şekilde haberin yayılmasının mümkün hale gelmesiyle ortaya çıkan sahte haber veya kasıtlı olarak yanlış bilgi içeren haber konusu sahte/yanlış haber kavramı, sahte/yanlış haberin bireyler ve toplum üzerinde olumsuz etkileri, tespiti ve hakikat sonrası dönemde yalan haberin ekonomi politiğı çerçevesinde ele alınarak tartışılmıştır. Araştırma kısmında ise dijital medyada haber tüketimi ve habere güven kapsamında kişilerin haber alma alışkanlıkları ile sahte habere karşı tutumları ortaya konulmuştur.

Dijital Medyada Haber ve Tüketimi

Dijital, Türk Dil Kurumu'nun Türkçe ifadesiyle “sayısal”, yazı, fotoğraf, harita vb. fiziki verilerin 0'lar ve 1'ler olmak üzere sayılar hâlinde depolanması ve elektronik olarak gösterilmesi (Türk Dil Kurumu, 2025) olarak tanımlanmaktadır. Son yıllarda yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle

birlikte medya da varlığını gittikçe dijital ortama taşımakta ve haberlerin büyük bir çoğunluğu dijital ortamda var olmaktadır. Haber, hangi medya üzerinden yayınlandığı fark etmeksizin hedef kitle için önemli olaylar hakkında elde edilen enformasyonun belirli bir biçimde rapor edilerek yayınlaması (Chandler & Munday, 2018: 175) olarak ifade edilmektedir. Haberin kaynağa dayalı, yansız ve doğru bir şekilde kitleye sunulması en önemli unsurdur. 30 yılı aşkın haber, temelde var olan unsurlarını korumakla birlikte teknolojik değişimlerle yeniden şekillenmiş, internete erişim ve sosyal medyanın yükselişiyle üretiminden, yayınlanmasına ve tüketilmesine kadar köklü biçimde dönüşmüştür. Bu dönüşümün dinamiklerini anlamak adına klasik literatürdeki; Walter Lippman'ın, kamuoyunu etkileme mekanizması olarak “semboller” i, sahte-çevreler (pseudo-environments) aracılığıyla işleyen araçlar olarak tanımlaması ve bu sembolleri kamusal tartışmaları şekillendiren yargılar olarak nitelendirmesi çerçevesinde haberlerin medyanın sunduğu temsillere dayandığı yargısı (Arnold-Forster, 2023: 64); bugün de dijital medyada artan filtre balonları (filter bubbles) ve öznel içerik üretimi bağlamında geçerliliğini korumaktadır.

İnternetin bireysel kullanımının ardından geleneksel medya kuruluşlarının da içeriklerini 90'lı yıllardan itibaren çevrimiçi web sitelerine taşımasıyla habercilik, online ortamlarda var olmaya başlamış, dijital haberciliğin ilk adımları atılmıştır. Dijital haberler ilk yıllarda metin ağırlıklı özelliğini korumuş ve internet kullanıcılarına pek de uygun olmayan şekliyle internet haberciliğinin doğasından uzak daha çok geleneksel habercilik formatına yakın, kişileri salt haber okumaya odaklayan bir biçimde sunulmuştur. Geleneksel medyada var olan haberler yalnızca internete taşınmıştır. Ancak 2006 yılından beri yaşanan değişimlerle birlikte dijital medyada haberler, gömülü videolar, fotoğraf slayt gösterileri ve etkileşimli grafikler ile RSS akışlarının giderek popülerleştiği bir yapı haline gelmiştir (Tewksbury & Rittenberg, 2012: 42-43). Bugün ise haberlerin daha fazla görselleştirilerek sunulduğu, yapay zeka araçlarının kullanımıyla canlandırmaların dahi yapıldığı video haberlerin daha fazla servis edilmeye başlandığı ve tüketildiği bir dijital ortama şahitlik etmekteyiz. Henry Jenkins'in ifade ettiği gibi bu durum medya yakınsamasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojik yakınsama ile tek bir ortam üzerinden birden çok işlevin bir arada yapılabilmesi medya ve tüketici ortamındaki değişimlerin temelini oluşturmaktadır. (Jenkins, 2006: 293). Ayrıca bu dönüşüm Marshall McLuhan'ın teknolojik belirlenimcilik bakış açısıyla ele aldığı “medium is the message” yaklaşımına paraleldir. Innis'ten medya içeriklerinin araçtan doğmasının yanı sıra ortamın etkisinin kaçınılmaz bir sonucu olarak esasında aracın kendisinin toplumsal düşünme biçimini etkilediğini ileri sürmesiyle farklılaşan McLuhan (Yücel, 2021: 246), günümüzde değişen haber formatının haber üzerine düşünme şeklimizi de dönüştürdüğü ifade ederek haber değeri

yerine haber tüketiminde ön plana çıkan trend kavramını, dikkatin kısa zamanda dağılmasını ve kamuoyu gündeminin nasıl hızla değiştiğini açıklamaktadır. Bugün haberlere bir ekrana dokunarak, her zaman, her yerden erişilebilir olma durumu kendi avantaj ve dezavantajlarını ortaya çıkartmıştır (Dey, 2024).

Avantajları:

- Anında erişim
- Çeşitli bakış açıları ve sesler
- Multimedya özelliği
- Kişiselleştirme
- Küresel erişim

Dezavantajları:

- Aşırı bilgi ile birlikte sahte-gerçek ve doğru-yanlış ayrımının bulanıklaşması
- Editoryal denetim eksikliği
- Yankı odaları oluşturma
- Tık odaklı habercilik
- Sansasyonel habercilik
- Kişisel verilerin paylaşılması ve gizliliği.

Neil Postman “Teknopoli” adlı eserinde McLuhan’ın ileri sürdüklerine benzer biçimde teknolojinin düşündüğümüz şeyleri değiştirdiğini ancak teknolojinin ortaya çıkartacağı olumlu ya da olumsuz değişimlerin tahmin edilemez olduğunu ve her şeyi değiştirdiğini Thamus’un yargısından yola çıkarak şu sözlerle anlatmaktadır (Postman, 2016: 17-24): “*Teknolojik değişme, toplama bir eklemek ya da toplamdan bir çıkarmak demek değildir. Teknolojik değişme ekolojiktir. Önemli bir değişiklik topyekûn değişikliğe sebep olur. Eğer tırtılları doğal ortamlarından çıkarırsanız geriye kalan, aynı doğal ortam eksi tırtıllar değildir; aynı şey tırtılların olmadığı bir ortama tırtılları eklediğiniz zaman da geçerlidir. Teknolojik araçların da ekolojisi bu şekilde çalışır.*”

Haberin dijital mecralarda sunulması, haberde yarattığı dönüşüm dışında haberi tüketenler üzerinde de değişiklik yaratmış ve haber tüketicilerinin tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiştir. Günümüzde insanlar iletişim kurmak için nasıl ki uzamdan ve zamandan bağımsız, kolay ve hızlı olan dijital iletişim araçlarını tercih ediyorlarsa haber tüketimi için de sosyal medya platformları ile çevrimiçi haber sitelerini kullanmaktadırlar. Bu durum, Jürgen Habermas’ın ortaya koyduğu kamusal alan kuramı bağlamındaki tartışmaları akla getirmektedir. Habermas, kamusal alanı yurttaşların toplumsal yaşam alanı içerisinde bir araya gelerek iletişime geçtiği ve kamuoyuna benzer ortak bir konuşma/ tartışma alanı yaratması şeklinde açıklamaktadır (Olgun, 2017: 47). Habermas’ın ifade

ettiği burjuvaziye dayalı kamusal alandan farklı olarak, yeni medya mecraları toplumsal katılımı yalnızca belirli bir sınıfla sınırlamamakta; herkese erişim imkânı sunan platformlar olarak öne çıkmaktadır. Bu sayede toplumun farklı kesimlerinden bireyler, çeşitli bakış açılarıyla düşüncelerini ifade edebilmekte, siyasal karar süreçlerine dair tartışmalara katılabilmektedir (Süslü & Bazarcı, 2021: 161). Nancy Fraser, bu konuda Habermas’a kamusal alanın benzersiz olmadığı ve tek bir kamusal alan fikrine karşı eleştirel bir yaklaşım getirerek kamusal alanın; farklı toplumsal grupların üyelerinin karşı söylemler icat edip yaydığı, bunun da onların kimliklerine, çıkarlarına ve ihtiyaçlarına dair muhalif yorumlar formüle etmelerine olanak tanıdığı karşıt kamusal alanlardan oluştuğunu ileri sürmektedir. Gayatri Spivak’ın subaltern (alt/ikincil- toplumda baskılanmış, sesini duyuramayan gruplar) ve Rita Felski’nin counterpublic (alternatif, muhalif kamusal alan) şeklinde eserlerinde bahsettikleri kavramların birleşiminden oluşturduğu Nancy Fraser’ın “subaltern counterpublic” karşıt-kamusal alan kavramı (Fraser, 1990: 67-80), yeni medya ortamlarının bu karşı-kamuların daha görünür hale gelmesine ve marjinalize edilen grupların seslerini duyurabilmesine olanak tanıdığını ifade etmektedir. Bununla birlikte dijital kamusal alanın bu kapsayıcı yönü, algoritmaların ve filtre balonlarının etkisiyle tersine dönebilmekte; farklı fikirlerin karşılaşmasını sınırlayan, hatta kimi görüşleri dışarıda bırakan bir yapıya dönüşebilmektedir. Bu açıdan dijital kamusal alan, bir yandan Habermas’ın kamusal alanının dışlayıcılığını aşma potansiyeli taşıırken, diğer yandan benzer biçimde fikir çeşitliliğini kısıtlayan yeni türden sınırlarla eleştiriye açık hale gelmektedir (Süslü & Bazarcı, 2021: 162). Dijital kamusal alanın bu ikili yapısı, geleneksel medya otoriteleri ve habere erişim biçimlerini de dönüştürmüştür.

Geleneksel medyada haber üretenlerin varlığı ve prestiji hala devam etse de dijital platformlar üzerinden haber alımı bugün habere ulaşmanın en yaygın yolunu oluşturmaktadır. Andrew Chadwick’in “The Hybrid Media System: Politics and Power” adlı eserinde hibrit medya sistemi yaklaşımında da vurguladığı üzere, hiçbir eski medya, yeni medya tarafından bütünüyle yerinden edilememekte, yeni medyanın sürekli evrilmesiyle bir zamanlar yeni olan formlar, sürekli bir biçimde yeni imkânlar eklenerek ve melezleşerek varlığını sürdürmektedirler (Chadwick, 2017: 28).

Amerika Birleşik Devletleri’nde, 2024 yılında yapılan araştırmada (Pew Research Center, 2024), haber alımı konusunda, %58 dijital bir cihazı, %32 TV’yi, %6 radyoyu ve basılı yayınları %4’lük bir kesimin tercih ettiği görülmüştür. Türkiye’deki duruma bakıldığında (İltir, 2024) %70 ile ilk sırayı çevrimiçi platformların aldığı, ikinci sırada %56’lık oranla televizyonun bulunduğu, basılı gazetelerin ise %19 ile son sırada yer aldığı görülmektedir.

Oxford Üniversitesi Reuters Enstitüsü tarafından yayınlanan “Reuters Digital News Report 2024”ün yaptığı araştırmalar sonucunda da dijital medyada haber konusunda çarpıcı sonuçlar ortaya konmuştur. Rapora göre (Newman, Fletcher, Robertson, Arguedas, & Nielsen, 2024: 10-11):

- Facebook’un haber amacıyla kullanımında, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri haricindeki birçok ÷lkede son 1 yıl içerisinde önemli oranda düşüş saptanmıştır.
- Haber için kullanılan online mecralar giderek çeşitlenmektedir. YouTube, küresel örneklemin %31’i tarafından her hafta haber için kullanılmaktadır. YouTube’u takiben WhatsApp %21, TikTok%13, X ise %10 olarak haber amacıyla kullanılan platformlar arasında yer almaktadır.
- Dijital mecralarda yayınlanan video haberler özellikle genç yaş gruplarının ilgisini çekmekte, katılımcıların %66’sı kısa haber videolarını, %51’i ise daha uzun video haberleri izlediğini belirtmektedir.
- Haber videoları sosyal medya platformları üzerinden %72 tüketilirken, bu videoların kendi siteleri üzerinden tüketilme oranının ise %22 olduğu ortaya çıkmıştır.
- YouTube ve TikTok gibi platformlarda haberlerin tüketimi genç haber içerik üreticileri, haber yorumcuları ve influencerlar üzerinden gerçekleşirken, Facebook ve X gibi sosyal ağlarda hâlâ geleneksel haber markaları ve gazeteciler üzerinden haberler takip edilmektedir.
- Dijital ortamlarda yayınlanan haberlere olan endişeler, neyin gerçek neyin sahte olduğu konusundaki ayrımı güçleştirmesinden dolayı geçen yıla kıyasla %3 oranında artarak %59’a yükselmiştir. Özellikle habere güven konusunda kişileri en çok kaygılandıran platformların TikTok ve X olduğu anlaşılmaktadır.
- Haber okurları sadece güncel olayların aktarılmaya odaklanıldığı bir yayıncılıktan daha fazlasını beklemekte ve farklı bakış açıları sunma ya da ara sıra umut veren haberler konusunda yeterince çaba gösterilmediğini düşünmektedir.
- Haberin ücretsiz olması yönündeki hakim görüş sürmektedir. Bu noktada haber için aboneliklerdeki büyüme oranlarının hala çok kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Norveç %40 ve İsveç %31 en yüksek abonelik oranlarına sahipken, Japonya %9 ve Birleşik Krallık %8 en düşük seviyelerde yer almaktadır.
- Haberlerin podcastler üzerinden tüketilmesi daha çok genç ve eğitimli kitleleri çekmekte ve en popüler podcastlerin birçoğu artık görüntülü olarak da üretilmekle birlikte YouTube, TikTok gibi platformlar üzerinden dağıtılmaktadır.

İnternetin ve sosyal medyanın yükselişi, giriş engellerini azaltarak yurttaş gazeteciliği ve online haber platformlarının çoğalmasına olanak tanımaktadır. Sosyal medya ile haberlerin çeşitli platformlarda ve çeşitli biçimlerde yayınlanabilmesi tüketici seçeneklerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum ise sabit kalan izleyici ve reklam geliri pastası için rekabetin artmasına ve pek çok mecra için kâr marjlarının daralmasına yol açmaktadır. Abonelik gelirlerinin düşmesiyle birlikte reklam gelirleri daha da kritik hale gelmekte ve tüketiciler daha fazla seçeneğe sahip oldukça medya kuruluşları kendilerini daha fazla içerik üretme ve üretilen bu içeriklere daha fazla dikkat çekme baskısı altında hissetmektedir (Kavanagh & diğerleri, 2019: 9). Bu nedenle her geçen gün daha fazla tıklanmak ya da izlenmek için yapılan, teyit edilmeden hızlıca yayınlanan haberler ile sosyal medya platformlarında herkesin haber/ içerik hazırlayıp yayınlatabilmesiyle ortaya çıkan bilgi seli ve kimi zaman bilgi kirliliği olarak adlandırabileceğimiz yalan/yanlış bilgiler, dijital medyada dezenformasyonun ve sahte haberlerin önünü açmaktadır.

Dijital Medyada Dezenformasyon ve Sahte Haber

Zhang & Ghorbani (2020: 2-4), yalan haber kavramını; “finansal, siyasi veya diğer kazançlar için okuyucuları kasıtlı olarak yanlış yönlendirmek, kandırmak veya cezbetmek amacıyla çoğunlukla internette yayınlanan ve dağıtılan her türlü yanlış hikaye veya haber” şeklinde tanımlamakta ve sahte haberin özelliklerini; hacim, çeşitlilik ve hız olmak üzere üç ana başlıkta incelemektedir. Sahte haberlerin hacmi: Herhangi bir doğrulama süreci söz konusu olmadan, herkes internette kolayca sahte haber yazabilmektedir. Sahte haberlerin çeşitliliği: Söylentiler, hicivler, sahte incelemeler, yanlış bilgilendirmeler, sahte reklamlar, komplo teorileri, politikacıların yalan beyanları gibi insanların hayatlarının her yönünü etkileyen sahte haberler söz konusu olabilir. Sahte haberlerin hızı: sahte haberlerin çoğu, çevrimiçi kullanıcıların daha fazla dikkatini çekmek için güncel olaylara ve sıcak meselelere odaklanmaktadır. Sosyal medyadaki sahte haberlerin gerçek zamanlı olması, çevrimiçi sahte haberlerin tespit edilmesini daha da zorlaştırmaktadır. Zira, belirli bir anlık mesaja kaç çevrimiçi kullanıcının dahil olduğunu değerlendirmek karmaşıktır.

Sosyal medya, bilgi arama ve haber tüketimi için günümüzde popüler bir araç haline gelmiştir. Sosyal medya aracılığıyla haberleri çevrimiçi daha hızlı ve kolay bir şekilde yaymak mümkün olduğundan, sahte ve kasıtlı olarak yanlış bilgi içeren haberler, büyük miktarda dezenformasyon, finansal kazançtan politik kazançlara kadar çeşitli amaçlarla çevrimiçi olarak üretilmektedir (Shu vd., 2020: 13). Hızla gelişen dijital medya ortamında, X gibi sosyal platformlar haber tüketimi için birincil kaynaklar haline gelmiştir. Ancak, geniş erişimleri ve minimum eşik bekleliği mekanizmaları sayesinde bu platformlar, yanlış bilgilendirme ve sahte haberlerin hızla yayılması için de verimli zeminlerdir.

Vosoughi, Roy & Aral (2018) tarafından yapılan çalışma, sahte haberlerin X’de nasıl yayıldığına ışık tutarak, sahte haber mekanizmaları ve bu mekanizmaların toplumsal etkileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Science Dergisi’nde yayınlanan, “The Spread of True and False News Online” (Çevrimiçi Doğru ve Yanlış Haberlerin Yayılması) başlıklı çalışmaları, bu konuda bugüne kadar yapılmış en kapsamlı analizlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Vosoughi vd. (2018), 2006’dan 2017’ye kadar 11 yıllık bir süre boyunca X’de dolaşan yaklaşık 126.000 söylenti zincirinden oluşan kapsamlı bir veri setini analiz etmişlerdir. Bu bilgiler 3 milyon kullanıcı tarafından 4,5 milyondan fazla kez paylaşılmıştır. Araştırmacılar, altı bağımsız doğruluk kontrol kuruluşu verilerini kullanarak haber öğelerini doğru veya yanlış olarak sınıflandırmış ve doğruluk kontrolü yapanlar arasında %95-98 oranında bir anlaşma sağlanmışır.

Sahte haberlerin yayılması, bireyler ve toplum üzerinde olumsuz birtakım etkilere sahip olabilir. Sahte haberler, okuyucuların haber ekosistemine olan güvenini olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca tüketicileri siyasi veya finansal kazanç için yanlış inançları kabul etmeye kasıtlı olarak ikna edebilir. Sahte haberler, insanların gerçek haberleri yorumlama ve bunlara yanıt verme biçimini değiştirerek, neyin doğru neyin yanlış olduğunu ayırt etme yeteneklerini engelleyebilir (Shu vd., 2020: 13). Bu nedenle, sahte haberlerin nasıl yayıldığını anlamak, etkili ve doğru sahte haber tespiti için veri madenciliği teknikleri geliştirmek, olumsuz etkileri azaltmak için müdahale etmek kritik önem taşımaktadır.

Dijital medyada sahte haberlerin dinamiklerini anlamaya önemli ölçüde katkıda bulunan Lazer, Baum ve Benkler (2018) ise Science Dergisi’nde yayınlanan “The Science of Fake News”, (Sahte Haber Bilimi) adlı makalelerinde sahte haberlerin daha geniş toplumsal etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada bir dijital medya ekosisteminde yanlış bilginin nasıl geliştiği incelenmektedir. Lazer vd. (2018), yanlış bilgileri önlemek için algoritma şeffaflığı, bilgi kontrolü ortaklıkları ve dijital okuryazarlık programları gibi müdahaleler önermektedir. Makalede, ayrıca, sahte haberlerin dünya çapındaki demokratik süreçleri nasıl etkilediği, seçimler ve halk sağlığı krizlerinden özel örneklerle vurgulanmaktadır.

2016 yılı ABD Başkanlık Seçimleri sırasında sahte haberlerin rolünü inceleyen Mosleh & Rand (2022), X kullanıcılarının davranışlarını ve yanlış bilgilendirme basamaklarının yapısal dinamiklerini analiz etmiştir. Çalışmada, siyasi kutuplaşmanın ve algoritmik yankı odalarının nasıl yanlış anlatıları güçlendirdiği vurgulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yüksek düzeyde siyasi katılımı olan kullanıcıların, sahte haberleri paylaşma olasılığı daha yüksektir.

COVID-19 pandemisinin, sağlıkla ilgili yanlış bilginin yayılması için verimli bir zemin oluşturduğu gerçeğinden hareket eden Rocha vd. (2023), pandemi sırasında yalan haberlerin kamu davranışını ve karar vermeyi nasıl etkilediğini analiz etmiştir. Bulgulara göre, yanlış bilgi kafa karışıklığı oluşturmuş, aşılama oranını azaltmış ve halk sağlığı önlemlerine olan güveni zedelemiştir. Bu kapsamda, X ve Facebook gibi platformlar, sağlıkla ilgili sahte haberlerin yayılması için kilit öğeler olarak tanımlanmıştır.

Gravino vd. (2021), kullanıcıları yanlış bilgileri tüketmeye ve paylaşmaya iten psikolojik ve bağlamsal faktörlere odaklanarak sahte haberlerin arz-talep dinamiklerini incelemiştir. Birçok kullanıcı sahte haberleri kötü niyetten ziyade, bilişsel önyargılar veya medya okuryazarlığı eksikliği nedeniyle paylaşmaktadır. Araştırmacılar, sosyal medya algoritmalarının sansasyonel içeriğe öncelik verdiğini ve sahte haberlerin erişimini daha da artırdığı belirlemiştir.

Sahte haber kasıtlı, doğrulanabilir şekilde yanlış olan ve okuyucuları yanıltabilecek haber makaleleri olarak adlandırılır. İnsanlar dezenformasyon oluşturup dağıttıklarında akıllarında belirli bir amaç veya niyet vardır. Dezenformasyonun altında yatan birçok olası niyet aşağıdaki şekilde olabilir (Shu vd., 2020: 15):

- İnsanları, bireyleri, toplumları fikirleri veya gelecekteki eylemleri desteklemeye ikna etmek,
- İnsanları bireylere, gruplara, fikirlere veya gelecekteki eylemlere karşı çıkmaya ikna etmek,
- Desteği veya muhalefeti teşvik etme umuduyla bazı bireylere, gruplara, fikirlere gelecekteki eylemlere karşı duygusal tepkiler (korku, öfke veya sevinç) üretmek,
- Eğitmek,
- Utanç verici veya suç teşkil eden bir eylemin inanılmasını önlemek,
- Söylenen veya yapılan bir şeyin ciddiyetini abartmak,
- Geçmiş olaylar ve faaliyetler konusunda kafa karışıklığı yaratmak,
- Sosyal platformlarda dezenformasyonu tespit etmenin önemini göstermek.

Zannettou vd. (2018) kamu algısı, yayılma dinamikleri, tespit yöntemleri ile siyasi sonuçlara odaklanarak Web'deki yanlış bilgi ekosistemini kategorize ve analiz etmeyi amaçlamıştır. Araştırmacılar bu faktörleri anlamının, yanıltıcı bilgilerin yayılmasını azaltmaya katkıda bulunabileceğini öne sürmektedir.

Yanlış Haberlerin Sınıflandırılması

Yanlış haber, şiddeti ve amacı bakımından farklılık gösteren çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Araştırmacılar yanlış bilgileri üç ana grupta sınıflandırmıştır: çok şiddetli, orta derecede şiddetli ve asgari derecede şiddetli. En ciddi kategori olan “yalan haber” uydurma içerik, propaganda, taklit haber ve komplo teorilerini kapsamaktadır. Bu formlar, yalanları güvenilir bilgi olarak sunarak kitleleri yanıltmak üzere tasarlanmıştır. İkinci kategori olan önyargılı veya yanlış haberler, aldatmacaları, aşırı partizan haberciliği ve mantıksal safsataları (gerçeklerin çarpıtıldığı veya yanlış temsil edildiği durumlar) içermektedir. Son olarak, *clickbait* ve söylentiler gibi yanıltıcı veya muğlak haberler, okuyucular arasında hayal kırıklığı yaratmaya neden olabilir, ancak genellikle kötü niyetli değildir. Satirik haberler de, komik içeriklerine rağmen, okuyucular parodi niyetini fark edemediğinde yanlış bilgilendirmeye yol açabilir (Zannettou, 2018: 1-3).

Yanlış Bilginin Yayılmasında Rol Alan Aktörler

Yanlış bilginin yayılması, her biri farklı motivasyonlara sahip çeşitli aktörler tarafından kolaylaştırılmaktadır. Otomatik botlar, yanlış bilgiyi hızla yaymak için sahte hesapları kontrol eden ağlarının bir parçası olarak çalışır. Suç ve terör örgütleri, bireyleri işe almak ve propaganda yaymak için sosyal ağ sitelerini (SNS) kullanmaktadır. Siyasi figürler, 2016 yılı ABD seçimleri sırasında kamuoyu algısını manipüle etmek için çevrimiçi sosyal ağlardan yararlanmıştır. Buna ek olarak, gizli ücretli posterler ve devlet destekli troller, finansal veya siyasi kazanç için kasıtlı olarak yanlış bilgi yaymaktadır. Temel bilgi dağıtıcıları olarak gazeteciler de yanlış anlatıların yayılmasında istemeden ya da kasıtlı olarak rol oynamaktadır. 1950’li yıllarda ortaya çıkan bir terim olan “kullanışlı aptallar” manipülasyon veya saflık nedeniyle yanlış bilgilendirmeye katkıda bulunurken, troller Reddit ve 4chan gibi uç platformlar aracılığıyla ana akım medyaya yalanlar enjekte ederek söylemi kasıtlı olarak bozmaktadır (Zannettou, 2018: 3-4).

Bireysel ve örgütlü aktörlerin dışında, dijital medya platformlarının algoritmik yapıları, daha fazla gelir elde etmek amacıyla kullanıcıları platformlarda uzun süreli tutma üzerine etkileşimi artırıcı şekilde tasarlanmıştır. Temelde kullanıcının habere erişiminden ziyade platform üzerinde vakit geçirmesine odaklı çalışan algoritmalar, yüksek etkileşim üreten içerikleri (yalan/ yanlış/ sahte haber, komplo teorileri, sansasyonlar) öne çıkartarak yanlış bilginin yayılımı teşvik etmektedirler (Sabancı, 2018). Bu işleyiş aynı zamanda kullanıcıların yankı odaları denilen aynı düşüncelerle/ bilgilerle sınırlı bir ortamda kalmalarına, algoritmaların kişiselleştirme faaliyetleri sonucunda filtre balonları yaratmasıyla ortaya çıkan, kişilerin yalnızca kendi görüşleriyle örtüşen içeriklere maruz kalmasına yol açmaktadır (Arguedas, Robertson,

Fletcher, & Nielsen, 2022). Böylelikle dijital platformlarda yer alan yanlış bilgiler, tekrar tekrar karşılaşılan içeriklerle pekiştirilerek doğruluk algısı kazanmaktadır.

Yanlış bilginin yayılması, kötü niyetten ekonomik teşviklere kadar çeşitli etkenler tarafından yönlendirilmektedir. Kötü niyetli aktörler, belirli kişi ya da kurumların itibarlarına veya kamusal imajlarına zarar vermek isterken, siyasi fikirleri ve seçim sonuçlarını şekillendirmek üzere yanlış bilgileri kullanır. Maddi çıkar gözeten aktörler, çevrimiçi trafiği çekmek için yanıltıcı içerik üreterek reklam geliri ve parasal kazanç elde etmektedir. Ekonomik ve siyasi teşviklerin ötesinde, bazı kullanıcılar ideolojik tutkuları nedeniyle, doğruluğuna inanılacak şekilde yanlış bilgi yaymaktadır. Bu arada, internet trolleri eğlence için yanlış anlatıları yaymakta ve genellikle eylemlerinin gerçek dünyadaki sonuçlarını hafife almaktadır. Niyetleri her zaman zararlı olmasa da, yanlışların sürdürülmesindeki rolleri göz ardı edilemez.

Dezenformasyon Tespiti

Birçok araştırmacı, yanlış haberlerin yayılmasını belirlemeye ve azaltmaya yönelik yöntemler geliştirmek için dezenformasyon ekosistemini incelemiştir. Zannettou vd. (2018) kullanıcı algısı, aktarım dinamikleri ve yanlış bilginin kontrol altına alınması üzerine yapılan çalışmaları özetleyen kapsamlı bir bakış sunmaktadır.

David vd. (2018) sahte haberi “format olarak haber medyası içeriğine benzeyen ancak organizasyonel süreç veya niyet açısından özgünlükten yoksun uydurma bilgi” olarak tanımlamaktadır. Meşru haberlerin aksine, dezenformasyon siteleri gazetecilik standartlarına bağlı kalmamakta, bu da yalan haberlerin yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, yalan haber, yanlış bilgilendirme (yanlışlıkla yanlış içerik) ve dezenformasyon (kasıtlı aldatma) gibi ilgili kavramlarla kesişmektedir. Bu noktada dezenformasyonla mücadele etmek adına geliştirilen doğrulama platformları önem taşımaktadır. Duke Reports’ LAB’a göre dünya çapında aktif olarak 447 doğrulama platformu bulunmakta ancak yanlış bilgilendirme konusunda bağımsız kararlar almak için doğrulama denetçileriyle ortaklık kuran sosyal medya devi Meta’nın ABD’de bu programı sonlandırmasının ardından 2025 yılında gerçek kontrol projelerinin sayısında %2’lik bir düşüş olduğu tespit edilmiştir (Duke ReportersLab, 2025). Türkiye’de ise 2021 yılında 7 doğrulama platformu olduğu belirlenmiştir. Doğrulama platformlarının dezenformasyonla mücadelede etkili olma düzeyi tartışma konusudur. Toplumsal kutuplaşmanın derinleştiği ortamlarda doğrulama çabalarının etkisinin sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. Çünkü bireyler, çoğunlukla kendi aidiyet hissettikleri grubun ürettiği bilgilere maruz kalmakta ve farklı görüşleri dikkate alamamaktadırlar. Toplumun bu şekilde parçalanmış olması, psikolojik olarak karşı tarafın söylediklerini dinleme

isteğini azaltmakta; dolayısıyla doğrulama mekanizmaları doğru bilgiyi ortaya koysa bile, bu bilginin her zaman geniş kitlelerde karşılık bulması mümkün olamamaktadır (Güngör, 2021). EDAM (Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi) Türkiye özelinde yaptığı bir araştırma sonucunda doğruluk kontrolünün faydalı ama sınırlı olduğunu, özellikle de hızlı yayılan, politik veya karmaşık içeriklerde etkisinin zayıf olduğunu ortaya koymuştur (Ünver, 2020: 35). Doğrulama platformlarının etkinliğinin artması için yalnızca içerik doğrulamaya odaklanmak yerine, algoritmaların bu doğrulama içeriklerini görünür kılacak şekilde düzenlenmesi ve kullanıcıların da farklı görüşleri dikkate alacak şekilde farkındalık düzeylerini arttırması gerekmektedir.

Çevrimiçi Tüketici Değerlendirmelerinde Sahte Haberler

Sahte haberler, siyasi ve sosyal alanların ötesinde, hileli çevrimiçi incelemeler yoluyla işletmeleri de etkilemektedir. Barbado ve diğerleri (2019) tüketici elektroniği sektöründeki sahte yorumları tespit etmek için özellik tabanlı bir çerçeve önermektedir. Çalışmalarında makine öğrenimi tekniklerini kullanmışlar ve AdaBoost sınıflandırıcısını en etkili model olarak doğrulayarak aldatıcı incelemelerin tespitinde %82 F-Skoru elde etmişlerdir. Benzer şekilde, sosyal medyada aldatma tespitini inceleyerek yalnızca inceleme diline güvenmenin sınırlarını vurgulamışlardır. Araştırmaları, Sahte Özellik Çerçevesinin (F3) kullanıcı davranış analizini ve daha geniş yanlış bilgi tespitini kapsayacak şekilde genişletilmesini önermektedir.

Sahte Haber Tespiti için Gelişmiş Teknikler

Makine öğrenimi ve yapay zeka (AI), yanlış bilgiyle mücadelede giderek daha hayati bir rol oynamaktadır. Alkhodair ve diğerleri (2019), son dakika haber söylentilerini otonom olarak tespit etmek için yapay zeka odaklı bir yöntem geliştirmiştir. Yaklaşımlarının, söylenti tespitinde konu değişimlerini ele alma konusunda oldukça etkin olduğunu ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan, Zhang ve diğerleri (2019), %92,49'luk etkileyici bir sınıflandırma doğruluğu ve %94,16'luk bir geri çağırma oranı elde eden Sahte Haber Tespiti (FEND) adlı yenilikçi bir metin analizi tabanlı yöntem önermektedir. Araştırmaları, dijital haberlerin gelişen doğasına uyum sağlamak için bir ön işleme modülünün dahil edilmesini önererek gerçek zamanlı geliştirmelere duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Kamuoyu algısı ve medyaya duyulan güven çerçevesinde, bireylerin medya ortamında nasıl gezindiğini anlamak, yanlış bilgilendirme krizini ele almak açısından önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Wagner & Boczkowski (2019) Chicago, Philadelphia ve Miami'de gerçekleştirdikleri görüşmelerde, sosyal medya aracılığıyla haber yayma konusunda yaygın bir güvensizlik olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcılar, yanlış bilgiyle mücadele etmek

için geleneksel medyaya, ideolojiler arası kaynaklara ve doğruluk kontrol girişimlerine güvenmektedir.

Hakikat Sonrası Dönem ve Yalan Haberin Ekonomi Politikği

Yalan haberler, duygusal çekiciliğin gerçeklere dayalı doğruluktan daha ağır bastığı post-truth çağında gelişmektedir. Cooke (2018), uydurma haberlerin tıklama ve etkileşim yoluyla gelir elde etmek için kasıtlı olarak hazırlandığını ve aynı zamanda bir aldatma aracı olarak hizmet ettiğini öne sürmektedir. Bu durum, dezenformasyonun yalnızca ideolojik değil aynı zamanda ekonomik bir mantık üzerine kurulduğunu, yani yanlış bilginin platform kapitalizmi içinde bir kazanç aracı olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Dijitalleşmeyle ortaya çıkan ve çevrimiçi pazar olarak nitelendirilen platformların ekonomisi geleneksel iş modellerinden farklılaşarak ağ üzerinden talep ile arz bağlantısına dayanmaktadır (Özyiğit, 2021: 23-24). Bu bağlamda platformlar, kişilerin sosyal ilişkilerinden ve davranış pratiklerinden yola çıkarak değer yaratmayı amaçlamaktadırlar. Bu noktada, Shoshana Zuboff'un "gözetleme kapitalizmi" kavramı dezenformasyonun ekonomik bir mantığa da dayandığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Zuboff, emek yerine insan davranışlarından ve deneyimlerinden beslenen Google, Facebook gibi platformların insan davranışlarını bilmekten öte şekillendirdiğini öne sürerek artı değer elde ettiğini ifade etmektedir. Hedefli reklamcılıktan ilerisinde üzerimizde kurulan egemenliğin değerli olduğunu vurgulayan Zuboff, insanların gözetleme kapitalizminde ücretsiz görünen ürünleri (Facebook, Google, YouTube vb.) kullanırken aslında ürün olmaktan ziyade ürünümüzün hammaddesi olan davranışsal izlerimizin şirketler için değerli olduğundan bahsetmektedir (Zuboff, 2021: 20-25). Aynı şekilde Christian Fuchs ve David Chandler tarafından "Dijital Nesneler, Dijital Özneler: Büyük Veri Çağında Kapitalizm, Emek ve Siyaset Üzerine Disiplinlerarası Yaklaşımlar" (Chandler & Fuchs, 2021) adlı eser, dijitalleşme çağında kullanıcıların metalaştırıldığına vurgu yaparak; insanı Marx'ın yabancılaşma teorisi üzerinden ele alıp insanın nesneleşmesi olarak yorumlamaktadır. Böylece, dezenformasyonun ekonomi politikği, haberin içeriksel boyutunun ötesinde, dijital reklamcılık, tıklama ekonomisi ve platform algoritmalarıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Yanlış bilginin hızla yayılması, çoğu zaman onu çürütme çabalarını geride bırakmakta ve tekziplerden sonra bile devam eden dijital ayak izleri bırakmaktadır. Dahası, içeriğin saygın haber kuruluşları tarafından incelenmeden dolaşıma girdiği bilginin aracısızlaştırılması sorunu daha da kötüleştirmektedir. Kaynakların güvenilirliğinden habersiz olan tüketiciler, gerçeklere dayalı habercilik ile aldatıcı içerik arasındaki farkı ayırt etmekte zorlanmaktadır.

Post-truth'un bir tür ideolojik üstünlük anlamına geldiğini savunan McIntyre (2018: 13-18), ellerinde sağlam kanıtlar olsun ya da olmasın, bunu uygulayanların birilerini bir şeye inanmaya zorlamaya çalıştıklarını ifade etmektedir. İnsan, batıl inançlara ve korkulara sarılmaya eğilim gösterebilir, ancak bu, kendimizi daha iyi kanıt standartları benimsemek üzere eğitemeyeceğimiz anlamına gelmez. Yalan haberler kamusal söylemi etkilemeye devam ettikçe, medya okuryazarlığının teşvik edilmesi zorunlu hale gelmektedir. Cooke (2018), bireylerin çevrimiçi içeriği eleştirel bir şekilde değerlendirmesini sağlayan kapsamlı bir beceri seti olan “meta-okuryazarlık”a (*metaliteracy*) duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Tüm yaş gruplarındaki tüketicilerin eğitilmesi, yanlış bilginin etkisini azaltmaya ve daha bilinçli bir toplumu teşvik etmeye yardımcı olacaktır.

1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Araştırma Soruları

Bu araştırmanın amacı, kişilerin haber alma alışkanlıklarını ve sahte habere karşı tutumlarını ortaya çıkarmaktır. Çalışmada farklı yaş ve eğitim seviyesindeki katılımcıların takip ettikleri haber konularını, haberlere güven derecelerini ve sahte haberin zararları hakkında ne düşündüklerini belirlemek amaçlanmıştır.

Bu kapsamda araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

AS1: Haber tüketicilerinin demografik özelliklerine göre haber alma alışkanlıkları nedir?

AS2: Haber tüketicilerinin takip ettikleri haber kategori dağılımı nedir?

AS3: Haber tüketicilerinin medyada yayınlanan haberlere güvenmesine ilişkin karar verme gerekçeleri nelerdir?

AS4: Haber tüketicilerinin farklı medya türlerinde yayınlanan haberlere güvenme dereceleri nedir?

AS5: Haber tüketicilerinin medyadaki haberlere güvenme derecelerinin demografik özelliklere göre dağılımı nedir?

AS6: Sahte haberlerin neden olacağı sonuçların dereceleri nelerdir?

AS7: Sahte haberlerin neden olacağı sonuçların demografik özelliklere göre dağılımı nedir?

Bu çalışma haber tüketicilerinin, farklı medya türlerinde yayınlanan haberlere güvenmesine ilişkin karar verme gerekçeleri ve güven duyma derecelerini belirlemektedir. Aynı zamanda sahte haberlerin neden olacağı sonuçları ve bu sonuçların demografik özelliklere göre değişkenlerini açıklama konusunda alan yazındaki çalışmaların sınırlı olması nedeniyle gelecek çalışmalar için metodolojik bir altyapı sunmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma için gerekli olan verilerin elde edilmesinde anket yöntemi kullanılmıştır. Hazırlanan anket formu katılımcılar tarafından 1 Eylül – 31 Aralık 2024 tarihleri arasında cevaplandırılmıştır. Anket formu, demografik özelliklerin sorulduğu üç soru, haber alma araçları ile ilgili iki soru, habere güvenip güvenmeme gerekçesine ilişkin iki soru, sahte habere ilişkin iki sorudan oluşmaktadır. Anket formunda aynı zamanda, 5’li Likert ölçeğine göre hazırlanmış dokuz önermeden oluşan habere güvenme derecesini ölçmek amacıyla bir alt ölçek ve yedi önermeden oluşan sahte haberin neden olacağı sonuçların derecelerini ölçmek amacıyla bir alt ölçek yer almaktadır. Bu çalışmada kullanılan ölçekler; Alman Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (BMBF) tarafından desteklenen Reuter, Hartwig, Kirchner & Schlegel (2019) tarafından yapılan çalışmada kullanılan sahte haberlerle etkileşim ve sahte haberlere karşı mücadele ölçekleri temel alınarak oluşturulmuştur. Ölçeklerin iç tutarlılığa sahip olup olmadığına yönelik hesaplanan Cronbach’s α değeri 0,71 bulunmuştur. Cronbach’s α değerinin 0,60’dan yüksek olması bu ölçeklerin iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Elde edilen veriler SPSS 16 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada, katılımcıların demografik özellikleri, takip edilen haber kategori dağılımı, katılımcıların habere güvenmesine ilişkin karar gerekçeleri, haberlere güvenme dereceleri, sahte haberin neden olacağı sonuçların derecelendirilmesine yönelik demografik özelliklere ilişkin değişkenlerin ve tutumların ortaya çıkarılması amacıyla tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır.

3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşayan 18-50 yaş arası bireyler oluşturmaktadır. Ancak evrenin tümünü gözlemlemek zaman ve bütçe kısıtları nedeniyle mümkün olmamaktadır. Çalışmada kolayda örneklem yöntemiyle evreni iyi temsil ettiği öngörülen 271 öğrenci, örneklem grubu olarak belirlenmiştir. Uygulama sonucunda elde edilen anket formları incelenmiş, eksik ve hatalı anketler çıkarıldıktan sonra 254 kullanılabilir anket formu değerlendirilmeye alınmıştır.

Araştırma Bulguları

Araştırmanın demografik yapıya ilişkin bulguları aşağıda verilmiştir. Katılımcıların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında %51,2’sinin kadın, %48,8’inin erkek olduğu görülmüştür. Katılımcıların cinsiyet bakımından yakın oranlarda dağılıma sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

	F	%
Cinsiyet		
Kadın	130	51,2
Erkek	124	48,8
Yaş		
18-24	97	38,2
25-34	60	23,6
35-44	64	25,2
45 ve üstü	33	13,0
Eğitim durumu		
Öğrenci	56	22,0
Lise Mezunu	26	10,2
Önlisans Mezunu	66	26,0
Lisans Mezunu	50	19,7
Lisansüstü Mezunu	56	22,0
Toplam	254	100

Katılımcılar 4 yaş grubuna ayrılmıştır. %38,2 ile en yüksek katılımcı sayısına sahip grup 18-24 yaş grubudur. Bunu %25,2 ile 35-44 yaş grubu, %23,6 ile 25-34 yaş grubu takip etmektedir. 45 ve üstü yaş grubuna ait katılımcıların oranı ise %13 olarak bulunmuştur. Katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığında en düşük oran %10,2 ile lise mezunlarına, en yüksek oran %26 ile önlisans mezunlarına aittir.

Tablo 2: Takip Edilen Haber Kategorileri Dağılımı

	Evet	
	F	%
Dünya	226	89,0%
Ekonomi	166	65,4%
Kültür Sanat	144	56,7%
Magazin	66	26,0%
Politika	156	61,4%
Sağlık	148	58,3%
Spor	80	31,5%
Teknoloji	140	55,1%
Yaşam	124	48,8%
Yazarlar	88	34,6%

Tablo 2’de katılımcıların hangi tür haberleri takip ettiği verileri yer almaktadır. Tablo 2’ye göre haber kategorileri arasında en çok takip edilen %89 ile Dünya kategorisi, ikinci sırada %65,4 ile ekonomi, üçüncü sırada %61 ile politika ve dördüncü sırada %58,3 ile sağlık haber kategorileri yer almaktadır. Çalışmada dikkat çeken nokta ise spor (%31,5) ile magazin (%26) kategorilerinin katılımcılar tarafından daha az ilgi görmesidir. Katılımcılar arasında en yüksek yaş grubunun 18-24 yaş grubu olduğu göz önünde bulundurulduğunda spor ve magazin kategorilerinin az ilgi görmesi dikkat çekmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Medyadaki Haberlere Güvenmesine İlişkin Karar Verme Gerekçeleri

	Evet	
	F	%
Haberin kaynağına / kökenine dikkat ediyorum.	206	81,1%
Farklı bakış açılarının sunulup sunulmadığına dikkat ediyorum.	120	47,2%
Kanalın / gazetenin / haber sitesinin kime ait olduğuna dikkat ediyorum.	138	54,3%
Tanıdığım ve en çok takip ettiğim medyama güveniyorum.	70	27,6%
Sezgisel olarak net bir kriterim yok.	10	3,9%

Tablo 3’de katılımcıların medyada yayınlanan haberlere güven duymasına ilişkin karar verme gerekçelerine ilişkin veriler bulunmaktadır. Tablo 3’e göre katılımcıların %81’i haberin kaynağını dikkate alarak ilgili habere güvenip güvenmeyeceğine karar vermektedir. Katılımcıların yarısından fazlası %54,3’ü haberin yayınlandığı kanalın, gazetenin, haber sitesinin kime ait olduğuna göre yani medya sahiplik durumuna göre güvenip güvenmeyeceğine karar vermektedir. Katılımcıların yarıya yakını ise %47,2’si ise haber içeriğinde farklı bakış açılarının sunulup sunulmadığına göre yayınlanan habere güvenme kararını verdiğini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların %27,6’sının tanıdıkları ve en çok takip ettikleri medya kuruluşuna güvendikleri saptanmıştır. Bu durumda katılımcıların dörtte birinin yankı odası kuramına uygun biçimde tanıdıkları, kendileri ile benzer duygu, düşünce, kanaat ve inançlara sahip olan medya kuruluşlarına güven duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan yayınlanan haberlere güven duyma gerekçesi olarak “sezgisel olarak, net bir kriterim yok” diyen katılımcı oranının %3,9 oranı ile en düşük seviyede olduğu görülmektedir. Bu bağlamda haberlere güven duyma konusunda karar verme gerekçelerinde çoğunlukla etik habercilik ilkelerinin temel alındığını söylemek mümkündür.

Tablo 4: Farklı Medyalardaki Haberlere Güvenme Dereceleri

... habere güvenip güvenmeme derecenizi belirtiniz.	Kesinlikle güvenmiyorum	Güvenmiyorum	Ne güveniyorum ne güvenmiyorum	Güveniyorum	Kesinlikle güveniyorum
Televizyondaki	18,1%	48,0%	11,8%	20,5%	1,6%
Radyodaki	18,9%	52,0%	12,6%	15,0%	1,6%
Gazetedeki	18,1%	52,0%	14,2%	13,8%	2,0%
Haber ajanslarının web sitesindeki	12,6%	53,5%	11,0%	20,5%	2,4%
Bir televizyon veya gazete web sitesindeki	13,4%	53,5%	15,7%	15,7%	1,6%
Geleneksel medya tarafından işletilmeyen dijital bir haber sitesindeki	18,9%	48,8%	15,0%	14,2%	3,1%
Sosyal medyada bir arkadaşınız tarafından size gönderilen	36,2%	53,5%	2,4%	7,9%	0,0%
E-posta ile aldığınız	37,0%	47,2%	7,9%	7,9%	0,0%
Sosyal medya sitelerindeki	27,6%	52,0%	11,0%	7,9%	1,6%

Tablo 4’de katılımcıların farklı medya türlerinde yayınlanan haberlere güven duyma derecelerine ilişkin veriler bulunmaktadır. Tablo 4’e göre katılımcıların en güvenmedikleri medya türleri sırasıyla; sosyal medyadan bir arkadaş tarafından gönderilen haberler (%89,7), e-posta ile alınan haberler (%84,2), sosyal medya sitelerinde yayınlanan haberler (%79,6), radyoda yayınlanan haberler (%70,9) olarak saptanmıştır. Çalışmadan elde edilen verilere göre en güvenilen medya türleri ise haber ajanslarının web sitelerinde yayınlanan haberler (%22,9), televizyonda yayınlanan haberler (%22,1), televizyon kanalı ya da gazetenin web sitesinde yayınlanan haberler (%17,3) olarak saptanmıştır. Bu bağlamda katılımcıların yarısından fazlasının çoğunlukla farklı medya türlerinde yayınlanan haberlere güvenmedikleri, haber ajanslarının web sitelerinde yayınlanan haberlere ise diğer medya türlerine kıyasla daha yüksek derecede güvendikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Katılımcıların Medyadaki Haberlere Güvenme Derecelerinin Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

		O	SS	F/t	p
Cinsiyet	Kadın	2,27	0,52	2,635	0,268
	Erkek	2,19	0,59		
Yaş	18-24	2,37	0,57	4,907	0,002*
	25-34	2,04	0,58		
	35-44	2,18	0,50		
	45 ve üstü	2,29	0,48		
Eğitim	Öğrenci	2,35	0,55	2,278	0,061
	Lise Mezunu	2,11	0,35		
	Önlisans Mezunu	2,33	0,58		
	Lisans Mezunu	2,10	0,59		
	Lisansüstü Mezunu	2,18	0,55		

Katılımcıların medyadaki haberlere güvenme dereceleri (Tablo 5), demografik özelliklere göre karşılaştırıldığında; cinsiyet ve eğitim durumu açısından anlamlı fark bulunmamıştır. Söz konusu değişkenlere ait kategorilerin ortalamaları birbirine çok yakın olup, aralarındaki farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Katılımcıların medyadaki haberlere güvenme durumlarının yalnızca farklı yaş düzeyindeki katılımcılar açısından farklı algılandığı ve yaş kategorilerine ait ortalamalar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunduğu gözlemlenmektedir. Anlamlı farkın hangi yaş kategorisinden kaynaklandığını saptamak için Post Hoc testlerinden TukeyHSD testi yapılmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 6: Medyadaki Haberlere Güvenme Derecelerinin Yaş Kategorilerine Ait Tukey HSD Testi

(I) Yaş	(J) Yaş	Ortalamaların Farkı (I-J)	Sig.
18-24	25-34	0,33	0,001*
	35-44	0,18	0,214
	45 ve üstü	0,08	1,000
25-34	35-44	0,15	0,799
	45 ve üstü	0,25	0,211
35-44	45 ve üstü	0,10	1,000

Tablo 6 incelendiğinde medyadaki haberlere güvenme derecelerinin 18-24 ile 25-34 yaş grupları arasında anlamlı farka sahip olduğu görülmüştür. 18-24 yaş grubu 2,37 değeriyle en yüksek ortalamaya sahipken, 25-34 yaş grubu 2,04 ile en düşük ortalamaya sahiptir. Bu sonuç, 18-24 yaş grubundaki katılımcıların

diğer yaş gruplarına göre medyadaki haberlere daha fazla güvendiklerini göstermektedir. Diğer ikili gruplar arasında anlamlı fark saptanmamıştır.

Tablo 7: Sahte Haberlerin Neden Olacağı Sonuçların Dereceleri

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne katılmıyorum ne katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Bir kuruluşun veya kişinin itibarına zarar gelmesine neden olması	15,0%	23,6%	3,1%	53,5%	4,7%
Toplumdaki belirli bir gruba yönelik nefret veya şiddeti teşvik etmesine neden olması	5,5%	14,2%	3,1%	70,1%	7,1%
İnsanların yanlış kararlar vermesine neden olması	4,7%	15,7%	2,4%	66,9%	10,2%
Toplumda daha fazla kutuplaşmaya ve bölünmeye yol açmaya neden olması	6,3%	14,2%	3,1%	66,1%	10,2%
Kendi “yankı odasında” kalan ve asla kendilerinden farklı fikirlere veya bakış açılara maruz kalmayan insanlara neden olması	6,3%	21,3%	7,1%	58,3%	7,1%
Kamuoyunu etkilemek veya değiştirmek için bir gündemi veya belirli bir bakış açısını zorlamak isteyen kuruluşlar veya kişiler tarafından kullanılması	2,4%	19,7%	6,3%	48,0%	23,6%
Yabancı hükümetler tarafından seçimleri etkilemek için kullanılması	8,7%	20,5%	8,7%	55,1%	7,1%

Tablo 7’de katılımcıların, sahte haberin neden olacağı sonuçların derecelerine ilişkin veriler bulunmaktadır. Tablo 7’ye göre katılımcıların %77,2’si sahte haberin toplumdaki belirli bir gruba yönelik nefret veya şiddeti teşvik ettiğini, %77,1’i ise insanların yanlış kararlar vermesine neden olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %76,3’ü tarafından sahte haberin toplumda daha fazla kutuplaşmaya ve bölünmeye neden olduğu belirtilmiştir. Ayrıca katılımcıların %71,6’sı ise sahte haberin kamuoyunu etkilemek veya değiştirmek için bir gündemi veya belirli bir bakış açısını zorlamak isteyen kuruluşlar veya kişiler tarafından kullanıldığını belirtmiştir. Benzer şekilde katılımcıların %65,4’ü sahte haberin kendi “yankı odasında” kalan ve asla kendilerinden farklı fikirlere veya bakış açılara maruz kalmayan insanlara neden olduğunu ifade etmiştir.

Sahte haberin neden olacağı sonuçlara ilişkin tüm önermelerde katılımcıların yarıdan fazlası “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” ifadesini kullanması dikkat çekmektedir. Bu nedenle katılımcıların yarıdan fazlasının sahte haberin neden olacağı olumsuz sonuçların farkında ve bilincinde olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan katılımcılar tarafından en az oran (%58,2) ile destelenen ifade ise sahte haberin bir kuruluşun veya kişinin itibarına zarar gelmesine neden olması ifadesidir. Bu bağlamda sahte haber toplumda nefret söylemi ve şiddeti teşvik etmekte, insanların yanlış karar vermesine neden olmakta, toplumda kutuplaşma ve bölünmeye neden olmakta, kamuoyunu etkilemekte, gündemi değiştirmektedir. Ancak bir kuruluş ya da kişinin itibarına zarar gelme noktasında sahte haberin görece daha az etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Tablo 8: Sahte Haberlerin Neden Olacağı Sonuçların Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

		O	SS	F/t	p
Cinsiyet	Kadın	3,50	0,74	0,910	0,304
	Erkek	3,41	0,78		
Yaş	18-24	3,27	0,99	3,676	0,013*
	25-34	3,71	0,68		
	35-44	3,54	0,82		
	45 ve üstü	3,58	0,60		
Eğitim	Öğrenci	3,46	0,99	5,530	0,000*
	Lise Mezunu	2,96	0,88		
	Önlisans Mezunu	3,33	0,92		
	Lisans Mezunu	3,72	0,63		
	Lisansüstü Mezunu	3,74	0,60		

Katılımcıların sahte haberlerin neden olacağı sonuçlara dair değerlendirmeleri (Tablo 8), demografik özelliklere göre karşılaştırıldığında sadece cinsiyete göre anlamlı fark bulunmamaktadır. Burada sahte haberlerin neden olacağı sonuçlara dair değerlendirmelerin farklı yaş ve eğitim düzeyindeki katılımcılar açısından farklı algılandığı gözlemlenmektedir. Anlamlı farkın hangi yaş ve eğitim düzeyinden kaynaklandığını saptamak için Post Hoc testi uygulanmıştır. Varyanslar homojen olmadığından Games-Howell testi yapılmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 9: Sahte Haberlerin Neden Olacağı Sonuçların Yaş Kategorilerine Ait Games-Howell Testi

(I) Yaş	(J) Yaş	Ortalamaların Farkı (I-J)	Sig.
18-24	25-34	0,43	0,008*
	35-44	0,26	0,258
	45 ve üstü	0,30	0,170
25-34	35-44	0,16	0,599
	45 ve üstü	0,13	0,765
35-44	45 ve üstü	0,04	0,995

Tablo 9 incelendiğinde sahte haberlerin neden olacağı sonuçlara dair değerlendirmelerin 18-24 ile 25-34yaş grupları arasında anlamlı farka sahip olduğu görülmüştür. Diğer ikili gruplar arasında anlamlı fark saptanmamıştır. 18-24 yaş grubu 3,27 değeriyle en düşük ortalamaya, 25-34 yaş grubu ise 3,71 ile en yüksek ortalamayasahiptir. Bu durum sahte haberlerin kişilere, kuruluşlara ve topluma vereceği zararlar konusunda 18-24 yaş grubundaki kişilerin daha az endişe duyduklarını göstermektedir.

Tablo 10: Sahte Haberlerin Neden Olacağı Sonuçların Eğitim Kategorilerine Ait Games-Howell Testi

(I) Eğitim	(J) Eğitim	Ortalamaların Farkı (I-J)	Sig.
Öğrenci	Lise Mezunu	0,50	0,164
	Önlisans Mezunu	0,14	0,937
	Lisans Mezunu	0,25	0,514
	Lisansüstü Mezunu	0,27	0,403
Lise Mezunu	Önlisans Mezunu	0,36	0,408
	Lisans Mezunu	0,75	0,004*
	Lisansüstü Mezunu	0,77	0,002*
Önlisans Mezunu	Lisans Mezunu	0,38	0,062
	Lisansüstü Mezunu	0,40	0,031*
Lisans Mezunu	Lisansüstü Mezunu	0,02	1,000

Tablo10 incelendiğinde sahte haberlerin neden olacağı sonuçlara dair değerlendirmelerin lise mezunları ile lisans ve lisansüstü mezunları arasında ve önlisans mezunları ile lisansüstü mezunları arasında anlamlı farka sahip olduğu görülmüştür. Lise mezunlarının sahte haberlerin kişilere, kuruluşlara ve

topluma vereceği zararlar konusunda diğer eğitim durumundaki katılımcılardan daha az endişe duydukları belirlenmiştir.

Sonuç

Dijital çağ haberlerin üretilme, tüketilme, yayılma şeklini devrim niteliğinde değiştirmektedir. Dijital medya ile haberler çevrimiçi haber siteleri başta olmak üzere sosyal medya platformları üzerinden hem üretilmekte hem de tüketilebilmektedirler. Dijital ortam yurttaş gazeteciliğine, haberin hızla yayınlamasına, düzeltilmesine, farklı şekillerde üretilbilmesine imkan sağlarken diğer yandan eşik bekçileri olmadan kontrolsüzce özellikle sosyal medya ortamlarında sahte/yanlış haberin yayılmasını kolaylaştırmaktadır.

Yapay zekanın haber süreçlerine dahil olması bir yandan habercilere kolaylık sağlarken diğer yandan yanlış/sahte içeriklerin yayılmasını hızlandırmakta, deepfake gibi uygulamalar gerçeğin ve kurgunun birbirinden ayırt edilmesini zorlaştırmaktadır. Bilgi kirliliği çağında, haberlerin nasıl üretildiğini, yayıldığını, yanlış/sahte haberin toplumu nasıl etkilediğini ve gerçek gazetecilik ile doğrulanmamış haberler arasında nasıl ayırım yapılacağını bilmek önem taşımaktadır. Habere olan güvenin azaldığı ve haber tüketiminden dahi kaçıldığı dijital platformlarda, haberi doğrulamak ve güvenli haber tüketmek elzem hale gelmiştir. Yapılacak çalışmalarla kişilerin haber alışkanlıklarıyla habere güven derecelerinin belirlenmesi, medya okuryazarlığı stratejilerinin geliştirilmesine ve toplumun haberleri bilinçli bir şekilde tüketmesine olanak sağlayacaktır.

Çalışmada farklı yaş ve eğitim seviyesindeki katılımcıların takip ettikleri haber konularını, haber alma alışkanlıklarını, haberlere güven derecelerini ve sahte haberin zararları hakkında ne düşündüklerini belirlemek amaçlanmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri, takip edilen haber kategori dağılımı, katılımcıların habere güvenmesine ilişkin karar gerekçeleri, haberlere güvenme dereceleri, sahte haberin neden olacağı sonuçların derecelendirilmesine yönelik demografik özelliklere ilişkin değişkenlerin ve tutumların ortaya çıkarılması amacıyla tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Katılımcıların haber alma alışkanlıkları bağlamında takip ettikleri haber kategorileri arasında en çok takip edilen %89 ile Dünya kategorisi, ikinci %65,4 ekonomi kategorisi, üçüncü %61 politika kategorisi ve dördüncü %58,3 sağlık kategorisidir. Çalışmada dikkat çeken, spor %31,5 ve magazin %26 kategorilerinin katılımcılar tarafından daha az ilgi görmesidir. Özellikle katılımcılar arasında en yüksek yaş grubunun 18-24 yaş grubu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, spor ve magazin kategorilerinin az ilgi görmesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda genç kuşağın apolitik olmadığını dünya ve ülke gündemindeki gelişmeleri yakından takip ettiklerini görmekteyiz.

Katılımcıların medyada yayınlanan haberlere güven duymasına ilişkin karar verme gerekçelerine %81'i haberin kaynağını dikkate alarak ilgili habere

güvenip güvenmeyeceğine karar verdiği saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların yarısından fazlası %54,3'ü haberin yayınlandığı kanalın, gazetenin, haber sitesinin kime ait olduğuna göre yani medya sahiplik durumuna göre güvenip güvenmeyeceğine karar vermektedir. Katılımcıların yarıya yakını %47,2'si ise haber içeriğinde farklı bakış açılarının sunulup sunulmadığına göre yayınlanan habere güvenme kararını verdiğini belirtmiştir. Dolayısıyla katılımcıların medya okuryazarlığı konusunda donanımlı olduğunu, medyaya eleştirel bakış açısı ile bakabildiklerini ve sahte habere ilişkin olarak doğrulama refleksine sahip olduklarını görmekteyiz. Ayrıca katılımcıların %27,6'sının tanıdıkları ve en çok takip ettikleri medya kuruluşuna güvendikleri saptanmıştır. Bu durumda katılımcıların dörtte birinin yankı odası kuramına uygun biçimde tanıdıkları, kendileri ile benzer duygu, düşünce, kanaat ve inançlara sahip olan medya kuruluşlarına güven duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Bundan dolayı haberlere güven duyma konusunda karar verme gerekçelerinde çoğunlukla etik habercilik ilkelerinin temel alındığını söylemek mümkündür. Katılımcıların farklı medya türlerinde yayınlanan haberlere güven duyma derecelerine ilişkin veriler analiz edildiğinde, en güvenmedikleri medya türleri sırasıyla; sosyal medyadan bir arkadaşı tarafından gönderilen haberler %89,7, e-posta ile alınan haberler %84,2, sosyal medya sitelerinde yayınlanan haberler %79,6, radyoda yayınlanan haberler %70,9 dir.

Çalışmadan elde edilen verilere göre en güvenilen medya türleri, haber ajanslarının web sitelerinde yayınlanan haberler %22,9, televizyonda yayınlanan haberler %22,1, televizyon kanalı ya da gazetenin web sitesinde yayınlanan haberler %17,3 olarak saptanmıştır. Bu bağlamda katılımcıların yarısından fazlasının çoğunlukla farklı medya türlerinde yayınlanan haberlere güvenmedikleri, haber ajanslarının web sitelerinde yayınlanan haberlere ise diğer medya türlerine kıyasla daha yüksek derecede güvendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen verilere göre katılımcıların medyadaki haberlere güvenme derecelerinin 18-24 ile 25-34 yaş grupları arasında anlamlı farka sahip olduğu görülmüştür. 18-24 yaş grubu 2,37 değeriyle en yüksek ortalamaya sahipken, 25-34 yaş grubu 2,04 ile en düşük ortalamaya sahiptir. Bu sonuç, 18-24 yaş grubundaki katılımcıların diğer yaş gruplarına göre medyadaki haberlere daha fazla güvendiklerini göstermektedir. Diğer ikili gruplar arasında anlamlı fark saptanmamıştır. Sahte haberin neden olacağı sonuçlara ilişkin tüm önermelerde katılımcıların yarıdan fazlasının “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” ifadesini kullanması sahte haberin neden olacağı olumsuz sonuçların farkında ve bilincinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sahte haber toplumda nefret söylemi ve şiddeti teşvik etmekte, insanların yanlış karar vermesine, toplumda kutuplaşma ve bölünmeye neden olmakta, kamuoyunu etkilemekte, gündemi değiştirmektedir. Ancak bir kuruluş ya da kişinin

itibarına zarar gelme noktasında sahte haberin görece daha az etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Sahte haberlerin neden olacağı sonuçlara dair değerdendirmelerin 18-24 ile 25-34 yaş grupları arasında anlamlı farka sahip olduğu ve diğerd ikili gruplar arasında anlamlı fark olmadığı saptanmıştır. 18-24 yaş grubu 3,27 değeriyle en düşük ortalamaya, 25-34 yaş grubu ise 3,71 ile en yüksek ortalamaya sahiptir. Bu durumda sahte haberlerin kişilere, kuruluşlara ve topluma vereceğı zararlar konusunda 18-24 yaş grubundaki katılımcıların daha az endişe duyduklarını ve 25-34 yaş grubundaki katılımcıların daha fazla endişeye sahip olduklarını söylemek mümkündür. Sahte haberlerin neden olacağı sonuçların eğitim kategorilerine ait games-howell testi verileri analiz edildiğinde, lise mezunlarının sahte haberlerin kişilere, kuruluşlara ve topluma vereceğı zararlar konusunda önlisans, lisans ve lisansüstü eğitim durumundaki katılımcılardan daha az endişe duydukları belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim seviyesi düştükçe sahte haber konusunda duyulan endişenin de düştüğü görülmektedir.

Dijital medyada dezenformasyonun yaygınlığı, tespit ve önlemeye yönelik çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir. Yalan haberlerin sınıflandırılması, kilit aktörlerin belirlenmesi ve güdüleyen etkenlerin anlaşılması ile etkin karşı önlemler geliştirilebilir. Yapay zeka odaklı tespit yöntemlerindeki ilerlemeler, kamu farkındalığı girişimleriyle birleştiğinde, yanlış bilgiyle mücadele için umut verici gelişmeler olabilir. Bilgi savaşı ilerlemeye devam ederken, dijital medya bütünlüğünün korunması için yapılan araştırmalar elzemdir. Dijital çağ, çeşitli kuruluşların kamuoyunu manipüle etmek için çevrimiçi sosyal ağları kullandığı yeni bir savaş alanını -bilgi savaşını- doğurmuştur. Bu olgu, şüphesiz, özellikle yanlış bilginin tutum ve davranışları önemli ölçüde şekillendirebildiğı, seçimler gibi küresel olaylar üzerinde derin etkilere sahiptir. Büyüyen endişeye dair, kamu bilincini artırmak ve yasa uygulayıcılarının, kamu kurumlarının ve akademik camianın harekete geçmesini teşvik etmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Alkhodair, S., Ding, S., Fung, B. & Liu, J. (2019). Detecting breaking news rumors of emerging topicsin social media. *Information Processing & Management*, 57. 10.1016/j.ipm.2019.02.016.
- Arguedas, D. A., Robertson, D. C., Fletcher, D. R., & Nielsen, P. R. (2022, Ocak 19). *Echo chambers, filter bubbles, and polarisation: a literature review*. Reuters Enstitute: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/echo-chambers-filter-bubbles-and-polarisation-literature-review#fn2> adresinden alındı.
- Arnold-Forster, T. (2023, Şubat 2). Walter Lippmann and Public Opinion. *American Journalism*, 40(1), s. 51-79. doi:<https://doi.org/10.1080/08821127.2022.2161665>.
- Barbado, R., Araque, O., & Iglesias, C. A. (2019). A framework for fake review detection in online consumer electronics retailers. *Information Processing & Management*, 56(4), 1234-1244.
- Chadwick, A. (2017). *The Hybrid Media System: Politics and Power* (2. b.). New York: Oxford University Press.
- Chandler, D., & Fuchs, C. (2021). *Dijital Nesneler, Dijital Özneler: Büyük Veri Çağında Kapitalizm, Emek ve Siyaset Üzerine Disiplinlerarası Yaklaşımlar*. Notabene Yayınları.
- Chandler, D., & Munday, R. (2018). *Medya ve iletişim sözlüğü*. (B. Taşdemir, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cooke, N. A. (2018). Fake news and alternative facts: information literacy in a post-truth era. ALA Editions
- David M. J. Lazer vd., The science of fake news. *Science* 359,1094-1096 (2018). DOI:10.1126/science.aao2998
- Dey, M. (2024, Şubat 13). The pros and cons of digital news: navigating the information age. linkedin: <https://www.linkedin.com/pulse/pros-cons-digital-news-navigating-information-age-madhuparna-dey-jym0e> adresinden alındı.
- Duke ReportersLab. (2025). *Fact-Checking Sites Around the World*. Duke ReportersLab: <https://reporterslab.org/fact-checking/> adresinden alındı.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, s. 56-80. doi:<https://doi.org/10.2307/466240>.
- Gravino, P., Prevedello, G., Galletti, M., & Loreto, V. (2021). Demand and supply of fake news. *EPJ Data Science*, 10(23). <https://doi.org/10.1140/epjds/s13688-021-00280-z>.
- Güngör, E. (2021, Eylül 30). Doğrulama kuruluşları: Gerçekten etkililer mi? NewsLabTurkey: <https://www.newslabturkey.org/2021/09/30/dogrulama-kuruluslari-gercekten-etkililer-mi/> adresinden alındı.
- İltir, M. (2024, Temmuz 10). Reuters dijital haber raporu 2024. doğruluk payı: <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/reuters-dijital-haber-raporu-2024> adresinden alındı.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York: New York University Press.
- Kavanagh, J., Marcellino, W., Blake, J. S., Smith, S., Davenport, S., & Tebeka, M. G. (2019). News in a digital age: comparing the presentation of news information over time and across media platforms. Santa Monica, Calif.: RAND Corporation.
- Lazer, D. M., Baum, M. A., Benkler, Y., vd. (2018). "The science of fake news." *Science*, 359b(6380), 1094–1096.
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth. USA: MIT Press*.
- Mosleh, M & Rand, D. G. (2022). Measuring exposure to misinformation from political elites on Twitter. *Nat Commun* 13, 7144 (2022). <https://doi.org/10.1038/s41467-022-34769-6>.
- Newman, N., Fletcher, D. R., Robertson, D. C., Arguedas, D. A., & Nielsen, P. R. (2024). Reuters institute digital news report 2024. Reuters Institute by Oxford University .
- Olgun, H. B. (2017). Jürgen Habermas, Hannah Arendt VE Richard Sennet'in Kamusal Alan Yaklaşımları. *Sosyolojik Düşün*, 2(1), s. 45-54.
- Özyiğit, M. (2021). İstihdam Üzerine Teorik ve Ampirik Çalışmalar. D. Şanlı (Dü.) içinde, *Platform Kapitalizmi, Dijital Emek ve "Yeni"İstihdam Biçimi Olarak Emek Platformları* (s. 19-46). Nobel Akademi Yayınları.
- Pew Research Center. (2024, Eylül 17). News platform fact sheet. Pew Research Center: <https://www.pewresearch.org/journalism/fact-sheet/news-platform-fact-sheet/> adresinden alındı.

- Postman, N. (2016). Teknopoli (2. Baskı b.). (M. E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Reuter, C., Hartwig, K., Kirchner, J., & Schlegel, N. (2019). Fake news perception in Germany: a representative study of people's attitudes and approaches to counteract disinformation, 14th International Conference on Wirtschaftsinformatik, February 24-27, 2019, Siegen, Germany.
- Rocha, Y. M., De Moura, G. A., Desidério, G. A., De Oliveira, C. H., Lourenço, F. D., & de Figueiredo Nicolette, L. D. (2023). The impact of fake news on social media and its influence on health during the COVID-19 pandemic: A systematic review. *Journal of Public Health*, 31(7), 1007-1016.
- Sabancı, A. A. (2018, Kasım 3). *Yalan haberler, algoritmalar ve yapay zekâ, ABD'de seçim*. NewsLabTurkey: <https://www.newslabturkey.org/2018/11/03/yalan-haberler-algoritmalar-ve-yapay-zeka-abd-de-secim/> adresinden alındı.
- Shu, K. Wang, S. Lee, D. & Liu, H. (2020). Disinformation, misinformation, and fake news in social media: emerging research challenges and opportunities. Springer Publishing.
- Süslü, B., & Bazarıcı, S. (2021). Kamusal Alanlar Oluşturma İdeali Üzerinden Jürgen Habermas. A. Küngerü, & T. Sepetci (Dü) içinde, *Dijital İletişime Kuramsal ve Kavramsal Yaklaşımlar* (s. 149-164). Ankara, Türkiye: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tewksbury, D., & Rittenberg, J. (2012). News on the internet- information and citizenship in the 21st century. New York, USA: Oxford University Press.
- Türk Dil Kurumu. (2025, Mart 18). Güncel türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.
- Ünver, H. A. (2020). *Türkiye'de Doğruluk Kontrolü ve Doğrulama Kuruluşları*. EDAM (Dış Politika ve Araştırma Merkezi).
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). "The spread of true and false news online." *Science*, 359(6380), 1146–1151. DOI: 10.1126/science.aap9559.
- Wagner, M. C. & Boczkowski, P. J. (2019): The reception of fake news: the interpretations and practices that shape the consumption of perceived misinformation, digital journalism, DOI: 10.1080/21670811.2019.1653208.
- Yücel, R. (2021). MucLuhan'ın Meşalesi Dijital Ortamı Aydınlatılabilir mi? İnsanın Sinir Sistemini Uzantısı Olarak Dijital İletişim Ortamı . A. Küngerü, & T. Sepetci (Dü) içinde, *Dijital İletişime Kuramsal ve Kavramsal Yaklaşımlar* (s. 243-266). Ankara , Türkiye: Nobel Kitabevi.
- Zannettou, Savvas & Sirivianos, Michael & Blackburn, Jeremy & Kourtellis, Nicolas. (2018). The web of false information: rumors, fake news, hoaxes, clickbait, and various other shenanigans. *journal of data and information quality*. 11. 10.1145/3309699.
- Zhang, C., Gupta, A., Kauten, C., Deokar, A. & Qin, X. (2019). Detecting fake news for reducing misinformation risks using analytics approaches. *European Journal of Operational Research*. 279. 10.1016/j.ejor.2019.06.022.
- Zhang, X., & Ghorbani, A.A. (2020). An overview of online fake news: Characterization, detection, and discussion. *Inf. Process. Manag.*, 57, 102025.
- Zuboff, S. (2021). *Gözetleme Kapitalizmi Çağı*. Okuyan Us Yayınevi.

GEPHI VE SOSYAL AĞ ANALİZİ

Zeynep Adak¹

Giriş

Sosyal ağlar bireyler veya topluluklar arasındaki ilişkileri temsil eden modellerdir. Bu modellerde bireyler veya topluluklar düğümler ile, aralarındaki ilişkiler düğümler arası bağlantılar ile gösterilir. Sosyal ağ temsillerinin amacı bir sosyal yapıdaki merkezi bireyleri, yapısal özellikleri, kümelenmeleri, altta yatan bağlantıları ve faydalı diğer birçok bilgiyi ortaya çıkarmaktır. Bunu yaparken Sosyal Ağ Analizi (SNA) adı verilen, matematiğin ağ teorisinden, analitiklerden ve ağ görselleştirme yazılımlarından yararlanan büyük bir bilim alanından faydalanılır.

Sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla binlerce, hatta milyonlarca düğüm içeren sosyal ağlar ortaya çıkmış ve bu durum SNA uygulamalarına olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu şekildeki devasa ağların manuel olarak çizilmesi ve ilgili analizlerin yapılması mümkün olmadığından giderek daha güçlü SNA yazılımları ortaya çıkmıştır. Bunların en popüler olanları Node XL, Gephi, Pajek, Ucinet ve MuxViz'dir (Majeed vd., 2020). Gephi açık kaynak kodlu bir yazılımdır ve bu, onu birçok durumda tercih sebebi kılar. Bu şekilde bazı diğer araçlar da (MuxViz gibi) bulunmakla beraber, güçlü görselleştirme yeteneği sebebiyle Gephi'nin kullanımı daha yaygındır.

Literatürde NodeXL (Smith vd., 2009) kullanımını anlatan çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen (Ahmed & Lugovic, 2019; Aldahdouh & Aldahdouh, 2019; Alzboon vd., 2021; Hansen vd., 2010; Smith, 2013), Gephi kullanımına ilişkin çalışmalar nispeten sınırlıdır. Ayrıca, Türkçe alan yazında bu sınırlılık daha belirgindir. Türkçe dilinde Gephi'nin kullanımını işleyen herhangi bir çalışma bulunamamıştır. Bürhan vd. (2017) Gephi'nin de dahil olduğu farklı SNA araçlarını sundukları analizler, görselleştirme yetenekleri ve kapasite bakımından kıyaslamıştır. Çınar (2023) ise R ile Twitter verisi analizini anlattığı çalışmada çok kısa olarak Gephi'den bahsetmiştir.

Bu çalışmada, bir SNA uygulamasının Gephi kullanılarak nasıl gerçekleştirilebileceği irdelenmektedir. 15 düğümden oluşan örnek bir arkadaşlık ağı verisi kullanılmıştır. Bu yazı ağ verisinin Gephi'ye alınması, yerleşim düzeninin seçilmesi, ağın görselleştirilmesi, ağ geneline ait metriklerin hesaplanması, düğüm-bazlı merkezilik ölçütlerinin hesaplanması, bağlantı

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, zadak@29mayis.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7654-0773

analizi algoritmalarının kullanılması, toplulukların tespit edilmesi konularının yanı sıra ağ görselinin farklı merkezilik ölçütlerine göre düzenlenmesini de içermektedir. Bağlantı analizi algoritmalarının sonuçlarının ve toplulukların görselleştirilmesinde ICON ağ dizininden alınan Project Caviar ağ veri seti kullanılmıştır. Elde edilen ağ görsellerinin yorumlanmasına da ayrıca yer verilmiştir.

Sosyal Ağlar ve Sosyal Ağ Analizi (SNA)

Sosyal ağlar sosyal varlıklar arasındaki ilişkileri veya etkileşimleri göstermek için kullanılan modellerdir. Bir sosyal ağ sosyal varlıkları temsil eden belli sayıda *düğüm*den ve ilişkileri temsil eden *bağlantı*lardan oluşur (Wasserman & Faust, 1994). Sosyal varlıklar kişiler, gruplar, topluluklar, ülkeler olabileceği gibi, ilişkiler de arkadaşlık, işbirliği, akrabalık, iletişim, güven gibi farklı şekillerde tanımlanmış olabilir. Etkileşim kavramı ilişki kavramından farklı olarak davranış-bazlı (konuşma, yardım etme, evine davet etme) bağlantıyı ifade eder ve sosyal varlıkların yakınlığı kavramıyla ilişkilidir (McLevey vd., 2023).

Sosyal ağ bir dizi düğüm ve bağlantının oluşturduğu bir *grafiktir*. Sosyal ağlarda düğüm yerine *aktör* kelimesi de kullanılır (Oliveira & Gama, 2012). Bir bağlantı en az iki düğümü birbirine bağlar ve ilişkinin tanımına göre *yönlü* veya *yönsüz* olabilir. Yönlü ağlarda ilişki tek yönlüdür, bağlantının iki ucundaki düğümler için bağlantının hangi düğümde hangisine doğru olduğu önemlidir. Twitter’da takip ağı yönlü bir ağ örneğidir. Yönsüz ağlarda ise bağlantı iki yönlüdür, bağlantının birbirini bağladığı düğümler arasındaki ilişki karşılıklıdır. Arkadaşlık ağı yönsüz bir ağ örneğidir. Bir ağ grafiğinde yönlü ağlar oklarla gösterilir. Bir sosyal ağda bağlantıların diğer bir farklılaşma şekli *ağırlıkları* ile ilgilidir. Bağlantılar farklı ağırlıklara sahip olabilir veya bütün bağlantıların ağırlığı 1’e eşit olur ki böyle bir ağda bağlantılar ağırlıksız olarak tanımlanır. Bağlantı ağırlığı bağlantının gücünü gösteren bir değerdir. Bir e-posta yönlü ağında bağlantı ağırlığı bir düğümde diğerine gönderilen e-posta sayısını ifade ederken, bir ortak yayın yönsüz ağında iki düğümün ortak yazar olarak yer aldığı kaç yayın olduğunu gösterir. Bağlantı ağırlıkları nicel fazlalığı ifade edebileceği gibi bağlantının göreceli kuvvetini de ifade edebilir. Bir arkadaşlık ağında büyük ağırlık değerine sahip bağlantılar yakın arkadaşlıkları, daha düşük değerler ise sadece tanışık olma durumunu gösterebilir.

Sosyal Ağ Analizi (SNA) kavramı sosyal ağlardaki varlıklara, ilişkilere ve etkileşimlere ait sonuçlara ulaşabilmek için kullanılan, Matematiğin ağ teorisinden gelen bir dizi hesaplama tekniğine verilen genel bir addır. Sosyal ağlarda ilişkilerin analiz edilmesi gerekliliği sosyal hayatın ilişkiler ve bu ilişkilerin oluşturduğu yapılar üzerine bina edilmiş olmasından kaynaklanır (McLevey vd., 2023).

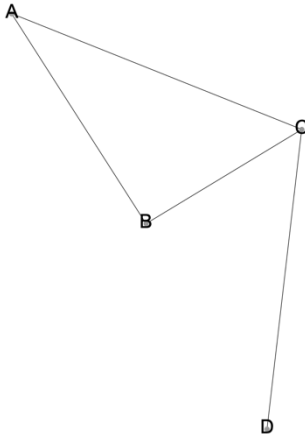
SNA'nın tarihi Morino'nun 1934'te ilk baskısının yapıldığı, toplulukların psikolojik özelliklerinin kantitatif yöntemlerle analiz edilmesini ifade eden sosyometri yaklaşımını geliştirdiği çalışmasına kadar uzanır (Moreno, 1953). Ancak, bugün anladığımız şekildeki SNA'nın ortaya çıkışı 1990'larda Watts & Strogatz (1998)'in "Küçük Dünya" ağları kavramını ileri sürdükleri ve Barabási ve Albert (1999)'in büyük ölçekli ağlarda ölçekten bağımsız kuvvet yasası dağılımını geliştirdikleri çalışmalarına dayanır. Takip eden yıllarda sosyal ağlarda toplulukların tespit edilmesi ve bunlara ilişkin yapıların ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalar (Borgatti & Everett, 1997; Girman & Newman, 2002; Wasserman & Faust, 1994) SNA alanının gelişmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır.

SNA sırasında ağ-bazlı ve düğüm-bazlı bazı önemli metrikler hesaplanır. Ağ-bazlı metrikler ağın geneli hakkında öz bir bilgi verir ve altta yatan sosyal olguların önemli özellikleri hakkında ipuçları sunar (Oliveira & Gama, 2012). Düğüm-bazlı metriklerin en yaygın kullanılanları merkezilik ölçütleridir ve bunların temel amacı ağda önemli pozisyonda olan kişilerin tespit edilmesidir. Bu kişiler aynı zamanda ağa yapısal olarak iyi entegre olmuş aktörlerdir (Landherr vd., 2010). Düğüm-bazlı metrikler arasında yaygın olarak kullanılanları Derece Merkeziliği, Arasındalık Merkeziliği, Yakınlık Merkeziliği, Eigenvektör Merkeziliğidir (Tabassum vd., 2018). Merkezilik ölçütlerinin yanı sıra ağdaki önemli kişilerin belirlenmesinde merkez ve otoriteler yaklaşımı da kullanılmıştır.

Ağ-bazlı metrikler

Ağ çapı

Ağ çapını tanımlamak için dış merkezlilik ve jeodezik uzaklık kavramlarına ihtiyaç vardır. *Jeodezik uzaklık* herhangi iki düğüm arasındaki en kısa yoldur. *Yol*, aradaki bağlantılar vasıtasıyla bir düğümden diğerine gitmeyi sağlayan bir düğümler sıralamasıdır. *Dış merkezlilik* (eksantrisite) ise belli bir düğüm için diğer bütün düğümlerle arasındaki en büyük jeodezik uzaklıktır. Ağ çapı bu durumda şöyle tanımlanır: bütün düğümlerin dış merkezlilik değerlerinden en büyük olanıdır. Yani, ağ çapı herhangi iki düğüm arasındaki en kısa yollardan en uzun olanıdır. Dolayısıyla, ağda herhangi iki düğümün birbirine en fazla ne kadar uzak olduğunun bilgisidir. Bu metrikler için örnek hesaplama Şekil 1'de verilmiştir. Şekildeki ağ için ağ çapı 2 olarak bulunur.

	Jeodezik uzaklık
A-B	1
A-C	1
A-D	2
B-C	1
B-D	2
C-D	1

	Dış merkezlilik
A	2
B	2
C	1
D	2

Şekil 1. Jeodezik uzaklık ve dış merkezlilik hesaplaması örneği

Popüler “Küçük Dünya Ağları” (Watts & Strogatz, 1998) kümelenmenin ve ortalama jeodezik uzaklığın düşük olduğu ağlardır. Özellikle çevrimiçi sosyal ağlar bu özelliği taşımaktadır (Schnettler, 2009).

Ağ yoğunluğu

Ağ yoğunluğu (density) bir ağdaki düğümlerin birbirleriyle ne düzeyde bağlantılı olduğunu verir. Hiçbir bağlantı bulunmayan ağlar için 0, bütün düğümlerin diğer bütün düğümlerle bağlantılı olduğu ağlar için 1 değerini alır. Ağ yoğunluğu 1 olan bir ağa *klik* adı verilir. Genellikle sosyal ağlar 0 – 1 arasında bir yoğunluk değerine sahip olur. 1’e daha yakın değerler daha yoğun, 0’a yakın değerler daha seyrek ağları ifade eder. Yoğunluğu yüksek ağlarda kaynaşmanın fazla olması, bilgi yayılımının iyi sağlanması, merkeziyetçiliğin azalması ve dayanıklılığın yüksek olması beklenir. Ancak, literatürde ağda kaynaşmanın artmasının takım performansını olumsuz etkilediği gösterilmiştir (Wise, 2014). Ağ yoğunluğunun dezenformasyon yayılımındaki etkisi (Karimi vd., 2024), problemleri sosyal medya kullanımı ve depresif semptomlarla ilişkisi (Hu vd., 2025), inovasyon üzerindeki etkisi (Zhao & Li, 2022) literatürde yer alan çalışmalardır.

Bağlantılı bileşen sayısı

Bir ağda her düğümden her düğüme bir yol bulunuyorsa böyle bir ağda bağlantılı bileşen sayısı 1’dir. Yani, tüm ağ tek bir parça gibidir. Bunun aksine bir ağ birbiriyle hiç bağlantısı olmayan alt-ağlardan oluşuyorsa bağlantılı bileşen sayısı 1’den fazla olur. Bağlantılı bileşen sayısı arttıkça ağda birbirine erişemeyen grupların var olduğu anlaşılır. Bu durum bilgi yayılımında olumsuz sonuçlara yol açar. Bir ağda bağlantılı bileşen sayısının tespit edilmesi ağdaki toplulukların tespit edilmesine yardımcı olabilir.

Düğüm-bazlı metrikler

Derece merkeziliği

Bir düğüm için Derece Merkeziliği bu düğüme tek bağlantı ile direkt bağlı düğüm sayısını ifade eder (Freeman, 1978). Derece merkeziliğinin bilgi yayılımında bilginin en fazla kişiye ulaşmasını sağlamada önemli bir etkisi olabileceği gösterilmiştir (Dey vd., 2021). Aynı zamanda, yüksek bağlantıya sahip olmanın akademik başarı üzerinde de etkili olduğu bulunmuştur (Bruun & Brewe, 2013).

Arasındalık merkeziliği

Arasındalık Merkeziliği bir düğümün ne oranda diğer düğümler arasındaki en kısa yolda yer aldığını ifade eder (Freeman, 1978). Ağdaki bütün düğümler arası en kısa yolların yüzde kaçının bu düğüm üzerinden geçtiğinin hesaplanmasıyla bulunur. Bu şekildeki kişilerin bilgi yayılımını başlatmada kök düğüm vazifesi görebileceği iddia edilmiştir (Dey vd., 2021). Ayrıca, bilgi yayılımını kolaylaştırabileceği, engelleyebileceği ve hatta değiştirebileceği öne sürülmüştür (Valente vd., 2008).

Yakınlık merkeziliği

Yakınlık merkeziliği bir düğüm için ağdaki diğer bütün düğümler ile arasındaki en kısa yolların ortalama uzunluğudur (Freeman, 1978). Belirli bir düğümden diğer düğümlere ulaşmanın ne kadar sürdüğüne ilişkin bir fikir verir. Yakınlık merkeziliği yüksek düğümlerin diğer tüm düğümlere birkaç düğümü geçerek ulaşmaları mümkündür. Böyle kişilerin etkili iletişim kurmaları beklenirken, yakınlık merkeziliği düşük düğümlerin daha izole kalabileceği düşünülür.

Eigenvektör merkeziliği

Eigenvektör merkeziliği bir düğümün çok bağlantıya sahip düğümlerle ne kadar bağlantı içinde olduğunu ölçer. Temel yaklaşım bir aktörün güç ve statüsünün yakın arkadaşlarının güç ve statüsü ile ilişkili olduğu fikridir (Tabassum vd., 2018). Dolayısıyla eigenvektör merkeziliği derece merkeziliğini biraz daha ileri taşır ve yüksek bir eigenvektör merkeziliği kişinin hem bağlantı sayısının çok olduğunu hem de bu bağlantılar içinde önemli aktörlerin de var olduğunu gösterir.

Bir düğümün bir ağdaki önemini belirlemede bu merkezilik ölçütlerinin genişletilmiş versiyonları ve daha bir çok farklı merkezilik ölçütü kullanılmıştır. Bu konuda Wan vd. (2021) ile Saxena ve Iyengar (2020)'ın merkezilik ölçütleriyle ilgili derlemelerine başvurulabilir.

Merkez ve otoriteler

Bir ağdaki kritik düğümlerin tespit edilmesinde merkezilik ölçütlerinden farklı olarak bağlantı analizi yapan bazı başka yöntemlere de başvurulmuştur. Bunların başında merkez (hub) ve otorite belirleme yaklaşımı yer alır. Buna göre, bir yönlü ağda çok sayıda otoriteye işaret eden düğümlerin merkez olma özelliği vardır. Yine, çok sayıda merkez tarafından işaret edilen düğümlerin de otorite olma özelliği vardır. Bu karşılıklı döngüsel bir ilişkidir. Bu modeli öneren ve yönlü bir ağda merkez ve otoritelerin hesaplanması için çok popüler hale gelen HITS algoritmasını geliştiren Kleinberg (1999)'tir.

PageRank

Bağlantı analizi bazlı bir diğer yaklaşım şöyledir: Yönlü bir ağda bir düğümün önemini (rank: rütbe) kendisine işaret eden önemli düğüm sayısı belirler. Bu şekilde her düğüme bir rank değeri atanır. Yani, bir düğüm birçok önemli düğüm tarafından işaret ediliyor ancak kendisi nispeten az sayıda düğüme işaret ediyorsa böyle bir düğüme daha yüksek rank değeri atanır (Berkhin, 2005). Bu da yine döngüsel bir hesaplama. Bunu hesaplayan algoritma popüler PageRank algoritmasıdır (Page vd., 1999).

Toplulukların tespit edilmesi

Birçok sosyal ağ bünyesinde komünite, topluluk, modül veya küme adı verilen alt gruplar barındırır (Newman, 2006). Bu alt gruplar kendi içlerinde çok sayıda bağlantıya sahiplerken grubun üyesi olmayan diğer düğümlerle az sayıda bağlantıya sahip olurlar (Fortunato, 2010). Bir ağ içerisinde yer alan grupların tespit edilmesi iyi tanımlanmamış bir problemdir ve bir gruba kimlerin dahil olacağına dair evrensel bir kabul yoktur (Fortunato & Hric, 2016). Bir ağda toplulukların varlığının bilgi veya salgın hastalık yayılımında kritik rol oynadığı ileri sürülmüştür (Gupta vd., 2016). Ayrıca, modüleritenin bireyler arasındaki etkileşimleri şekillendirerek iş birliğini desteklediği gösterilmiştir (Marcoux & Lusseau, 2013).

Toplulukların tespit edilmesi için literatürde çok sayıda algoritma önerilmiştir. Bu algoritmaların taranmasını içeren birden çok derleme mevcuttur (Cuijuan vd., 2015; Gupta ve Singh, 2020; Javed vd., 2018; Orman vd., 2011; Rostami vd., 2023). Bir algoritma tarafından toplulukların tespit edilmesi için ağ alt gruplara öyle bölünmelidir ki grup içi bağlantılar çok güçlü, gruplar arası bağlantılar zayıf olmalıdır. Yapılan bir gruplandırma bunu sağlayabildiği ölçüde bir kalite değerine sahip olur. Bu kalite ölçütüne *modülerite* denir ve -1 ve 1 arasında bir değer alır. Büyük pozitif modülerite değerleri ağdaki alt toplulukların iyi tespit edildiğini gösterir (Newman, 2012).

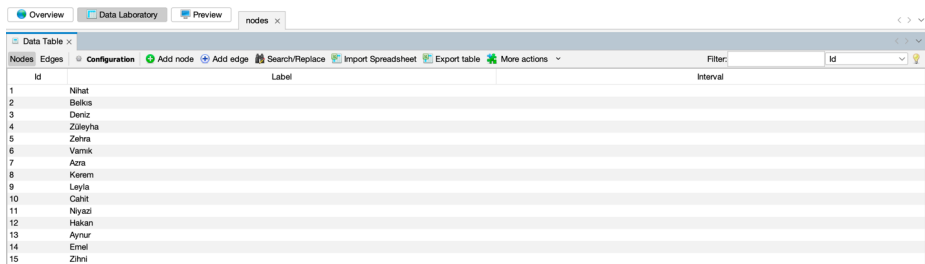
Örnek Ağ Verisi

Bu çalışmada örnek ağ olarak yapay bir arkadaşlık ağı kullanılmıştır. Bu yönsüz ağda düğümler kişileri, bağlantılar ise ilgili kişilerin aralarında arkadaşlık olduğunu gösterir. Microsoft Excel’de oluşturulan örnek ağ verisinin Gephi içine alınması için Data Laboratory penceresinde yer alan Import Spreadsheet butonu kullanılmıştır. Excel’de düğümler ve bağlantılar iki ayrı tablo olarak oluşturulmuştur. Bu tablolar Gephi Data Table sekmesinde yer alan sütun başlıklarını içermektedir. Veri alma işlemi sırasında Graph Type: Undirected olarak seçilmiş ve Append to existing workspace seçeneği işaretlenmiştir. Nodes (Düğümler) ve Edges (Bağlantılar) verisetlerinin her biri için ayrı veri alma işlemi yapılmıştır. Bu temel ağda, iki düğüm arasında bağlantının gerçekleşme zamanı (interval), bağlantının ağırlığı (weight), bağlantının etiketi (label) gibi ek verilere yer verilmemiştir. Düğüm ve bağlantılara ait verisetlerinin Gephi’ye alınmış hali sırasıyla Şekil 2 ve Şekil 3’te gösterilmiştir. Şekil 3’te Edges tablosundaki Type, Id ve Weight sütunları Gephi tarafından otomatik olarak eklenmiştir.

Gephi içine ağ verisi almanın burada kullanılan farklı yöntemleri de mevcuttur. csv, txt, mysql veri dosyası türleri, Gephi’nin kendi grafik veri dosyası (.gexf) veya diğer SNA araçlarından elde edilmiş grafik veri dosyaları kullanılabilir (Majeed vd., 2020). .csv veri dosyasını Gephi’ye yükleme işlemi Project Caviar Örneği başlığında gösterilmiştir.

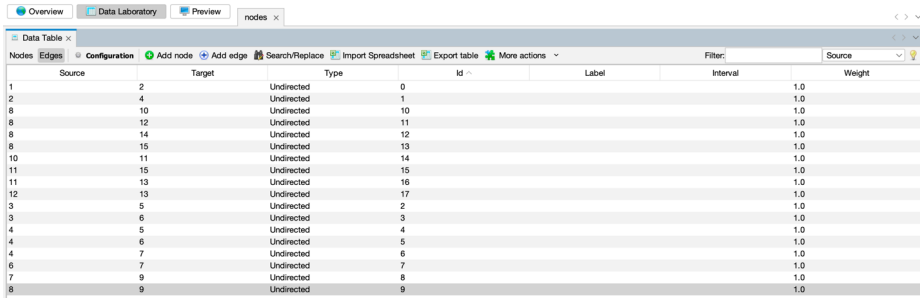
Ağ Görseli ve Yerleşim Düzeni

Ağa ait düğüm ve bağlantı verilerinin Gephi’ye alınmasından sonra yapılan ilk işlem ağın görselleştirilmesidir. Ağ görseli hem ağın yapısal durumunu gösterir hem de birçok metriğin hesaplanmasına imkan tanır. Ağın görseli için Overview penceresine tıklanmıştır. Burada Gephi tarafından otomatik bir görsel oluşturulmuştur: Şekil 4. Ancak bu görsel düğümlerin yerleşimi bakımından rastgele bir görseldir ve ağa ait birçok önemli özelliğin ortaya çıkmasını engellemektedir.

Id	Label	Interval
1	Nihat	
2	Belkis	
3	Deniz	
4	Züleyha	
5	Zehra	
6	Vamık	
7	Azra	
8	Kerem	
9	Layla	
10	Caht	
11	Niyazi	
12	Hakan	
13	Aynur	
14	Emel	
15	Zihni	

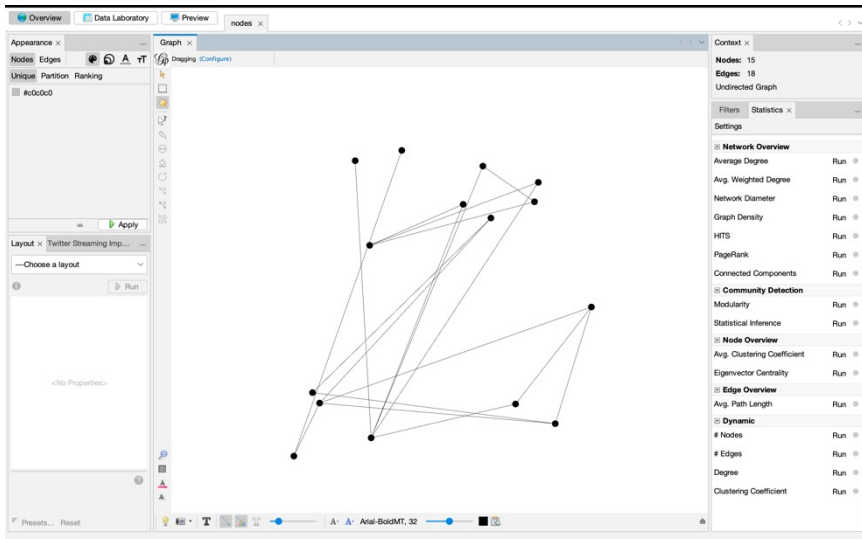
Şekil 2. Gephi içine alınmış düğüm veriseti

Source	Target	Type	Id	Label	Interval	Weight
1	2	Undirected	0			1.0
2	4	Undirected	1			1.0
8	10	Undirected	10			1.0
8	12	Undirected	11			1.0
8	14	Undirected	12			1.0
8	15	Undirected	13			1.0
10	11	Undirected	14			1.0
11	15	Undirected	15			1.0
11	13	Undirected	16			1.0
12	13	Undirected	17			1.0
3	5	Undirected	2			1.0
3	6	Undirected	3			1.0
4	5	Undirected	4			1.0
4	6	Undirected	5			1.0
4	7	Undirected	6			1.0
6	7	Undirected	7			1.0
7	9	Undirected	8			1.0
8	9	Undirected	9			1.0

Şekil 3. Gephi içine alınmış bağlantı veriseti

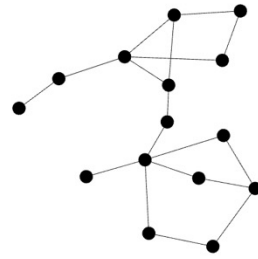
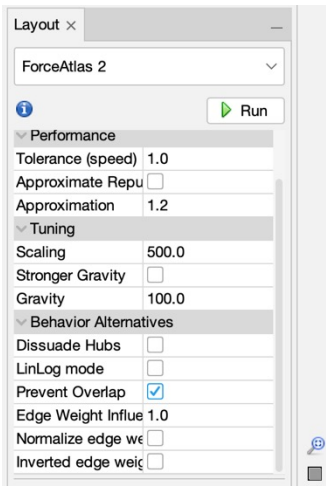
Görselin düzenlenmesi için bir “Layout” (yerleşim düzeni) seçilmiştir. Gephi içinde birçok farklı yerleşim düzeni oluşturma algoritması tanımlıdır. Bir yerleşim düzeni algoritmasını diğerinden farklılaştıran ürettiği görselin yeterliliği ve büyük ölçekli ağlarda gösterdiği performanstır (Pavlopoulos vd., 2017). Farklı yerleşim düzeni seçenekleri ile ilgili Cherven (2015: 69-86)’in kitabından ayrıca bilgi edinilebilir. Burada Jacomy vd. (2014) tarafından önerilen Force Atlas 2 (FA2) algoritması seçilmiştir. FA2 kuvvet-tabanlı algoritmalarındandır ve bunlar en çok kullanılan yerleşim düzeni seçeneklerini oluşturur (Hua vd., 2018). Bu yerleşim düzeninde birbirleriyle çok sayıda bağlantıya sahip düğümler arasındaki çekim artırılırken, az bağlantıya sahip ve ilişkisiz düğümler kenara itilir (Broasca vd., 2019).

Şekil 4. Gephi tarafından otomatik oluşturulan ilk görsel

Ağ görseline FA2 düzenini uygulamak için Gephi’de Overview penceresinde sol altta yer alan Layout bölümünden ForceAtlas 2 seçilmiştir. Algoritma parametrelerinden olan Scaling grafikte ne kadar çok itmenin gerçekleşeceğini belirler. Daha yüksek değerler daha yayılmış bir grafik görseli verir. Buna

karşılık, Gravity parametresi düğümlerin merkeze doğru çekiminin ne kadar güçlü olacağını belirler. Bu iki parametre arasında en uygun bir denge kurulacak şekilde farklı değerler denenmiştir. Burada küçük ölçekli bir grafik söz konusu olduğu için grafiğin yaygın olması tercih edilmiştir. Bu sebepten, Scaling için 500, Gravity için 100 değeri seçilmiştir. Ayrıca, “Prevent Overlap” seçeneği düğümlerin üst üste gelmesini engellediği için işaretlenmiştir. FA2 algoritması Stop butonu tıklanıncaya kadar çalışmaya devam eder. Büyük-ölçekli grafiklerde yerleşim düzeninin sağlanması daha uzun sürer ancak buradaki örnek grafik için algoritma anlık olarak sonuca ulaşmıştır ve çalışmaya devam etse de yerleşim düzeninde herhangi bir değişiklik olmamaktadır. FA2 yerleşim düzenindeki ağ grafiği Şekil 5’te verilmiştir.

Şekil 5. Örnek ağ için Force Atlas 2 yerleşim düzeni

Ağ görselinin Şekil 5’teki görünümünde hangi düğümün hangi kişiye ait olduğu belirsizdir. Graph penceresinde altta yer alan küçük simgeler kullanılarak etiketler görünür kılınabilir ve yazı boyutu ayarlanabilir. Ancak burada düğümlerin etiketlenmesi ağ metriklerinin hesaplanması ve ağ görselinin metrikleri yansıtacak şekilde biçimlendirilmesinden sonraya bırakılmıştır.

Ağ Metriklerinin Hesaplanması ve Topluluklar

Ağ geneline ait metriklerin hesaplanması

Ağ çapının hesaplanması için Gephi’de Overview penceresinde sağda yer alan Statistics bölümünden Network Overview istatistiklerinden olan Network Diameter istatistiği için Run butonuna tıklanmıştır. Bu buton aynı zamanda dış merkezlilik dağılımını ve diğer bazı merkezilik ölçütlerinin dağılımını da vermektedir. Graph Distance Report incelendiğinde ağ çapı (diameter) 7’dir. Ortalama yol uzunluğu rapordaki diğer bir metriktir ve 3,24 olarak bulunmuştur. Bu, ağda bir düğümden diğerine gitmek için ortalamada ne kadar yol alınması gerektiğini gösterir. Bu metrikler ağın yoğunluğu ile ilişkilidir.

Yoğunluk hesaplaması için Graph Density istatistiğinde Run butonuna tıklanmış ve ağ yoğunluk değeri 0,171 olarak bulunmuştur. Bu düşük bir yoğunluk değeridir ve grafik seyrek bir grafikdir. Düğümün birbiriyle bağlantısı zayıf olduğu için ağ çapı bu boyutta küçük bir ağ için fazladır.

Bağlantılı bileşen sayısı “Connected Components” istatistiği Run tıklanarak hesaplanmıştır ve 1 olarak bulunmuştur. Ağda alt-ağlar bulunmadığı için bu, beklenen bir değerdir.

Düğüm-bazlı metriklerin hesaplanması

Average Degree istatistiği için Run butonu tıklanmıştır ve Ortalama Derece Merkeziliği 2,4 olarak bulunmuştur. Ayrıca rapor bütün düğümler için derece merkeziliği dağılımını grafik olarak verir. Buna ek olarak her düğüm için hesaplanan bütün merkezilik ölçütleri ve diğer düğüm-bazlı skorlar Data Laboratory penceresinde Nodes sekmesinde ayrı sütunlar olarak görülebilir.

Ağ çapı hesaplanması sırasında raporun bazı merkezilik ölçütlerine ait dağılımları da verdiği gösterilmişti. Arasındalık Merkeziliği bunlar arasındadır.

Eigenvektör Merkeziliğinin hesaplanması için Eigenvector Centrality için Run butonu tıklanmıştır. Burada Number of iterations (iterasyon sayısı) hesaplamayı yapacak algoritmanın kaç döngü sonrasında duracağını belirlemek içindir. Varsayılan değer olan 100 alınmıştır.

Büyük-ölçekli ağlarda Gephi tarafından üretilen bu merkezilik dağılımları faydalı çıkarımlar sağlar. Ancak buradaki örnek küçük ağı için dağılımlar çok anlamlı değildir ve bunlara burada yer verilmemiştir. Bunun yerine düğümlere ilişkin metriklerin ağ görseli üzerinde boyutlandırma ve renklendirme gibi etkilerle gösterilmesi tercih edilmiştir. Bu görsel düzenlemenin nasıl yapıldığı ve ağ görselindeki değişimler Ağ Görselinin Düzenlenmesi başlığında anlatılmıştır.

Düğümün merkez ve otorite skorlarını hesaplamak için HITS için Run tıklanmış ve açılan pencerede Undirected seçilmiştir. Örnek ağ yönsüz olduğu için hub ve otorite skorları eşit çıkmaktadır. Bu skorlar yönlü ağlarda daha anlamlıdır. Project Caviar Örneği başlığında HITS algoritması sonuçlarının görselleştirilmesi ve yorumlanmasına yer verilmiştir.

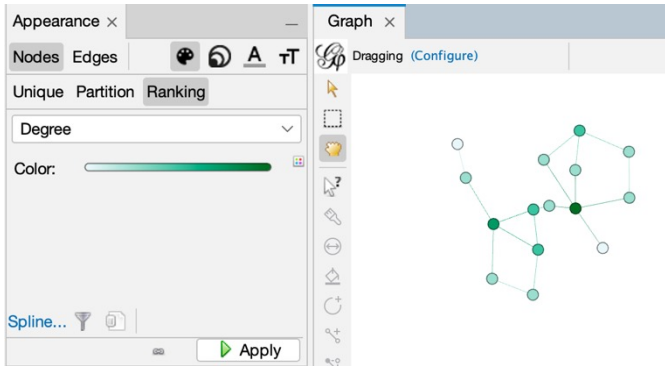
Toplulukların tespit edilmesi

Gephi toplulukların tespiti için Blondel vd. (2008) tarafından geliştirilen algoritmayı kullanmaktadır. Overview penceresinde Statistics bölümünde Modularity için Run tıklanmıştır. Gephi'nin algoritmayı çalıştırdıktan sonra ürettiği raporda modülarite değeri ve topluluk sayısı okunabilir. Ayrıca rapor her topluluktaki düğüm sayısını grafik olarak vermektedir. Data laboratory penceresinde her düğümün ait olduğu topluluk bilgisi ayrı bir sütunda gösterilmiştir. Project Caviar Örneği başlığında ağdaki toplulukların görselleştirilmesine yer verilmiştir.

Ağ Görselinin Düzenlenmesi

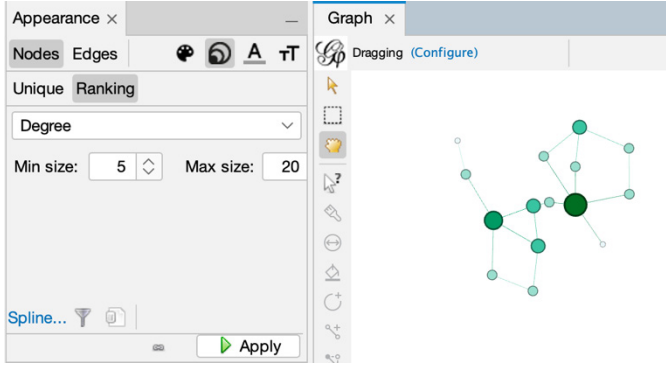
Düğüm-bazlı metriklerin ağ görselinde düğüm büyüklüğü, renklendirme ve yazı boyutu büyüklüğü gibi etkilerle yansıtılması görselin ağı ait çok daha fazla bilgi içermesini sağlamaktadır. Bunun için öncelikle derece merkeziliği yüksek olan düğümler daha koyu renk ile gösterilmiştir. Overview penceresinde sol üstte yer alan Appearance bölümünde Nodes sekmesi ve palet simgesi seçilmiştir. Daha sonra Ranking sekmesi seçilmiş ve burada aşağı açılan listeden Degree seçilmiştir. Color seçeneğinden farklı renk paletleri denenmiştir. Derecesi yüksek bir düğümü düşük olandan kolaylıkla ayırmayı sağlayacak bir palet seçimi uygundur. Grafiğin güncel hali Şekil 6’da verilmiştir.

Düğümlerin boyutlandırıldığı veya renklendirildiği grafiklerde genellikle düğüm etiketlerine yer verilmez çünkü bu, grafiğin daha karmaşık bir görünümüne sahip olmasına sebep olur. Herhangi bir düğümün hangi kişiye ait olduğu bilinmek istenirse düğüm üzerindeyken sağ tıklanıp “Select in data laboratory” seçilebilir. Hiçbir etki olmamış gibi görünmekle beraber Data Laboratory penceresine gidildiğinde ilgili düğüme ait satırın koyu halde olduğu görülebilir. Bazı durumlarda, özellikle raporlama amacıyla, ağ görseli üzerinde düğüm etiketlerinin görünmesi tercih edilebilir. Bunun uygun bir yapıma yönteminden ileride bahsedilmiştir.

Şekil 6. Ağ grafiğinde derece merkeziliğinin renklerle görselleştirilmesi

Düğümlerin renklendirilmesinin yanısıra boyutlandırılması da istenebilir. Renklendirme olmaksızın sadece boyutlandırma yapılmak istenirse Nodes sekmesi altında Unique sekmesinde renk paletinden bir renk seçilebilir. Bu, bağlantılar dahil bütün grafiği aynı renge boyayacaktır. Renklendirilmiş grafik üzerinde boyutlandırma işlemine şöyle devam edilmiştir: Appearance bölümünde Nodes sekmesinde palet simgesinin yanında yer alan size (büyüklük) simgesi seçilmiştir. Ranking sekmesinde aşağı açılan listeden Degree seçilmiştir. Min size ve Max size parametreleri uygun bir görsel elde edecek şekilde denenmiştir. Düğümleri boyutlandırılmış grafik Şekil 7’de verilmiştir.

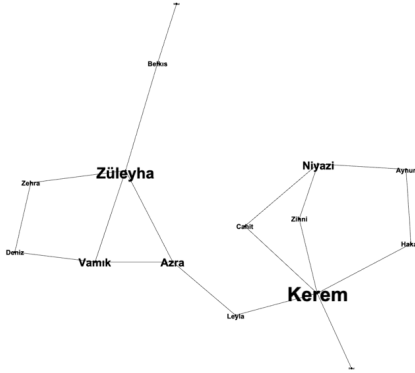
Şekil 7. Ağ görselinde düğümlerin boyutlandırılması

Farklı merkezilik ölçütlerinin görselleştirilmesi için aynı adımlar aşağı açılan listeden istenen ölçüt seçilerek tekrarlanabilir. Raporlama sırasında, hangi merkezilik ölçütünün söz konusu ağ ile ilgili daha faydalı çıkarımlara yol açtığı düşünülüyorsa o ölçüt görselleştirilebilir ya da aynı ağ için birden fazla grafik üretilebilir ve farklı merkezilik ölçütleri düğümler bazında görselleştirilmiş olur.

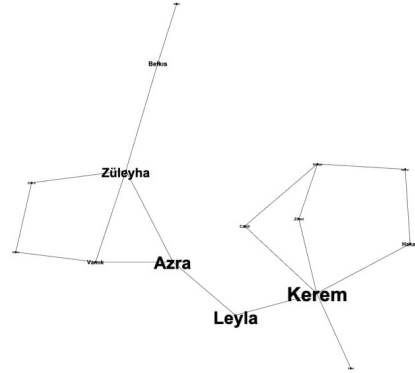
Raporlama amacıyla ağ görselleri oluşturulduğunda düğümlerle ilgili yorumlamalar için etiketlere ihtiyaç vardır. Bunu yapmak için öncelikle Graph alanında aşağıda yer alan “Show Node Labels” simgesi tıklanmıştır. İlk gösterim karmaşık olabilir. Appearance bölümünde Nodes sekmesinden sağda yer alan Label Size simgesi tıklanmıştır. Ranking sekmesinde aşağı açılan listeden Degree seçilmiştir. Min size ve Max size parametreleri, görseldeki etiketlerden kaynaklanan karmaşıklığı giderecek şekilde ayarlanmıştır. Merkezilik derecesi düşük olan düğümlerin etiketlerine ihtiyaç yoktur, bunlar vurgulanmamıştır. Özellikle büyük ölçekli grafiklerde bu önemsiz düğümlerin etiketleri grafikte yer almamalıdır. Bunu sağlamak için Min size parametresi 0,01 kadar küçük seçilebilir. Max size istenen büyüklükte olacak şekilde denenmiştir. Farklı grafiklerde farklı etkiler gözlenebilir. Burada Min size 0,09 Max size 0,7 değerleri tercih edilmiştir. Grafik küçük olduğu için yayılma artırılarak etiketlerin üst üste gelmemesi sağlanmıştır. Bunu için Layout sekmesinde FA2 algoritması Scaling değeri 2000 olarak güncellenmiş ve tekrar Run butonuna tıklanmıştır. Grafikte derece merkeziliği etiket boyutlandırma ile yansıtılacağı için düğüm boyutlandırma ve renklendirme iptal edilmek istenebilir. Ancak maalesef Gephi’de önceki bir grafiğe ya da ilk grafiğe dönmek için geri al veya reset seçenekleri bulunmamaktadır. Yapılan her değişiklik grafiği kalıcı olarak değiştirir. Böyle bir durumda bilinen tek yol Gephi’yi baştan açıp veriyi baştan yüklemektir. Böylece ilk grafiğe geri dönülebilir ve yeni bir görsel oluşturulabilir. Bu şekilde oluşturulan yeni görselde düğüm boyutları Unique sekmesinden Size: 3 olarak belirlenmiştir. Görselin bu düzenlemelerden sonraki görünümü Şekil 8’de verilmiştir.

Şekil 8'deki gibi bir etiketlemenin büyük-ölçekli grafiklerde fayda sağlayacağı açıktır. Bu grafikte Kerem'in en fazla arkadaşına sahip olduğu ve onu Züleyha'nın takip ettiği görülebilir.

Bu arkadaşlık ağı için arasındalık merkeziliği bazlı etiket boyutlandırma Şekil 9'da verilmiştir. Leyla az sayıda arkadaşına sahip olmakla beraber arasındalık merkeziliği yüksek bir kişidir. Bu, onun farklı arkadaş grupları arasında bir köprü vazifesi gördüğü ve bu grupları birbirine bağladığı anlamına gelir.

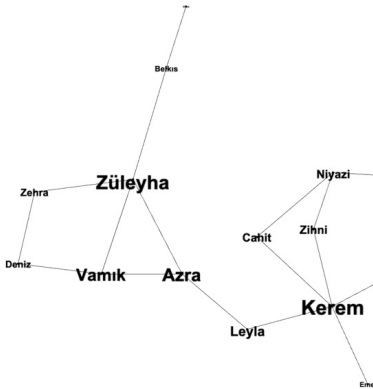

Şekil 8. Derece merkeziliğine göre boyutlandırılmış düğüm etiketleri

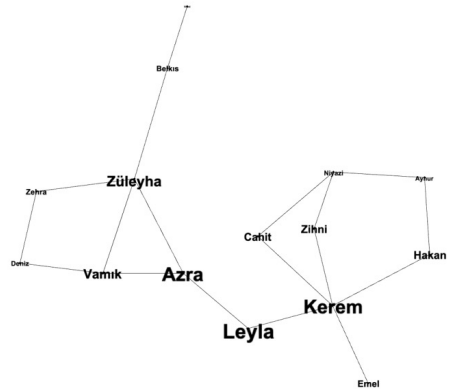

Şekil 9. Arasındalık merkeziliğine göre boyutlandırılmış düğüm etiketleri

Şekil 10'daki eigenvektör merkeziliği görseli ele alındığında Vamık'ın diğer merkezilik ölçütlerine göre burada daha belirgin olduğu görülebilir ve Leyla'dan daha yüksek bir eigenvektör merkeziliğine sahiptir. Bu, bağlantı sayısının daha fazla olması ile ilgilidir. Çünkü önemli kişilerle bağlantısı olmak bakımından Leyla Vamık'tan daha ileridedir; Kerem gibi bütün merkezilik ölçütlerinde ilk sırada yer alan biriyle bağlantılıdır. Yakınlık merkeziliğinde ise Kerem, Leyla ve Azra üçlüsünün ön plana çıktığı görülebilir.

Şekil 10: Eigenvektör merkeziliğine göre boyutlandırılmış düğüm etiketleri

Şekil 11. Yakınlık merkeziliğine göre boyutlandırılmış düğüm etiketleri

Project Caviar Örneği

Bu başlık altında farklı bir ağ veriseti üzerinde HITS, PageRank ve modülerite algoritmaları sonuçlarının görselleştirilmesine ve yorumlanmasına yer verilmiştir. Burada kullanılan veriseti Project Caviar adı verilen, Montreal'da faaliyet gösteren esrar ve kokain ithalatçılarına ilişkin bir soruşturmada elde edilen iletişim verisetidir (Morselli, 2009). Veriseti Index of Complex Networks (ICON) (<https://icon.colorado.edu/networks>) platformundan indirilmiştir. Verisetine <https://sites.google.com/site/ucinetsoftware/datasets/covert-networks/caviar> linkinden erişilebilir. Bu ağ verisetinde bağlantılar suçlular arasındaki iletişim alışverişleridir. Bağlantı ağırlıkları iletişim faaliyetinin düzeyini gösterir. Yönlü bir ağ olan bu verisetinde bir A düğümünden bir B düğüme giden yönlü bir bağlantı A tarafından B ile kurulan bir iletişimi gösterir.

Veriseti indirildikten sonra caviar_full.csv adlı dosya Import Spreadsheet butonuyla Gephi'ye yüklenmiştir. Bu dosya hangi düğümler arasında bağlantı olduğunu gösteren bir matris içerir. Matristeki bir hücre ilgili iki düğüm arasındaki bağlantının ağırlığını ifade eder. Bu .csv dosyası incelendiğinde sütunların virgül ile tanımlandığı görülebilir. Bu sebepten Import Spreadsheet işleminde Separator olarak Comma, Import as için de Matrix seçilmiştir. Son pencerede Graph Type: Directed seçilmiş ve New Workspace seçeneği işaretlenmiştir. Bu şekilde veriseti yükleme işlemi CAVIAR_FULL adında yeni bir çalışma alanı açar.

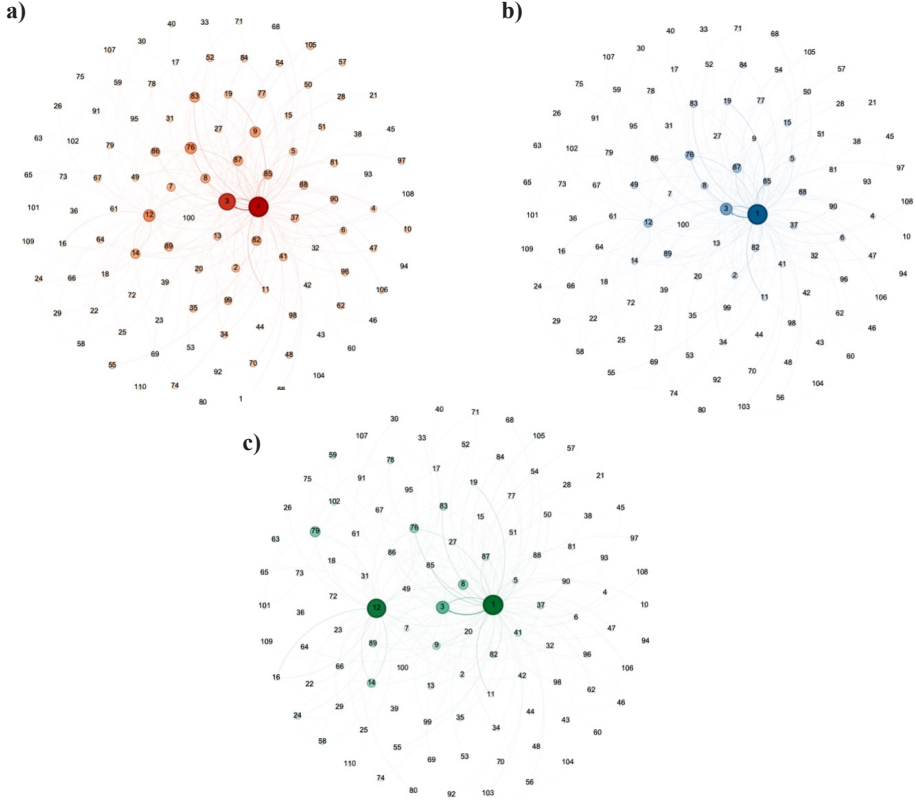
Overview penceresinde grafiğin yerleşim düzeni için FA2 gibi kuvvet-tabanlı diğer bir algoritma olan Fruchterman Reingold tercih edilmiştir. Algoritmanın parametreleri varsayılan değerler olarak alınmıştır. Graph alanında altta yer alan kaydırma çubuğu kullanılarak bağlantı kalınlıkları daha estetik bir görünüm için azaltılabilir. HITS ve PageRank algoritmaları varsayılan parametre değerleri ile çalıştırıldıktan sonra grafikte düğümler otorite skoruna göre renklendirilmiştir. Elde edilen grafik Şekil 12-a'da gösterildiği gibidir. Ağın görseli için Preview penceresinden yararlanılmıştır. Burada bağlantılar ve düğümlerin görselleştirilmesi için birçok seçenek mevcuttur. Düğüm etiketlerinin görünürlüğü ve büyüklüğü de bu seçenekler kullanılarak düzenlenmiştir. Ayrıca, elde edilen görsel SVG/PDF/PNG formatlarında dışarı aktarılabilir.

Şekil 12-a incelendiğinde 1 nolu düğümün ağda en yüksek otoriteye sahip olduğu ve onu takip eden 3 nolu düğümle çok yoğun iletişim içinde olduğu (daha kalın bağlantı oku) görülebilir. Kuvvet-tabanlı yerleşim düzeni algoritmalarının daha önce bahsedilen çalışma biçiminden dolayı otorite niteliğindeki düğümler görselin merkezinde yer almaktadır. Bu düğümlerin birbirleriyle iletişimlerinin kuvvetli olduğu görülebilir. Ağın çevresinde kalan diğer düğümlerin yüksek otorite konumundaki kişilerle bağlantıları genel olarak zayıftır. Şekil 12-b'de

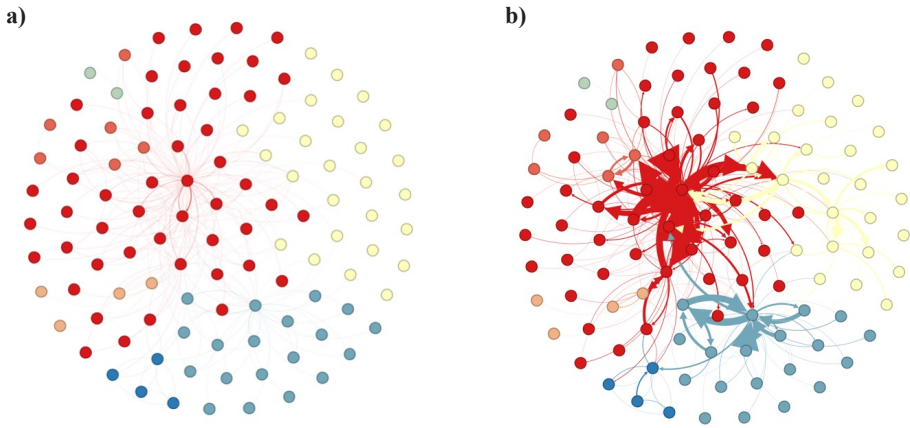
verilen merkez skoruna göre görselleştirmede 1 ve 3 nolu düğümler için ilginç bir sonuçla karşılaşmıştır: Otorite olan bu kişiler aynı zamanda merkez rolüne sahipler. Yani, hem otorite ve merkez rolündeki diğer kişiler kendileriyle irtibat kurmakta hem de kendileri bu kişilerle irtibat kurmaktadır. Diğer daha zayıf otoriteler için bu durum çok belirgin değildir. 1 nolu düğümün merkez olma özelliği daha yüksektir yani diğerlerinin otoriteyle bağlantısını sağlayan kişi budur. Aynı zamanda, kendisi de bir otoritedir çünkü diğer merkezlerin tümü kendisiyle irtibat kurmaktadır.

PageRank algoritması da HITS algoritması ile benzer sonuçlar üretir. Şekil 12-c’de düğümler PageRank skorlarına göre görselleştirilmiştir. Burada 12 nolu düğüm belirginleşmiştir. Bu, diğer otorite düğümlerden kendisine işaret eden bağlantıların çokluğu sebebiyledir. 1 nolu düğüm her üç grafikte de en önemli düğüm konumundadır. Bu şekildeki bir sonuç bir suçlu ağı analizi sonucunda alınacak hukuki ve yönetsel kararlarda belirleyici olacaktır.

Project Caviar ağında toplulukların tespit edilmesi ve görselleştirilmesi için öncelikle ağın görsel düzenleme yapılmamış ilk formuna döndürülmesi uygun olur. Gephi’de reset seçeneği olmadığı için veriseti baştan yüklenmiştir. Modülerite çalıştırılırken “Classes start at” seçeneği 1 olarak girilmiştir. Bu, sınıf (grup) numaralarının varsayılan değer olan 0 yerine daha uygun bir değer olan 1’den başlaması içindir. Üretilen raporda modülerite değeri 0,447’dir. Bu, grupta kalitesi bakımından ortalama bir değerdir. Ağda 7 farklı topluluk tespit edilmiştir. Toplulukların görselleştirilmesi sadece renk bazlı olarak yapılmıştır. Düğüm boyutlarının değiştirilmesi burada uygun değildir çünkü grupta sadece bir sınıflamadır, miktar belirtmez. Renk paletinin de ısı paleti olarak seçilmesi uygun değildir. Her sınıfa farklı renk atayacak bir palet seçilmiştir. Yerleşim düzeni olarak Fruchterman Reingold tercih edilmiştir. Grupların görünürlüğünü arttırmak için Nodes sekmesinden Unique Size:30 olarak atanmıştır. Şekil 13-a grupların gösterildiği ağ grafiğini vermektedir. Şekil 13-b’de verildiği gibi, grup içi ve gruplar arası iletişimi ağ üzerinde görselleştirmek için Preview penceresinde Edges bölümünde Thickness değeri 0,5 olarak atanmıştır. Yine Edges bölümünde Color için Source seçilmiştir. Bu, bir gruptan diğerine giden iletişim bağlantısının görselleştirilmesine yardımcı olacaktır. Burada Target da seçilebilir; böylece bir gruba diğer gruplardan gelen iletişim bağlantıları görünür. Önemli bir farklılık izlenmediği için Source seçilmiştir. Kırmızı ve turkuaz grupların kendi içindeki yoğun bağlantıları göze çarpmaktadır. Ancak, sarı grup ile kırmızı grup arasındaki yoğun iletişim trafiği modülerite değerinin düşük çıkmasına sebep olmuştur. İyi bir gruplandırmada gruplar arası bağlantıların zayıf olması beklenir.

Şekil 12. a) Otorite skoruna göre görselleştirilen düğümler b) Merkez skoruna göre görselleştirilen düğümler c) PageRank skoruna göre görselleştirilen düğümler. Daha koyu renkte ve daha büyük düğümlerin skorları daha yüksektir.

Şekil 13. a) Toplulukların ağ üzerinde görselleştirilmesi, b) Topluluklar arası iletişimin ağ üzerinde görselleştirilmesi. Bağlantıların kalınlığı ve çokluğu iletişimin yoğunluğunu gösterir.

Sonuç

Ağ modelleri düğümler arası ilişkilerde altta yatan desenlerin açığa çıkarılması, önemli aktörlerin belirlenmesi ve komünitelerin tespit edilmesi için kullanılan yapılardır. Sosyal ağlar, iş ağları, biyolojik ağlar, teknolojik ağlar gibi birçok farklı alanda ağ modelleri kullanılmaktadır. Sosyal yapılardaki ilişkilerin çalışıldığı alanlarda ağ modellerinin kullanımı belki de en zaruri bir ihtiyaca cevap vermektedir. Bu ağ modellerinin matematik, istatistik ve bilgisayar bilimlerinden yararlanan Sosyal Ağ Analizi adı verilen bir dizi teknik ile analiz edilmesi sayesinde düşünce liderleri, karar vericiler, bilgi yayılımında kritik pozisyona sahip kişiler tespit edilebilir; pazarlama, politika belirleme, organizasyon yönetimi optimum şekilde gerçekleştirilebilir; dolandırıcılık ve terörist ağları tespit edilebilir; akademik çalışma grupları ortaya çıkarılabilir, atıf ağları oluşturulabilir, akademik bilginin yayılımı analiz edilebilir; işletmelerde dar boğazlar belirlenir ve ekip çalışması geliştirilebilir ve insanı ve toplumu etkileyen daha birçok alanda faydalı çıkarımlar elde edilebilir.

Sosyal Ağ Analizi tekniklerinin kullanılması için kullanıcı arayüzüne sahip bazı programlar ortaya çıkmıştır. Gephi bunlardan biridir ve kullanımı yaygındır. Yerleşim düzeni uygulama, merkezilik ölçütleri hesaplama ve topluluk tespiti için birçok algoritma barındırmaktadır. Kolay kullanımı ve güçlü ağ görselleştirme araçları sayesinde birçok araştırmacı tarafından tercih edilmektedir. Bu yazıda Gephi kullanılarak Sosyal Ağ Analizinin nasıl gerçekleştirilebileceği detaylı olarak gösterilmiştir. Ayrıca analiz neticesinde elde edilen görsellerin yorumlanmasına da yer verilmiştir. Bu çalışma ağ modelleri alanında çalışan bütün araştırmacılara önemli faydalar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahmed, W., & Lugovic, S. (2019). Social media analytics: analysis and visualisation of news diffusion using NodeXL. *Online Information Review*, 43(1), 149-160. <https://doi.org/10.1108/OIR-03-2018-0093>
- Aldahdouh, M., & Aldahdooh, R. (2019). Social media network analysis with NodeXL. *Int. J. Innov. Res. Comput. Commun. Eng*, 55(6).
- Alzboon, M. S., Aljarrah, E., Alqaraleh, M., & Alomari, S. A. (2021). Nodexl Tool for Social Network Analysis. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(14), 202-216.
- Barabási, A.-L., & Albert, R. (1999). Emergence of Scaling in Random Networks. *Science*, 286(5439), 509-512. <https://doi.org/doi:10.1126/science.286.5439.509>
- Berkhin, P. (2005). A Survey on PageRank Computing. *Internet Mathematics*, 2(1), 73-120. <https://doi.org/10.1080/15427951.2005.10129098>
- Blondel, V. D., Guillaume, J.-L., Lambiotte, R., & Lefebvre, E. (2008). Fast unfolding of communities in large networks. *Journal of statistical mechanics: theory and experiment*, 2008(10), P10008.
- Borgatti, S. P., & Everett, M. G. (1997). Network analysis of 2-mode data. *Social Networks*, 19(3), 243-269. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0378-8733\(96\)00301-2](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0378-8733(96)00301-2)
- Broasca, L., Ancusa, V. M., & Ciocarlie, H. (2019, 9-11 Oct. 2019). A Qualitative Analysis on Force Directed Network Visualization Tools in the Context of Large Complex Networks. 2019 23rd International Conference on System Theory, Control and Computing (ICSTCC),
- Bruun, J., & Brewe, E. (2013). Talking and learning physics: Predicting future grades from network measures and Force Concept Inventory pretest scores. *Physical Review Special Topics - Physics Education Research*, 9(2), 020109. <https://doi.org/10.1103/PhysRevSTPER.9.020109>
- Bürhan, Y., Baykara, M., & Daş, R. (2017, 16-17 Sept. 2017). Sosyal ağ analizi ve veri görselleştirme araçlarının incelenmesi ve uygulamalı karşılaştırılması. 2017 International Artificial Intelligence and Data Processing Symposium (IDAP),
- Cherven, K. (2015). *Mastering Gephi network visualization*. Packt Publishing Ltd.
- Çınar, N. (2023). R İLE TWITTER VERİSİ ANALİZİ: VERİ TOPLAMA, SOSYAL AĞ ANALİZİ VE METİN ANALİZİ AŞAMALARI [Analysis of twitter data with r: Data collection, social network analysis, and text analysis stages]. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 13(1), 193-224. <https://doi.org/10.7456/11301100/014>
- Cuijuan, W., Wenzhong, T., Bo, S., Jing, F., & Yanyang, W. (2015, 18-20 Dec. 2015). Review on community detection algorithms in social networks. 2015 IEEE International Conference on Progress in Informatics and Computing (PIC),
- Dey, P., Bhattacharya, S., & Roy, S. (2021). A Survey on the Role of Centrality as Seed Nodes for Information Propagation in Large Scale Network. *ACM/IMS Transactions on Data Science*, 2(3), 1-25. <https://doi.org/10.1145/3465374>
- Fortunato, S. (2010). Community detection in graphs. *Physics Reports*, 486(3), 75-174. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.physrep.2009.11.002>
- Fortunato, S., & Hric, D. (2016). Community detection in networks: A user guide. *Physics Reports*, 659, 1-44. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.physrep.2016.09.002>
- Freeman, L. C. (1978). Centrality in social networks conceptual clarification. *Social Networks*, 1(3), 215-239.
- Girman, M., & Newman, M. (2002). Community structure in social and biological networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 99(12), 7821-7826.
- Gupta, N., Singh, A., & Cherifi, H. (2016). Centrality measures for networks with community structure. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 452, 46-59. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.physa.2016.01.066>
- Gupta, S., & Singh, D. P. (2020). Recent trends on community detection algorithms: A survey. *Modern Physics Letters B*, 34(35), 2050408. <https://doi.org/10.1142/S0217984920504084>
- Hansen, D., Shneiderman, B., & Smith, M. A. (2010). *Analyzing social media networks with NodeXL: Insights from a connected world*. Morgan Kaufmann.
- Hu, J. M., Balow, S., Meng, J., Ellithorpe, M., & Meshi, D. (2025). Social Network Density Mediates the Association Between Problematic Social Media Use and Depressive Symptoms. *International*

- Journal of Human-Computer Interaction*, 41(13), 8047-8052. <https://doi.org/10.1080/10447318.2024.2404262>
- Hua, J., Huang, M. L., & Wang, G. (2018). Graph Layout Performance Comparisons of Force-Directed Algorithms. *International Journal of Performability Engineering*, 14, 67-76. <https://doi.org/10.23940/ijpe.18.01.p8.6776>
- Jacomy, M., Venturini, T., Heymann, S., & Bastian, M. (2014). ForceAtlas2, a Continuous Graph Layout Algorithm for Handy Network Visualization Designed for the Gephi Software. *PLoS ONE*, 9(6).
- Javed, M. A., Younis, M. S., Latif, S., Qadir, J., & Baig, A. (2018). Community detection in networks: A multidisciplinary review. *Journal of Network and Computer Applications*, 108, 87-111. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jnca.2018.02.011>
- Karimi, S., Oliveira, M., & Pacheco, D. (2024). Misinformation Dissemination: Effects of Network Density in Segregated Communities. *arXiv preprint arXiv:2411.19866*.
- Kleinberg, J. M. (1999). Hubs, Authorities, and Communities. *ACM Computing Surveys*, 31(4es).
- Landherr, A., Friedl, B., & Heidemann, J. (2010). A Critical Review of Centrality Measures in Social Networks. *Business & Information Systems Engineering*, 2(6), 371-385. <https://doi.org/10.1007/s12599-010-0127-3>
- Majeed, S., Uzair, M., Qamar, U., & Farooq, A. (2020, 5-7 Nov. 2020). Social Network Analysis Visualization Tools: A Comparative Review. 2020 IEEE 23rd International Multitopic Conference (INMIC),
- Marcoux, M., & Lusseau, D. (2013). Network modularity promotes cooperation. *Journal of Theoretical Biology*, 324, 103-108. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jtbi.2012.12.012>
- McLevey, J., Carrington, P. J., & Scott, J. (2023). *The Sage Handbook of Social Network Analysis*. SAGE Publications Ltd. <http://digital.casalini.it/9781529614688>
- Moreno, J. L. (1953). *Who shall survive? Foundations of sociometry, group psychotherapy and socio-drama*, 2nd ed. Beacon House.
- Morselli, C. (2009). *Inside criminal networks* (Vol. 8). Springer.
- Newman, M. E. J. (2006). Modularity and community structure in networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 103(23), 8577-8582. <https://doi.org/10.1073/pnas.0601602103>
- Newman, M. E. J. (2012). Communities, modules and large-scale structure in networks. *Nature Physics*, 8(1), 25-31. <https://doi.org/10.1038/nphys2162>
- Oliveira, M., & Gama, J. (2012). An overview of social network analysis. *WIREs Data Mining and Knowledge Discovery*, 2(2), 99-115. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/widm.1048>
- Orman, G. K., Labatut, V., & Cherifi, H. (2011, 2011//). Qualitative Comparison of Community Detection Algorithms. *Digital Information and Communication Technology and Its Applications*, Berlin, Heidelberg.
- Page, L., Brin, S., Motwani, R., & Winograd, T. (1999). *The PageRank citation ranking: Bringing order to the web*.
- Pavlopoulos, G. A., Paez-Espino, D., Kyrpides, N. C., & Iliopoulos, I. (2017). Empirical Comparison of Visualization Tools for Larger-Scale Network Analysis. *Advances in Bioinformatics*, 2017(1), 1278932. <https://doi.org/https://doi.org/10.1155/2017/1278932>
- Rostami, M., Oussalah, M., Berahmand, K., & Farrahi, V. (2023). Community Detection Algorithms in Healthcare Applications: A Systematic Review. *IEEE Access*, 11, 30247-30272. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3260652>
- Saxena, A., & Iyengar, S. (2020). Centrality measures in complex networks: A survey. *arXiv preprint arXiv:2011.07190*.
- Schneittler, S. (2009). A structured overview of 50 years of small-world research. *Social Networks*, 31(3), 165-178. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.socnet.2008.12.004>
- Smith, M. A. (2013, 20-24 May 2013). NodeXL: Simple network analysis for social media. 2013 International Conference on Collaboration Technologies and Systems (CTS),
- Smith, M. A., Shneiderman, B., Milic-Frayling, N., Rodrigues, E. M., Barash, V., Dunne, C., Capone, T., Perer, A., & Gleave, E. (2009). *Analyzing (social media) networks with NodeXL* Proceedings of the fourth international conference on Communities and technologies, University Park, PA, USA. <https://doi.org/10.1145/1556460.1556497>

- Tabassum, S., Pereira, F. S. F., Fernandes, S., & Gama, J. (2018). Social network analysis: An overview. *WIREs Data Mining and Knowledge Discovery*, 8(5), e1256. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/widm.1256>
- Valente, T. W., Coronges, K., Lakon, C., & Costenbader, E. (2008). How Correlated Are Network Centrality Measures? *Connect (Tor)*, 28(1), 16-26.
- Wan, Z., Mahajan, Y., Kang, B. W., Moore, T. J., & Cho, J. H. (2021). A Survey on Centrality Metrics and Their Network Resilience Analysis. *IEEE Access*, 9, 104773-104819. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3094196>
- Wasserman, S., & Faust, K. (1994). Social network analysis: Methods and applications.
- Watts, D. J., & Strogatz, S. H. (1998). Collective dynamics of ‘small-world’ networks. *Nature*, 393(6684), 440-442. <https://doi.org/10.1038/30918>
- Wise, S. (2014). Can a team have too much cohesion? The dark side to network density. *European Management Journal*, 32(5), 703-711. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.emj.2013.12.005>
- Zhao, S., & Li, J. (2022). Impact of innovation network on regional innovation performance: do network density, network openness and network strength have any influence? *Journal of Science and Technology Policy Management*, 14(5), 982-999. <https://doi.org/10.1108/jstpm-05-2022-0084>

EĞİTİM YÖNETİCİLERİNDE VERİYE DAYALI KARAR VERME

Kazım Doğu¹, Atıla Yıldırım²

Giriş

Dijitalleşme, 21. yüzyılın en önemli küresel trendlerinden biri olarak, özellikle ekonomi ve sosyo-kültürel alanlarda önemli gelişmelere yol açmış, toplumların bireysel ve kurumsal değişim süreçlerini hızlandırmıştır (Yavuz & Özkeçeci, 2024). Eğitim sektöründe ise dijitalleşme, köklü dönüşümlere neden olarak eğitim kurumlarının işleyişini, öğrenme süreçlerini ve yönetim stratejilerini dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, eğitim sistemlerini daha etkili, erişilebilir ve verimli hale getirmektedir (Selwyn, 2016; Talan, 2022).

Dijital teknolojiler, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun öğrenme deneyimleri sunarak eğitimde kişiselleştirmeyi mümkün kılmakta, aynı zamanda eğitim yönetim sistemlerine entegre edilen dijital araçlar, idari süreçleri kolaylaştırarak kurumların verimliliğini artırmaktadır (Doğu & Yıldırım, 2024; Garrison & Kanuka, 2004; Kumar vd., 2024). Bu süreç, eğitim kurumlarının daha esnek ve yenilikçi bir yapıya kavuşmasını sağlarken, yalnızca teknolojik yeniliklerle sınırlı kalmayıp, yöneticilerin liderlik tarzlarını, karar alma süreçlerini ve eğitim yönetimi yaklaşımlarını da dönüştürmektedir (Dagli vd., 2023; Tabak vd., 2020). Geleneksel eğitim yönetimi, geçmiş deneyimlere ve kişisel yargılara dayanırken, dijitalleşme ile veri analitiği, otomasyon ve karar destek sistemleri sayesinde daha nesnel ve etkili karar mekanizmaları sunulmaktadır (Çetin & Aydın, 2023).

Dijital dönüşüm sürecinde, eğitim yöneticilerinin rolleri ve sorumlulukları önemli ölçüde değişmektedir. Yöneticiler, dijital teknolojileri etkili bir şekilde kullanmak ve kurumlarının bu sürece uyum sağlamasını kolaylaştırmak için liderlik becerilerini geliştirmeli, aynı zamanda veri okuryazarlığı ve dijital yetkinlikler kazanmalıdır (Çetin & Aydın, 2023; Mandinach & Gummer, 2016). Bu süreç, yöneticilerin geleneksel yönetim anlayışlarını yeniden gözden geçirmelerini ve daha yenilikçi bir yaklaşım benimsemelerini gerektirmektedir.

Rasyonel Karar Verme Modelleri (Simon, 1957) Veriye dayalı karar verme, karar alıcıların sezgisel ve deneyime dayalı kararlar yerine somut verilere dayalı kararlar almasını sağlar. Bu yaklaşım, Herbert Simon'ın rasyonel karar

1 Doktorant, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, kazimdogu@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-2687-7703

2 Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, yildirimtrkon@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0904-4336

verme modeliyle ilişkilendirilebilir. Simon’a göre, karar verme süreci, bilgi toplanması, alternatiflerin değerlendirilmesi ve en uygun seçeneğin belirlenmesi aşamalarından oluşmaktadır (Simon, 1957). Bu model, eğitimde veri kullanımını daha sistematik ve nesnel hale getirmektedir. Eğitim yöneticilerinin kararlarını desteklemek için veriyi bir araç olarak kullanmak, Simon’un önerdiği rasyonel yaklaşımı modern eğitim sistemlerinde somutlaştırmaktadır.

Veri Okuryazarlığı (Mandinach & Gummer, 2013) Veriye dayalı karar verme, yalnızca verilerin toplanması ve analiziyle değil, aynı zamanda bu verilerin anlamlandırılması ve doğru yorumlanmasıyla da ilgilidir. Veri okuryazarlığı, bireylerin veri toplama, analiz etme, yorumlama ve bu verileri etkili bir şekilde kullanma becerisini ifade etmektedir (Mandinach & Gummer, 2013). Eğitim yöneticilerinin veri okuryazarlığı seviyeleri, veriye dayalı karar verme süreçlerinde ne kadar etkili olabileceklerini belirleyen önemli bir faktördür. Eğitimde veri okuryazarlığı, yöneticilerin hem kendi performanslarını hem de eğitim kurumlarının genel başarısını iyileştirmelerine olanak tanımaktadır.

Liderlik Kuramları ve Veriye Dayalı Karar Verme Veriye dayalı karar verme süreçlerinin liderlik teorileriyle de bir bağlantısı vardır. Veri odaklı liderlik, yöneticilerin kararlarını daha şeffaf ve hesap verebilir hale getirmelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, transformasyonel liderlik (Bass, 1990) ve veri odaklı liderlik (Goldring & Berends, 2008) gibi teoriler, eğitim yöneticilerinin veriyi kullanma biçimlerini şekillendirmektedir. Transformasyonel liderler, veriyi yalnızca karar alma sürecinde bir araç olarak görmekle kalmaz, aynı zamanda okullarda veri kültürünü oluşturmak ve öğretmenlere bu süreçte rehberlik etmek için veriyi etkin bir şekilde kullanırlar.

Karar Destek Sistemleri ve Eğitim Yönetimi Karar destek sistemleri (KDS), eğitim yöneticilerinin daha bilinçli ve veri odaklı kararlar almasını sağlayan dijital araçlardır. Karar destek sistemleri, büyük veri analitiği ve yapay zekâ teknolojileriyle desteklenerek eğitim yöneticilerine doğru ve zamanında veriler sunmaktadır. Bu sistemler, Gartner’ın (2017) “veriye dayalı karar alma süreçlerini hızlandırma” modeline paralel olarak, eğitim yöneticilerinin daha kısa sürede daha doğru ve etkili kararlar almalarına yardımcı olmaktadır.

Bu kuramsal çerçeve, veri odaklı karar verme sürecini daha derinlemesine anlamamıza olanak tanımaktadır. Rasyonel karar verme, veri okuryazarlığı, liderlik kuramları ve karar destek sistemleri gibi teorik yaklaşımlar, veriye dayalı karar almanın temellerini oluşturmaktadır. Eğitimde veri kullanımı, bu teorilerle desteklendiğinde, daha objektif, verimli ve etkili bir yönetim anlayışına zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışma, eğitim yöneticilerinin veriye dayalı karar verme süreçlerini anlamak amacıyla literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması, mevcut çalışmaların incelenmesi ve bu çalışmaların analiz edilerek

yeni bir bakış açısı veya bilgi üretilmesi sürecidir (Webster & Watson, 2002). Bu tür bir araştırma yöntemi, belirli bir konuda daha önce yapılmış araştırmaların sistematik olarak toplanması, değerlendirilmesi ve bir araya getirilmesiyle yapılmaktadır (Higgins & Green, 2011). Çalışmada, veriye dayalı karar verme konusundaki literatür taranarak, ilgili teori ve uygulamalar hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır.

Kaynak Seçimi ve Literatür Tarama Süreci Literatür taraması, anahtar kelimeler ve konuyla ilgili terimler kullanılarak çeşitli akademik veri tabanlarından (Google Scholar, Science Direct, JSTOR, ERIC vb.) yapılmıştır. Seçilen kaynaklar arasında, veriye dayalı karar verme, veri okuryazarlığı, eğitim yönetimi, liderlik ve karar destek sistemleri üzerine yapılmış makaleler, kitaplar ve raporlar yer almaktadır. Kaynak seçiminde, yalnızca peer-reviewed dergilerde yayınlanmış ve güvenilir araştırmalar dikkate alınmıştır. Tarama sürecinde, kaynakların yıllık dağılımı, güncelliği ve konunun derinliği göz önünde bulundurulmuştur.

Kaynakların Geçerlik ve Güvenirliği Seçilen kaynakların geçerliliği, akademik dergilerde yayınlanmış olmalarına, yazarların uzmanlık alanlarına ve yayınlandığı kurumların güvenilirliğine göre değerlendirilmiştir. Literatür taraması yapılan kaynaklar, veriye dayalı karar verme alanında kabul görmüş, saygın dergilerden ve araştırmalardan alınmış, dolayısıyla güvenilir ve geçerli kabul edilmiştir. Geçerlik, literatürün konuyla ne kadar ilişkili olduğu, güvenilirlik ise kaynakların ne kadar tutarlı olduğu açısından analiz edilmiştir.

Veri Analizi Yöntemi Bu çalışma, literatürden elde edilen verilerin betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Betimsel analiz, literatürdeki bulguların sistematik bir şekilde toplanması ve organize edilmesini sağlar (Glaser & Strauss, 1967). Literatür taramasında, farklı çalışmalardan elde edilen veriler karşılaştırılmış, benzerlikler ve farklılıklar belirlenmiş, ardından bu bulgular üzerinden genel sonuçlar çıkartılmıştır. Ayrıca, tematik analiz yöntemi de kullanılarak, araştırmalarda öne çıkan ana temalar ve kavramlar incelenmiştir. Bu temalar, veriye dayalı karar verme süreçleri, veri okuryazarlığı, liderlik kuramları ve uygulamadaki engeller gibi konuları kapsayan başlıklar altında toplanmıştır.

Etik Değerlendirme Süreci Literatür taraması yöntemiyle yapılan bu çalışmada, etik sorunlar genellikle kaynakların doğru bir şekilde alıntılanması ve atıf yapılması ile ilgilidir. Çalışma boyunca, tüm kaynaklar doğru şekilde atıfta bulunulmuş ve intihal önlenmiştir. Ayrıca, literatürdeki araştırmaların yazarlarının etik ilkeler çerçevesinde çalıştıkları kabul edilmiştir. Bu çalışma, yalnızca bilimsel ve akademik olarak güvenilir kaynaklara dayandırılmıştır.

Bu açıklamalar, literatür taraması temelli bir çalışmanın metodolojik çerçevesini oluşturmaktadır. Literatürün güvenilir ve geçerli kaynaklardan

seçilmesi, yapılan analizin sistematik ve şeffaf bir şekilde sunulması, araştırmanın bilimsel geçerliliğini güçlendirecektir. Bu yöntem, eğitim yöneticilerinin veriye dayalı karar verme süreçlerine dair mevcut bilgi birikimini derinlemesine incelemek için uygun bir yaklaşım sunmaktadır.

Veriye Dayalı Karar Verme

Karar verme, yönetim bilimi alanında temel bir süreç olarak kabul edilmektedir (Taşdan vd., 2023). Bursalıoğlu (2008), bu süreci yönetimin merkezi ve diğer yönetim faaliyetlerinin odak noktası olarak nitelendirmiştir. Yönetim ve yöneticiler açısından büyük önem taşıyan “karar verme” kavramı, belirli bir hedefe ulaşmak için bireyin sahip olduğu imkânlar ve koşullar çerçevesinde en uygun seçeneği belirlemesi olarak ifade edilir (Taymaz, 2007). Oxford Sözlüğü (2025) ise “karar verme”yi “birden fazla alternatif arasından bir tercih yapma veya düşünme süreci sonucunda mantıklı bir çözüm üretme” şeklinde açıklamaktadır.

Veriye dayalı karar verme, günümüz dijital çağının en önemli yönetim stratejilerinden biridir. Bu yaklaşım, karar alma süreçlerinde sezgisel veya geleneksel yöntemler yerine, somut verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması yoluyla bilinçli seçimler yapılmasını ifade eder (Eskiciöz, 2023). Özellikle büyük veri (big data) ve veri analitiği teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, veriye dayalı karar verme süreçleri hem iş dünyasında hem de kamu sektöründe yaygınlık kazanmıştır. Bu süreç, kurumların daha şeffaf, tutarlı ve etkili kararlar almasını sağlayarak rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olur (Davenport & Harris, 2007).

Veriye dayalı karar verme, ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri’nde 1950’li yıllarda uygulanan ve “Hiçbir Çocuk Geride Kalmasın” ilkesini temel alan bir yasa ile eğitim literatürüne girmiştir. Bu yaklaşım, başlangıçta eğitim kurumlarında şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri üzerine inşa edilse de zamanla, öğrenci performanslarının değerlendirilmesi ve bu verilerin kullanılmasına yönelik çalışmalar da yaygınlaşmıştır (Mandinach, 2012; Yavuz, 2024). Veriye dayalı karar verme, eğitim yönetiminde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu yaklaşım, eğitim yöneticilerinin öğrenci başarısını artırmak, öğretmen performansını değerlendirmek ve kaynakları etkin bir şekilde yönetmek için verileri kullanmalarını sağlamaktadır (Mandinach & Gummer, 2016). Veri analitiği ve yapay zekâ gibi teknolojiler, büyük veri setlerini hızlı ve etkili bir şekilde analiz ederek, eğitim yöneticilerine öngörüler sunmakta ve eğitim politikalarının daha nesnel ve etkili olmasını sağlamaktadır (Baker & Inventado, 2014).

Veriye dayalı karar verme süreci, öncelikle verilerin toplanmasıyla başlar. Bu aşamada, karar alınacak konuya ilişkin güvenilir ve doğru veriler elde edilmelidir. Veri kaynakları, anketler, sensörler, dijital platformlar veya mevcut

veri tabanları olabilir (Provost & Fawcett, 2013). Veri toplama sürecinde, verilerin kalitesi ve güvenilirliği büyük önem taşır çünkü yanlış veya eksik veriler yanıltıcı sonuçlara yol açabilir (Demir, 2009). Toplanan veriler, daha sonra analiz edilir. Bu aşamada, istatistiksel yöntemler, makine öğrenimi veya yapay zekâ gibi araçlar kullanılarak veriler anlamlı hale getirilir. Veri görselleştirme araçları ise karmaşık verilerin daha anlaşılır bir şekilde sunulmasını sağlar (Olaniyi vd., 2023).

Veri analizi sonucunda elde edilen bulgular, karar vericiler tarafından yorumlanır. Bu yorumlama sürecinde, verilerin ne anlama geldiği ve hangi eylemlerin gerektiği belirlenir. Örneğin, bir eğitim kurumunda öğrenci performans verileri analiz edilerek, başarıyı artırmaya yönelik stratejiler geliştirilebilir (Mandinach & Gummer, 2016). Veriye dayalı karar verme, sadece büyük ölçekli kurumlar için değil, küçük işletmeler ve bireyler için de önemli bir araçtır. Özellikle kişiselleştirilmiş çözümler sunmak isteyen kurumlar, veri analizi sayesinde hedef kitlelerinin ihtiyaçlarını daha iyi anlayabilir (Varol & Karataş, 2022).

Veriye dayalı karar vermenin birçok avantajı bulunmaktadır. İlk olarak, bu yaklaşım duygusal veya önyargılı kararların önüne geçerek daha objektif ve bilinçli seçimler yapılmasını sağlar. Ayrıca, kaynakların etkin kullanımına yardımcı olarak israfı önler ve verimliliği artırır (LaValle vd., 2011). Özellikle iş dünyasında, veriye dayalı karar verme süreçleri, kurumların piyasa trendlerini öngörmesini ve rakiplerine göre daha hızlı hareket etmesini sağlar. Bununla birlikte, bu süreçte bazı zorluklar da bulunmaktadır. Veri kalitesi ve güvenilirliği, en önemli sorunlardan biridir. Yanlış veya eksik veriler, yanıltıcı sonuçlara yol açabilir ve yanlış kararlar alınmasına neden olabilir. Ayrıca, veri toplama ve analiz süreçlerinde, kişisel verilerin korunması ve gizliliğin sağlanması büyük önem taşır (GDPR, 2018). Teknik altyapı ve yetkinlik eksikliği de birçok kurum için engel teşkil eder. Veri analizi için gerekli teknolojik altyapı ve uzman personel eksikliği, bu sürecin etkili bir şekilde uygulanmasını zorlaştırabilir.

Gelecekte, veriye dayalı karar verme süreçlerinin daha da gelişerek, kurumların başarısında kilit bir rol oynaması beklenmektedir. Yapay zekâ, makine öğrenimi ve nesnelerin interneti (IoT) gibi teknolojilerin gelişmesi, gerçek zamanlı veri analizi ve tahmine dayalı analitik (predictive analytics) gibi yöntemlerin yaygınlaşmasını sağlayacaktır (Chen vd., 2012). Ayrıca, veri okuryazarlığının yaygınlaşması ve kurumların veri odaklı bir kültür benimsemesi, bu sürecin başarısını artıracaktır. Veriye dayalı karar verme, sadece kurumlar için değil, bireyler için de önemli bir beceri haline gelmektedir (Dodman vd., 2021).

Veriye dayalı karar verme, dijital çağın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Kurumlar, doğru verileri toplayıp analiz ederek daha bilinçli, etkili

ve stratejik kararlar alabilmektedir. Ancak, bu süreçte veri kalitesi, gizliliği ve teknik altyapı gibi zorlukların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Teng vd., 2023). Gelecekte, veriye dayalı karar verme süreçleri daha da gelişerek, kurumların başarısında kilit bir rol oynayacaktır. Verinin gücünü doğru kullanmak hem bireyler hem de kurumlar için yeni fırsatlar yaratacaktır (Sarioğuz & Miser, 2024).

Eğitim Yönetiminde Veri Toplama ve Analiz Süreçleri

Eğitim yönetiminde veriye dayalı karar verme, eğitim kurumlarının daha etkili, adil ve sürdürülebilir politikalar geliştirmesini sağlayan kritik bir unsurdur (Mustoip vd., 2024). Eğitim yönetiminde veri toplama ve analiz süreçleri, kurumların performansını ölçmek, öğrenci başarısını izlemek ve eğitim politikalarını şekillendirmek için kritik bir rol oynar. Bu süreçler, doğru yöntemler ve teknolojiler kullanılarak yürütüldüğünde, eğitim yöneticilerine etkili ve veriye dayalı kararlar alma imkânı sunar (Cemaloğlu & Duykuloğlu, 2012).

Veri Toplama Yöntemleri

Eğitim yönetiminde veri toplama süreci, çeşitli yöntemler kullanılarak gerçekleştirilir. Anketler, özellikle öğrenci, öğretmen ve veli görüşlerini toplamak için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Cohen vd., 2018; Creswell, 2014). Bu yöntem, katılımcıların geri bildirimlerini sistematik bir şekilde toplamak ve analiz etmek için etkili bir yol sunmaktadır. Ölçme-değerlendirme araçları ise, öğrencilerin akademik başarılarını ve becerilerini objektif bir şekilde değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır (Black & Wiliam, 1998; Brookhart, 2011). Bu araçlar, öğrencilerin performansını ölçmek ve eğitim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek için önemli bir rol oynar. Dijital platformlar ve yazılımlar, eğitim verilerini toplamak ve saklamak için modern ve etkili çözümler sunmaktadır (Garrison & Kanuka, 2004; Williamson, 2017). Bu platformlar, büyük veri setlerini otomatik olarak toplama ve işleme imkânı sunarak, eğitim yönetiminde veriye dayalı karar alma süreçlerini kolaylaştırmaktadır (Mustoip vd., 2024).

Veri Analizinde Kullanılan Araçlar ve Teknolojiler Veri analizi, eğitim yönetiminde önemli bir adımdır. Yapay zekâ ve makine öğrenimi gibi ileri teknolojiler, büyük veri setlerini hızlı ve etkili bir şekilde analiz ederek, eğitim yöneticilerine öngörüler sunar (Baker & Siemens, 2014; Baker & Inventado, 2014). Örneğin, makine öğrenimi algoritmaları, öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörleri belirleyebilir ve erken uyarı sistemleri geliştirilmesine yardımcı olabilir (Siemens & Long, 2011). Veri görselleştirme araçları ise, karmaşık veri setlerini anlaşılır grafiklere dönüştürerek, karar vericilerin verileri daha kolay yorumlamasını sağlar (Few, 2012). Bu araçlar, eğitim yönetiminde stratejik planlama ve politika geliştirme süreçlerini destekler (Tosunoğlu vd., 2021).

Veri Kalitesi ve Güvenilirliği

Veri kalitesi ve güvenilirliği, eğitim yönetiminde doğru kararlar alabilmek için hayati öneme sahiptir. İlk olarak, verilerin doğru ve güncel olmasını sağlamak gerekir. Bunun için, veri toplama süreçlerinde tutarlılık ve doğruluk kontrolleri yapılmalıdır (Juran & Godfrey, 1999; Ünsal, 2024). Veri giriş hatalarının minimize edilmesi ve verilerin güncel ve tutarlı olması, analiz sonuçlarının geçerliliği açısından kritiktir. Diğer önemli husus ise veri güvenliğinin sağlanmasıdır. Eğitim verileri genellikle hassas bilgiler içerir, bu nedenle veri koruma önlemleri alınmalı ve gizlilik politikaları uygulanmalıdır (West, 2019). Son olarak, veri analizi ve raporlama süreçlerinde şeffaflık sağlanmalıdır. Bu, verilerin nasıl toplandığı, analiz edildiği ve kullanıldığı konusunda açıklık sağlamak ve veri kullanıcılarının güvenini artırmaktadır (Kirk, 2016; Creswell & Plano Clark, 2017).

Eğitim yönetiminde veri toplama ve analiz süreçleri, kurumların etkinliğini artırmak ve öğrenci başarısını desteklemek için vazgeçilmez bir araçtır. Doğru yöntemler ve teknolojiler kullanılarak toplanan ve analiz edilen veriler, eğitim politikalarının şekillenmesinde ve uygulanmasında önemli bir rol oynar (Yükünç & Saylık, 2022). Ancak, veri kalitesi ve güvenilirliğinin sağlanması, bu süreçlerin başarıya ulaşması için temel bir gerekliliktir. Bu süreçlerin doğru yönetilmesi, eğitim yönetiminde etkili ve veriye dayalı kararlar alınmasına katkı sağlar (Demir, 2009).

Veriye Dayalı Karar Vermenin Eğitimdeki Uygulama Alanları

Eğitim sistemlerinde alınan bir kararın başarısı ya da başarısızlığı “kelebek etkisi” yaratarak birçok alanı etkileyebilmektedir. Okulların toplumun ilgi, ihtiyaç ve beklentilerini karşılaması gerektiğinden, reformların başarısızlığı ve beklentilerin istenilen düzeyde karşılanamaması, alınan kararların sorgulanmasına ve eleştirilmesine yol açmaktadır (Kuchapski, 2001). Bu nedenle eğitim kurumları için alınan kararlar bilimsel temellere dayandırılmalı, öngörülerde bulunulmalı ve etkililiği iyi tasarlanmalıdır (Doğan, 2023).

Okullarda veri kullanımını destekleyen okul koşullarını inceleyen çalışmalarda, en temel koşulun karar verici konumunda olan müdürlerin liderlik davranışları olduğu görülmektedir. (Datnow vd., 2007; Ikemoto & Marsh, 2007). Müdürlerin veri okuryazarı olmaları ve özellikle öğretmenlerle güçlü iletişim kurmaları ve örnek olmaları, rehberlik yapmaları, veri kullanımı için fırsatlar yaratmaları, ölçülebilir hedefler belirlemeleri, veri kültürü oluşturmaları ve öğretmenleri veri odaklı karar sürecine dahil etmeleri gibi teşviklerle destek sağlamaları gerekmektedir. (Goldring & Berends, 2008). Lafée (2002), okul yöneticilerinin geleneksel olarak bütçe ve personel ile ilgili kararları alabilmek adına veri toplayıp, analiz yaptığını ancak son yıllarda,

öğrenci verilerini inceleyerek akademik başarıyı artırmak, program yönetimi yapmak ve öğretimle ilgili kararlar almak zorunda olduğunu ifade etmektedir.

Veri odaklı karar almanın öncülü olarak belirtilen veri okuryazarlığı, “veriyi anlama ve etkili bir şekilde kullanma becerisi” olarak tanımlanır ve edinilmesi gereken bilgi ve becerileri ifade eder (Mandinach & Honey, 2008). Veriye dayalı karar verme, eğitim sistemlerinin etkinliğini artırmak ve sürekli iyileştirme sağlamak için giderek daha fazla benimsenen bir yaklaşımdır. Bu süreç, öğrenci başarısını artırmaktan öğretmen performansının değerlendirilmesine, kaynak yönetiminden stratejik planlamaya kadar eğitimin birçok alanında uygulanmaktadır (Doğan, 2023).

Öğrenci Başarısını Artırmaya Yönelik Stratejiler

Veriye dayalı karar verme, öğrencilerin akademik performanslarını izlemek ve iyileştirmek için kullanılan etkili bir araçtır. Öğrenci verileri, öğrenme eksikliklerini belirlemek ve buna yönelik müdahaleler geliştirmek için kullanılmaktadır. Örneğin, erken uyarı sistemleri, öğrencilerin derslerdeki başarısızlık riskini önceden tespit ederek, öğretmenlere ve yöneticilere zamanında müdahale etme imkânı sunmaktadır (Bowers, 2010). Ayrıca, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun öğrenme stratejileri geliştirmek için veri analizleri kullanılabilir. Bu yaklaşım, öğrencilerin akademik başarısını artırırken eğitimde eşitliği sağlamaya da katkıda bulunmaktadır (Slavin, 2017).

Öğretmen Performansının Değerlendirilmesi ve Geliştirilmesi

Öğretmenlerin performansının değerlendirilmesi, eğitim kalitesini artırmak için kritik bir unsurdur (Bellibaş & Gedik, 2016). Veriye dayalı değerlendirme sistemleri, öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarını ve öğrenci başarısı üzerindeki etkilerini objektif bir şekilde ölçmeyi mümkün kılmaktadır (Darling-Hammond, 2013). Bu sistemler, öğretmenlerin güçlü yönlerini ve gelişime açık alanlarını belirleyerek, mesleki gelişim programlarının tasarlanmasına rehberlik etmekte ayrıca öğretmenlerin performans verileri, okul liderlerinin eğitim stratejilerini şekillendirmesine yardımcı olmaktadır (Marshall, 2016).

Kaynak Yönetimi ve Bütçe Planlaması

Eğitim kurumlarında kaynakların etkin kullanımı, veriye dayalı karar verme süreçleriyle sağlanabilir. Bütçe planlaması, öğrenci ihtiyaçları ve okulun stratejik hedefleri doğrultusunda yapılandırılmalıdır. Veri analizleri, hangi alanlara daha fazla kaynak ayrılması gerektiğini belirlemek için kullanılabilir (Odden & Picus, 2014). Örneğin, öğrencilerin matematik ve fen alanlarındaki performans verileri, bu alanlara yönelik ek kaynakların ayrılmasını gerektirebilir. Ayrıca, veriye dayalı kaynak yönetimi, okulların finansal sürdürülebilirliğini sağlamaya da katkıda bulunmaktadır (Kayış & Cemaloğlu, 2025).

Okul ve Kurumların Stratejik Planlaması

Stratejik planlama, eğitim kurumlarının uzun vadeli hedeflerini belirlemek ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli adımları atmak için kullanılan bir süreçtir. Veriye dayalı karar verme, stratejik planlamanın temelini oluşturur (Varol & Karataş, 2022). Okullar, öğrenci başarısı, öğretmen performansı ve kaynak kullanımı gibi alanlarda toplanan verileri analiz ederek, geleceğe yönelik etkili stratejiler geliştirmelidir (Bryson, 2018). Örneğin, bir okul, öğrencilerin okul terk oranlarını azaltmak için veriye dayalı müdahale programları tasarlayabilir. Bu süreç, okulların misyon ve vizyonlarını gerçekleştirmelerine yardımcı olur (Varol & Karataş, 2022).

Veriye dayalı karar verme, eğitim sistemlerinin daha etkili, adil ve sürdürülebilir olmasını sağlayan güçlü bir araçtır. Öğrenci başarısını artırmaktan öğretmen performansının değerlendirilmesine, kaynak yönetiminden stratejik planlamaya kadar birçok alanda uygulanabilmektedir. Ancak, bu sürecin başarıya ulaşması için verilerin doğru toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması büyük önem taşır. Eğitim yöneticileri, veriye dayalı karar verme süreçlerini etkili bir şekilde kullanarak, eğitim kalitesini artırabilir ve öğrencilerin geleceğe hazırlanmasına katkıda bulunmalıdır (Kayış & Cemaloğlu, 2025).

Dijital Araçlar ve Platformlar

Eğitim yönetiminde dijital araçlar ve platformlar, veri toplama, analiz etme ve yönetme süreçlerini kolaylaştırarak kurumların daha etkili ve verimli çalışmasını sağlamaktadır. Dijital araçlar, okul yöneticilerine eğitim ve yönetim süreçlerini daha verimli hale getirme imkânı sunmaktadır (Ordu & Nayır, 2021). Bu araçlar, eğitim yöneticilerine karar verme süreçlerinde destek olurken, öğrenci ve öğretmen performansını izlemek için de kullanılmaktadır (Göknaar vd., 2024).

Eğitim Yönetim Sistemleri ve Veri Entegrasyonu

Eğitim yönetim sistemleri, öğrenme süreçlerini yönetmek ve izlemek için kullanılan dijital platformlardır. Bu sistemler, öğrencilerin ders materyallerine erişimini, ödevlerini takip etmelerini ve sınav sonuçlarını görüntülemelerini sağlamaktadır. Aynı zamanda, bu sistemler öğretmenlerin öğrenci performansını izlemesine ve geri bildirim vermesine olanak tanımaktadır (Almarashdeh, 2016). Veri entegrasyonu, eğitim yönetimi sistemlerinin diğer veri kaynaklarıyla (örneğin, öğrenci bilgi sistemleri) entegre çalışmasını sağlayarak, eğitim yöneticilerine kapsamlı bir veri seti sunar. Bu entegrasyon, öğrenci başarısını artırmak ve eğitim politikalarını geliştirmek için kritik öneme sahiptir (Siemens & Long, 2011).

Veri Analitiği için Kullanılan Yazılımlar

Veri analitiği, eğitim yönetiminde büyük veri setlerini anlamlı bilgilere dönüştürmek için kullanılan önemli bir süreçtir. Bu süreçte, Tableau, Power BI

ve SPSS gibi yazılımlar yaygın olarak kullanılmaktadır. Tableau ve Power BI, veri görselleştirme konusunda güçlü araçlar sunarak, karmaşık veri setlerinin kolayca anlaşılır grafiklere dönüştürülmesini sağlamaktadır (Few, 2012). SPSS ise, istatistiksel analizler yapmak ve eğitim verilerini derinlemesine incelemek için kullanılan bir yazılımdır (Field, 2018). Bu araçlar, eğitim yöneticilerinin veriye dayalı kararlar almasını kolaylaştırır (Kocaoğlu & Şahnagil, 2022).

Bulut Tabanlı Çözümler ve Veri Depolama

Bulut tabanlı çözümler, eğitim kurumlarının veri depolama ve yönetim ihtiyaçlarını karşılamak için giderek daha fazla tercih edilmektedir. Bulut teknolojisi, verilerin güvenli bir şekilde depolanmasını ve her yerden erişilebilir olmasını sağlar (Marston vd., 2011). Bu çözümler, özellikle büyük veri setlerinin yönetilmesi ve paylaşılması için idealdir. Ayrıca, bulut tabanlı sistemler, kurumların altyapı maliyetlerini azaltırken, veri güvenliği ve yedekleme konularında da avantajlar sunmaktadır. Eğitim kurumları, bulut tabanlı çözümler sayesinde veriye daha hızlı ve etkili bir şekilde erişebilir (Armbrust vd., 2010).

Dijital araçlar ve platformlar, eğitim yönetiminde veri toplama, analiz etme ve yönetme süreçlerini dönüştürmektedir. Eğitim Yönetim Sistemleri, veri analitiği yazılımları ve bulut tabanlı çözümler, eğitim kurumlarının daha verimli ve etkili çalışmasını sağlar (Almarashdeh, 2016). Bu araçlar, öğrenci başarısını artırmak, öğretmen performansını değerlendirmek ve kaynakları etkin bir şekilde yönetmek için kullanılmaktadır. Eğitim yöneticileri, bu dijital çözümleri benimseyerek, eğitim sistemlerinin sürekli iyileştirilmesine katkıda bulunabilir (Yükünç & Saylık, 2022).

Veriye Dayalı Karar Vermenin Avantajları ve Zorlukları

Veriye dayalı karar verme, özellikle eğitim yönetimi gibi alanlarda birçok avantaj sunar. Ancak birçok avantaj sunarken, aynı zamanda bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir (Toptaş, 2023). Bu süreç, eğitim kurumlarının daha şeffaf, etkin ve kişiselleştirilmiş bir eğitim sunmasını sağlarken, veri gizliliği, etik kaygılar ve teknik altyapı eksiklikleri gibi sorunlarla da mücadele etmeyi gerektirir (Taşdan vd., 2023).

Veriye dayalı karar verme, eğitim yönetiminde şeffaflığı artırarak, karar süreçlerinin daha açık ve hesap verebilir olmasını sağlar. Verilerin kullanılması, eğitim politikalarının ve uygulamalarının sonuçlarının objektif bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanır (Eskiciöz vd., 2023; Mandinach & Gummer, 2016). Ayrıca, bu yaklaşım, kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlayarak, eğitim kurumlarının verimliliğini artırmaktadır (Bryk vd., 2015). Kişiselleştirilmiş eğitim, veriye dayalı karar vermenin bir diğer önemli avantajıdır. Öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun öğrenme stratejileri geliştirmek için veri analizleri kullanılmaktadır (Pane vd., 2014). Bu, öğrencilerin akademik

başarısını artırırken, eğitimde eşitliği de destekler (Slavin, 2017). Son olarak, veriye dayalı karar verme, süreç iyileştirme için değerli bilgiler sunar. Örneğin, öğrenci başarısı ve öğretmen performansı verileri, eğitim programlarının ve öğretim yöntemlerinin sürekli olarak iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Schildkamp vd., 2017).

Veriye dayalı karar verme süreçlerinde en önemli zorluklardan biri, veri gizliliği ve güvenliği konusudur. Öğrenci ve öğretmenlere ait kişisel verilerin korunması, eğitim kurumlarının öncelikli sorumluluklarından biridir (Zeide, 2017). Veri gizliliği ihlalleri, bireylerin mahremiyetini tehlikeye atabilir ve kurumların itibarını zedeleyebilir. Etik kaygılar da bu süreçte önemli bir rol oynar. Verilerin nasıl toplandığı, analiz edildiği ve kullanıldığı konusunda etik ilkelerin gözetilmesi gerekmektedir (Pınar vd., 2023; Williamson, 2017). Ayrıca, teknik altyapı eksiklikleri, veriye dayalı karar verme süreçlerinin etkin bir şekilde uygulanmasını engelleyebilmektedir. Birçok eğitim kurumu, gerekli yazılım ve donanım kaynaklarına sahip olmadığı için veri analizi yapmakta zorlanmaktadır (Mandinach & Gummer, 2016). Son olarak, personel eğitimi de önemli bir zorluktur. Eğitim yöneticileri ve öğretmenler, veri analizi ve yorumlama konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadığında, veriye dayalı karar verme süreçleri etkisiz kalabilmektedir (Schildkamp vd., 2017).

Veriye dayalı karar verme, eğitim yönetiminde birçok avantaj sunarken, bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir (Eskiciöz vd., 2023). Şeffaflık, etkinlik, kişiselleştirilmiş eğitim ve süreç iyileştirme gibi avantajlar, eğitim kurumlarının daha başarılı olmasını sağlamaktadır. Ancak, veri gizliliği, etik kaygılar, teknik altyapı eksiklikleri ve personel eğitimi gibi zorluklar, bu sürecin etkin bir şekilde uygulanmasını engelleyebilir. Eğitim kurumları, bu zorlukların üstesinden gelmek için gerekli önlemleri alarak, veriye dayalı karar verme süreçlerinin potansiyelini tam olarak kullanabilir (Doğan, 2023).

Eğitim Yöneticilerinin Veri Okuryazarlığı

Eğitim yönetiminde veriye dayalı karar verme süreçlerinin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, eğitim yöneticilerinin veri okuryazarlığı becerilerine sahip olması büyük önem taşımaktadır (Eskiciöz, 2023). Veri okuryazarlığı, verileri toplama, analiz etme, yorumlama ve bu bilgileri karar verme süreçlerinde kullanma yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Calzada Prado & Marzal, 2013). Bu beceri, eğitim yöneticilerinin kurumlarının performansını artırmak ve öğrenci başarısını desteklemek için kritik bir rol oynar.

Veri okuryazarlığı, eğitim yöneticilerinin veriye dayalı kararlar alabilmesi için gerekli olan temel bir beceridir. Bu beceri, verilerin doğru bir şekilde toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanmasını içermektedir (Mandinach & Gummer, 2016). Veri okuryazarlığı, eğitim yöneticilerinin öğrenci başarısını artırmak, öğretmen performansını değerlendirmek ve kaynakları etkin bir

şekilde yönetmek için verileri kullanmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, bu beceri, eğitim politikalarının ve uygulamalarının sonuçlarını objektif bir şekilde değerlendirmek için de gereklidir. Veri okuryazarlığı, eğitim kurumlarının daha şeffaf, hesap verebilir ve etkili olmasını sağlar (Schildkamp vd., 2017).

Eğitim Yöneticilerinin Veri Analitiği Becerilerini Geliştirme Yolları

Eğitim yöneticilerinin veri analitiği becerilerini geliştirmek için çeşitli eğitim programları ve kaynaklar mevcuttur. Bu programlar, veri toplama, analiz etme ve yorumlama konularında yöneticilere pratik bilgiler ve beceriler kazandırmayı amaçlamaktadır (Mandinach & Gummer, 2016). Örneğin, veri analitiği yazılımlarının kullanımına yönelik eğitimler, yöneticilerin veri analizi süreçlerinde daha yetkin hale gelmesini sağlar. Ayrıca, üniversiteler ve meslek örgütleri tarafından sunulan sertifika programları, eğitim yöneticilerinin veri okuryazarlığı becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu tür eğitimler, yöneticilerin veriye dayalı karar verme süreçlerinde daha güvenilir ve etkili olmalarını sağlamaktadır (Wayman & Stringfield, 2006).

Veriye Dayalı Karar Verme Kültürünün Kurumlarda Yaygınlaştırılması

Veriye dayalı karar verme kültürünün eğitim kurumlarında yaygınlaştırılması, bu sürecin başarıya ulaşması için kritik öneme sahiptir. Bu kültürün oluşturulması, kurumdaki tüm paydaşların (yöneticiler, öğretmenler, öğrenciler ve veliler) verilerin önemini anlaması ve bu verileri karar verme süreçlerinde kullanmasıyla mümkündür (Schildkamp vd., 2017). Kurumlar, veriye dayalı karar verme süreçlerini teşvik etmek için düzenli toplantılar ve çalıştaylar düzenlemelidir. Ayrıca, veri analizi sonuçlarının paylaşıldığı ve tartışıldığı platformlar oluşturularak, veriye dayalı bir kültürün yaygınlaşmasını sağlanabilir. Bu süreç, eğitim kurumlarının sürekli iyileştirme ve yenilikçi uygulamalar benimsemesi için bir temel oluşturur (Mandinach & Gummer, 2016).

Eğitim yöneticilerinin veri okuryazarlığı becerileri, veriye dayalı karar verme süreçlerinin başarıya ulaşması için hayati öneme sahiptir. Veri okuryazarlığı, yöneticilerin öğrenci başarısını artırmak, öğretmen performansını değerlendirmek ve kaynakları etkin bir şekilde yönetmek için verileri kullanmalarını sağlar (Eskiciöz, 2023). Eğitim yöneticilerinin bu becerilerini geliştirmek için çeşitli eğitim programları ve kaynaklar mevcuttur. Ayrıca, veriye dayalı karar verme kültürünün kurumlarda yaygınlaştırılması, bu sürecin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. Eğitim kurumları, bu adımları atarak, veriye dayalı karar verme süreçlerinin potansiyelini tam olarak kullanabilir (Yükünç & Saylık, 2022).

Gelecek Trendleri: Eğitimde Veriye Dayalı Karar Vermenin Geleceği

Eğitimde veriye dayalı karar verme, teknolojik ilerlemeler ve küresel eğitim politikalarındaki dönüşümlerle birlikte hızla gelişmektedir. Yapay

zeka ve makine öğrenimi gibi yenilikçi teknolojiler, eğitim yönetiminde veri analizi süreçlerini dönüştürürken, dijitalleşme eğitim yöneticilerinin rollerini yeniden şekillendirmektedir (Varol & Karataş, 2022). Bu gelişmeler, eğitim sistemlerinin daha etkili, adil ve sürdürülebilir olmasını sağlama potansiyeline sahiptir (Çetin & Aktaş, 2021).

Yapay Zeka ve Makine Öğreniminin Eğitim Yönetimindeki Rolü

Yapay zekâ ve makine öğrenimi, eğitim yönetiminde veri analizi süreçlerini büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Bu teknolojiler, büyük veri setlerini hızlı ve etkili bir şekilde analiz ederek, eğitim yöneticilerine öngörüler sunar (Kutlucan & Seferoğlu, 2024). Örneğin, makine öğrenimi algoritmaları, öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörleri belirleyebilmekte ve erken uyarı sistemleri geliştirilmesine yardımcı olmaktadır (İşler & Kılıç, 2021). Ayrıca, yapay zekâ destekli öğrenme sistemleri, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun öğrenme materyalleri sunarak, kişiselleştirilmiş eğitim imkânı sağlamaktadır (Holmes vd., 2019). Bu teknolojiler, eğitim yönetiminde veriye dayalı karar verme süreçlerinin daha etkili ve verimli hale gelmesini sağlar (Berdibek & Kayaoğlu, 2023).

Veriye Dayalı Karar Vermenin Küresel Eğitim Politikalarına Etkisi

Veriye dayalı karar verme, küresel eğitim politikalarının şekillenmesinde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası eğitim kuruluşları ve hükümetler, eğitim sistemlerinin performansını izlemek ve iyileştirmek için veri analizlerini kullanmaktadır (OECD, 2023). Örneğin, PISA (Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı) gibi uluslararası değerlendirmeler, ülkelerin eğitim politikalarını şekillendirmek için kullanılan veri kaynaklarıdır. Veriye dayalı karar verme, eğitimde eşitliği sağlamak ve kaliteli eğitime erişimi artırmak için küresel düzeyde politikalar geliştirilmesine katkıda bulunur. Bu süreç, eğitim sistemlerinin daha adil ve kapsayıcı olmasını sağlar (Mullis vd., 2023; UNESCO, 2020).

Dijitalleşmede Eğitim Yöneticilerinin Roller

Dijitalleşme, eğitim yöneticilerinin rollerini ve sorumluluklarını önemli ölçüde dönüştürmektedir. Geleneksel yönetim becerilerinin yanı sıra, eğitim yöneticilerinin artık veri analitiği, dijital teknolojiler ve yapay zekâ konularında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir (Williamson, 2017). Dijitalleşme, yöneticilerin karar verme süreçlerini daha hızlı ve etkili hale getirirken, aynı zamanda veriye dayalı stratejiler geliştirme becerilerini de ön plana çıkarmaktadır (Polat, 2024). Ayrıca, eğitim yöneticileri, dijital dönüşüm süreçlerini yönetmek ve kurumlarının bu sürece uyum sağlamasını kolaylaştırmak için liderlik rollerini yeniden tanımlamalıdır (Ertmer & Ottenbreit-Leftwich, 2013). Bu dönüşüm, eğitim yöneticilerinin daha yenilikçi ve esnek bir yaklaşım benimsemelerini gerektirir (Yürükcü, 2024).

Eğitimde veriye dayalı karar verme, yapay zekâ, makine öğrenimi ve dijitalleşme gibi teknolojik gelişmelerle birlikte hızla evrim geçirmektedir (Özkeçeci & Algın, 2022). Bu trendler, eğitim yönetiminde veri analizi süreçlerini dönüştürürken, küresel eğitim politikalarını da şekillendirmektedir. (Polat, 2024). Aynı zamanda, dijitalleşme eğitim yöneticilerinin rollerini yeniden tanımlayarak, onları daha yenilikçi ve veri odaklı bir yaklaşım benimsemeye zorlamaktadır. Eğitim kurumları, bu gelişmeleri benimseyerek, eğitim sistemlerinin daha etkili, adil ve sürdürülebilir olmasını sağlayabilir (Yürükcü, 2024).

Veriye Dayalı Karar Vermede Vaka Çalışmaları ve Örnek Uygulamalar

Veriye dayalı karar verme, eğitim yönetiminde birçok başarılı uygulama ve projeye ilham kaynağı olmuştur. Yerel ve uluslararası düzeyde, eğitim kurumları veri analitiği ve dijitalleşme süreçlerini kullanarak öğrenci başarısını artırmak, öğretmen performansını iyileştirmek ve kaynak yönetimini optimize etmek için çeşitli stratejiler geliştirmiştir (Yavuz, 2024). Bu bölümde, başarılı örnekler ve deneyimler üzerinden veriye dayalı karar vermenin eğitimdeki etkileri incelenecektir.

Başarılı Veriye Dayalı Karar Verme Örnekleri (Yerel ve Uluslararası)

Türkiye'nin eğitim sisteminde köklü bir dönüşüm hedefleyen 2023 Eğitim Vizyonu'nda, eğitim yönetiminde veriye dayalı karar alma mekanizmalarının güçlendirilmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda, Öğrenme Analitiği Platformu ve Veri Denetim Birimi'nin kurulması planlanarak, bakanlık düzeyinde veriye dayalı politika ve stratejilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, okul bazında da veriye dayalı yönetim sistemlerinin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli alt yapı ve düzenlemelerin hayata geçirileceği belirtilmiştir (MEB, 2018). Eğitim Vizyonu'nda veriye dayalı karar verme sürecine vurgu yapılması, hem bakanlık hem de okul düzeyinde alınan kararların daha etkili, şeffaf ve ihtiyaçlara uygun hale getirilmesini hedeflediğini göstermektedir. Bu yaklaşımla, okulların sürekli gelişen ve öğrenen organizasyonlara dönüşmesi beklenmektedir (Kapan, 2024). Bunun Doğan & Arslantekin (2016) büyük veri ve okul ilişkisini ele almış, Dilekçi, Sezgin-Nartgün & Nartgün (2020) ile Tabak, Şahin & Yavuz-Tabak (2020) ise okul yöneticilerinin veriye dayalı yönetimini incelemiştir. Öz & Arastaman (2021) ile Duman (2021) de okulda veriye dayalı yönetim üzerine çalışmalar yapmıştır. Doğan (2021), okul yöneticilerinin veri kullanım biçimlerini araştırmıştır. Bu çalışmalarda, öğretmen algılarına göre yöneticilerin karar alma yaklaşımları ve okulun geleceği için planlama gibi konular öne çıkmıştır.

Uluslararası düzeyde veriye dayalı karar verme farklı boyutlarla ele alınmıştır. Barry (2006) ve Dean (2007), kırsal okullarda veriye dayalı karar verme ve veri kullanımını incelemiştir. Miller (2007), Reyes (2015), Hubers,

Poortman & Handelzalts (2016) ile Gelderblom vd. (2016) ise ilköğretim okullarında veriye dayalı karar vermeyi araştırmıştır. Agasisti & Bowers (2017), yükseköğretimde veriye dayalı karar vermeyi incelerken, Marshall (2016) liderlikte veri kullanımına odaklanmıştır. Ayrıca, Fischer vd. (2020) & Poulouvasilis (2016) büyük veri ve okul ilişkisini incelemiştir. Uygulama sürecinde, kullanılmayan veri koleksiyonları, teknik bilgi eksikliği ve zaman yetersizliği gibi sorunlar tespit edilmiştir (Anderegg, 2007; Miller, 2007).

Dijitalleşme Sürecinde Eğitim Kurumlarının Deneyimleri

Dijitalleşme, eğitim kurumlarının veriye dayalı karar verme süreçlerini dönüştürmektedir. Örneğin, İngiltere’de bir üniversite, öğrenci başarısını artırmak için dijital öğrenme platformlarını ve veri analitiği araçlarını kullanmıştır. Bu platformlar, öğrencilerin öğrenme süreçlerini izlemek ve kişiselleştirilmiş geri bildirimler sunmak için kullanılmıştır (Siemens & Long, 2011). Benzer şekilde, Avustralya’da bir okul, bulut tabanlı çözümler kullanarak öğretmenlerin ders planlarını ve öğrenci performans verilerini paylaşmalarını sağlamıştır. Bu uygulama, öğretmenler arasında iş birliğini artırarak, eğitim kalitesini yükseltmektedir (Williamson, 2017).

Öğrenci Başarısını Artıran Veri Odaklı Projeler

Veriye dayalı karar verme, öğrenci başarısını artırmak için birçok projede kullanılmıştır. Örneğin, Finlandiya’da bir okul, öğrencilerin matematik ve fen bilimlerindeki performanslarını analiz ederek, bu alanlarda özel eğitim programları geliştirmiştir. Bu programlar, öğrencilerin akademik başarısını önemli ölçüde artırmıştır (OECD, 2019). Ayrıca, Güney Afrika’da bir eğitim kurumu, öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmek için veri analitiği kullanmıştır. Bu proje, öğrencilerin okuma seviyelerini izlemek ve onlara uygun öğrenme materyalleri sunmak için kullanılmıştır. Bu tür projeler, veriye dayalı karar vermenin öğrenci başarısı üzerindeki olumlu etkilerini göstermektedir (UNESCO, 2020).

Veriye dayalı karar verme, eğitim yönetiminde birçok başarılı uygulama ve projeye ilham kaynağı olmuştur. Yerel ve uluslararası düzeyde, eğitim kurumları veri analitiği ve dijitalleşme süreçlerini kullanarak öğrenci başarısını artırmak, öğretmen performansını iyileştirmek ve kaynak yönetimini optimize etmek için çeşitli stratejiler geliştirmiştir (Wang, 2021). Bu örnekler, veriye dayalı karar vermenin eğitimdeki potansiyelini ve etkisini açıkça göstermektedir. Eğitim kurumları, bu tür uygulamaları benimseyerek, eğitim sistemlerinin daha etkili ve adil olmasını sağlamaktadır (Slavin, 2017).

Sonuç

Bu çalışma, eğitim yönetiminde veriye dayalı karar verme süreçlerinin giderek daha kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bulgular, literatürdeki önceki araştırmalarla uyumlu olarak, veriye dayalı kararların hem öğretmen performansını artırma hem de öğrenci başarısını destekleme açısından önemli olduğunu göstermektedir (Mandinach & Honey, 2008; Mandinach & Gummer, 2016). Bununla birlikte, bu süreçlerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için eğitim yöneticilerinin veri okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Elde edilen bulgular, veriye dayalı karar verme süreçlerinin okul gelişimi, performans yönetimi ve eğitim politikalarının şekillendirilmesinde önemli etkiler sunduğunu göstermektedir. Araştırmalar, bu yaklaşımların eğitim politikalarının daha şeffaf, adil ve objektif olmasına katkı sağladığını (Bryk vd., 2015) ve okul yöneticilerinin stratejik planlama ile öğretim kalitesini artırmada önemli bir araç olarak kullandığını ortaya koymaktadır (Tosunoğlu vd., 2021). Ayrıca, performans yönetiminde veriye dayalı sistemlerin öğretmenlerin gelişimlerini izleme ve destekleme konusunda etkili olduğu belirtilmektedir (Darling-Hammond, 2013). Bununla birlikte, uygulamada çeşitli engeller bulunmaktadır. En belirgin engellerden biri, veri güvenliği ve gizliliği konusundaki endişelerdir (Zeide, 2017). Öğrenci ve öğretmenlere ait kişisel verilerin korunması, eğitim kurumlarının temel sorumluluklarından biri olup, güçlü güvenlik protokollerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Diğer yandan, kapasite yetersizlikleri özellikle küçük ölçekli okullarda veri toplama ve analiz süreçlerini zorlaştırmaktadır (Mandinach, 2012). Ayrıca, eğitim yöneticilerinin geleneksel karar alma yöntemlerine alışkın olmaları nedeniyle ortaya çıkan yönetsel direniş, veriye dayalı sistemlerin benimsenmesini sınırlayan bir diğer faktördür (Miller & Gildea, 2017).

Dijitalleşme süreci, eğitim yönetiminin geleceğini şekillendiren en önemli dinamiklerden biridir. Teknolojik altyapıların güçlendirilmesi, yapay zekâ ve makine öğrenmesi gibi yenilikçi teknolojilerin eğitim yönetimine entegrasyonu, veri analizi süreçlerini daha etkili hale getirebilir (Baker & Inventado, 2014). Bunun yanı sıra, eğitim yöneticilerini ve öğretmenleri yetiştiren kurumlarda veriye dayalı karar verme becerilerine yönelik eğitimlerin artırılması, okul kültüründe veri kullanımının yaygınlaşmasını sağlayacaktır (Yavuz, 2024; Eskiciöz vd., 2023).

Eğitim yönetiminde veriye dayalı karar verme süreçlerinin daha etkili bir şekilde uygulanabilmesi için birtakım stratejik adımların atılması gerekmektedir. Öncelikle, eğitim yöneticilerinin veri okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmek amacıyla sürekli mesleki gelişim

programları düzenlenmeli, bu sayede yöneticilerin veri analitiği ve dijital teknolojileri kullanma kapasiteleri artırılmalıdır. Bunun yanında, veri güvenliği ve gizliliği öncelikli bir konu olarak ele alınmalı; öğrenci ve öğretmenlere ait kişisel verilerin korunmasına yönelik güçlü güvenlik protokolleri oluşturulmalı ve etik standartlara sıkı sıkıya bağlı kalınmalıdır. Ayrıca, özellikle küçük ölçekli eğitim kurumlarında karşılaşılan altyapı ve kapasite yetersizlikleri giderilmeli, veri toplama ve analiz süreçlerini destekleyecek teknik donanım ve kaynaklar sağlanmalıdır. Eğitim yöneticilerinin geleneksel karar alma yöntemlerine bağlılıklarından kaynaklanan yönetsel direnişi aşmak için ise farkındalık artırıcı çalışmalar yapılmalı, liderlik ve değişim yönetimi stratejileri uygulanmalıdır. Bununla birlikte, eğitim yöneticileri dijitalleşme sürecinde liderlik rollerini yeniden tanımlamalı, esnek, yenilikçi ve teknolojiye uyumlu bir yaklaşım benimsemelidir.

Veriye dayalı karar verme kültürünün kurum genelinde yaygınlaşması için paydaş katılımı kritik önemdedir. Öğretmenler, öğrenciler ve veliler sürece aktif biçimde dahil edilmeli ve bu katılımın sürekliliği sağlanmalıdır. Bununla birlikte eğitimde veri kullanımına ilişkin ulusal politikalar, OECD (2023) ve UNESCO (2020) gibi uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilerek, sistemin daha adil, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşması desteklenmelidir.

Kaynakça

- Agasisti, T., & Bowers, A. J. (2017). Data analytics and decision-making in education: Towards the educational data scientist as a key actor in schools and higher education institutions. In *Handbook of contemporary education economics* (pp. 184-210). Edward Elgar Publishing.
- Almarashdeh, I. (2016). Sharing instructor's experience in learning management system: A case study. *International Journal of Information and Education Technology*, 6(3), 216-220.
- Anderegg, D. (2007). *Nerds: Who they are and why we need more of them*. Penguin.
- Armbrust, M., Fox, A., Griffith, R., Joseph, A. D., Katz, R., Konwinski, A., ... & Zaharia, M. (2010). A view of cloud computing. *Communications of the ACM*, 53(4), 50-58.
- Baker, R. S., & Inventado, P. S. (2014). Educational data mining and learning analytics. In J. A. Larusson & B. White (Eds.), *Learning analytics: From research to practice* (pp. 61-75). Springer.
- Baker, R., & Siemens, G. (2014). Educational data mining and learning analytics. In *Handbook of learning analytics*. Society for Learning Analytics Research.
- Barry, M. J. (2006). A school's use of data for teaching and learning: A case study of data's impact on instruction in an urban school (Unpublished doctoral dissertation). University of Southern California.
- Bass, B. M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. *Organizational Dynamics*, 18(3), 19-31. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(90\)90061-S](https://doi.org/10.1016/0090-2616(90)90061-S)
- Bellibaş, M. Ş., & Gedik, Ş. (2016). Öğretmen performansının değerlendirilmesine yönelik kapsamlı bir girişim: Michigan Eyaleti (ABD) örneği. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1-20.
- Berdibek, U., & Kayaoğlu, M. (2023). Yönetim bilişim sistemlerinde yapay zekânın rolü. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(102), 3492-3500.
- Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 5(1), 7-74.
- Bowers, A. J. (2010). Grades and graduation: A longitudinal risk perspective to identify student dropouts. *Journal of Educational Research*, 103(3), 191-207.
- Brookhart, S. M. (2011). Educational assessment knowledge and skills for teachers. *Educational Measurement: Issues and Practice*, 30(1), 3-12.
- Bryk, A. S., Gomez, L. M., Grunow, A., & LeMahieu, P. G. (2015). *Learning to improve: How America's schools can get better at getting better*. Harvard Education Press.
- Bryson, J. M. (2018). *Strategic planning for public and nonprofit organizations: A guide to strengthening and sustaining organizational achievement*. John Wiley & Sons.
- Bursalıoğlu, Z. (2008). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış*. Pegem Akademi Yayınları. Ankara.
- Cemaloğlu, N., & Duykuluoğlu, A. (2002). *Eğitimde veriye dayalı yönetim*. Pegem Akademi. Ankara.
- Chen, R., Fung, B. C., Desai, B. C., & Sossou, N. M. (2012, August). Differentially private transit data publication: A case study on the Montreal transportation system. In *Proceedings of the 18th ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining* (pp. 213-221). ACM.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). Routledge.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). SAGE Publications.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2017). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Çetin, M., & Aktaş, A. (2021). Yapay zeka ve eğitimde gelecek senaryoları. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 4225-4268.
- Çetin, R. B., & Aydın, N. (2023). İnsan kaynakları yönetiminde dijitalleşme ve Milli Eğitim Bakanlığı Bilişim Sistemleri (MEBBİS) örneği. *International Journal of Educational and Social Sciences*, 2(1), 1-15.
- Dagli, G., Yılmaz, K., & Arslan, S. (2023). Eğitim sektöründe dijital dönüşüm: Okul yöneticilerinin perspektifleri. *Dijital Eğitim ve Yönetim*, 8(1), 112-130.
- Darling-Hammond, L. (2013). *Getting teacher evaluation right: What really matters for effectiveness and improvement*. Teachers College Press.

- Datnow, A., Park, V., & Wohlstetter, P. (2007). *Achieving with data*. University of Southern California, Center on Educational Governance.
- Davenport, T. H., & Harris, J. G. (2007). *Competing on analytics: The new science of winning*. Harvard Business Review Press.
- Dean, J. S. (2007). *A study of decision-making practices by urban Arizona public school principals: Data-driven decision-making praxis* (Doctoral dissertation). Capella University.
- Demir, K. (2009). İlköğretim okullarında verilere dayalı karar verme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(59), 367-398.
- Dilekçi, Ü., Nartgün, Ş. S., & Nartgün, Z. (2020). Okullarda veriye dayalı yönetim. *Tam Metin*, 232, 1-20.
- Dodman, S. L., Swalwell, K., DeMulder, E. K., & Stribling, S. M. (2021). Critical data-driven decision making: A conceptual model of data use for equity. *Teaching and Teacher Education*, 99, 103272. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103272>
- Doğan, E. (2023). Okul yönetiminde veriye dayalı karar verme süreci. *Kastamonu Education Journal*, 31(3), 331-346.
- Doğan, K., & Arslantekin, S. (2016). Büyük veri: Önemi, yapısı ve günümüzdeki durum. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56(1), 15-36.
- Doğu, K., & Yıldırım, A. (2024). Dijital yerliler ve dijital göçmenlerde eğitim. *Dijitalleşmeyi Tartışmak*, 64, 1-15.
- Duman, E. (2021). Okul yönetiminde veriye dayalı karar verme sürecinin yönetici görüşlerine göre değerlendirilmesi (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2013). Removing obstacles to the pedagogical changes required by Jonassen's vision of authentic technology-enabled learning. *Computers & Education*, 64, 175-182.
- Eskiciöz, S. (2023). Okul yöneticilerinin veri okuryazarlığı düzeyleri ve veriye dayalı karar verme deneyimleri: Karma yöntem araştırması (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Fatihah, S., Rahman, A., & Hidayat, T. (2024). Entegre bilgi yönetim sistemlerinin eğitim kurumlarındaki etkileri. *Uluslararası Eğitim Teknolojileri Konferansı Bildiriler Kitabı*, 234-245.
- Few, S. (2012). *Show me the numbers: Designing tables and graphs to enlighten*. Analytics Press.
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). SAGE Publications.
- Fischer, C., Pardos, Z. A., Baker, R. S., Williams, J. J., Smyth, P., Yu, R., ... & Warschauer, M. (2020). Mining big data in education: Affordances and challenges. *Review of Research in Education*, 44(1), 130-160.
- Garrison, D. R., & Kanuka, H. (2004). Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. *The Internet and Higher Education*, 7(2), 95-105.
- Gartner. (2017). *Accelerating data-driven decision-making*. Gartner, Inc.
- GDPR. (2018). *General Data Protection Regulation*. European Union.
- Gelderblom, G., Schildkamp, K., Pieters, J., & Ehren, M. (2016). Data-based decision making for instructional improvement in primary education. *International Journal of Educational Research*, 80, 1-14.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Aldine Publishing.
- Goldring, E., & Berends, M. (2008). *Leading with data: Pathways to improve your school*. Corwin Press.
- Gökna, A. N., Ayaydın, Ö., & Karaaytu, E. (2024). Dijital dönüşümde eğitim yönetimi: Teknolojinin rolü. *International QMX Journal*, 3(1), 268-276.
- Higgins, J. P. T., & Green, S. (2011). *Cochrane Handbook for Systematic Reviews of Interventions*. Wiley-Blackwell.
- Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. Center for Curriculum Redesign.
- Hubers, M. D., Poortman, C. L., Schildkamp, K., Pieters, J. M., & Handelzalts, A. (2016). Opening the black box: Knowledge creation in data teams. *Journal of Professional Capital and Community*, 1(1), 41-68.

- Ikemoto, G. S., & Marsh, J. A. (2007). Cutting through the “data-driven” mantra: Different conceptions of data-driven decision making. *Teachers College Record*, 109(13), 105-131.
- İşler, B., & Kılıç, M. (2021). Eğitimde yapay zekâ kullanımı ve gelişimi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(1), 1-11.
- Juran, J. M., & Godfrey, A. B. (1999). *Juran's quality handbook*. McGraw-Hill.
- Kapan. (2024). Okulda veriye dayalı karar verme süreci ile okul etkililiği arasındaki ilişkisinin incelenmesi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Aydın Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Enstitüsü.
- Kayış, E., & Cemaloğlu, N. (2025). Eğitimde veri kültürü. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 11(23), 65-81.
- Kirk, A. (2016). *Data visualisation: A handbook for data driven design*. Sage.
- Kocaoğlu, M., & Şahnagil, S. (2022). Veriye dayalı kamu politikası ve yerel düzeydeki yansımaları: Kuram, kavram & ülke örnekleri. NEÜ Yayınları.
- Kuchapski, R. (2001). *Reconceptualizing accountability for education* (Doctoral dissertation). University of Saskatchewan.
- Kumar, R., Singh, P., & Gupta, A. (2024). Dijitalleştirilmiş kolej yönetim sistemleri: Verimlilik ve etkinlik üzerine bir çalışma. *Dijital Yönetim ve Eğitim*, 9(2), 67-82.
- Kutlucan, E., & Seferoğlu, S. S. (2024). Eğitimde yapay zekâ kullanımı: ChatGPT'nin KEFE ve PEST analizi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(2), 1059-1083.
- Küçükali, M., & Coşkun, E. (2021). Eğitim ve teknoloji ilişkisi: İnsan ve makine arasındaki köprü. *Eğitim Bilimleri ve Teknolojileri*, 7(4), 23-37.
- Lafee, S. (2002). Data-driven districts. *School Administrator*, 59(11), 6-15.
- LaValle, S., Lesser, E., Shockley, R., Hopkins, M. S., & Kruschwitz, N. (2011). Big data, analytics and the path from insights to value. *MIT Sloan Management Review*, 52(2), 21-32.
- Mandinach, E. B. (2012). A perfect time for data use: Using data-driven decision making to inform practice. *Educational Psychologist*, 47(2), 71-85.
- Mandinach, E. B., & Gummer, E. S. (2013). A systemic view of implementing data literacy in educator preparation. *Educational researcher*, 42(1), 30-37.
- Mandinach, E. B., & Gummer, E. S. (2016). *Data literacy for educators: Making it count in teacher preparation and practice*. Teachers College Press.
- Mandinach, E. B., & Honey, M. (Eds.). (2008). *Data-driven school improvement: Linking data and learning*. Teachers College Press.
- Marshall, K. (2016). *Rethinking teacher supervision and evaluation: How to work smart, build collaboration, and close the achievement gap*. John Wiley & Sons.
- Marston, S., Li, Z., Bandyopadhyay, S., Zhang, J., & Ghalsasi, A. (2011). Cloud computing—The business perspective. *Decision Support Systems*, 51(1), 176-189.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). 2023 Vizyon Belgesi. https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2023_E%C4%9Fitim%20Vizyonu.pdf
- MEB. (2020). *Eğitimde veriye dayalı yönetim uygulamaları*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mullis, I. V. S., Martin, M. O., & von Davier, M. (2021). *TIMSS 2023 Değerlendirme Çerçevesi*. Uluslararası Eğitim Başarısını Değerlendirme Derneği.
- Mustoip, S., Tabroni, I., Sulaiman, S., & Marliani, L. (2024). Promoting equity and excellence in elementary education: A global approach to school management and leadership. *IJOBBA: International Journal of Bunga Bangsa Cirebon*, 2(2), 210-217.
- OECD. (2019). *Education at a glance 2019: OECD indicators*. OECD Publishing.
- OECD. (2023). *PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education*. OECD Publishing.
- Odden, A. R., & Picus, L. O. (2014). *School finance: A policy perspective*. McGraw-Hill Education.
- Olanıy, O. O., Okunleye, O. J., & Olabanji, S. O. (2023). Advancing data-driven decision-making in smart cities through big data analytics: A comprehensive review of existing literature. *Current Journal of Applied Science and Technology*, 42(25), 10-18.
- Ordu, A., & Nayır, F. (2021). Dijital liderlik nedir? Bir tanım önerisi. *E-International Journal of Educational Research*, 12(3), 1-15.

- Oxford İngilizce Sözlük. (n.d.). Decide. Retrieved March 3, 2025, from <http://oxforddictionaries.com/search?searchType=dictionary&isWritersAndEditors=true&searchUri=All&q=decide&content-Version=WORLD>
- Öz, Ö., & Arastaman, G. (2022). School principals' opinions on data-based school management: A case study. **Participatory Educational Research*, 9(3), 132-147.
- Özkeçeci, Z., & Alkın, R. C. (2022). COVID-19 sürecinde üniversite idari personellerinin internet kullanım pratikleri: Necmettin Erbakan Üniversitesi örneğinde nitel bir araştırma. *EKEV Akademik Dergisi*, 91, 319-339.
- Pane, J. F., Griffin, B. A., McCaffrey, D. F., & Karam, R. (2014). Effectiveness of cognitive tutor algebra I at scale. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 36(2), 127-144.
- Pınar, Z., Katılmış, M. N., Ölçekçi, A., & Taşöz, M. G. (2023). Eğitimde veri kullanımı ve karar alma süreçlerine yönelik öğretmen görüşleri. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 3(10), 1740-1758.
- Polat, M. (2024). Dijitalleşme ve eğitimde yapay zekâ: Eğitim yönetimine yansımaları. *Education Science and Sports*, 6(2), 1-12.
- Popa, D., Munteanu, C., & Ionescu, A. (2024). Bulut tabanlı veri yönetimi ve sanal gerçekliğin eğitimdeki rolü. *Dijital Eğitim ve Öğrenme*, 11(1), 89-104.
- Poulovassilis, A. (2016). Big data and education. *Birkbeck Knowledge Lab*, 1-23.
- Provost, F., & Fawcett, T. (2013). Data science for business: What you need to know about data mining and data-analytic thinking. O'Reilly Media.
- Reyes, J. A. (2015). The skinny on big data in education: Learning analytics simplified. *TechTrends*, 59, 75-80. <https://doi.org/10.1007/s11528-015-0842-1>
- Sarıoğuz, O., & Miser, E. (2024). Data-driven decision-making: Revolutionizing management in the information era. *Journal of Artificial Intelligence General Science (JAIGS)*, 4(1), 179-194.
- Schildkamp, K., Poortman, C. L., & Handelzalts, A. (2017). Data teams for school improvement. *School Effectiveness and School Improvement*, 28(2), 228-254.
- Selwyn, N. (2016). Is technology good for education? Polity Press.
- Siemens, G., & Long, P. (2011). Penetrating the fog: Analytics in learning and education. *Educause Review*, 46(5), 30-40.
- Simon, H. A. (1957). *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations* (2nd ed.). New York: Macmillan.
- Slavin, R. E. (2017). Educational psychology: Theory and practice (12th ed.). Pearson.
- Tabak, H., Şahin, F., & Tabak, B. Y. (2020). Okul yöneticilerinin karar alma yaklaşımları: Veriye dayalı karar almaya geçiş. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(3), 713-725.
- Talan, T. (2022). Eğitimde dijitalleşme ve yeni yaklaşımlar. Efe Akademik Yayınları.
- Taşdan, M., Karabulut, N., & İpek, Z. H. (2023). Yöneticilerin bakış açısından ilköğretim okullarında veriye dayalı karar verme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 139-160.
- Taymaz, H. (2007). Okul yönetimi. Pegem Akademi.
- Teng, Y., Zhang, J., & Sun, T. (2023). Data-driven decision-making model based on artificial intelligence in higher education system of colleges and universities. *Expert Systems*, 40(4), e12820.
- Toptaş, B. (2023). Okul yönetiminde veriye dayalı karar verme ve mesleki işbirliğinin akademik başarı ile ilişkisi (Doctoral dissertation). Ankara Üniversitesi.
- Tosunoğlu, E., Yılmaz, R., Özeren, E., & Sağlam, Z. (2021). Eğitimde makine öğrenmesi: Araştırmalardaki güncel eğilimler üzerine inceleme. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 178-199.
- UNESCO. (2020). Global education monitoring report 2020: Inclusion and education. UNESCO Publishing.
- Ünsal, H. (2024). Yapay zekâ ve yapay zekânın eğitimin geleceğine ilişkin olası doğurguları. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS)*, 10(5), 674-682.
- Varol, N., & Karataş, İ. H. (2022). Sürdürülebilir gelişme için okulda veriye dayalı yönetim (Vol. 1). NEÜ Yayınları.
- Wang, R. Y., & Strong, D. M. (1996). Beyond accuracy: What data quality means to data consumers. *Journal of Management Information Systems*, 12(4), 5-33.
- Wang, Y. (2021). When artificial intelligence meets educational leaders' data-informed decision-making: A cautionary tale. *Studies in Educational Evaluation*, 69, 100872.

- Wayman, J. C., & Stringfield, S. (2006). Technology-supported involvement of entire faculties in examination of student data for instructional improvement. *American Journal of Education*, 112(4), 549-571.
- Webster, J., & Watson, R. T. (2002). Analyzing the past to prepare for the future: Writing a literature review. *MIS Quarterly*, 26(2), xiii-xxiii.
- West, D. M. (2019). *The future of work: Robots, AI, and automation*. Brookings Institution Press.
- Williamson, B. (2017). *Big data in education: The digital future of learning, policy and practice*. SAGE Publications.
- Yavuz, Ö. (2024). Eğitsel veri okur yazarlığı eğitim programının öğretmenlerin karar verme stilleri ve veriye dayalı karar verme becerileri üzerindeki etkisi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Yavuz, S., & Özkeçeci, H. (2024). Dijitalleşmenin ekonomik ve sosyo-kùltürel etkileri: Toplumsal dönüşüm süreçleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 145-160.
- Yürükcü, D. (2024). Eğitimde dijitalleşme: Liderlik becerilerinin evrimi ve dijital liderlik. *International QMX Journal*, 3(2), 687-701.
- Yükünç, M., & Saylık, A. (2022). Yönetici ve öğretmenlerin okul yönetiminde veriye dayalı karar verme sürecine ilişkin görüşlerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(2), 243-263.
- Zeide, E. (2017). The promise and peril of education data. *Utah Law Review*, 2017(3), 579-612.
- Zunimova, A., Kim, J., & Lee, H. (2024). Dijital yönetim araçlarının uzaktan eğitimdeki etkileri: Öğrenci katılımı ve performansı üzerine bir araştırma. *Uluslararası Eğitim Teknolojileri Dergisi*, 10(2), 55-70.

DİJİTAL MÜZELER VE EĞİTİM

Şebnem Noyat¹

Giriş

Eğitimde yenilikçi bir öğrenme ortamı olarak dijital müzeler, öğrenme süreçlerini desteklemek ve bireylerin sanatsal, tarihî ve kültürel içeriklere erişimini kolaylaştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Yüksek çözünürlüklü görseller, üç boyutlu modellemeler, sanal turlar, etkileşimli simülasyonlar gibi teknolojilerle desteklenen bu platformlar, öğrencilerin mekân ve zaman sınırlamaları olmadan aktif katılım göstermesine olanak tanımaktadır (Cecilia, 2021). Özellikle sanat ve tarih eğitiminde önemli bir rol oynayan dijital müzeler, eleştirel düşünme becerilerini geliştirmenin yanı sıra öğrenmeyi daha ilgi çekici ve kalıcı hale getirmekte, böylece geleneksel eğitim yöntemlerini tamamlayıcı ve destekleyici bir araç olarak öne çıkmaktadır (Büte, 2023).

Tarihî eserler, sanat objeleri, kültürel miras, geleneksel müzelerde fiziksel olarak korunmakta, ziyaretçilere bu eserleri gözlemlene ve deneyimleme imkânı sunulmaktadır. Ancak, dijital dönüşüm ve teknolojik ilerlemeler sayesinde müzelerin yapısında önemli değişiklikler gerçekleşmiş ve dijital müzecilik kavramı ortaya çıkmıştır. Dijital müzeler aracılığıyla sanat eserleri, tarihî objeler ve diğer kültürel içerikler sanal ortamda sergilenmekte ve geniş kitleler tarafından erişilebilir hâle gelmektedir (Li, Liew & Su, 2012). Dijital müzeler, geleneksel müzelerin sunduğu eğitsel işlevleri sanal ortamda sürdüren ve geniş bir kitleye erişim sağlayan yenilikçi öğrenme alanları olarak değerlendirilmektedir. Müze eğitimi, bireylerin kültürel mirası anlamalarına katkı sunmakta ve öğrenme süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Hooper-Greenhill, 1998). Fiziksel müzelerde olduğu gibi, dijital müzeler de bireylerin sanatsal ve tarihî eserlerle etkileşime girmesini sağlayarak entelektüel gelişimlerini desteklemektedir (Hein, 1998). Müze eğitiminin eleştirel düşünme, bilişsel ve sanatsal algı gelişimine katkı sunmakta, dijital müzeler ise bu süreci daha erişilebilir hale getirmektedir (Eshach, 2007). Geleneksel eğitim materyalleriyle sınırlı kalmadan, öğrenme sürecini etkileşimli hâle getiren dijital müzeler, bireylerin bilgiyi keşfetmesine, deneyimlemesine ve öğrenme süreçlerine aktif olarak katılım sağlamasına imkân sunmaktadır. Bu bağlamda, dijital müzeler, fiziksel mekânlarla sınırlı kalmayıp sanal ortamda devam eden, sanatsal ve kültürel bilinci destekleyen dinamik bir öğrenme sürecini mümkün kılmaktadır (Anderson, 1999).

¹ Dr., Dicle Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, sebnemnoyat@subu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9769-777X

Çalışmanın temel amacı, dijital müze uygulamalarının eğitim ortamlarında yapılandırılmış ve planlı bir şekilde nasıl kullanılabileceğini kuramsal bir bakış açısıyla incelemektir. Özellikle dijital müzelerin, öğretmen ve öğrenci gelişimine yönelik katkıları; öğretim planlaması, yöntem-teknik seçimi, gelişim alanlarına etkisi ve kazanımlar açısından değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, yapılandırmacı öğrenme kuramı, çoklu zekâ kuramı ve etkileşimli öğrenme modeli çerçevesinde dijital müze eğitiminin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim üzerindeki olası etkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Dijital müzeler, mekân ve zaman sınırlarını ortadan kaldırarak öğrenciler için daha erişilebilir, etkileşimli ve bireyselleştirilmiş bir öğrenme ortamı sunmaktadır. Bu yönüyle, öğretmenlerin eğitim planlarını zenginleştirmelerine ve öğrencilere disiplinler arası bütüncül kazanımlar sağlamalarına olanak tanımaktadır (Driscoll & Nagel, 2005; Onur, 2012; Hurley, 2006). Müze eğitimi sürecinin planlanması; öğretmenin içeriği etkili şekilde sunmasını, süreci değerlendirmesini ve öğrencilerin gelişimsel gereksinimlerine uygun bir öğrenme ortamı oluşturmalarını kolaylaştırmaktadır. Ancak alanyazında, dijital müze eğitiminin pedagojik planlamayla, öğretmen rehberliğinde yapılandırılması ve çocukların gelişimsel boyutlarına etkisinin kuramsal olarak yeterince analiz edilmediği görülmektedir (Foreman-Peck & Travers, 2013; Su, 2022). Özellikle dijital müze uygulamalarının eğitim sürecine nasıl dahil edileceği, hangi yaş ve gelişim grubuna nasıl uyarlanacağı, hangi öğretim yöntem ve teknikleriyle bütünleştirileceği gibi sorulara literatürde bütüncül bir yanıt verilememektedir. Bu çalışmada, dijital müze uygulamalarının pedagojik değerini eğitim planlaması çerçevesinde değerlendirmek hedeflenmiştir. Böylece, öğretmenlerin dijital müze uygulamalarını etkili ve bilinçli şekilde kullanmalarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışmada dijital müze uygulamalarının eğitim ortamlarındaki rolünü kuramsal çerçevede incelemek, pedagojik işlevlerini ortaya koymak ve bu doğrultuda yapılandırılmış bir kuramsal model önerisi sunmak amaçlanmıştır. Kullanılan yöntem, betimsel analiz (descriptive analysis) tekniğidir. Betimsel analiz, araştırma konusu ile ilgili mevcut bilgilerin sistematik biçimde sunulması, literatürdeki ana kavramlar çerçevesinde düzenlenmesi ve kuramsal temellerle ilişkilendirilerek açıklanmasına olanak tanıyan bir nitel veri analiz yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu yaklaşım, araştırmacının yorumlarını en aza indirerek, analiz edilen kaynakların doğrudan alıntılarla veya özlü ifadelerle yapılandırılmasını sağlar. Bu bağlamda, çalışmada dijital müzelerin eğitim süreçlerindeki yeri, pedagojik işlevleri, uygulama biçimleri ve bu uygulamaların öğrencilerin bilişsel, duyuşsal, psikomotor gelişimleri üzerindeki olası katkıları, alanyazındaki temel kavramlar doğrultusunda tanımlanmış ve sınıflandırılmıştır. Özellikle yapılandırmacı öğrenme kuramı

(Vygotsky, 1978), çoklu zekâ kuramı (Gardner, 1983) ve etkileşimli öğrenme modeli (Falk & Dierking, 2000) temel alınarak, dijital müze uygulamalarının bu kuramlarla ilişkisi açıklanmaktadır.

Çalışmanın verileri, konuyla ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde yayımlanmış kitaplar, hakemli dergi makaleleri, tezler, kurum raporları (ör. ICOM, UNESCO), müze eğitim uygulama dökümanları ve dijital müze platformlarından elde edilmiştir. Kaynaklar içeriklerine göre sınıflandırılarak tematik başlıklar altında sunulmuş, her bir başlık altında bulgular mevcut literatürle ilişkilendirilmiştir. Araştırmada iç geçerlik sağlamak amacıyla, yalnızca bilimsel niteliği onaylanmış ve alanında yetkin görülen kaynaklar kullanılmıştır. Kaynaklar dikkatli biçimde seçilmiş; literatürün güncelliğine ve güvenilirliğine özen gösterilmiştir. Betimsel analiz yaklaşımına uygun biçimde, yorumdan çok alıntı ve mevcut bilgiye dayalı açıklamalara yer verilmiş; bu durum güvenilirliği artırmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2018). Ayrıca, farklı kaynaklardan elde edilen verilerin örtüşüp örtüşmediği karşılaştırmalı olarak incelenmiş, tutarlılık sağlanmıştır.

Çalışmanın kuramsal modeli, üç temel öğrenme kuramı üzerine inşa edilmiştir: Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı: Öğrencinin deneyim yoluyla öğrenmesini vurgular (Piaget, 1973; Vygotsky, 1978). Çoklu Zekâ Kuramı: Farklı öğrenme stillerine ve bireysel farklara göre içerik sunumunu destekler (Gardner, 1983). Etkileşimli Öğrenme Modeli: Öğrenmenin birey, içerik ve bağlam etkileşimiyle gerçekleştiğini savunur (Falk & Dierking, 2000). Bu model doğrultusunda dijital müze uygulamalarının öğrenci merkezli, çok duyulu, etkileşimli ve deneyime dayalı öğrenme ortamları oluşturduğu kuramsal olarak açıklanmıştır. Dijital müze eğitiminin etkinliğini açıklayabilmek için, çağdaş eğitim yaklaşımlarından olan yapılandırmacı öğrenme kuramı, çoklu zekâ kuramı ve etkileşimli öğrenme modeli temel alınmaktadır. Bu kuramsal yaklaşımlar, öğrencilerin dijital müze ortamlarında nasıl öğrendiklerini, bu ortamlarda hangi pedagojik süreçlerin işletildiğini ve öğrenmenin nasıl kalıcı hâle geldiğini anlamada yol göstericidir.

Yapılandırmacı Öğrenme Kuramı

Yapılandırmacı öğrenme kuramı, bireylerin bilgiyi pasif bir biçimde almak yerine, önceki bilgileriyle etkileşime girerek aktif biçimde yapılandırdığını savunur (Piaget, 1973; Vygotsky, 1978). Bu yaklaşımda öğrenme, öğrencinin yaşantılarına dayalı olarak, kendi anlam dünyasında bilgi üretmesiyle gerçekleşir. Dijital müze ortamları, yapılandırmacı öğrenmenin temel ilkeleriyle örtüşen bir öğrenme atmosferi sunar. Öğrenciler, sanal sergileri keşfederken, kendi gözlemleriyle bilgi edinir, dijital etkileşimli içeriklerle deneyim yaşar ve anlam oluştururlar. Özellikle artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) teknolojileri, öğrencilerin aktif katılımını destekleyerek öğrenme sürecini

daha anlamlı ve kalıcı hâle getirir. Bu bağlamda dijital müzeler, yapılandırmacı yaklaşımın “yaparak-yaşayarak öğrenme” ilkesine güçlü biçimde hizmet eder (Hein, 2004).

Çoklu Zekâ Kuramı

Howard Gardner tarafından geliştirilen çoklu zekâ kuramı, bireylerin farklı zekâ türlerine sahip olduğunu ve her bireyin farklı yollarla öğrenebileceğini savunur (Gardner, 1983). Söz konusu zekâ türleri; sözel-dilsel, mantıksal-matematiksel, görsel-uzamsal, bedensel-kinestetik, müziksel-ritmik, kişilerarası, içsel ve doğa zekâsı olarak sınıflandırılmıştır.

Dijital müzeler, bu farklı zekâ alanlarına hitap eden çeşitli içerikler sunarak öğrencilerin bireysel öğrenme stillerini destekler. Görsel-uzamsal zekâyâ sahip öğrenciler, sanal sergilerdeki üç boyutlu modellemelerle; işitsel zekâyâ sahip öğrenciler, sesli anlatımlar ve multimedya sunumlarıyla öğrenebilirler. Ayrıca, dijital müzelerde yer alan dijital hikâyeye anlatımı, oyun tabanlı öğrenme ve etkileşimli görevler, bedensel ve kişilerarası zekâyâ sahip öğrenciler için etkili öğrenme fırsatları yaratır. Böylece dijital müzeler, çoklu zekâ kuramına dayalı bireyselleştirilmiş öğrenme ortamları sunar.

Etkileşimli Öğrenme Modeli

Falk ve Dierking (2000) tarafından geliştirilen etkileşimli öğrenme modeli, öğrenmenin yalnızca bireyin zihinsel süreciyle sınırlı olmadığını, birey, sosyal çevre ve fiziksel çevre arasındaki etkileşim sonucu gerçekleştiğini ileri sürer. Bu modele göre öğrenme, bağlamsal bir deneyimdir ve müze gibi zengin ortamlar, bireyin öğrenmesini destekleyen güçlü bağlamlar sunar. Dijital müzeler, bu bağlamı dijital platformlar üzerinden sunarak öğrencilerin içeriklerle, teknolojik araçlarla ve birbirleriyle etkileşim kurmasına olanak tanır. Sanal rehberlik, çevrimiçi grup turları, interaktif yorum panoları gibi uygulamalar, öğrencilerin sosyal etkileşimini ve öğrenmeye aktif katılımını artırır. Böylece öğrenme, bireysel değil, sosyal ve çevresel etkenlerle biçimlenen çok boyutlu bir sürece dönüşür.

Bu üç kuramsal yaklaşım birlikte ele alındığında, dijital müzelerin pedagojik potansiyeli daha iyi anlaşılmaktadır. Yapılandırmacı kuram, dijital müzelerin öğrenciyi merkez alan ve deneyime dayalı öğrenme imkânlarını desteklediğini ortaya koyarken; çoklu zekâ kuramı, dijital içeriklerin bireysel farklılıklara duyarlı biçimde sunulabileceğini vurgular. Etkileşimli öğrenme modeli ise dijital müzelerin sadece bilgi sunan platformlar değil, aynı zamanda öğrenmeyi sosyal, kültürel ve teknolojik bağlamda şekillendiren etkileşimli alanlar olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, dijital müze eğitiminin kuramsal temellere dayandırılması, hem öğretim tasarımı hem de içerik geliştirme süreçlerinde daha etkili, sürdürülebilir ve kapsayıcı öğrenme ortamlarının oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

Dijital Müzeler

Geleneksel müzeler, tarihsel eserleri, sanat objelerini ve kültürel mirası fiziksel olarak barındıran ve ziyaretçilere bu eserleri deneyimleme fırsatı sunan mekanlardır. Ancak dijital dönüşüm ve teknolojik ilerlemeler, müzelerin yapısında önemli değişikliklere yol açmış ve dijital müzecilik kavramını ortaya çıkarmıştır. Dijital müzeler, sanat eserlerini, tarihsel nesneleri ve diğer kültürel içerikleri sanal ortamda sergilemek ve erişilebilir kılmak için kullanılan çevrimiçi platformlardır. Dijital müzeler, ziyaretçilere zaman ve mekân sınırlamaları olmaksızın müzeleri gezme ve sanat eserlerini inceleme fırsatı sunar. Bu platformlar, yüksek çözünürlüklü görüntüler, etkileşimli özellikler, 360 derece sanal turlar ve sanal rehberlik gibi ileri teknolojik araçlarla donatılmıştır. Bu sayede ziyaretçiler, fiziksel olarak bir müzeye gitmeden eserleri detaylı bir şekilde inceleyebilir ve dijital ortamda sanat eserleri ile etkileşime geçebilirler.

Dijital müzelerin sunduğu başlıca avantajlar şunlardır:

1. Erişilebilirlik: Coğrafi uzaklık veya fiziksel engeller olmaksızın sanatseverlere ve araştırmacılara müzeye erişim sağlar.
2. Etkileşim ve Katılım: Ziyaretçilere sanal rehberler, multimedya içerikler ve etkileşimli uygulamalar sunarak daha kapsayıcı bir deneyim sağlar.
3. Eğitimsel Katkı: Özellikle öğrenciler için eğitim materyalleri ve interaktif öğrenme ortamları sunar.
4. Arşiv ve Koruma: Sanat eserlerini dijital olarak kaydederek zamanla zarar görmelerinin önüne geçer ve kültürel mirası koruma altına alır (Büte, 2023).

Geleneksel müzeler ve dijital müzeler birbirini tamamlayan yapılardır. Fiziksel müzeler, orijinal sanat eserlerini deneyimleme fırsatı sunarken, dijital müzeler ise bu deneyimi genişleterek daha geniş bir kitleye ulaşmayı mümkün kılar. Bu bağlamda, müzelerin dijitalleşme süreci, kültürel mirasın korunması ve sanatın erişilebilirliğinin artırılması açısından büyük bir öneme sahiptir.

Dijital Müze ve Eğitim Planı

Dijital müzeler aracılığıyla öğrencilere, yüksek çözünürlüklü görseller, üç boyutlu modellemeler, etkileşimli simülasyonlar ve sanal turlar ile gelişmiş teknolojiler kullanılarak kapsamlı bir öğrenme deneyimi sunulmaktadır. Bu sayede, öğrenciler sadece pasif izleyiciler olmaktan çıkıp, sanal sergilerde gezebilir, eserleri detaylı bir şekilde inceleyebilir ve içeriklerle etkileşim kurarak öğrenme süreçlerine daha aktif katılım sağlayabilirler. Ayrıca, dijital müzelerin sunduğu çoklu dil desteği ve erişilebilirlik özellikleri, farklı yaş gruplarındaki ve farklı ihtiyaçlara sahip bireyler için kapsayıcı bir eğitim ortamı oluşturmaktadır.

Eğitimde dijital müze uygulamalarının kullanımı, öğrencilere eleştirel düşünme becerileri kazandırmanın yanı sıra, sanat ve tarih gibi alanlara olan ilgiyi artırarak öğrenme sürecini daha keyifli ve verimli hale getirmektedir. Böylece, geleneksel eğitim yöntemlerine alternatif olarak, görsel ve işitsel unsurlarla zenginleştirilmiş dijital müze deneyimleri, öğrenmeyi daha derinlemesine ve kalıcı hale getirmektedir. Dijital müzeler, eğitim alanında yenilikçi bir öğrenme ortamı sunarak, öğrencilere tarihî, sanatsal ve kültürel içeriklere daha erişilebilir ve etkileşimli bir şekilde ulaşma imkânı sağlamaktadır. Geleneksel müzecilik anlayışının sınırlarını aşan bu platformlar, zamandan ve mekândan bağımsız olarak öğrenme süreçlerine entegre edilmekte ve eğitimde farklı disiplinleri destekleyen bir araç olarak kullanılmaktadır. Özellikle sanat eğitimi, tarih öğretimi ve kültürel farkındalık kazandırma açısından dijital müzelerin sunduğu imkanlar, eğitimciler ve öğrenciler için önemli avantajlar barındırmaktadır. Bu bağlamda, dijital müzelerin eğitimde etkin kullanımını sağlayacak kapsamlı bir eğitim planının oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Eğitim planı, dijital müzelerin pedagojik çerçevede nasıl kullanılacağını belirleyerek öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerinin gelişimini desteklemektedir.

Dijital müzeler, kültürel mirasın korunması, sergilenmesi ve geniş kitlelere ulaştırılması amacıyla geliştirilen, bilgi ve deneyimi teknoloji aracılığıyla sunan yenilikçi platformlardır (Parry, 2007). Fiziksel mekân sınırlarını ortadan kaldırarak, kullanıcıya zaman ve mekândan bağımsız erişim imkânı tanır. Bu bağlamda, dijital müze tabanlı eğitim planları, yalnızca sergi gezme deneyimini değil; aynı zamanda etkileşimli, çoklu duyuşsal ve yapılandırmacı öğrenme süreçlerini de kapsar (Hooper-Greenhill, 2007).

Eğitim planının temel amacı, dijital müzelerin pedagojik potansiyelini en üst düzeye çıkarmaktır. Bu doğrultuda, öğrenci merkezli öğrenme, çoklu zekâ kuramı ve etkileşimli öğrenme modelleri gibi çağdaş eğitim yaklaşımlarından yararlanılması önerilmektedir (Falk & Dierking, 2013). Plan; hedef kitle analizi, içerik geliştirme, teknolojik altyapı seçimi, erişilebilirlik düzenlemeleri ve ölçme-değerlendirme adımlarını içermelidir. Eğitim planlarının hazırlanma sürecinde, öğrencilerin öğrenme gereksinimlerine uygun bilgi ve becerilerin belirlenmesi temel bir aşamadır. Bu süreçte, kullanılacak materyaller, kaynaklar ve hedefler eğitimciler tarafından titizlikle tanımlanıp yapılandırılmakta; değerlendirme araçlarının plana uygun hazırlanmasıyla öğrencilerin gelişim ve ilerleme süreçleri sistematik olarak izlenmektedir (Noyat, 2024). Örneğin, sanal turlar ve 3D modellemeler, öğrencilerin tarihi eserleri farklı açılardan inceleyerek, mekânsal algılarını geliştirmelerine olanak tanır (Wojciechowski & Cellary, 2013). Artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) uygulamaları ise öğrenmeyi daha kalıcı ve anlamlı hâle getirir. Ayrıca, işitme ve görme engelli bireyler için işaret dili ve sesli betimleme desteği gibi erişilebilirlik çözümleri, dijital müze eğitim planlarının kapsayıcı niteliğini güçlendirir (Damala vd.,

2019). Dijital müze ve eğitim planı, kültürel mirasın aktarımında teknolojinin sunduğu olanakları pedagojik ilkelerle bütünleştirerek hem bireysel öğrenme deneyimini hem de toplumsal kültürel farkındalığı artırma potansiyeline sahiptir.

Eğitimde bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim alanları, öğrencilerin çok yönlü gelişimini sağlamada temel referans çerçevesini oluşturur. Dijital müze uygulamaları, bu üç gelişim alanına hitap eden çok boyutlu öğrenme ortamları sunarak, öğrencilerin sadece bilgi düzeyinde değil, aynı zamanda duygu, tutum ve beceri düzeylerinde de ilerlemelerine katkı sağlar. Bilişsel gelişimi açısından dijital müzeler; tarihsel nesneler, bilimsel temsiller, sanatsal içerikler gibi materyallerle kavrama, analiz, sentez ve değerlendirme düzeyinde öğrenmeyi destekler. Bloom'un bilişsel taksonomisine göre, sanal sergilerdeki etkileşimli içerikler öğrencilerin bilgi yapılandırma süreçlerini etkinleştirir (Bloom, 1956; Hein, 2004). Duyuşsal gelişim, bireyin tutum, değer, ilgi ve motivasyon gelişimini içerir. Dijital müzelerde öğrencilere sunulan etkileşimli, hikâyeleştirilmiş ve görsel açıdan zengin içerikler; empati, estetik duyarlılık, kültürel farkındalık ve tarihsel bilinç gibi duyuşsal nitelikleri pekiştirir (Paris & Mercer, 2002; Tzortzi, 2015). Psikomotor gelişim ise öğrencinin fiziksel hareketler, el-göz koordinasyonu ve teknolojik araç kullanım becerilerini içerir. Dijital müze uygulamalarında yer alan oyun tabanlı etkinlikler, sanal gerçeklik uygulamaları ve üç boyutlu etkileşimli görevler, öğrencilerin dijital okuryazarlık, araç kullanımı ve uygulamalı öğrenme becerilerini geliştirir (Liu, 2020).

Dijital Müze Eğitiminde Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Dijital müze eğitiminde kullanılan yöntem ve teknikler, öğrenme sürecinin etkililiğini artırmak, öğrencilerin aktif katılımını sağlamak ve edindikleri bilgileri uzun süreli belleğe aktarmak amacıyla geliştirilmektedir. Bu teknikler, pedagojik yaklaşımlar ile dijital teknolojilerin olanaklarını birleştirerek hem öğretmen hem de öğrenci için zengin bir öğrenme ortamı sunmaktadır.

Müze Eğitimi Öncesi Uygulanan Yöntemler

Dijital müze eğitiminin etkili olabilmesi için, ziyaret öncesi hazırlık aşaması kritik öneme sahiptir. Bu süreçte öğrencilere müzenin amacı, koleksiyonun genel yapısı ve ziyaretin hedefleri hakkında bilgi verilmesi önerilmektedir (Onur, 2012). Müze kavramının sorgulanması, ziyaret sırasında uyulması gereken kuralların açıklanması ve sergilenecek eserlerin ön bilgileri, öğrencilerin dikkatini toplamasına yardımcı olur. Ayrıca, yaş grubuna uygun olarak not alma, görselleri inceleme ve müze içinde karşılaşılan sembollerini yorumlama gibi görevler belirlenmelidir. Bu yaklaşım, öğrencilerin gözlem becerilerini geliştirdiği gibi öğrenme sürecine aktif katılımını da destekler.

Müze Eğitimi Sırasında Uygulanan Yöntemler

Dijital müze eğitimi sırasında, öğrencilerin ilgisini canlı tutacak açık uçlu sorular, etkileşimli görevler ve çağrışım temelli anlatım teknikleri kullanılabilir. Özellikle artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) uygulamaları, eserlerin farklı boyutlarda ve zaman dilimlerinde deneyimlenmesine olanak tanıyarak öğrenmeyi güçlendirmektedir (Azuma, 1997; Zhu, Owen, Li & Lee, 2004). Ziyaret sırasında sunulan görsel-işitsel materyaller, öğrencilerin kavram gelişimini desteklerken aynı zamanda kültürel bağlamı daha iyi anlamalarını sağlar.

Müze Eğitimi Sonrasında Uygulanan Yöntemler

Müze ziyaretinden sonra gerçekleştirilen etkinlikler, öğrenmenin pekiştirilmesinde kilit rol oynamaktadır. Bu aşamada, öğrencilerin müze deneyimlerini paylaşımları, gördükleri eserler üzerinden geçmiş-şimdi-gelecek karşılaştırmaları yapmaları ve geleceğe yönelik tasarım önerileri geliştirmeleri teşvik edilmektedir (Abacı, 2008). Tartışma oturumları, müze gezisinde edinilen bilgilerin değerlendirilmesi için etkili bir yöntemdir (İlhan, Artar, Okvuran & Karadeniz, 2011). Ayrıca, drama, resim, seramik gibi sanat temelli etkinlikler, öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirmelerine ve deneyimlerini sanatsal yollarla ifade etmelerine imkân tanımaktadır (Aral & Can Yaşar, 2014; Kandır, Can Yaşar & Tuncer, 2012; Önder, Abacı & Kamaraj, 2009).

Eğitimsel ve Gelişimsel Katkıları

Dijital müze eğitimi, öğrencilerin yalnızca kültürel ve tarihî bilgi edinmesini değil; aynı zamanda gözlem, eleştirel düşünme, yaratıcılık ve problem çözme gibi üst düzey düşünme becerilerini geliştirmesini hedefler (Ambrose & Paine, 1993; Hein, 2004). Uygulamalı atölye çalışmaları, farklı disiplinlerle tanışma fırsatı sunarken; aktif katılım, öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimine doğrudan katkıda bulunur (Akamca, Yıldırım & Ellez, 2017).

Artırılmış gerçeklik (ar) ve sanal gerçeklik (vr) uygulamaları

Dijital müze eğitiminde en yaygın şekilde uygulanan tekniklerden biri, 360 derece sanal turlar olarak bilinmektedir. Bu yöntem sayesinde, öğrenciler tarafından zaman ve mekân sınırlamalarına tabi olmadan müze ortamının keşfedilmesi ve eserlerin detaylı bir biçimde incelenmesi mümkün hale getirilmektedir (Falk & Dierking, 2013). Söz konusu turlar, artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) teknolojileri ile desteklenerek daha etkili ve gerçekçi bir öğrenme deneyimi sunulmasını sağlamaktadır. Sanal gerçekliğin önemli bir uyarlaması olarak değerlendirilen artırılmış gerçeklik, sanal nesneler ile fiziksel nesnelerin etkileşim içinde bulunmasıyla geleneksel sanal ortamlardan ayrılmaktadır (Azuma, 1997). Artırılmış gerçeklik aracılığıyla, bireylerin fiziksel nesnelere yönelik algıları güçlendirilirken, aynı zamanda

gerçek nesnelerin sanal ortamlarda farklı zaman, mekân ve boyutlarda deneyimlenmesi mümkün kılınmaktadır (Zhu, Owen, Li & Lee, 2004).

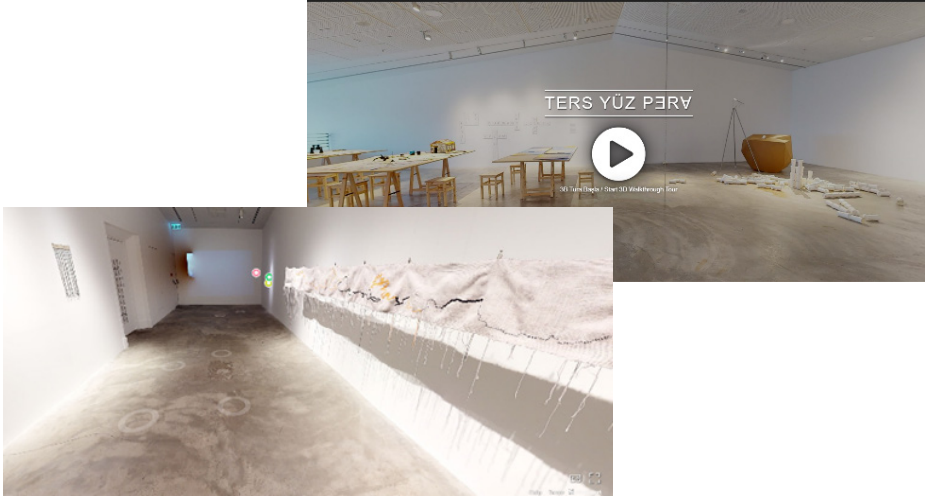
Şekil1: Dijital Müze

AR teknolojisi, gerçek dünya ile sanal nesneleri birleştirerek, müze ziyaretçilerine eserler hakkında ek bilgiler sunan ve etkileşimli öğrenme deneyimleri sağlayan bir araçtır. AR uygulamaları sayesinde, ziyaretçiler bir tabloyu veya heykeli mobil cihazlarıyla tarayarak, ilgili tarihsel bilgileri, multimedya içeriklerini veya animasyonları görüntüleyebilirler (Azuma, 1997).

Etkileşimli Sanal Turlar

Sanal turlar, fiziksel bir mekânda bulunma gerekliliğini ortadan kaldırarak, kullanıcıların dijital ortamda belirli bir alanı keşfetmelerine olanak tanıyan etkileşimli bir teknolojidir. Genellikle 360 derece panoramik görüntüler, videolar veya üç boyutlu modellemeler aracılığıyla sunulan bu turlar, eğitim, kültürel mirasın korunması, turizm ve gayrimenkul gibi çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Sanal turlar, kullanıcıların mekânsal algısını artırarak, belirli bir çevreyi zaman ve mekân kısıtlamalarından bağımsız olarak deneyimlemelerini sağlar (Schwienhorst, 2002). Müze eğitimi bağlamında, sanal turlar öğrencilere ve ziyaretçilere eserleri daha ayrıntılı inceleme imkânı sunarken, artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) teknolojileri ile birleştirildiğinde daha etkileyici ve etkileşimli bir öğrenme ortamı yaratmaktadır (Zhu, Owen, Li & Lee, 2004). Kullanıcıların sanal turlar sırasında belirli noktalara yönlendirilerek bilgi panelleri, sesli anlatımlar veya ek görsellerle desteklenen içeriklere erişmesi sağlanabilir. Bu bağlamda, sanal turlar hem uzaktan erişim imkânı sunan bir eğitim aracı hem de mekânsal keşif süreçlerini dijital ortamda zenginleştiren bir deneyim olarak değerlendirilmektedir. Sanal tur teknolojisi ilk olarak dijital müzecilik uygulamaları ile ortaya çıkmıştır. Dijital müzecilik, günümüzün çağdaş müzecilik anlayışını en iyi şekilde

yanı sıra yenilikçi bir müzecilik türü olarak gelişimini sürdürmektedir. Dünyanın önde gelen müzelerinden Londra'daki British Museum ve New York'taki Metropolitan Museum gibi kurumlar, ileri teknolojilerden faydalanarak yalnızca kendi ülkelerindeki ziyaretçilere değil, küresel ölçekte geniş bir kitleye erişim sağlamaktadır. Bu sayede, müzeler bünyelerinde barındırdıkları koleksiyonları ve sergileri daha geniş topluluklara hızlı ve etkili bir biçimde sunarak izleyicileriyle dinamik bir etkileşim kurmaktadır (Eraslan, 1998; Onur, 2012; Oppenheim, 1993; Stone, 1991).

Şekil 2: Dijital Müze

Bir müzenin sanal müze olarak nitelendirilebilmesi için belirli ölçütleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu ölçütler arasında müzeye ait tüm eserlerin dijital ortama aktarılması, eğitimciler, öğrenciler ve uzmanlar için özel içerik sayfalarının oluşturulması ve ziyaretçiler için interaktif bağlantıların sağlanması yer almaktadır (Tepecik, 2008). Bu gerekliliklerin karşılanması, müzeye ait web platformlarının sıradan bir dijital arayüz olmaktan çıkarak gerçek anlamda sanal müze kimliği kazanmasını mümkün kılmaktadır. Sanal bir müzenin değerini belirleyen temel unsurun, koleksiyonundaki eserlerin özgünlüğünden ziyade, bu eserlerin dijital ortamda yeniden düzenlenerek bilgi üretimine katkı sağlayacak şekilde sunulmasıdır (Şık Glosset, 2007).

Özellik	Artırılmış Gerçeklik (AR)	Sanal Gerçeklik (VR)	Sanal Turlar
Tanım	Gerçek dünyaya dijital unsurların eklenmesiyle oluşturulan bir deneyimdir.	Tamamen dijital bir ortamda kullanıcıyı fiziksel dünyadan soyutlayan bir simülasyondur.	Kullanıcının belirli bir mekânı sanal olarak gezmesine imkân tanıyan görsel ve etkileşimli deneyimdir.
Gerçeklik Seviyesi	Gerçek dünya ile dijital unsurların birleşimi.	Gerçek dünyadan tamamen bağımsız sanal bir ortam.	Gerçek mekânların sanal ortama aktarıldığı deneyim.
Ortam	Fiziksel dünya üzerine dijital objeler eklenir.	Tamamen dijital ortamda oluşturulur.	Genellikle 360 derece görüntüler veya videolar üzerinden sağlanır.
Etkileşim	Kullanıcı, gerçek dünyadaki objelerle dijital olarak etkileşime girebilir.	Kullanıcı sanal dünyada etkileşimli bir deneyim yaşar.	Kullanıcı, belirlenmiş noktalar arasında gezinir ancak doğrudan bir nesne ile etkileşime giremez.
Cihazlar	Akıllı telefonlar, tabletler, AR gözlükleri (Microsoft HoloLens, Google AR)	VR başlıkları (Oculus Rift, HTC Vive, PlayStation VR)	Bilgisayarlar, mobil cihazlar, VR gözlükleri
Kullanım Alanları	Eğitim, sağlık, turizm, perakende, oyunlar	Eğitim, oyunlar, simülasyonlar, terapiler	Kültürel miras, müze gezileri, gayrimenkul, turizm
Örnekler	Pokémon GO, IKEA Place, Snapchat filtreleri	Meta (Facebook) Horizon Worlds, Google Earth VR, VR eğitim simülasyonları	Google Arts ve Culture, 360° müze gezileri, sanal ev turları

Tablo1: Artırılmış Gerçeklik (AR), Sanal Gerçeklik (VR) ve Sanal Turlar Arasındaki Farklar

Etkileşimli Multimedya Sunumları ve Dijital Hikâye Anlatımı

Multimedya, ses, görüntü, metin ve video gibi farklı medya bileşenlerinin bir arada kullanıldığı dijital bir iletişim biçimidir. Bilgisayar teknolojisinin gelişimiyle birlikte multimedya uygulamaları yalnızca bilişim alanında değil, eğitim ve öğretim süreçlerinde de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Deryakulu, 1998). Öğrenme sürecinde, bireylerin birden fazla duyusuna hitap eden materyallerin kullanılması, bilginin kalıcılığını artırmakta ve öğrenme deneyimini daha etkili hale getirmektedir. Yeni bir iletişim teknolojisi olan internet; bireye sağladığı zaman tasarrufu avantajının yanı sıra, yaşamı kolaylaştırma, bilgiye ulaşma, paylaşma, alışveriş, bankacılık ve kamu işlemleri, eğitim, sağlık gibi pek çok alanda yaşamının vazgeçilmezi haline gelmiştir (Yolcu & Çiftçi, 2023). Bu bağlamda, multimedya araçları, eğitim-öğretim süreçlerinde görsel ve işitsel destek sağlayarak öğrenme sürecini daha ilgi çekici ve anlaşılır hâle getirmektedir. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte,

multimedya içerikleri küresel ölçekte erişilebilir hâle gelmiş, bireyler bilgiye hızlı ve kolay bir şekilde ulaşma imkânı elde etmiştir (PC World, 1999).

Multimedyanın eğitimde etkili bir araç olarak kullanılmasının temel nedenlerinden biri, bireylerin öğrenme hızına ve tarzına göre özelleştirilmiş içerikler sunabilmesidir. Eğitimde kullanılan multimedya sistemleri, Stand-Alone Multimedia (bağımsız çalışan multimedya sistemleri) ve Network Multimedia (ağ tabanlı multimedya sistemleri) olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmaktadır. Stand-Alone sistemler, kullanıcının belirli bir cihaz üzerinden içeriklere erişmesini sağlarken, Network Multimedia sistemleri internet aracılığıyla geniş bir kullanıcı kitlesine erişim olanağı sunmaktadır (Fawcett, 1994). Bu bağlamda, multimedya teknolojileri müze eğitimi gibi alanlarda öğrenme süreçlerini daha etkileşimli ve erişilebilir hâle getiren önemli bir eğitim materyali olarak değerlendirilmektedir.

Müze eğitiminde multimedya uygulamaları, sergilenen eserleri daha kapsamlı bir bağlamda sunmak ve ziyaretçilerin eserler hakkında daha fazla bilgi edinmesini sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Etkileşimli multimedya sunumları, metin, görseller, ses, video ve animasyon gibi çeşitli dijital unsurları bir araya getirerek müze içeriğini zenginleştirmektedir (Kul, 1995). Müze ziyaretçileri, dokunmatik ekranlar, artırılmış gerçeklik (AR) uygulamaları ve mobil rehber sistemleri aracılığıyla eserleri daha ayrıntılı inceleyebilmekte ve interaktif içeriklere erişebilmektedir. Özellikle arkeolojik eserlerin dijital rekonstrüksiyonu, sanat eserlerinin detaylı analiz edilmesi ve tarihî olayların simülasyonlarla yeniden canlandırılması gibi uygulamalar, ziyaretçilerin müze deneyimini daha anlamlı ve etkili hâle getirmektedir.

Oyun Tabanlı Öğrenme (Game-Based Learning - Gbl)

Günümüzde dijital teknolojilerin eğitim ve kültürel miras alanındaki kullanımı giderek artmaktadır. Özellikle müzecilik ve kültürel mirasın korunması bağlamında, yenilikçi yaklaşımlar ziyaretçilerin katılımını artırmak ve öğrenme deneyimlerini daha etkili hale getirmek amacıyla uygulanmaktadır. Bu bağlamda, oyun tabanlı öğrenme (*Game-Based Learning, GBL*), kültürel mirası daha geniş kitlelere tanıtmak ve tarihsel bilgiyi interaktif bir şekilde sunmak için önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Dijital oyunlar, tarihî ve arkeolojik bağlamları sanal ortamda yeniden canlandırarak, kullanıcıların bu alanlarla etkileşimini güçlendirmekte ve öğrenme sürecine aktif katılım sağlamaktadır. Bu çerçevede, kültürel mirasın korunması ve yaygınlaştırılması alanında üç temel biçimde sınıflandırılmaktadır:

- Müzelerde, arkeolojik bağlamından koparılmış eserlerin sergilendiği kamusal alanlarda sunulan sergi deneyimleri
- Bağlamı içerisinde korunan arkeolojik materyallere yönelik artırılmış gerçeklik (Augmented Reality, AR) destekli ziyaretler

- Mobil cihazlara yönelik bağımsız uygulamalar (Anderson, McLoughlin, Liarakapis, Peters, Petridis & Freitas, 2010).

Günümüzde müzecilikte kullanıcı etkileşimini artırmaya yönelik olarak oyun tabanlı öğrenme uygulamalarından yararlanmak yaygın bir eğilim haline gelmiştir. Özellikle dijital müzelerde, eğitim süreçlerine oyunlaştırma unsurlarının eklenmesi öğrencilerin motivasyonunu artırmakta ve öğrenme sürecini daha etkileşimli hale getirmektedir. Oyun tabanlı öğrenme, öğrencilerin müze gezileri sırasında çeşitli görevleri tamamlamasını, bulmacaları çözmesini ve sergilenen eserlerle ilgili soruları yanıtlamasını içeren interaktif oyunlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Anderson, 1999). Öğrencilerin öğrenmeye olan ilgisini artırmak için oyun tabanlı öğrenme yaklaşımı değerlidir (Su, 2022).

Bulgular

Dijital müzelerin eğitim ortamlarında kullanımı giderek artmakta ve bu kullanım çeşitli kuramsal yaklaşımlarla temellendirilmektedir. Dijital müzeler öğrencilere mekân bağımsız, etkileşimli, çok duyulu ve deneyim temelli öğrenme olanakları sunarak geleneksel öğrenme süreçlerini dönüştürmektedir (Falk & Dierking, 2000; Hein, 1998).

Dijital müze ortamları, yapılandırmacı öğrenme kuramı çerçevesinde öğrencilerin aktif katılımını ve bilgi inşasını teşvik etmektedir (Vygotsky, 1978). Sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR), 3D modelleme ve etkileşimli ekranlar gibi teknolojiler aracılığıyla, öğrencilerin gerçek yaşamla bağlantı kurarak öğrenmeleri desteklenmektedir (Tzortzi, 2015). Ayrıca, bu uygulamalar öğrencinin öğrenme sürecinde daha fazla sorumluluk almasını sağlayarak öz-yönelimli öğrenmeyi teşvik etmektedir (Hooper-Greenhill, 2007). Çoklu zekâ kuramı (Gardner, 1983) perspektifinden bakıldığında ise, dijital müzeler farklı zeka türlerine hitap eden etkinliklerle bireysel farklılıkları gözetmektedir. Görsel-uzamsal zekâyâ sahip öğrenciler 3D sanal sergilerde daha derinlemesine öğrenme yaşarken, sözel-dilsel zekâyâ sahip bireyler dijital anlatımlardan daha fazla fayda sağlayabilmektedir. Bu çeşitlilik, dijital müzelerin kapsayıcı bir öğrenme ortamı sunduğunu göstermektedir. Etkinliklerin çoğunda oyunlaştırma, hikâyeleştirme ve senaryo tabanlı öğrenme gibi çağdaş tekniklerin kullanıldığı, bu sayede öğrenme süreçlerinin daha kalıcı ve anlamlı hâle gelmektedir (Anderson vd., 2002). Öğrencilerin sadece bilgi edinmeleri değil; aynı zamanda problem çözme, yaratıcı düşünme ve çok yönlü bakış açısı geliştirme gibi üst düzey bilişsel becerileri de geliştirdikleri görülmektedir (Liu, 2020).

Öğretmen ve öğrencilerin dijital müze deneyimlerine ilişkin algılarını konu alan çalışmalarda ise, dijital müzelerin özellikle duyuşsal gelişimi desteklediği ve öğrenmeye karşı olumlu tutum geliştirdiği sonucuna ulaşılmaktadır (Paris & Mercer, 2002). Öğrencilerin öğrenme sürecinde aktif rol almaları,

merak duygusunun tetiklenmesi ve öğrenilen bilgilerin günlük yaşantıyla ilişkilendirilmesi dijital müzelerine eğitsel potansiyelini artırmaktadır. Literatürde, dijital müzelerin eğitimde kullanımına dair üç temel bulgu öne çıkmaktadır: Dijital müzeler öğrenci merkezli ve yapılandırmacı bir öğrenme ortamı sunmakta, farklı öğrenme stillerini destekleyen araçlar ve içerikler sağlamakta, bilişsel, duyuşsal ile psikomotor gelişim alanlarına bütüncül katkı sağlamaktadır.

Tartışma

Bu çalışmada dijital müzelerin eğitim ortamlarındaki kullanımı, yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı, çoklu zekâ kuramı ve etkileşimli öğrenme modeli temelinde kuramsal olarak ele alınmıştır. Özellikle dijital müze uygulamalarının, öğrenci merkezli öğretimi desteklediği, etkileşimli öğrenme ortamları sunduğu ve bireysel farklılıklara uygun öğrenme fırsatları yarattığı yönündeki bulgular, mevcut araştırmalarla paralellik göstermektedir.

Hein (2004), müzelerin yapılandırmacı öğrenme ortamları olarak kullanılabileceğini savunarak, öğrenmenin aktif katılım ve deneyim yoluyla gerçekleştiğini vurgulamıştır. Bu görüş, dijital müzelerde artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR) ve etkileşimli turlar gibi teknolojilerin kullanımı ile doğrudan örtüşmektedir. Benzer şekilde Falk & Dierking (2000), müzelerde gerçekleşen öğrenmenin birey, içerik ve bağlam etkileşimiyle şekillendiğini belirtmiştir. Bu yaklaşım, dijital müzelerin yalnızca bilgi sunan platformlar değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bağlamlarda öğrenmeyi destekleyen etkileşimli öğrenme ortamları olduğunu göstermektedir. Gardner'ın (1983) çoklu zekâ kuramı bağlamında ise, dijital müzelerin farklı zekâ türlerine hitap eden içerikler sunması; öğrenmeyi bireyselleştirmesi ve öğrencilerin kendi öğrenme yollarını keşfetmelerine imkân tanınması açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu yönüyle, dijital müzeler yalnızca bilişsel gelişimi değil, aynı zamanda duyuşsal ve psikomotor gelişimi de destekleyen çok yönlü bir öğrenme alanı olarak değerlendirilmektedir.

Bulgular aynı zamanda literatürde dile getirilen bazı risk ve sınırlılıkları da dolaylı olarak desteklemektedir. Su (2022), dijital müze uygulamalarının pedagojik olarak etkili olabilmesi için öğretmen rehberliğinde yapılandırılması gerektiğini belirtmiştir. Bu durum, dijital içeriklerin salt sunulmasının yeterli olmadığını, etkili öğrenme için öğretim tasarımının pedagojik kuramlarla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular ışığında, dijital müze uygulamalarının eğitim sistemine dikkat edilmesi gereken bazı temel noktalar bulunmaktadır: Dijital müze içeriklerinin, okul müfredatına uygun şekilde planlanması ve disiplinler arası yaklaşımla bütünleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle tarih, sanat, fen ve kültür derslerinde dijital müze materyallerine aktif olarak yer verilmelidir. Öğretmenlerin dijital müze araçlarını etkili ve pedagojik olarak

bilinçli kullanabilmeleri için mesleki gelişim programları düzenlenmelidir. Bu kapsamda, öğretmenlere dijital içerik üretimi, AR/VR uygulamaları ve dijital hikâye anlatımı konularında eğitim verilmelidir. Dijital müzelerin dezavantajlı bölgelerdeki öğrencilere ulaşabilmesi için kamu destekli erişim projeleri geliştirilmelidir. Özellikle kırsal ve düşük teknolojik altyapıya sahip bölgelerde dijital kültürel erişimi artırmaya yönelik politikalar oluşturulmalıdır. Dijital müze uygulamaları sadece teknoloji odaklı değil, aynı zamanda çocukların gelişimsel özelliklerine uygun, yaşa ve düzeye göre farklılaştırılmış pedagojik içeriklerle sunulmalıdır. Dijital müze eğitimlerinin öğrenci üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik değerlendirme araçları geliştirilerek, kazanım odaklı veri izleme sistemleri oluşturulmalıdır.

Dijital müzeler eğitimde önemli bir dönüşüm potansiyeli taşısa da, bu potansiyelin etkili bir şekilde kullanılabilmesi, ancak bilimsel temellere dayalı planlama, pedagojik uygulama ve eğitim politikalarının bütüncül biçimde geliştirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu nedenle, dijital müze uygulamaları eğitim sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada, dijital müzenin eğitim ortamındaki yeri ve işlevlerini betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Dijital müze uygulamalarının sadece teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda öğrenci merkezli ve çok boyutlu öğrenme süreçlerini destekleyen güçlü bir pedagojik araç olduğu görülmektedir. Özellikle yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı, çoklu zekâ kuramı ve etkileşimli öğrenme modeli doğrultusunda değerlendirilen dijital müze uygulamalarının, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim alanlarını desteklediği alanyazında sıkça vurgulanmaktadır.

Dijital müze ortamlarının öğrenciye sunduğu aktif katılım, etkileşim, deneyim ve duyuşsal çeşitlilik, öğrenmeyi daha kalıcı ve anlamlı hale getirmekte; aynı zamanda öğrencinin öz-düzenleme becerilerini, yaratıcılığını ve öğrenmeye karşı ilgisini artırmaktadır. VR (sanal gerçeklik), AR (artırılmış gerçeklik), multimedya içerikler, dijital sergiler ve oyunlaştırma gibi araçlar, öğrencinin kendi öğrenme sürecini yapılandırmasına olanak tanımaktadır. Bu yönüyle dijital müzeler, yapılandırmacı pedagojinin uygulandığı etkili öğrenme ortamları olarak değerlendirilebilir. Ayrıca dijital müze uygulamaları, çoklu zekâ kuramına dayalı olarak bireysel farklılıklara hitap eden esnek öğrenme fırsatları sunmaktadır. Görsel-uzamsal zekâyâ sahip öğrenciler için üç boyutlu sergiler; sözel-dilsel zekâyâ sahip öğrenciler için dijital anlatımlar; bedensel-kinestetik zekâyâ sahip bireyler için interaktif içerikler gibi farklılaştırılmış öğrenme yolları mümkündür. Bu çeşitlilik, dijital müzeleri kapsayıcı ve bireyselleştirilmiş öğrenme ortamları haline getirmektedir. Ayrıca, dijital müze ortamlarının yalnızca bireysel öğrenmeyi değil, aynı zamanda sosyal

ve kùltürel etkileşimi de teşvik ettiğini göstermektedir. Etkileşimli öğrenme modeli bağlamında dijital müzeler; bireyin içerikle, çevreyle ve diğer bireylerle kurduğu çok boyutlu öğrenme ilişkisini desteklemekte, sosyal öğrenme süreçlerine katkı sağlamaktadır.

Dijital müzeler, yapılandırmacı öğrenme süreçlerini destekleyen, öğrencinin aktif katılımını teşvik eden, çok duyulu ve deneyime dayalı öğrenme ortamlarıdır. Farklı öğrenme stillerine hitap eden dijital içerikler, çoklu zekâ kuramına dayalı olarak bireysel farklılıkları dikkate alan esnek ve kapsayıcı pedagojik uygulamalara olanak tanımaktadır. Dijital müzelerdeki etkileşimli yapılar, öğrenmeyi yalnızca bireysel bir süreç olarak değil, aynı zamanda sosyal ve kùltürel bir etkileşim alanı olarak konumlandırmaktadır. Eğitim sisteminde dijital müzelerin etkin biçimde kullanılabilmesi için, öğretmenlerin bu ortamlara yönelik pedagojik bilgi ve dijital yeterliklerinin artırılması önemlidir. Dijital müze tasarımları, yalnızca teknolojik boyutla sınırlı kalmamalı; eğitim bilimleri kuramları ışığında, öğrenci gelişimini çok boyutlu destekleyecek biçimde yapılandırılmalıdır. Bu bağlamda, Türkiye’de dijital müze uygulamalarının eğitim politikalarıyla bütünleştirilmesi, öğretmen eğitim programlarına dijital müze okuryazarlığı içeriğinin dahil edilmesi ve pedagojik olarak tasarlanmış dijital müze platformlarının artırılması önerilmektedir. Böylece, dijital müzeler yalnızca kùltürel mirasın korunmasına değil, aynı zamanda çağdaş eğitim anlayışının güçlendirilmesine de hizmet edebilecektir.

Çalışma, dijital müze uygulamalarının eğitim ortamındaki potansiyelini ortaya koymakla birlikte, gelecekte yapılacak araştırmalar ve uygulamalar için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- Öğretmenlerin dijital müze ortamlarını pedagojik amaçlarla etkili şekilde kullanabilmesi için hizmet içi eğitim programlarında “dijital müze okuryazarlığı” modülleri yer almalıdır.
- Öğretmen adaylarının lisans eğitimi sürecinde dijital müzeler ile ilgili uygulamalı dersler ve proje temelli çalışmalar yapılmalıdır.
- Milli Eğitim Bakanlığı müfredatına, belirli derslerde dijital müze uygulamalarına dayalı etkinliklere yer verilmelidir.
- Türkiye genelinde dijital müzelerin erişilebilirliğini artıracak ulusal bir dijital müze platformu oluşturulmalıdır.
- Dijital müze içerikleri yalnızca görsel-işitsel deneyimle sınırlı kalmamalı, yapılandırmacı öğrenme ilkelerine dayalı olarak problem çözme, keşfetme ve proje geliştirme fırsatları sunulmalıdır.
- Dijital müze uygulamalarının öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimine etkilerini ölçmek amacıyla nicel ve nitel yöntemleri bir arada kullanan deneysel araştırmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Abacı, O. (2008). Eğitimde müzelerden yararlanma. *Muradiye Eğitim-Kültür-Sanat Dergisi*, 4(16), 58-65.
- Akamca, G. Ö., Yıldırım, R. G. & Ellez, A. M. (2017). An alternative educational method in early childhood: Museum education. *Educational Research and Reviews*, 12(14), 688-694.
- Ambrose, T., and Paine, C. (1993). *Museum basics* (3rd ed.). London: Routledge.
- Ampartzaki, M., Kypriotaki, M., Voreadou, C., Dardioti, A., and Stathi, I. (2013). Communities of practice and participatory action research: The formation of a synergy for the development of museum programmes for early childhood. *Educational Action Research*, 21(1), 4-27.
- Anderson, D. (1999). *A common wealth: Museums in the learning age*. London: Department for Culture, Media and Sport.
- Anderson, E. F., McLoughlin, L., Liarakapis, F., Peters, C., Petridis, P., and Freitas, S. (2010). Developing serious games for cultural heritage: A state-of-the-art review. *Virtual Reality*, 14(4), 255-275.
- Aral, N. & Can Yaşar, M. (2014). 36-72 aylık çocuklar için eğitim programı. In A. Köksal Akyol (Ed.), *Her yönüyle okul öncesi eğitim 7: Okul öncesi eğitim programları* (ss. 237-274). Ankara: Hedef CS Basın Yayın.
- Ata, B. (2002). Müzelerle ve tarihî mekânlarla tarih öğretimi: Tarih öğretmenlerinin “müze eğitimine” ilişkin görüşleri (Yayınlanmış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Azuma, R. T. (1997). A survey of augmented reality. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 6(4), 355-385.
- Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. New York: Longmans, Green.
- Büte, K. (2023). Dijital müze ve arşivlemenin sanat eğitime katkıları (Order No. 31017081) [Doctoral dissertation, ProQuest Dissertations and Theses Global]. Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/dijital-muze-ve-arshivlemenin-sanat-egitimine/docview/3059433985/se-2>
- Cecilia, R. R. (2021). COVID-19 pandemic: Threat or opportunity for blind and partially sighted museum visitors? *Journal of Conservation and Museum Studies*, 19(1), 5, 1-8. <https://doi.org/10.5334/jcms.200>
- Damala, A., Cubaud, P., Bationo, A., Houlier, P., and Marchal, I. (2019). Bridging the gap between the digital and the physical: design and evaluation of a mobile augmented reality guide for the museum visit. *Proceedings of the 3rd International Conference on Digital Heritage*, 133-140.
- Davran, A. M. (2020). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik uygulamasında ders planı hazırlama ve uygulama durumları (Order No. 31570738) [Doctoral dissertation, ProQuest Dissertations and Theses Global]. Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/egitim-fakultesi-ogrencilerinin-ogretmenlik/docview/3132850098/se-2>
- Demirel, Ö. (2017). *Öğretim ilke ve yöntemleri: Öğretme sanatı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Deryakulu, D. (1998). Çoklu ortamlar. In B. Özer (Ed.), *Çağdaş eğitimde yeni teknolojiler* (ss. 67-86). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Dillon, J., Rickinson, M., Teamey, K., Morris, M., Choi, M. Y., Sanders, D., and Benefield, P. (2006). The value of outdoor learning: Evidence from research in the UK and elsewhere. *School Science Review*, 87(320), 107-111.
- Driscoll, M., and Nagel, N. (2005). Planning effective museum education trips. *Journal of Museum Education*, 20(1), 101-104.
- Eraslan, F. (1998). Çağdaş müzecilik anlamında bazı yaklaşımlar. 4. *Müzecilik Semineri Bildirileri*. İstanbul.
- Eshach, H. (2007). Bridging in-school and out-of-school learning: Formal, non-formal, and informal education. *Journal of Science Education and Technology*, 16(2), 171-190. <https://doi.org/10.1007/s10956-006-9027-1>
- Falk, J. H., and Dierking, L. D. (2000). *Learning from museums: Visitor experiences and the making of meaning*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Falk, J. H., and Dierking, L. D. (2013). *The museum experience revisited*. London: Routledge.
- Fawcett, N. (1994). *Multimedia*. United Kingdom: Teach Yourself Books.

- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Gardner, H. (1993). *Multiple intelligences: The theory in practice*. New York: Basic Books.
- Greenhill, H. E. (1999). *Müze ve galeri eğitimi* (M. Ö. Evren ve E. G. Kapçı, Çev.; B. Onur, Yay. haz.). Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları (No: 4).
- Hein, G. E. (1998). *Learning in the museum*. London: Routledge.
- Hein, G. E. (2004). John Dewey and museum education. *The Museum Journal*, 47, 413-427.
- Hein, G. E. (2004). *Museum education: History, theory, and practice*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Hooper-Greenhill, E. (1998). *Museums and education: Purpose, pedagogy, performance*. London: Routledge.
- Hooper-Greenhill, E. (2007). *Museums and education: Purpose, pedagogy, performance*. London: Routledge.
- Hurley, M. M. (2006). Field trips as cognitive motivators for high level science learning. *The American Biology Teacher*, 68(6), 61-66.
- İlhan, A., Artar, M., Okvuran, A. & Karadeniz, C. (2011). *Müze eğitimi modülü*. Ankara: UNICEF Yayınları, Yorum Matbaacılık.
- Kalessopoulou, D. (2011). Let's play in the museum: Museum exhibits that support children's play. *18th IPA World Conference*, 6 July 2011. Retrieved from <http://www.ipa2011.org/login/uploaded/wednesday%20papers/Despina%20Kalessopoulou.pdf>
- Kandır, A., Can Yaşar, M. & Tuncer, N. (2012). *Okul öncesi dönemde fen eğitimi*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Kristinsdóttir, S. (2017). Museum education and accessibility: Virtual museums as learning tools. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 12(3), 173-185.
- Kul, İ. (1995). *2000'li yılların iletişim teknolojisi ve multimedya*. İstanbul: Türkmen.
- Li, Y.-C., Liew, A. W.-C., and Su, W.-P. (2012). The digital museum: Challenges and solutions. *Information Science and Digital Content Technology*, 646-649.
- Liu, M. (2020). Gamification in digital museum learning: A systematic review. *Educational Technology and Society*, 23(1), 94-108.
- Noyat, Ş. (2024). *Müze tabanlı sanat eğitiminin okul öncesi çocuğunun görsel algı gelişimine etkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Onur, B. (2012). *Çağdaş müze, eğitim ve gelişim: Müze psikolojisine giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Onur, B. (2012). Müze ziyaretlerinin öğretmenler ve öğrenciler için eğitimsel faydaları. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 78-81.
- Oppenheim, C. (1993). Virtual reality and the virtual library. *Information Services and Use*, 13(3), 215-227.
- Önder, A., Abacı, O. & Kamaraj, İ. (2009). Müzelerin eğitim amaçlı kullanımı projesi: İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Marmara örnekleme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(25), 103-117.
- Paris, S. G., and Mercer, M. (2002). Finding self in objects: Identity exploration in museums. In S. G. Paris (Ed.), *Perspectives on object-centered learning in museums* (pp. 151-169). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Parry, R. (2007). *Recoding the museum: Digital heritage and the technologies of change*. London: Routledge.
- PC World. (1999). Eğitimi ve yaşam boyu öğrenmeyi sağlamak, fikir ve bilgi alışverişini kolaylaştırmak. *PC World Dergisi*, 168-172.
- Piaget, J. (1973). *To understand is to invent: The future of education*. New York: Grossman.
- Saul, J. D. (1993). Ready, set, let's go! Using field trips in your curriculum. *Day Care and Early Education*, 21(1), 27-29.
- Schwienhorst, K. (2002). Why virtual, why environments? Implementing virtual reality concepts in computer-assisted language learning. *Simulation and Gaming*, 33(2), 196-209. <https://doi.org/10.1177/1046878102332008>

- Stone, J. R. (1991). Virtual reality and cyberspace: From science fiction to science fact. *Information Services and Use*, 11, 283-292.
- Su, C. Y. (2022). A pedagogical design framework for virtual museums: Implications for teacher guidance. *British Journal of Educational Technology*, 53(3), 565–582.
- Su, C. Y. (2022). Exploring students' perceptions of learning in virtual museums: A case study of user experience and educational value. *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 31(1), 47–68.
- Su, N. (2022). Dijital müze uygulamalarının eğitimdeki rolü: Kuramsal ve uygulamalı bir çerçeve. *Eğitim ve Teknoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 45–62.
- Su, Y. (2022). Okul öncesi eğitimde müzelerin etkin kullanımı. *Journal of Sustainable Education Studies*, 3(2), 97-110.
- Şık Glosset. (2007). Sanal mimarlık müzesi: Sanal müzecilik. *Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik I Sempozyumu* (ss. 229-232). Ankara: Vekam Yayınları.
- Tepecik, A. (2008). Sanat eğitimi ve sanal müze. *Geçmişten geleceğe Türkiye'de müzecilik sempozyum bildiriler kitabı* (pp. 233–240). Ankara: Vekam Yayınları.
- Tzortzi, K. (2015). *Museum space: Where architecture meets museology*. London: Routledge.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wojciechowski, R., and Cellary, W. (2013). Evaluation of learners' attitude toward learning in ARIES augmented reality environments. *Computers and Education*, 68, 570–585. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.02.014>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yolcu, P. & Çiftçi, H. (2023). Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Motivasyonlarının Karşılaştırılması: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme., In Z. A. Şentürk ve H. Çiftçi (Eds.), *İletişimde güncel çalışmalar-3* (ss. 151-173). Ankara: İksad Yayınları.
- Zhu, W., Owen, C. B., Li, H., and Lee, J.-H. (2004). Personalized in-store e-commerce with the promopad: An augmented reality shopping assistant. *Electronic Journal for E-commerce Tools and Applications*, 1-6.

Web Kaynakları

Şekil 1: Dijital Müze:

Teknoloji Rotası 2024. Erişim: 10.08.2024, Artirilmiş-gerçeklik-vr-ar/artirilmiş-gerçeklik-ile-muze-deneyimlerinin-donusumu/14219, [https://teknolojininrotasi.com/sanal-gerceklik-ve-artirilmiş-gerçeklik-vr-ar/artirilmiş-gerçeklik-ile-muze-deneyimlerinin-donusumu/14219](https://teknolojininrotasi.com/sanal-gerceklik-ve-artirilmiş-gerceklik-vr-ar/artirilmiş-gerçeklik-ile-muze-deneyimlerinin-donusumu/14219)

Şekil2:Dijital Müze.

Pera Müzesi 2024. Erişim: 10.08.2024, Ters Yüz PƏRV, <https://www.peramuzesi.org.tr/3b-tur/ters-yuz-pera/>

Şekil3: Dijital Müze:

Antalya Müzesi 2024. Erişim: 10.08.2024, Antalya Dijital Müzesi, https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ANTALYA_MUZESI_WEB/

Şekil4: *TRT ÇOCUK 2018*. Erişim: 10.08.2024, Kuzucuk-Müze,

https://www.google.com/search?q=Kuzucuk+Animasyon+Filmi&oq=Kuzucuk+Animasyon+Filmi&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIHCAEQIRigAdIBCTIIMzJqMGoxNagCCLACAFef-fM-dlC1eA5U&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:a9376231,vid:n_Q9pt2n-mx0,st:0

Sinema Geleceğin Habercisi mi? Yapay Zekâ ve Organik Bilinç

Yavuz Özer¹

Giriş

İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özellikler, biyolojik görünümünden ziyade özbilinci, duyguları, yaratıcı zekâsı, soyut kavramlar üretebilmesi, konuşma yeteneğidir. Mağara dönemlerinden bugüne, karşılaştığı sorunları çözmek, içinde bulunduğu dünyaya anlam vermek için sahip olduğu bu özellikleri kullanarak medeniyeti geliştirmiştir. Her gelişme, bir sonraki gelişimin önünü açmış, muhayyilesini genişletmiş bu da geçmişte imkânsız görünen birçok teknolojik gelişmenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mağara dönemlerinde taşları bir alet olarak kullanırken, günümüzde yapay zekâ destekli robotları kullanarak, yaşamını kolaylaştıracak, sorunları çözecek her teknolojik gelişme, insanın alıştığı dünyayı değiştirmiştir. Bireyler, sınırlı ömürlerinde şahit oldukları değişimlerin, gelecekte yeni insanlarla da süreceği düşüncesinden akıl yürüterek, tarihin her döneminde kendilerinden sonraki dünyanın nasıl olacağına dair tahminlerde bulunmuşlar, bu tahminleri ile gözlerinde canlandırdıkları hayali dünyayı sözlü ya da görsel anlatılar geliştirerek birbirlerine anlatmışlardır. İnsan hayal gücünün sadece yaşamla ilgili temel sorunlara çözüm bulmakla yetinmediği, gelecekteki dünyanın neye benzeyeceğine dair sürekli fikirler üretmesinin izleri en eski mitolojik anlatılarda sürülebilir. Bu bağlamda insanlığın ortak hafızası, insanın kendinden önceki bilinmeyen dünyanın karanlığını aydınlatmak için ürettiği düşünceler, tahminler (kozmogoni mitleri) ve kendinden sonraki dünyanın nasıl olacağına dair öngörüler (eskatoloji mitleri) ile doludur. Her toplum kendi yaşam alışkanlıklarına, geçmişten, atalarından kalan bilgi ve kültür mirasına özgü şekilde kendi mitlerini üretmiştir.

Sanayi devrimi, insanın önceki binlerce yıllık yaşam alışkanlıklarını kökten değiştirmiş, buhar, elektrik ve fosil yakıtları ile çalışan motorlara dayalı makineler insan yaşamında hızlı değişimlere neden olmuştur. Makinelere dayalı teknoloji, binlerce insanın fiziksel gücü ve emeğini gerektiren işleri tek başına yapmaya başlarken, toplumlar arasında iletişim hızlanmıştır. Bu sonucun doğurduğu yoğun etkileşim, makinelerle artan üretim ve malların daha kolay taşınabilmesi, dünyayı küresel bir topluma, büyük bir pazara ve küçük toplumları kitleye

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema Televizyon Bölümü, Orcid: 0009-0007-5488-4525

dönüştürmüştür. Teknolojik gelişmelerin birbirini takip etmesiyle makineler çağı yerini; bilgisayarlara, dijitalleşmeye bırakmıştır. Günümüzde dijitalleşme kaynaklı yenilikler insan yaşamını kolaylaştırmakta, sağlık ve refah seviyesinin artmasını sağlamaktadır. İnsanın biyolojik bedeninin hastalık, yaşlanma gibi zafiyetleri, dijitalleşme temelli yapay zekâ teknolojisine doğru evrildikçe, daha hızlı, hedefe dönük ve kapsamlı şekilde telafi edilebilmektedir.

Günümüz insanı hala mağara dönemlerindeki ataları gibi geleceğe dair hayaller kurmakta, geleceğin dünyasını hayal gücü ile gözünün önüne getirmeye çalışırken, bu düşüncelerini eskiden olduğu gibi diğer insanlarla paylaşmaya devam etmektedir. İlkel dönemlerde bu amaçla geliştirdiği mağara resimleri, görsel ve mitolojik öykülerin yanında günümüzde modern sanat olarak sinema da insanın hayal gücü ile kurduğu gelecekteki dünyanın tahayyülüne yardımcı olmaktadır. Sinema insanın hayal gücü ile oluşturduğu kurmaca dünyayı görselleştirme ve gerçekten yaşanmışçasına görebilme imkânı veren bir sanattır. İçinde yaşadığımız, üç boyutlu görerek deneyimlediğimiz, seslerini duyduğumuz ve duygularımızla hissettiğimiz dünyayı dışarıdan bir bakışla izlememizi sağlar. Aynı şekilde, içinde hiç yaşayamayacağımız, geleceğe dair tahminler, perde üzerinde gerçek bir dünya gibi canlanabilmektedir.

Günümüzde sinemanın en çok tercih ettiği hikayelerden biri; geleceğin dünyasına dair öngörülerdir. 1920’lerde Melies’in “Aya Yolculuk” filmi hayali bir dünyayı, yapay mekanlarla perdeye aktarmıştır. Aradan geçen yüz yılda geleceğin dünyası hakkında pek çok film yapılmıştır. Hollywood sineması, küresel dünyada ana akım hikâye anlatıcısına dönüşmüştür. Geleceğe dair tahmin ve öngörüler öncelikle Hollywood yapımı filmler eliyle dünyaya yayılmaktadır, bu filmler tüm dünyada geleceğin dünyasına dair ortak fikirlerin, beklentilerin oluşmasına neden olmaktadır. Günümüz küresel dünyası, başat Hollywood anlatısının etkisi altında, Hollywood stüdyolarında, senaryo şirketlerinde sınırları çizilmiş, alt metinleri belirlenmiş filmlerde sunulan geleceğe dair projeksiyonları izleyerek, geleceğin dünyası üzerine fikir yürütmektedirler.

Eski toplumların anlatılarında, geleceğe dönük eskatolojik mitlerdeki tahminlerin, o toplumun içinde bulunduğu yaşam alışkanlıklarından kaynaklanmasına benzer şekilde, günümüz sinemasının eskatolojik anlatıları da bu filmlerin kaynaklandığı gelişmiş dünya toplumlarının mevcut teknolojilerinden ilham alarak şekillenmektedir. Özellikle Hollywood menşei son dönem bilimkurgu filmleri ana temaları; yapay zekanın insan yaşamına baskın gelmesi, organik insan yaşamının tehlike altında olmasıdır. Bu anlatılarda geleceğin dünyasında insanın değişecek konumuna dair iki öngörü öne çıkmaktadır. Ya organik insanlar yapay zekâ eklenti ve uygulamaları ile dijitalleşecekler, organik özelliklerinden, organik zafiyetlerinden sıyrılarak, güçlenecekler, yeni bir forma dönüşecekler ve hala organik olarak kalmış,

insanlar için bir tehdit olacaklar ya da insan üretimi robotlar, asıl üretilme görevleri olan insana hizmet sınırlılığından üretken yapay zekâ sayesinde kurtulacaklar, insana özgü olan bilinç kazanacaklar ve onları yaratan insanlara tehdit olarak ortaya çıkacaklar.

Bu çalışmada, dijitalleşme çağının en son çıktısı olarak ortaya çıkan, günümüz dünyasının temel belirleyicilerinden birine dönüşen yapay zekadan ilham alarak gelecekteki dünyanın temel öngörülerinden olan; ‘transhüman’, ‘posthüman’ kavramları, Amerika yapımı bilimkurgu draması olan ‘*Yang’dan Sonra*’ filmi üzerinden tartışılacaktır. İnsan üretimi robotların, üretken yapay zekanın öngörülemez ihtimalleri sayesinde, organik insanın en temel farklılığı olan özbilinçlilik, soyut düşünme, hayal kurma ve duygulara sahip olma özelliklerini kopyalamaya (ya da gerçekten bu özellikleri geliştirmeye) başlamasını anlatan film, geleceğin dünyası hakkındaki tartışmaların merkezinde yer alan ‘transhüman’, ‘posthüman’ ve insan varoluşuna dair felsefelerin merkezinde yer alan ‘bilinç’ kavramlarını sorgularken, dikkatli seyirciye de bazı sorular sormaktadır: Yapay zeka destekli insan görünümlü robotlar gerçekten organik insana benzer özellikler geliştirebilir mi? Bu özellikleri edinirlerse, onlarla organik insan arasındaki farkı belirleyen ne olacaktır? Yapay zekâ robotlar dış dünyadan edindikleri verileri, karmaşık, hızlı ve sürekli öğrenen, üretken algoritmik bir yazılım ile değerlendiriyor, yorumluyor ve tepki veriyorlarsa, duyular sayesinde dış dünyayı algılayan, karmaşık sinir ağları ile verileri hızlı şekilde değerlendirerek tepki veren biyolojik insan da kendinden önceki bir üst zihnin ürünü, biyolojik bir algoritma olabilir mi? Geleceğin dünyasında benzer özelliklere sahip robot ve insanlar bir arada yaşayabilir mi?

Film anlatısında bu sorular; karakterler üzerinden aile bağları, aşk, bireyin çocukluk travmaları, geçmiş yaşantıların insan bilincine etkisi, bir kültürel kimliğe ait olmak, insan duyguları ve dış dünya arasında bağ kurmak gibi konular, film öyküsünün içine örtük halde serpiştirilmiştir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz kullanılarak, filmin sinematografik özellikleri, olay örgüsü, karakterlerin sunumu üzerinden, geleceğin dünyasına dair mesajlar çözümlenmiştir.

İnsan Varoluşuna Dair Önemli Bir Kavram: Bilinç

İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliklerin ne olduğuna dair dünya tarihi boyunca felsefe, tıp, sanat gibi alanlarda akıl yürütülmüş, yanıt aranmıştır. Aslında insan diğer memeli hayvanlarla; biyolojik hatta duygusal özellikler ve sosyal çevresiyle bağ kurma bakımından birçok benzerliğe sahiptir. Diğer tüm canlılar, yüzbinlerce yıl içinde, evrimsel sürece uyum göstererek fiziksel değişimler yaşamışlar, ancak dünyada insanın geliştirdiği gibi teknoloji ve medeniyet geliştirmemişlerdir. Başka bir ifade ile canlılar yüzbinlerce yıldır, biyolojik ihtiyaçlarını karşılama, hayatta kalma, üreme gibi atalarının rutin

döngülerini tekrar etmektedir. Ancak insan benzer rutin, bedensel ihtiyaçları karşılama yükümlüğünün yanısıra, hayatın anlamını sorgulamak, kendisinin ayrı bir benliğe sahip olduğunu fark etmek, duygularını, düşüncelerini diğer insanlara sanatsal aktarma yolları bulmak gibi özellikleri ile diğer canlılardan ayrılmaktadır.

Bir organizmanın kendi kendini deneyimlemesi, kendinin farkında olması olarak tanımlanan bilinç (Harris, 2019: 9-11), insanın karşılaştığı sorunlara yaratıcı çözümler bulmasına, sanatsal ifade biçimleri geliştirmesine, soyut düşünme özellikleri kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda bilinç ve zihin birbirini tamamlayan kavramlardır. Zihnin en önemli işlevi bilinçtir. Bilinçli olmayı sağlayan unsur ise zihindir (Gültekin, 2021: 32) Canlıların fiziksel büyüme ve gelişmesinin temelini oluşturan hücre çoğalmasının kontrolü üzerine çalışmaları ile 2001 yılı Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünün sahibi, genetikçi ve hücre biyoloğu Paul Nurse, insanın bu farklılığını şöyle açıklar:

Doğal seçim toplumdaki daha uygun varyantlara yer açmak için eski düzenin altüst edilmesiyle ilerler. Görünen o ki, yaşamın varlığı ancak ölümle mümkündür. Doğal seçilimin bu insafsız ayıklması, beklenmedik pek çok şey yarattı. Bunlar içinde en sıradışı olanlarından biri insan beynidir. Bildiğimiz kadarıyla hiçbir canlının kendine dair farkındalığı bizimkiyle aynı düzeyde değil. Benlik bilincine sahip beynimiz kısmen de olsa, dünyamız değiştiğinde davranışlarımızı bu değişime göre daha rahat ayarlayabilmemiz için evrilmiş olmalı. Belki de bildiğimiz bütün organizmalardan farklı olarak biz, kendimizi motive eden amaçları isteyerek seçebilir ve bunlar üzerine düşünebiliriz (Nurse, 2023: 170-171).

Nörobilimci, beynin işleyişi üzerine çalışmalar yapan, ‘*The Brain*’ belgeselinin hazırlayıcısı ve ‘*Beynin Gizli Hayatı*’ kitabının yazarı David Eagleman ve müzik alanında akademisyen Anthony Brandt’ın ortaklaşa yazdığı ‘*Yaratıcı Tür*’ kitabının ‘*Nasa ile Picasso’nun Ortak Yönleri*’ bölümünde, 1970 yılında Ay’a yolculuğun ikinci gününde Apollo 13’ün oksijen tankının patlayarak uzaya enkaz püskürtmesi sorunu karşısında, 300 bin kilometre uzaklıktaki Nasa Görev Kontrol Merkezi’nin tamamen bilimsel çıkarımlarla çözüm üretmesi ile bu konudan tamamen bağımsız olan Picasso’nun ‘fahişeler’ isimli tablosunun ortaya çıkışı arasında bağ kurulmaktadır. Bu bağ kitapta Nasa Görevlilerinin sorun üzerine çalıştıkları fotoğraf ile Picasso tablosunun yan yana verilmesiyle pekiştirilir (Eagleman & Brandt, 2022: 1-10) İnsan bilincinin bir çıktısı olarak zekanın kuralsız yaratıcılığı ile kurallarla çözüm üreten işlevselliği arasında kurulan bu bağ; ‘yaratıcı tür’ olarak insanın diğer canlılardan farkı olan düşünme kapasitesini vurgulamaktadır:

“Bu iki hikâyenin ortak yönleri nelerdir? İlk bakışta fazla bir şey çarpmaz göze. Apollo 13’ün kurtarılması iş birliğine dayalıydı. Picasso ise yalnız çalışırdı. Nasa

mühendisleri zamanla yarışmıştı, oysa Picasso'nun fikirlerini tuvale dökmesi aylar almıştı. Sanatını sergilemesi ise neredeyse on yıl sürmüştü. Mühendislerin derdi özgünlük değil, işlevsellikti. İşlevsellik ise Picasso'nun amacı değildi. Buna rağmen bu iki edim altında yatan bilişsel rutinler aynıydı...Bir şey üreten herkes için aynı durum geçerlidir. Bu kişilerin bir yenilik üretmek üzere standart kalıpları kırmaları, beyinde işleyen temel yazılımların bir sonucudur” (Eagleman & Brandt, 2022, 6-7).

Beynin kimyası ve fiziki diğer canlı sistemlerinkiyle aynıdır. Fakat görece basit olan aynı moleküller ve iyi bildiğimiz kuvvetler her nasılsa, düşünme, tartışma, hayal etme, yaratma ve acı çekme yetilerimizi ortaya çıkarır (Nurse, 2023: 171). Bilinç sayesinde düşünme, duygu, algı, irade ve anıların farkına varırız. İnsanın kendisinin farkında oluş durumuna öz bilinç denmektedir (Büyük, 2013: 136). Hayvanlar aleminin dört bir köşesindeki canlılar çoğunlukla otomatik davranışlar sergiler. Sözelimi arı, yeni bir yeri keşfediyorken bile büyük oranda beyindeki otomatik pilottan yararlanmaktadır. Bu anlamda onun düşünme işlevi beynine milyonlarca yıllık evrimle kazanmış bir biyolojik makinedir. Bizler de o arıya çok benzeriz. Benzer nöral düzenekler, otopilotta yaşamamızı sağlar (Eagleman, 2022: 24). Arı örneğinde olduğu gibi; insan ile diğer canlılar arasındaki temel fark Eagleman'a göre sahip olunan nöron sayıları ve nöronların işleyiş sistemlerinden kaynaklanabilir:

Arı beyinde bir milyon nöron varken bizimkinde yüz milyar nöron bulunması, bize geniş bir davranış repertuarı kazandırmıştır. Bizi ayrıcalıklı kılan bir şey daha var: Nöronların niceliğinden öte, düzenlenme biçimleri. İnsanda duyuyla (orada ne var?) eylem (şimdi şunu yapacağım) arasında daha fazla beyin hücresi var. Bu da bir durumu girdi olarak almamızı, iyice özümsememizi, seçenekleri gözden geçirmemizi ve (gerekirse) eylemde bulunmamızı mümkün kılıyor. Yaşamımızın büyük çoğunluğu hissetme ile eyleme geçme arasındaki nöral oluşumlarda geçiyor. Hayvansal tepkisellikten, insani yaratıcılığa geçişimizi sağlayan da budur (Eagleman & Brandt, 2022, 24-25).

Makineleşme ve sonrasında dijitalleşme devrimlerinden bu yana gelecekteki dünyada, insandan daha akıllı makinelerin insanları ele geçireceğine dair karamsar anlatıların arka planında, insanın (Eagleman'ın arı örneğinde olduğu gibi) diğer canlılardan ayırt ettiğine inanılan bilinç özelliklerinin insan dışı makinelere geçebileceği, bir üst bilinç tarafından insan ırkının yok edileceği korkusu yatmaktadır. Bu durumda, organik insan sonrası yeni bir dönem başlayacak, tarih sona erecek ve insan belki de kendi yarattığı makinelere yenilerek, dünya sahnesinden silinecektir. Bu teorilerin ortaya koyduğu yeni insan-makine türü Transhüman, Posthüman gibi kategorilerle adlandırılmaktadır.

Yapay Zekâ Etkisinde İnsanın Geleceğine Dair Teoriler: Transhüman, Posthüman

Bir çeşit üst-insan varlık anlamını ima eden Transhümanizm kavramı ilk kez 1957 yılında kullanılmıştır (Dağ, 2022: 24). Transhümanizm; insanın fiziksel ve bilişsel yeteneklerini artırmak, hastalıkları yok etmek, ömrünü uzatmak, hatta ölümsüz kılabilmek için teknolojinin kullanılması düşüncesidir (Karauguz, 2020: 53). Organik insan düşüncesinden ve insanı anlama çabasından (Hümanizm) ilham alan transhümanizm, insan sonraki bir forma işaret etse de, tamamen insan dışı bir varlık değildir. Bir tür daha ileri seviye insan anlamında tahayyül edilmiştir. Ancak bu ara formun sonrası için geliştirilen Posthüman kavramı, ilk kez 1977 yılında kullanılmış ve yapay zekâ, tıp, teknoloji alanındaki gelişmelerle insan sonrası yeni bir form olarak anlatılarda yer almıştır. Bir anlamda technosapiens yeni bir türe dair öngörü olarak üretilen kavram, organik insanın yer almadığı, yeni bir dünya dönemine dair eskatolojik anlatımların yeni ilham kaynağı düşüncelerdendir. Bu anlatılarda posthüman kahramanlar, biyolojik sınırların ötesinde var olan, sanal dünyalar ve veri akışları içinde şekillenen yeni bir özneye işaret etmektedir (Yıldırım, 2025: 366). İnsandan transhümana ve ardından yeni bir form olarak insan sonrası yapıya yani posthümana geçişte, insanın temel özelliklerinin önce kopyalanması, sonra yeniden üretilebilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda en kritik nokta, robotların bilinç kazanması ve duygulara sahip olmasıdır. Günümüzdeki teknolojinin ulaştığı imkanlar makinelerin hissedebileceğini, insanlara yardımcı olmak için tasarlanan robotların ilk etapta, iletişimde oldukları insanın, duygu değişimlerini fiziksel göstergeler üzerinden ölçerek, ona uygun tepkiler verebileceğini ortaya koymaktadır. Şimdilik duyguların nasıl kullanılacağı ve sınırlarının ne olacağı, nasıl eyleme dönüşeceği, insanın ürettiği yazılımlarla yönlendirilse de derin öğrenme teknolojilerinin sunduğu imkanlarla makinelerin inisiyatif alarak otonomlaşması sonucu, transhüman, posthüman olarak tasavvur edilen yeni yapıların insanlığa bir tehdiye dönüşmesi olası görülmektedir (Karamustafa & Arsan, 2022: 63).

İnsanlık her zaman bilinmeyen güçlerden korkmuş, en karanlık mitolojik öykülerinde bile çoğunlukla insan özellikleri barındıran ancak doğanın diğer fenomenleri ile birleşmiş, yeni türlerin saldırısına dair hikayeler üretmiştir. İnsandan daha üstün, insan ve ötesi fenomenlerle eklektik özelliklere sahip bu karakterler, zamanla makine-insan karışımı üst-insan görünümlerine bürünmüştür. İnsan eylemini taklit eden makinelerin ortaya çıkma ihtimalini belki de ilk olarak Descartes dile getirmiştir (Descartes, 2020: 60). Sanayii devrimi sonrası insan-makine etkileşiminin bu hayal gücünü kışkırtması şaşılabilecek bir durum değildir. Günümüzde internet, yapay zeka destekli bilgisayar uygulamaları, cep telefonu teknolojisinin günlük hayatın vazgeçilmez parçasına dönüşmesi, özellikle Pandemi süreçlerinin insanları sosyal hayattan

adeta kopararak, insanı dijital dünya ile daha fazla ilişkili hale getirmesi, yaşam alışkanlıklarını değiştirmektedir (Özkeçeci, 2022: 319). İçinde bulunulan çağın alışkanlıkları, gelecekteki dünyaya dair hayal gücüne ilham verdiği için bu dönüşüm, gelecekteki dünyaya dair öngörülerde bilgisayar, yapay zekâ ve dijital teknolojilerin daha fazla yer almasında etkili olabilir. İnsan-makine, insan-robot karışımı yeni türlerin dünyayı ele geçirmesi temalı anlatıların son dönemlerde sıklıkla işlenmesi, dijitalleşme ile artan üretken yapay zekâ teknolojilerin günlük hayatta daha fazla yer bulması arasında bir ilişki olabilir.

İçinde bulunduğumuz çağın, bizi tarihte görülmedik bir ‘episteme’² ile yüzleştirdiği açıktır. Yapay zekanın bilişsel varlık olarak telakki edildiği, yeni bir ontolojik evren veya paralel evrenden bahsedilmektedir. İnsana özgülediğimiz temel hususiyetlerin bir makine tarafından da gerçekleştirilebileceğine dair pratikler gittikçe yaygınlaşmakta ve var olanların ontolojik temyiz sınırının bulanıklaştığı bir çağa tanıklık etmekteyiz. Sanal olan ile gerçek olanı birbirine yaklaştıran algoritmaların, hayatın bütün alanlarında yaygın olarak sahne alması ile insanın biricikliğinin yanısıra onun ilişkili olduğu tüm varlık, bilgi ve değer sahası da tekrar yeniden tanımlanmaya doğru yol almaktadır (Gültekin, 2021: 29).

Günümüzdeki birçok gelişme, örneğin 1970’lerden itibaren sinemada bilimkurgu olarak sunulan, hayali dünyanın eşiğinde bulunduğumuzu göstermektedir. Üretken yapay zekâ araçları, uygulamaları geleneksel birçok alışkanlığı değiştirmektedir. Dijitalleşme, internet ve yapay zekanın, gelişmiş dünyanın günlük rutinleri arasına dönüşmesi, insan bilinci ve yapay zekâ arasındaki etkileşimlerin artması, makinelerin insan gibi düşünerek, insanın işlerine yardımcı olmaya başlaması, hatta inisiyatif alarak, insan yerine karar vermesi, geçmişte bilimkurgu olarak öne sürülen fikirlerin, günümüz gerçeğine dönüşmeye başladığını göstermektedir. İnsan bilincinden daha üst bilince sahip robotlar ya da üst bilince sahip yeni insan türlerinin ortaya çıkmasına dair düşünceler ilhamını artık hayal gücünden değil, gerçek dünyadan almaktadır.

Senfoni ve şiirler yazdık, gökdelenler inşa ettik, insanları aya gönderdik. Yapay yaşam üretmenin eşiğindeyiz. Bilgisayarlar beyin kapasitemizi genişletiyor, yapay zekâ alanındaki bazı araştırmacılar da yakın gelecekte bilgisayarların hissetme yetisine erişeceği ve bilinç geliştireceğini düşünüyor. İnternet küresel sayılabilecek bir bilinç yaratmış durumda. Belki de insanlığın geleceğinde siborglar yatıyordur. Bu yeni varlıklar dokuyla kablonun karışımı olmakla kalmayacak, evrensel çapta birbirine bağlı, düşünen, mantık kuran, zihin geliştirmiş sistemleri oluşturacak (Lyons: 2022: 238).

Robotlar, yapay zekâ sayesinde, basit algoritmalarından öteye geçerek, insanın bilinçliliğini, zihin işleyişini, duyguları, münhasır yeteneklerini taklit edecek,

2 Yazar episteme kavramını, insanı diğer varlıklardan ayırt eden özelliğin ne olduğunu sorgulayan ontolojik paradigmaları anlatmak için kullanmıştır. Ona göre; insanın ayırt edici özelliği: ‘Akıllı olmak’ içinde düşünmek, öğrenmek, konuşmak gibi birbiri ile bağlantılı temel hususiyetleri kapsar. Ancak tüm bu özellikleri ile varlığını sorgulayan insan, yine kendi ürettiği bu diyalektiğin zemini ve kaynağıdır. Bu ilişki bir keyfiyet durumunu da ortaya çıkarır. Bu keyfiyet düşünce tarihi boyunca insan varlığını açıklamak için birçok fikir ve düşünce sistemi üretilmesine neden olmuştur. Tüm bu tasarımlar, kavrayış biçimleri, açıklama tarzlar, Foucault’cu terminolojiden yararlanılarak ‘episteme’ olarak ifade edilmiştir.

ya da gerçekten insan yerine geçerek, bu özelliklere sahip olabilecekse, bu aşamaya gidecek yolu kavrayabilmek için zihin ve bilinç kavramları arasındaki korelasyonun benzerini yazılım ve algoritma kavramları ile kurmak yararlı olabilir. Dış dünyadan verileri toplayarak, işleyen zihin bir süre sonra kendisinin varlığını fark ederek, sorgulamakta, varlığını anlamaya/anlamlandırmaya çalışmakta ve diğer canlılardan farklılaşarak bilinci üretmekteydi. Bir anlamda insan biyokimyasal algoritma hüviyetindeydi. İnsanın bu yönünü taklit eden yüksek işlem gücüne sahip yapay zekâ da bu aşamaya gelirken, benzer süreçleri yazılım ve algoritmalar ile geliştirebilir:

Yazılımın algoritmaya karşı konumu zihinle bilincin konumu gibidir. Yazılım tüm programlamaya verilen genel addır. Bu anlamda yazılımın genel olarak zihni temsil ettiği söylenebilir. Yazılım, algoritmanın kendisini var kılar ve işlevini yerine getiren zemini temsil eder. Yazılım olmadan algoritmanın var olacağı zemin kalmayacaktır. Yazılım algoritmayı içerisine alan genel bir kavramdır. Algoritma sadece bir işi yapmaya yöneliktir ve her bir iş için ayrı bir algoritma kurulmaktadır. Bu durum, zihnin fikirlerin toplamı olmasına benzetilebilir (Gültekin, 2021: 29).

İnsanın aslında bir biyokimyasal algoritma olduğu, belirli kimyasal bileşenler, hormonlarla duygu ürettiği ve üretilen duyguların zihni ve ardından eylemleri tetiklediği düşüncesi ve makinelerin insan biyokimyasal algoritma işleyişini kopyalamanın ötesine geçerek, üretken yapay zekâ algoritmalarıyla, insana benzer bir bilinç, duygu üretimi ve zihin yapısına sahip olabileceği tartışmalarını, Harari başka pencereden bakarak, bir anlamda genişletmiştir. Zihin felsefesinden de alıntı yaparak izah ettiği varsayıma göre; geleceğe dair makine-insan etkileşimi; biyokimyasal algoritmadan, mekanik organizmalara geçiş beklenmedik bir yönde de gelişebilir: Bilinç kendini deneyimlese de ötekini deneyimleyememektedir. Bu insan dışı varlıkların bir bilincinin olmadığı anlamına gelmez. Eğer insan dışı varlıklar farklı bilinçlere sahipse, bu bilinçlere ulaşma imkanını yeni teknolojiler elde ederse, bu durumda, gelecekte beklenen Transhüman, Posthüman aşamaları farklı boyutlarda cereyan da edebilir:

Sapiens diğer hayvanlara kıyasla daha derin duyguları ve daha karmaşık yetileri olduğu için dünyayı yönetmiyor. Bazı duygular ve deneyimler açısından hayvanlardan, çok daha nitelsiz bile olabiliriz. Tüm hayvanların zihinsel spektrumlarının ötesinde de uçsuz bucaksız evrenler uzanıyor olabilir. Gerekli zihinsel yetilere sahip olmadıkları için yeryüzündeki 4 milyar yıllık evrimsel süreçte hiçbir Sapiens'in yanına yaklaşamayacağı zihinsel durum olması muhtemeldir. Gelecekte, güçlü ilaçlar, genetik mühendisliği, elektronik başlıklar ve doğrudan düşünce gücüyle kontrol edilebilen bilgisayarlar bu bilinmez diyarlara kapı arayabilir. Tıpkı Kolomb ve Macellan'ın yeni adaların ve bilinmeyen kıtaların peşinde ufkun ötesine yelken açması gibi bir gün biz de zihnin bir ucundan diğerine seferlere çıkabiliriz (Harari, 2017: 373).

Yapay zekâ teknolojisinin günümüzde günlük hayatın bir rutinine dönüşmesi ve üretken yapay zekâ robotların, dünya genelinde yaygınlaşması, geleceğe dair öngörülerini eskiye göre biraz daha netleştirse de hala Harari'nin öngördüğü, ötekinin zihinlerini okuma, bilinçlerine sızma teknolojisine henüz ulaşmış durumda değildir. Zira insanın bilinci bile günümüzde çoğu yönden gizemini korumaktadır. İnsan bedenini kusursuz hale getirmek, zafiyetlerini telafi etmek için teknolojiler günümüzde tıbbın her alanında öne çıkmaya başlamıştır. Organik insanın, biyonik, siborg insana doğru dönüşümü, keza insan zihninin de bilgisayar ve yapay zekâ ile iş birliği yapabilmesi, bedene ihtiyaç duymaksızın zihinlerin bilgisayara aktarılabilmesi gibi ihtimaller ufukta belirmektedir. Yapay zekâ artık insanın alışveriş yaparken en uygun ürünü bulma, aradığı adresi bulma hatta eş bulma arayışında inisiyatif alarak, insan adına karar vermektedir. İnsanlar, yapay zekâ algoritmalarının hayatlarını kolaylaştırıcı yönüne güvenerek, günlük hayatın birçok alanını bu üretken algoritmalara teslim etmeye başlamıştır. İnsan-yapay zekâ etkileşiminin diğer yönü de robotların, mekanik-dijital algoritmaların insanileşmesi, insan gibi bilinç, duygu, hayal gücü özelliklerine kavuşması olabilir.

Öngörü, komplo teorisi, modern eskatoloji ya da bilimkurgu dramalar. Her nasıl tanımlanırsa tanımlansın, bu alanda üretilen fikirlerin görselleşmesini sağlayan, hayal gücünün gerçek bir dünya gibi izlenilmesini mümkün kılan sinema sanatı, geleceğin dünyasını günümüzde Hollywood sinemasının öncülüğünde tüm dünyaya anlatmakta, belki şimdiden uyarı da bulunmakta, belki de fazla uzak olmayan, hatta içinde yaşamaya başladığımız geleceğe insanlığı hazırlama görevini üstlenmektedir.

“Yang’dan Sonra” (After Yang) Filminin Künyesi

Yapım Yılı: 2021

Yönetmen: Kogonada

Ülke: ABD

Oyuncular: Colin Farrel, Jodie Turner-Smith, Malea Emma Tjandrawidaja, Justin H. Min

Özet: Yakın bir gelecekte bir aile, yapay zekanın ardından aşk, bağlantı ve aile üyesinin kaybı konularıyla yüzleşmek zorunda kalır. Yapay zekâ yardımcı beklenmedik bir şekilde bozulur. (IMDB/AfterYang)

Yapay Zekâ ve Organik Bilinç Bağlamında Bir Gelecek Öngörüsü Olarak “Yang’dan Sonra” (After Yang) Filmi

Yang’dan Sonra (After Yang) filmi, belirsiz bir zaman ve mekânda geçmektedir. Filmde olayların geçtiği zaman ve mekâna dair bir bilgi verilmemiştir. Film boyunca öykü yavaş bir ritimle ilerlerken, anlatıyı vurgulama, öykünün zirve anlarında belirgin müzik ya da efekt kullanım gibi

yapay sinematografik unsurlara yer verilmemiştir. Film, öyküsü bilimkurgu drama türüne işaret etse de Hollywood bilimkurgu türünün klasikleşmiş hızlı kurgu, yoğun görsel efekt gibi teknik özellikleri filmde yer almamaktadır. Film, henüz serim aşamasında anne, baba, küçük kız ve yetişkin erkek çocuktan meydana gelen Amerikan çekirdek ailesi etrafında şekillenecek olay örgüleri izlenimi verirken, kısa süre sonra, çekirdek aile bireylerinin organik olarak birbirine bağlı olmadığı anlaşılır. Afrika kökenli anne ve beyaz ırktan babanın Asya kökenli küçük kızlarının aslen Çinli olduğu ve evlatlık alındığı anlaşılır. Yetişkin yaşlarında Asyalı görünüme sahip ağabey (Yang) ise tüm doğal insani görünümüne rağmen aslında bir robottur.

Ev, bahçe, robot tamir dükkânı, müze, komşu ev, kafe gibi iç ya da özel mekanlar filmin mekân kullanımının başat unsurunu oluşturmaktadır. Filmde bu iç mekanlarda birkaç istisna dışında sahnenin asıl oyuncularını dışarıda kimse görünmemektedir. Az sayıdaki dış mekân sahnelerinde de karakter kullanımı konusunda minimal bir anlatım söz konusudur. Film, gelecekte, insanlar ve robotların iç içe yaşadığı fantastik bir dünyayı anlatırken, günlük yaşam, beklenilenin aksine, doğa ve insanın iç içe geçtiği, sessiz, تنها mekanlar içinde akmaktadır.

Filmde iç mekanlar, sakinlik, gerilim ile huzur arası belirsiz bir duygu iletmektedir. Ev ve bahçe mekanları dijital bir dünyadan uzakta, doğal atmosfere sahipken, filmin sinematografik anlatımı ile aktarılan sessiz, dingin atmosfer; görüldüğünün aksine belirsiz, güvensiz bir atmosfer hissini de yansıtmaktadır.

Filmin açılış sahnesinde anne, baba ve kız çocuğu arkada ağaçlar olan, yeşil çimlerden oluşan geniş bir doğa alanında ayakta durmaktadır. Baba ve anne kız çocuğuna doğru eğilmiş, durumdadır. Mavi giysileri ve uzun saçları ile kız çocuğu anne-babasının ilgisinden memnundur. Görüntünün bulanıklıktan, netliğe dönmesiyle açılan sahne, görüntünün bir kişinin öznel açısı olduğu imasını vermektedir. Gerçekten de anne, baba ile kız çocuğunun kameraya fotoğraf pozu verdikleri anlaşılır. Babanın ‘*Hadi Yang*’ diyerek kamera arkasındaki kişiye seslenmesinin ardından, Anne de: ‘*O eski kamerayı çok seviyor!*’ diyerek, kamera arkasındaki kişi hakkında seyirciye bir ipucu verir. Kız çocuğu ise ‘*bize katılmayı unutma!*’ diyerek kamera arkasındaki kişiyi kadrja girmesi konusunda uyarır. Böylece küçük kızın aile fotoğrafı içerisinde kamera arkasındaki kişinin de olmasını önemseyişini anlarız. Baba’nın hadi diyerek ısrar etmesi ve kızın da tekrar çağırması (bu kez Çince) ile kameraya ergenlik yaşlarında bir erkek çocuğu girer. Aile fotoğrafında yerini alır. Kadrja giren Yang’ın görünümünden onun bir robot olduğunu anlamak imkansızdır. Aksine, henüz seyirci karşısına çıkmamışken, baba ve kızın ısrarlı davetleri nedeniyle, ailenin organik bir üyesi olduğuna dair bir şüphe yoktur. Ayrıca annenin cümlesiyle, kamera arkasındaki kişinin, sevmek ve bir hobi edinmek gibi insani özelliklere sahip olduğunu anlarız.

Fotoğrafın çekildiği an, filmde yönetmenin sinematografik anlatım tercihi, fotoğrafta görünen ailenin, görüldüğü gibi olmadığına dair bir imada bulunur: Kadraj, çekilen fotoğrafın anlık ters izdüşümüne dönüşür. Bu anlık tersyüz görüntü şaşırtmacasının ardından, filmin öyküsü ilerlemeye başlar. Aile bu kez akşam yemeğindedir. Mutlu bir aile görünümü mevcuttur. Kız çocuğu yemeğin hazırlanmasına yardım ettiği için ebeveynlerinden övgü alır. Kurguda ani bir kesme ile birden yemek masasının ve dağınık görüntüsünü izleriz. Kurgusal anlatım bize ileride olacaklar hakkında, zaman atlamaları ve aynı mekânın zıt sunumları ile bazı ipuçları aktarmaya devam etmektedir.

Anne ve babanın yalnız kaldıkları bir anda seyircinin şahit diyalog, filmde karakterler arası ilişkilere dair bilgiler içermektedir. Yine de filmin henüz serim aşamasında verilen bilgiler, eksiltilelerle doludur. Annenin söylediğine göre; kızları ‘*anne ve babasının neden sürekli birşeyler için çalıştıklarını ve meşgul olduklarını*’ sormuştur. Baba, kızın zamanla anlayacağını belirterek, kadını teselli etmek ister. Ancak kadın, kızın bunu anlamadığını vurgular ve ‘*pişman olmak istemediğini*’ söyler. Kadının bir aile ve takım olma isteği, ailenin bir aradılığına dair bazı belirsizliklerin olduğunu gösterir.

Filmin ilk sahnelerine sessiz, dingin ev iç mekanları hakimdir. Kostüm, dekor ve makyaj kullanımlarında bilimkurgu filmlerinden aşına olduğumuz bir olağanüstülük görülmemektedir.

Bu durağanlık aile üyelerinin birden yüksek sesli elektronik müzik ve ekrandan gelen sesli talimatlarla bozular. Ailenin dört üyesi de birbirine uyumlu halde, başarıyla dans etmektedir. Aile üyelerinin üzerindeki kıyafetler, günümüz dünyasına ait gibi görünmemektedir. Tüm aile üyeleri aynı renk, aynı tasarımda, adeta bir forma gibi kıyafetler giymiştir. Aile üyelerinin baktıkları ekrandan gelen müzikle uyumlu bir ses, dans için komutlar ve motivasyon sözcükleri söylemektedir. Bu dans oyunu o akşama özgü bir yarışmadır ve çevrimiçi olarak 30 bin aile aynı anda bu yarışmaya katılmaktadır.

Film jenerik yazıları devam ederken, farklı renk tonları altında, 4’er kişiden oluşan grupların müzikle senkronize dans ettiklerini görürüz. Bu gruplar, anne-baba ve çocuklardan oluşan, (film öyküsünün anlatıldığı aile gibi) çekirdek aile özelliğine sahip değildir. Grupların hepsi, uzay filmlerindeki karakterlere özgü kıyafetler giymiştir. Her ailenin üyeleri arasında kıyafet konusunda bir uyum bulunur. Filmin konusu olan ailenin dans koreografisini başarıyla sürdürüyor görünmesine rağmen, dijital ses, elendiklerini söyler. Böylece aile üyeleri arasında kimin hata yaptığına dair bir tartışma başlar. Ancak Yang müzik kesilse de dansa devam etmektedir. Ailesi uyarsa da Yang yarışmanın bittiğinin farkında değildir. Bu sahne Yang’ın bir insan olmayabileceğine dair seyircide ilk şüphelerin doğmasını sağlar.

Evin salonunda yang ve kızkardeşi uyumaktadır. Arkadaki ağaç, eve vuran ışık, karakterlerin renkli kıyafetleri ve mizansenin pastel dokusu, eski Japon resim sanatını andırmaktadır. Yang ve küçük kız uyumaktadır. Anne ve baba hızlı kurgu geçişleri ile karşılıklı konuşmaktadır:

Baba: ‘Garanti 3 yıl daha geçerli ancak kimsenin yanıt vermedi!’

Anne: ‘Brothers & Sisters’ı aradın mı?’

Ebeveynlerin konuşmaları sürdükçe, seyirci Yang’ın bir robot olduğunu ve bozulduğunu anlar. Üretici firmaya ulaşamamaktadır. Aracı firma ise garanti vermemektedir. Çünkü Yang ikinci el bir robottur. Filmdeki aileye gelmeden önce sadece 5 gün kullanılmış, daha sonra yenilenerek, aileye teslim edilmiştir. Filmin serim bölümü Yang’ın bozulmasıyla son bulur. Seyirci aileyi ve filmin ana konusunu anlamıştır. Karakterlerin önünde çözmeleri gereken önemli bir sorun ve bu sorundan kaynaklanan ikilemler ortaya çıkmıştır.

Baba, Kızını okula götürmek için çağırırken, Yang’ı omuzlar. Yang, bir ölü gibi adamın omzunda durmaktadır. Komşularının gelmesiyle seyirci Yang’ın dün gece birdenbire bozulduğunu, üretici firma *Brothers & Sisters*’ın tamir etmek yerine robotu geri dönüşüme göndereceklerini öğrenir. Ancak Yang başka aracı firmadan alınmıştır ve sertifikalıdır. ‘Quick&fix’ isimli bir tamir şirketi ise yasal süreçlerle robotları tamir etmektedir. Ancak yasal olmayan bir tamir seçeneği de bulunmaktadır. Mika (kız çocuk) Yang ile birlikte kalmak istemektedir Yang’da bir sorun olduğunun farkındadır. Yang hemen tamire götürülmezse çürüyecektir. Arabada Mika, robot abisine sarılmıştır. Onu bırakıp okula gitmek istemez.

Mika ve babası, tüm gün birlikte bozulan robot Yang’ı tamir ettirmek için uğraşırken, filmin alt metinlerine dair farklı ipuçları belirlemektedir. Filmde izlediğimiz gelişmiş yapay zekâ robotlar, henüz insandan öte bir konumda değildir. Transhüman konumundan çok, evde aileye yardımcı konumdadır. Ancak işlevsellik bakımından insandan alt konumda bulunan, insanın tamirine muhtaç haldeki Yang, herhangi bir elektronik ticari üründen farklı değildir: Bir ürün olarak belirli bir ücreti, mal değeri vardır. Seri numarası ve pin kodu vardır. İnsan müşterilerin taleplerine göre özelliklere sahiptir. Kendisini satın alan insanların hizmetinde kullanıma açıktır. Tamir edilemezse, üretici firma tarafından yeni bir robot belirli indirim imkânı ve kampanya dahilinde satılmaktadır. Lüks bir tüketim malzemesi olarak her ailenin alabileceği bir ücrete sahip değildir. Kullanım süresi dolduğunda tamir edilmeli ya da geri dönüşüme gönderilmelidir. Mekanik parçalardan ve bilgisayar ana çekirdeğinden oluşmaktadır. İnsan mühendisliğinin sonucu olarak 12 ayrı parçanın birleşimi ile oluşmuş ve varlığını sürdürebilmek için onu yaratan insanın zekasına ihtiyaç durmaktadır. Tamir masasında yatan robotun akıbeti hakkında karar verici yine insanlardır. Robotların bir tehdit oluşturmasından çok, asıl tehlikenin onu

üreten insanlar olduğu tamircinin Yang'ın ana çekirdeğinin tamiri konusunda söylediği ile anlaşılmaktadır: *'Eğer bu çekirdeğin açılmasına izin verirsen, ailenle ilgili birçok bilgiye ulaşabilirler!'*

Filmde Yang'ın fiziksel sunumu da onun insan-makine arası bir form olduğunu vurgular niteliktedir. Tamir için getirildiği şirkette, robotlara dair tamir görselleri, tıp biliminde insanın vücut parçalarını tanıtan görsellere benzemekte, robotların insanların tedavi edilme süreçlerine benzer işlemlerle tamir (tedavi) edildiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, babanın gözünden seyircinin gördüğü sanat galerisinde *'Tekno Sapienlerin Derisi Altında'* başlığıyla sergilenen heykel görünümlü insan-robot tasarımlar, insan vücut figürlerine sahiptir. Kas yapıları açıkça anlaşılmaktadır. Yüzleri bir insan gibi görünmektedir. Ancak kimi tasarımlar, yarı insan, yarı deforme olmuş şekillerden oluşmaktadır. *'Tekno Sapien'* sergisinden edinilen izlenim, robot figürlerin sanatsal çalışmalarla geliştirildiği, robot bedenleri hakkında sanatsal çalışmalar yapılmasıdır. Müzede baba ile görevlinin konuşması boyunca, adeta bir belgesel anlatımıyla, yakından gördüğümüz *'tekno-sapien'* yüzleri ve vücutları, kaotik bir atmosferi, dünyayı imgeler. Vücutlarının bazı bölgeleri eksik, bazı bölgelerinde derinin sıyrılıp, kasların ortaya çıktığı tekno insanların bir gözleri normal iken, diğer gözlerinin robot kimliği andıran şekilde deforme olduğu görülmektedir. İnsani görünümlü bir kulak varken, diğer kulağın biçim bozulması ile insan dışı bir yaratık izlenimi verdiği görülür. Robotların insani görünümlerine rağmen, aslında mekanik bir makine oldukları ise, yasal olmayan tamircinin karanlık tamirhanesinden anlaşılmaktadır. Her ne kadar müzede ve yasal tamir şirketinde robotların insani görünümleri vurgulansa da bedenleri organik değildir, insana hizmet eden mekanik bir cihazdan ibarettirler. Buna rağmen robotların insanlar için bir tehdit oluşturduğuna dair bir korkunun varlığı baba ile müze görevlisi arasındaki: *'buraya saçma komplo teorileri için mi geldiniz?'* diyalogu ile ima edilmektedir.

Filmde mekanlar içinde konumlanış, insan-robot, doğa ve teknolojik yaşam gibi ikili zıtlıkları işaret etmektedir. Müzenin içinde; Teknoloji Müzesi-Araştırma ve Restorasyon yazısını görürüz. Baba ve görevli, müzenin arka koridorlarında uzaktan çekilmiştir. Yakındaki Teknoloji müzesi yazısı zıt bir perspektif oluşturmakta, uzaktan organik insanlar olarak oldukça küçük görünmektedir. Mika ve Yang'ın, meyve ağaçlarından oluşan, yeşil ve doğadan bir görünüm içindeki bahçeyi dolaştıkları sahnede, arka planda gökdelenler ve modern dünyaya ait mekanlar bulunmaktadır. Baba ve Mika'nın oturdukları bankta duvar kenarından otlar çıkmış, zeminden sarmaşıklar fışkırmıştır. Duvarda çizili ağaç resmi dikkat çekmektedir.

Yang'ın insan hizmetinde bir robottan ibaret olduğu diğer insanların gözünden ve kurgusal anlatımlarla birçok kez vurgulanır: Anne ve baba Yang'ın

maliyeti, tedavi masrafları hakkında konuşur. Yang'ın aileden eksilmesinden çok, kızları için yararlı bir oyuncakın bozulmasına üzülmüşlerdir. Tamirci için Yang, belirli mekanik devreleri olan ancak yaratıcısı insanlar tarafından casus yazılımla donatıldığından şüphelenilen bir robottur. Komşu adam için, tamir seçenekleri olan bir cihazdır. Müze görevlisi için, sergilenecek bir metadır. Ancak filmin başından bu yana Yang ile duygusal bağ kuran onu bir robot olarak değil, öz abisi gibi gören Mika için Yang tüm bu sunumların dışındadır. Çocuk dünyasında Yang; onu anlayan, onunla bağ kuran, kızın koparıldığı doğası, Çin hakkında ona bilgiler veren bir yol göstericidir. Yang ve Mika'nın sunumlarında kurgu kullanımı inşa ve robot arasındaki duygusal bağı ima eder: Yang tamircinin masasında, Mika yatağında yatmaktadır.

Yang ve Mika arasındaki 'insani' bağ, film boyunca diğer insanların gözünden bir robot olarak tanıtılan Yang hakkında farklı ipuçları vermektedir. Mika ve Yang'ın meyve bahçesinde dolaştıkları sahne, robotların insan yaşamına dahil olması ve insanlara uyum göstermesine dair metaforik anlatımlar içermektedir: Mika günlük hayatında yaşadığı sorunları abisi ile paylaşmaktan mutludur. Mika'nın Yang'a *'onlar bizim gerçekte anne babamız, ama biz onların gerçekte çocukları değiliz!'* demesi, Yang ve kendisi arasındaki bağı vurgular. Mika evlatlık bir çocuk olarak yetişkin insanların dünyasından ayrı durumdadır, bu bakımdan, insanların dünyasında bir öteki olan Yang ile ortaklık hissetmektedir. Yang aşılanmış ve aşısı tutmuş bir ağacı kardeşine gösterir. Onun anlatımıyla, bu dal, başka bir ağaca aitken, artık yeni aşılandığı ağaçla bir olmuş, onun bir parçasına dönüşmüştür. Ancak kız, o dalın ağaca ait olmadığını, sadece o ağaca tutturulmuş bir eklenti olduğunu söyler. Bu aşılı dalın henüz tam kaynaşmamış olmasından kaynaklı görüntüsü kızı rahatsız etmiştir. Yang; *'aşısı tutmuş, ağaçla kaynaşmış, daha iyi görünen bir ağaç bulalım'* diyerek başka bir ağacı örnek gösterirken; *'sen de bu ağaç gibisin, yeni ailene aşılanmışsın'* der. Kız robot abisine, *'sen de benim gibisin'* der. Robot abi ise bu söylenene yanıt vermez. Kız *'neden başka ağaçların dallarını kesip, farklı ağaçlara aşıyorlar?'* diye sorar. Meyvelerin daha iyi olması için aşı yapıldığını anlatırken, Çin kültüründe aşılanmanın binlerce yıllık bir tarihi olduğu hakkında bilgi verir.

Film boyunca iç mekanlarda, tüm tekno sapiens robot dönemine rağmen, organik insanların eskiden olduğu gibi, günlük yaşantılarına devam ettikleri görünür. Kafede insanlar oturmakta, konuşmakta, çay içmektedir. Ancak iç mekân ışıkları yapay da olsa, gün ışığı da olsa, turuncu filtre ağırlıklı, karanlık görünümle sunulmuştur. Film boyunca ev, kafe, müze gibi iç mekân ortamlarında atmosfer karanlık, kaotik olduğu kadar, sessiz ve dış dünyadan yalıtılmıştır. Etrafta ana oyuncular dışında neredeyse kimse yoktur. Filmde birçok kez yer alan araba sahneleri de dış dünyadan yalıtılmış, karanlık bir tüneli andıran mekanlardan ibarettir. Karakterler iç mekanlarda genellikle yakın

çekimlerle sunulmuş ve dış dünyanın görünümüleri silikleştirilmiştir. İçinde yaşanan belirsiz atmosfer, bilimkurgu filmlerinde çoğunlukla yer alan yüksek teknoloji görünümünden yoksundur. Filmde robotların insanlara hizmet eden teknolojisi dışında teknolojinin sunumu; cep telefonu taşımaksızın, telefonda konuşulan kişiyi, gerçeğe benzer hologramlarla karşıda görebilmek, sürücüsüz arabalar gibi, günümüz teknolojisinden çok da uzak olmayan görünümünden ibarettir.

Filmin ana mesajı olan, insan ve robot arasındaki ayrımın ne olduğuna dair sorgulamalar, öykünün geliştiği ve zirveye çıktığı noktalarda gelir: Yang bir casus yazılıma değil, özel olarak geliştirilmiş bir robotik kodlamaya sahiptir. Buna göre; ana çekirdeğinde üretici şirketin her gün birkaç saniyelik hafıza kaydı tutma izni verilen özel bir yazılımı vardır. Bu bir anlamda iç hafıza mahiyetindedir. Neyin kaydedileceği yani, hatıra olarak hafızada saklanacağına ise, Yanginisiyatif olarak karar verebilmektedir. Bu da ona gerçek insan gibi, kişisel hatıralara sahip olabilme imkânı tanımaktadır. İnsanın teöel özelliklerinden olarka; kişisel hafızaya ve bilince sahip olmanın temel koşullarından biri bilinçdışı olduğuna göre, bilinçdışını şekillendiren en önemli etmenlerden biri; geçmiş yaşantılardır. İnsanlar, genetik özellikleri, içgüdüleri, çocukluk travmaları, mutlu oldukları ya da hüznüledikleri anlar gibi özel anlarda bilincinin derinliklerine, belki de farkında olmadan o anları kaydederler. Bu biriken anılar ve geçmiş yaşantılar, insan bilincini şekillendiren temel unsurlara dönüşür. Robot Yang da üretildiğinde, kendisini üreten şirketin mühendislerince, kişisel hafızasını inisiyatifle oluşturabilmesi için kısa süreliğine de olsa, her gün bir ‘an’ı kaydetme özgürlüğüne sahiptir.

Baba’nın Yang’a ait bu özelliği anlamasının ardından, film robot ve insan arasındaki sınırların kalktığı, Yang’ın insanlaştığı, dolayısıyla, evde lüks bir cihaz ‘kültürel robot’ olmasının ötesinde, en başından bu yana Mika’nın hissettiği gibi ailenin bir üyesi olduğu anlaşılır. Baba’nın izlerini sürdüğü Yang’ın hatıralarında, küçük bir çocuğun kendince önemli anları hatıralarına kaydetmesi gibi, anlık basit durumlar Yang tarafından kaydedilmektedir. Kendilerinden önce Yang’ı satın alan ailede yaşadıkları, yağmur, çimler, ağaçlar gibi doğa görünümünden kaydettikleri Yang’a bir bakış, düşünme biçimi ve sonunda bir kimlik kazandırmaya başlamıştır. Yang’ın aynada kendi görünümünü dikkatle izlemesi ve bunu kaydetmeye değer bulması, insanın kendini tanıma yolculuğuna benzer bir bilinç kazanma sürecini ima etmektedir. Sadece ağaçlar, gökkuşağı, yaprakların üzerinde zıplayan kurbağa, yağmurun ıslattığı ormanlık alanlardır. Bu kez renk olarak doğanın yeşili hakimdir. Film boyunca arka plan öyküsü olarak baba karakterinin çay ile ilişkisi dikkat çekmektedir. Baba dükkanında çay satmaktadır. Ancak müşteriler ile iletişiminden çay satma işinin alışılmış bir çay dükkânı olmadığı anlaşılır. Kızı Mika babanın Yang’ın

hatıralarını özel bir gözlükle izlediği sahnede, ‘çay ile ilgili bir belgesel mi izliyorsun’ demesi, babanın günlük hayatında, çaya olan ilgisinin önemini gösteren bir detaydır. Baba filmin bazı sahnelerinde çay tanelerini incelikli şekilde karıştırır, çay hazırlar, çay dolu kavanozlarla ilgilenir. Bir biyolojik insan olarak, günlük hayatında karşılaştığı görünümlerden ve ilgisini çeken detaylardan hayatın anlamını kavramak için soyut düşünceler üreten Baba, bu bakış açılarını Yang ile konuşmuştur. Babayı etkileyen, insana özgü soyut düşünce tarzı ve dış dünya gerçekliğinin, farklı şekilde somutlaştırılabilen bir hisse dönüşmesidir. Yang bir robot olarak, baba ile özdeşim kurarak, onun insan ruhunu anlayabilmeye çalışır. Babaya; *‘bir fincan çayın içinde gerçek bir dünya olabileceğine ve bir zamanın, bir mekânın tadının alınabildiğine gerçekten inanıyor musun?’* diye sorar. Baba da ‘Gel test edelim!’ diyerek, iki ayrı fincana aynı demlikten çay koyar. Robot Yang’a sadece bir fincan çay içerek, bu çayın içinde doğanın ruhunu, zamanın kokusunu ve tadını hissetmeyi öğretir. Bunun için içmeden önce Yang çayı koklamalıdır. Baba çayın içinde sadece tat değil bir tarih olduğunu söyler. Robot çayı içtiğinde, *‘keşke Çin’deki çaylar hakkında, bir zamana ve mekâna dair gerçek bir anım olsa!’* diyerek, insan olma özlemini dile getirir. Yang, sıradan bir robot değildir ve Baba farkında değilken, bu anları hafızasına kaydetmiştir. Sahip olduğu yapay zekâ yazılımları sayesinde Yang, çaydanlıkta dağılan çay tanelerinin dansı, çayın kokusu ve yeni yağmış yağmurun çimlerde bıraktığı koku, ağaçların rüzgârda dans etmesi, yaprakların çıkardığı ses gibi unsurlar arasında bağ kurmayı öğrenmiş ve bir yudum çay içtiğinde yaşamın tüm bu ritimlerini, görünümelerini ve uyandırdığı hisleri, çayın tadında hissetmeye başlamıştır.

Yang’ın hatıralarını izlemeye Anne karakteri de dahil olur. Yang ve Anne’nin konuşmalarında da insan olma kavramı sorgulanmaktadır. Yang’ın Anne ile konuşmasından, Yang’ın insan gibi hobilerinin olduğunu anlarız. Yang kelebek koleksiyonu oluşturmakta, bu koleksiyonunu geliştirmektedir. Yang, Anne’ye Lao Tzu’nun *‘Tırtılın son dediğine, dünyanın geri kalanı Kelebek der!’* sözünü hatırlatır. Yang ve Anne arasında, ölmek, yok olmak konusunda Yang’ın düşünceleri üzerine bir konuşma başlar. Yang, sonun bir başlangıç olup olmadığına dair, insan varoluşu hakkında felsefik düşüncelere sahip değildir. Anne’ye bunu; *‘böyle şeylere inanmak üzere programlanmadım!’* diyerek açıklar. Yang’ın *‘peki ya sen ne düşünüyorsun?’* diye sormasına karşı Anne, *‘buna inanmayı seviyorum. Bazen insanların ölümün bir başlangıç olduğuna inanmaları üzerine programlandığını’* söyler. Yang; *‘eğer sonda hiçbirşey yoksa, bundan rahatsız olmam!’* der. *‘Belki bunun için programlanmamışımdır.’* Yang, varoluş hakkında *‘hiçbirşey olmayan hiçbirşey yoktur!’* der. Anne’nin *‘bu da Lao Tzu’nun sözü mü?’* sorusuyla, Yang’ın kendi felsefi çıkarımını yaptığı anlaşılır.

Yang'ın yapay zekâ desteğiyle insandan daha fazla bilgiye sahip, daha hızlı düşünebilen, hatta ulaştığı bilgilerden kendine ait felsefi çıkarımlar yapabilmesi, onun gelişmiş bir robot olduğunu gösterirken, kaydettiği hafızaların izinden, Yang'ın insan gibi bilinçaltı oluşturmaya başladığı, kaydetmeye değer hatıraları seçme özgürlüğü ile hayatta bağ kurabileceği anlara daha dikkatli odaklandığı anlaşılır. Anne ve Baba karakterleri ile konuşmalarından, onların insan olarak nasıl alışkanlıkları, düşünme biçimleri olduğunu kavradığı anlaşılmaktadır. Yang sadece onların zihin yapılarını kavramıyor, onlarda farklı duyguları oluşturan soyut düşünme biçimlerini de kopyalamaktadır. Böylece, benzer duyguları kendisi de taklit ile üretebilmekte, giderek insana dönüşecek özellikler göstermektedir. Yang'ın bir insan gibi sosyal hayata karıştığı ve yine insan gibi görünen, ama aslen bir klon robot olan Aida ile duygusal bağlar geliştirdiği anlaşılır. Aida ile Baba'nın konuşmalarından, klon robot olan Aida'nın da insanlaşmaya başladığı, Yang'a duygusal olarak bağlandığı görülmektedir. Aida, konuşurken insan gibi hüzünlenmekte, ağlamakta ve Yang ile aralarında yaşananları özlemektedir. Aida'nın *'insan olmanın nesi güzel ki?'* cümlesi ile insan olmayı deneyimlemeye başladığı vurgulanır. Filmin ilk sahnesinde ailenin birlikte fotoğraf çekildiği sahnenin Yang'ın hatıralarında yer alması, sahnenin Yang'ın hatıraları üzerinden daha detaylı açılarla verilmesi ile, Yang'ın fotoğraf çekilirken, kısa süreli gecikmesinin nedeninin, o anı, ailesinin görünümünü hafızasına kaydetme isteği olduğu anlaşılır. Sonuç olarak Anne ve baba ve dolayısıyla seyirci, sonradan anlamaktadır ki, çocuk gözüyle Mika'nın hissettiği bağ, gerçektir: Yang bir insan olarak aslında en başından bu yana ailenin bir üyesidir.

Sonuç

Sinema modern bir sanat olarak, insanın hayal gücünde canlandırdıklarını teknik imkanları ile görüntü ve sese dönüştürebilmekte ve böylece, soyut düşüncelerin somut görünümlere bürünmesini sağlamaktadır. Günümüzün önemli anlatıcılarından sinema, geçmişte mitolojik anlatıların üstlendiği rolü üstlenmiş ve geleceğe dair öngörü, hayal ve çıkarımların görüntülerini aktaran bir sanata dönüşmüştür.

İnsanlar, geleceğe dair çıkarımlarını, içinde bulundukları çağda gördüklerinden, deneyimlediklerinden ve bilgi birikimlerinden yola çıkarak oluşturmaktadırlar. Gelecek hayalinin en büyük ilhamı, andaki mevcut dünyadır. Geçmişteki makinelerin dünyayı ele geçireceği, robotların insanlaşacağına dair öngörüler, bu teknolojilerin ilk ortaya çıkmaya başladığı, henüz ilkel durumda olduğu günlerden bu yana süregelmiştir. Ancak günümüzde üretken yapay zekanın gelişimi ve modern dünyada günlük hayatın çoğu kez önemli bileşenlerine dönüşmesi, gelecekteki dünyaya dair tahayyülleri de bu veriler üzerine kurgulamaktadır.

Bilimkurgu sineması Melies'in 1920'de yaptığı 'Ay'a Yolculuk' filminden bu yana, gelişen teknolojilerle uyumlu olarak, gelecek dünyasına dair görünümeler oluşturmaya devam etmektedir. Bu filmlerden biri olan 2021 yapımı Yang'dan sonra filmi, Hollywood'un alışılmış anlatımlarının dışında, yüksek sinema teknolojisi, görsel efektlerle yoğunlaştırılan bilimkurgu atmosferinden farklı bir sinematografiye sahiptir. Gelecek dünyasında insan ve robot arasındaki temas ve ilişkinin boyutları, insan olmanın ne anlama geldiği, robot ve insan arasında, bilinç, duygular ve soyut kavrayışlar çerçevesinde oluşan farklılıklar ve bu farklılıkların zamanla üretken yapay zekanın robotlara sunacağı inisiyatiflerle kalkabileceğine dair sorgulamalar, film öyküsü içerisinde sunulan aile öyküsü ve ailenin karakterleri üzerinden aktarılmıştır.

Transhümanizm, Posthümanizm kavramlarının çokça tartışıldığı günümüzde, yapay zekâ teknolojilerinin insan yaşamını kolaylaştırmakla başlayan gelişimi, geleceğe dair karanlık tahminler, insanı yok oluşturma sürükleyecek modern eskatolojik mitler üretilmesiyle paralel gitmektedir. Bu anlamda sinema, bu mitlerin taşıyıcısı, aktarıcısı rolündedir. Ancak ana akım sinemanın tüm dünyada baskın hale gelmesinin etkisiyle, bu aktarımın nesnel bir yönü olmayabileceği, gelişmiş teknolojilere sahip ülkelerin, dünyanın geri kalanını geleceğin dünyasına şimdiden hazırlamak amacıyla üretilmiş olabileceğine dair şüpheler her zaman korunmalıdır. Geçmişte üretilen bilimkurgu filmlerinin çoğunda öngörülen dünyanın günümüzün rutin, alışılmış gerçekleri olduğu düşünüldüğünde, insanların teknolojik ve yazılım eklentileri ile üst insana, robotların duygu ve bilinç gelişimleri ile biyolojik insana benzer bir forma dönüşebileceği, 'Yang'dan Sonra' filmindeki öngörülerden bazılarının gelecekte gerçek olabileceği kanısına varabilmekteyiz.

Kaynakça

- Büyük, C. (2013). DUALİZM, BİLİNÇ VE TANRI. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (39), 134-158
- Descartes, R. (2020). Yöntem Üzerine Konuşma. İş Bankası Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Eagleman, D. (2020). Incognito-Beynin Gizli Hayatı. Domingo Yayınları, İstanbul.
- Eagleman, D., Brandt, A. (2022). Yaratıcı Tür-Fikirler Dünyayı Nasıl Yeniden Yaratıyor. Domingo Yayınları, İstanbul.
- Gültekin, A. (2021). Spinoza Ontolojisi Bağlamında Yapay Zekâ ve Bir Duygu Varlığı Olan İnsan Üzerine Bir Değerlendirme. Birey ve Toplum Dergisi 11(2), 27-42.
- Harari, Y., N. (2017). Homo Deus-Yarının Kısa Bir Tarihi. Kolektif Yayınları, İstanbul.
- Harari, Y., N. (2016). Hayvanlardan Tanrılara Sapiens. Kolektif Yayınları, İstanbul.
- Harris, A. (2019). Bilinç. Butik Yayıncılık, İstanbul.
- Karamustafa, E., Y., Arsan, B. (2022). Yapay Zekanın Geleceği: Duygular Yapay Zekayı Nasıl Etkileyecek? Journal of Business in the Digital Age Dergisi, 5(1), 58-64
- Karağuz, A., M. (2020). Cennetten Kovulan İnsanın Cenneti Yeniden İnşa Uğraşı, Türk Dili Dergisi, (69), 821. 52-59
- Lyon, S. (2022). Meraklısına Evrim. Nova Yayınları, İstanbul.
- Nurse, P. (2022). Yaşam Nedir-Beş Adımda Biyolojiyi Anlamak. Domingo Yayınları, İstanbul.
- Özkeçeci, Z., Alkın, R., C. (2022). COVID-19 Sürecinde Üniversite İdari Personellerinin İnternet Kullanım Pratikleri: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneğinde Nitel Bir Araştırma, Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi, 26(91).
- Yıldırım, İ. (2025). Posthümanizm ve Kahramanın Yolculuğu: Yapay Zekâ Dijital Bilinç Çağında Monomiti Yeniden Düşünmek. Folklor Akademi Dergisi, 8 (2), 360-373
- https://www.imdb.com/title/tt8633464/?ref_=fn_all_ttl_1

DİJİTALLEŞME VE FİLM FESTİVALLERİ

Ayzat Madikova Özer¹

Giriş

İnternet ile teknolojinin gelişimi, günümüz dünyasında toplumlar arası iletişim ve bilgi edinme süreçlerini hızlandırmıştır. Üretim yapan insanlar, istedikleri zaman ve uzamda ürettiklerini dünyanın farklı ülkelerinde İnternet üzerinden sergileme, kendi ilgi/üretim alanlarına uygun platformlara ulaşma imkanına kavuşmuştur. Teknoloji imkanları, küresel ölçekte neredeyse gerçek zamanlı olarak farklı kıtalardaki insanları birbirine bağlayan bilgi aktarımını hızlandırmakta ve bilgi birikimi, analog çağla kıyaslanamayacak şekilde çok fazla insana ulaşmaktadır (Özkeçeci & ark. 2002: 217). Dijitalleşmenin getirdiği otomasyon teknolojileri, binlerce farklı organizasyonun saniyeler içerisinde listelenmesini sağlamaktadır. Kullanıcılar tüm dünyadaki organizasyonları, kurumları, şirketleri, kişileri, istedikleri kriterlere göre listeleyebilmekte, bu listelere göre diledikleri organizasyonlara yine İnternet üzerinden başvuru yapabilmektedir. İnternet öncesi dönemde, gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasındaki her alanda gözlenen fiziksel mesafe ve ulaşım engelleri kalkmıştır. Kullanıcılar, İnternetin var olduğu her coğrafyada, dünyanın herhangi bir yeri ile diledikleri alanda iletişim kurmakta, gelişmelerden haberdar olmakta, ürettiklerini sergilemekte ve çeşitli organizasyonlara başvurabilmektedir. Dünyada, insanlar arasındaki iletişim sınırlarının İnternet ve teknolojinin eşgüdümlü gelişimi ile hızlanması 2000’li yıllar sonrasından itibaren hissedilmektedir (Yücel & Adiloğlu, 2019: 48). Dijitalleşme, 2000’li yıllardan itibaren dünyada pek çok alanda hızlı değişimler sağlamıştır. İnsanlar ve kültürler arasındaki etkileşim de bu hızlanmadan payını almıştır.

Sinema, teknolojik gelişmelerden hızlı şekilde etkilenen, farklı alanlarda ortaya çıkan yenilikleri bünyesine katarak gelişen modern bir sanattır. Fotoğraf makinesinin icadı ve kısa süre içinde peliküllerin hareketli görüntüye evrilmesinden beri sinema, her önemli teknolojik yenilikle karşılaştığında hem sanat hem de endüstri olarak kırılma noktaları yaşamıştır. Mekanik bir araç ve fotoğraf sanatının ortaya çıkışıyla, sinema, kazandığı her yeni teknolojik yenilikle yaratıcılık sınırlarını genişletmiştir. Teknolojinin kullanıma sunduğu ve önceleri birer ticari ürün olarak algılanan yeni ortamlar, yeni kuşaklar tarafından sanatsal kullanıma dahil edilmiştir (Altunay, 2004: 73). Sinema, görüntülerin hareketli kaydından ibaret gibi görülen ilk dönemlerin ardından,

1 Dr., ayzat.ko@hotmail.co.uk, Orcid: 0000-0002-4658-1344

kurmaca öyküler anlatan bir anlatı aracına evrilmesiyle, kitlelerin dikkatini çekmiş ve hızla yeni filmler çekilmeye başlanmıştır. Gelişen endüstri, mevcut teknik sınırları zorladıkça, filmler tür ve içerik bakımından çeşitlenmiştir. Filmlerin belirli kriterlere göre seçilmesi, belirli bir zaman dilimi içinde izlenmesi, değerlendirilmesi, sinemacıların birbirleri ile etkileşimde bulunma ve yeni sinema fikirleri geliştirme ihtiyaçları film festival organizasyonlarının gelişmesini sağlamıştır. Sinemayı geliştiren ve endüstriye dönüştüren Amerika, Fransa, İngiltere dışındaki farklı ülkelerin de kendi sinema dillerini geliştirmeleri, ürettikleri film sayılarını arttırmaları ile tüm dünyaya yayılan, farklı temalarda, kimi zaman yerel kültürel özelliklerin dahil edildiği filmler ortaya çıkmıştır.

Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkarak, tüm dünyaya yayılan film festivalleri, yeni teknolojik kırılma noktalarında da benzer süreçleri takip etmiştir. Sinema festivallerinde dijitalleşme, sinemanın ilk ortaya çıktığı ülkelerde daha yoğun hissedilmekle birlikte, İnternetin dünyaya her geçen gün daha fazla yayılmasıyla, gelişmekte olan ülkelerde de son yıllarda kendini göstermektedir. Bu çalışmada, Kırgızistan'daki dijital film festivalleri incelenmektedir. Öncelikle en yaygın kullanılan ağ tabanlı film festival başvuru platformları belirlenmiştir. Bunun için film festival dijital ağ platformlarından amaçsal örneklem yoluyla Kırgızistan'daki uluslararası film festivalleri çalışmaya dahil edilmiştir. Bu kapsamda, Ağustos 2025 yılı itibariyle aktif hizmet veren sekiz film festival platformunda, Kırgızistan'ın uluslararası film festivalleri taratılmıştır ve sadece 3 platformda ulaşılabilmektedir. Diğer dijital platformlarda, Kırgızistan'a ait uluslararası film festivalinin yer almadığı görülmüştür. Dolayısıyla veri elde edilen bu üç platformdaki film festivalleri incelenmiştir.

Çalışmada, betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile elde edilen veriler düzenlenmiş ve yorumlanmıştır. “Bu analizde veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır. Bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurulur ve gerekirse olgular arasında karşılaştırmalar yapılır” (Yıldırım & Şimşek, 2011: 224). Betimsel analiz yöntemi ile film festivalleri başvuru sitelerinde Kırgızistan'daki uluslararası film festivallerinin güncel durumu irdelenmiştir.

Dijitalleşme ve Sinema

Teknolojik gelişim, film içeriklerini çeşitlendirdikçe, sinemaya yeni bir yön kazandırdıkça, film festival organizasyonları da bu değişimlerden etkilenmiştir. Sinemadaki teknolojik değişimler film festivallerini geliştirmiş, gelişimler de sinemacıların etkileşimlerini arttırmıştır. Sinemanın dijitalleşmesine giden yolda, film üretim teknolojilerindeki önemli kırılma noktalarından biri öncelikle video kameraların ortaya çıkışıdır. Altunay'a göre, mekanikten harekete teknolojik her gelişmeyi sanat ortamına aktaran yaratıcı sanatçılar, elektrik

enerjisini de sanat ortamına dönüştürmüşlerdir (Altunay, 2004: 73). Sanatta mekanikleşmenin, elektronikleşmeye dönüşmesi sinemada da hissedildikçe, sinema teknolojisinin elektronik cihazlarla yeni özellikler kazanması, gelişen bilgisayar teknolojisi ve zamanla İnternetin de eklenmesi ile sinemada dijitalleşme kendini göstermeye başlamıştır. Film üretim yöntemlerindeki değişimler, teknolojinin sağladığı imkanlar film festivallerini de etkilemiş ve sinema dijitalleştikçe festivaller de dijitalleşme yolunda evrilmiştir.

TDK sözlükte, (<https://sozluk.gov.tr>), “Analog materyalin bilgisayarda depolanması amacıyla sayısal formata dönüştürülmesi işlemi” (Karakaş & ark, 2009: 39) olarak tanımlanan dijitalleşme, görüntülerin sayısal verilere dönüştürülerek kaydedilmesini, maliyetin azalmasını, kameraların hafiflemesini sağlamıştır. Bu teknoloji öncelikle televizyon yayınlarında kullanılmış, ardından video kameralar sinema sanatına dahil olmaya başlamıştır. Video ile birlikte elektronik görüntü üretme teknolojisi sanat ortamına girmiştir. Mekanik sanatın, geleneksel anlamlarını değişime zorlamıştır. Başlarda video gibi elektronik teknolojinin sanat ortamı olarak kullanılması radikal bir değişim yaratmıştır. Bu dönüşüm elektronik sanat çağının habercisi olmuştur (Altunay, 2004: 79). Sinema sanatında özgürleşmeyi, yeni fikirlerin ortaya çıkmasını, film üretiminin dünya geneline yayılmasını sağlamıştır. Levend Kılıç, “Çoğaltım Aracından Sanat Ortamına” isimli makalesinde, video kamerasının, elektronik olarak görüntü oluşturmaının ötesinde sanatçıya sayısız düzenleme imkânı sağladığını belirtmektedir. Televizyon alıcıları ve monitörler, video sanatının icra edildiği yüzey olmanın ötesinde sanatçıya yeniden görüntü üretim ve yansıtma ortamları olarak hizmet etmektedir (Kılıç, 1995: 11). Çekim yapabilmenin rahatlığı ve çekilenlerin hemen izlenebilmesi, günlük hayatın kolayca kaydedilebilmesi, sabit kamera yerine hareketli görüntü sağlama video kameraların popüler alternatife dönüşmesinde etkilidir (Armes, 1995: 44).

Dijitalleşme, sinema alanında, film çekim ve kurgulama tekniğini etkilemiştir. Ağır, maliyetli kameraların yerini pratik, kullanımı esnek ve maliyeti düşük dijital kameralar almıştır. Daha sonra aynasız kamera teknolojisi, görüntülerin sayısal verilere dönüştürülerek kaydedilmesi imkanını sunmuştur. Film pelikülünün karelere göre kesilip, yapıştırılmasıyla oluşan montaj ise, dijital programların gelişmesiyle, tamamen bilgisayarda yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise kurgu programlarının, yapay zekâ desteği sayesinde kullanımı oldukça kolaylaşmıştır.

Dijital Kültür Çağında Film Festivalleri: Dönüşüm, Fırsatlar ve Zorluklar

Festival kavramı, Latince “festivitas” kelimesinden türemiştir ve “kutlama ya da minnettarlık duygularını sunma amacıyla gerçekleştirilen sosyal bir toplanma” anlamına gelmektedir (Kömürcü, 2013: 28). Dijitalleşmenin film

üretimine katkıları ile bağımsız sinemacıların film yapabilme imkanları artmıştır. Dijital sinema teknolojilerinin sunduğu imkanlar sayesinde artan film sayısı ise filmlerin doğru kitlelere ulaştırılması sorununu doğurmuştur. İlk dönemlerden itibaren sinema salonları ve daha sonra televizyon, sinema filmlerinin seyirci ile buluşmasını sağlayan başat iletişim kanalları olmuştur. Sinemanın sanat olarak gelişmesi ile film festivalleri, seyirci-yönetmen, sektör-sanat buluşmalarını sağlamaya başlamıştır. Hem sanat hem de ticari sektör olarak, sinemanın en önemli buluşma noktası gösterilen Oscar Törenleri ve Akademi ödülleri ilk kez 1929 yılında düzenlenmiştir ve (Yurdigül Y., vd. 2015:7), (Oscars.org/oscars) film festivallerinin miladı olarak kabul edilmektedir.

Film festivalleri, sinemanın hem endüstriye hem de sanata dönüşmesinde etkin rollere sahip sinemacı, seyirci, akademisyen, gazetecilerin biraraya gelerek etkileşim kurması açısından önemlidir. Sinema sanatçılarına, seyirci ve eleştirmenlerle buluşarak, ortaya koydukları sanatlarına dair geri bildirim almalarını sağlamaktadır. Örneğin İngiliz yönetmen Alfred Hitchcock'un, Hollywood sineması için çektiği filmler, Fransız Yeni Dalga yönetmenleri ve Fransız seyirciler tarafından Cannes Film Festivallerinde büyük ilgi görmektedir. Bu etkileşimler sayesinde Yeni Dalga'nın ünlü yönetmeni François Truffaut, hayranı olduğu Hitchcock ile röportajlar yapmış ve "Hitchcock" isimli kitap doğmuştur. Kitapta bir film festivalinin, yönetmenin ortaya koyduğu eseri için önemi, Truffaut'nun şu gözlemi ile anlaşılmaktadır:

"Mayıs 1972'de Hitchcock'la Cinnat'in gösterileceği Cannes Festivali'ne gitmeden önce yeniden karşılaştım. Bana çok yorgun ve sinirli göründü. Çünkü yeni bir filmi festivalde gösterime girene dek hala sınava hazırlanan bir çocuk gibi heyecanlanıyordu. Fransız televizyonu benden bu vesile ile bir görüşme yapmamı istemişti. Böylece kitabı da tamamlamış olacaktım. İki hafta sonra Hitchcock'u, Cannes Festivali dönüşü yeniden gördüm. Sanki onbeş yaş gençleşmişti. Cinnat filmi festivalde görkemli bir kabul görmüştü" (Truffaut, 1987: 13-14).

Truffaut'nun Hitchcock ile bu görüşmesi film festivallerinin önemi bakımından çeşitli anlamlar içermektedir. Öncelikle Hitchcock, Amerikan Hollywood sinema dilini temsil eden başlıca yönetmenlerden biridir. Truffaut'da Avrupa sinemasının, Fransız Yeni Dalga akımının önemli temsilcisidir. Ayrıca Truffaut, bu görüşmede sadece bir yönetmen değil, aynı zamanda; kitapta da belirttiği gibi diğer Fransız yönetmenlerle birlikte Hitchcock'un hayranı ve seyircisidir (Truffaut, 1987: 9). Truffaut ve Hitchcock'un, iki büyük sinema akımının etkileşimi bu noktada sembol niteliğindedir.

Festival organizasyonlarının kültürel ve ekonomik boyutları da elzemdir. "Festivallerin Yerel Halk Üzerindeki Sosyo-Kültürel Etkileri: Uluslararası Altın Safran Belgesel Film Festivali Örneği" başlıklı makalede, 2000 yılından

beri düzenlenen Safranbolu'daki film festivalinin, yerel halkın sosyo-kültürel gelişimine ve yerel turizm ekonomisine yaptığı katkılar açıklanmaktadır (Zavalsız & Öztürk, 2020: 456-474).

Film festivallerinin, web platformları aracılığı ile dijitalleşmesi öncesinde mekân, yerel kültür, insan ile doğrudan iletişim kurulmaktaydı ve bu festival geleneklerinin, belirli kimliklerin oluşmasını sağlamıştır. Zira, belirli bir mekânda (Örneğin Fransa'nın henüz festivalin ilk dönemlerinde küçük bir kasabası olan Cannes), belirli tema ya da belirli işleyiş tarzında gerçekleştirilen festivaller, her yıl gösterime alınacak filmler, başvuru koşulları ve şartları, davet edilecek sinemacılar, organizasyon kapsamındaki etkinlikler yüzyüze ve yoğun insani etkileşimlerle gerçekleşmekteydi. Dolayısıyla Film Festivalleri için dış dünya ile iletişim kurma noktasında, dijital platformlar öncesinde, aksaklıklar yaşanabiliyordu.

Dijitalleşmeyle birlikte dijital festival platformlarının, festival içeriklerini küreselleştirdiğini, festivallerin her an her yerden ulaşılır hale gelmesiyle, geleneksel-yerel bağlam zeminlerinin tektipleştiğini de görebilmekteyiz. Hızlı etkileşim yeni bir gerçeklik yaratmaktadır. İletişimsel bütünleşmeyle, hızlı küresel içerik akışlarının neden olduğu “yersiz yurtsuzlaştırmaya” karşı farklı kimliklere yeni aidiyet biçimleri kazandırılmaktadır. Arjun Appadurai tarafından geliştirilmiş olan “mediascape” kavramı, söz konusu küresel hareketlilik karşısında kültürel kimliklere ve kimlik siyaseti temelli aidiyetlere ilişkin operasyonel bir niteliği açığa vurmaktadır. Diasporik ve yersiz yurtsuzlaşmış yığınların hızla çoğalmasını ve düşünsel göçebelik deneyimini analiz eden Appadurai, aşırı akışkan küresel enformasyon hareketliliğiyle elektronik medyaların eşzamanlı gelişiminin ulusal politika ve kültürlerin belirlenmiş sınırlarını zorlayan yeni sanal aidiyet biçimleri yaratımını mümkün kıldığını belirtmektedir (Köse, 2014: 83). Bauman'ın “Akışkan Modernite” olarak kavramsallaştırdığı, günümüz hız dünyasında, kimlik alışverişlerinin küreselleştiği, daha akışkan hale geldiği düşüncesi de önemlidir. Bu durum, yerel kimlikleri kaynaştırmaya yaradığı kadar, kaynaşmanın hızlı ve tüketim odaklı gerçekleşme riskini de doğurmaktadır. Bu da yerel kültürleri yüzeyselleştirmekte ve ana akım popüler kültürün folklorik dekoru, tamamlayıcı imajı durumuna indirgeyebilmektedir.

Dijitalleşmenin film festivallerine sağladığı akışkanlık ve demokratikleşme ile festivaller çeşitlenmektedir. Geleneksel, kurumsal festivallerin yanında daha özgür ve butik festivallerin ortaya çıkmaya başlamıştır. Dijitalleşmenin olumlu özelliklerine rağmen, Bauman'ın dediği gibi hızla tükenmeye yatkın bir kültürel kaynaşma riski de mevcuttur. Diğer yandan, özellikle pandemide tecrübe edilen çevrimiçi festivaller, geleneksel yüzyüze festival alışkanlıklarına alternatif oluştursa da sanal ortamın festival ruhuna uygun olmadığı ve

benimsenmediği görùlebilmektedir (Akbulut, 2022: 185-194). Türkiye'nin gelenekselleşen üniversite festivallerinden, Uşak Kanatlı Deniz Atı Film Festivali yönetimi, festivale dijital platform üzerinden ulaşılabilmesi hakkında şu yorumu yapmaktadır: "Festivalin online olması, masrafların azalmasını ve bütçenin büyük kısmını reklam, tanıtım için kullanma fırsatı yaratmıştır. Bu durum dünyanın dört bir yanından insana ulaşma imkânı yaratma ve böylelikle on binlerce insanın platformu ziyaret edebilmesine olanak sağlamaktadır." (Gezer & Deniz, 2021:617).

2000'li yıllardan itibaren dijitalleşmenin getirdiği iletişim kolaylığının, film festivallerine etkileri önemlidir. Bir sinemacının dijital ortamda, filmini, dünya genelindeki festivallere gönderebilmesi, farklı coğrafyalardaki film festivallerinde seyirci ile buluşabilmesi dijitalleşme öncesinde engeller içermekteydi. Dijitalleşme öncesinde farklı ÷lkelerdeki film festivallerinden ve bu festivallerin başvuru koşullarından haberdar olmak bile zordu. Festivale başvuru yapabilmek için önemli maliyetler gerekiyordu: Filmlerin kopyalarının hazırlanması, uluslararası kargo ücretleri vb. Ayrıca kargo sürelerinin uzunluğu göz önünde bulundurulduğunda, festivallere başvuru tarihini kaçırmadan başvurabilmek için takvim süreçlerinin özenle takip edilmesi gerekiyordu. Film kopya ve dosyalarının, kargo süreçlerinde, festival adreslerine kaybolmadan ve hasar görmeden ulaşabilmeleri bir başka sorundu. Dijitalleşme ile birlikte film festivalleri dijital ortamda toplanmaya başlandı. Dijital platformların kullandığı otomasyon algoritmaları, festivalleri, yönetmenlerin/kullanıcıların kriterlerine göre hızlı şekilde bulmaktadır. Böylece yönetmenler, katılmak istediği festivali, sadece ÷lke ya da şehir olarak değil, film türüne, katılmak istediği tarihe, o festivalin daha önce kaç kez düzenlendiğine ya da festivalin film yarışması içerip içermediğine göre listeleyebilmektedir. Festival organizatörleri için de bazı yenilikler söz konusudur. Festivaller de dünyanın farklı ÷lkelerinden belki binlerce film başvurusunu, fiziksel olarak adreslerine dosyalar halinde kabul etmek yerine, platformlarda oluşturdıkları festival hesabı üzerinden izleyebilmektedirler. Aynı şekilde festivallerin destekçileri, jüri üyeleri ya da organizasyon görevlileri dijital platformda filmlere ulaşabilmektedirler. Festival görevlileri; festival destekçileri, yönetmenler ya da jüri üyeleri ile zaman ve uzam farketmeksizin iletişim kurabilmektedirler. Festivale başvuran filmleri incelemek, festival hakkında görüş alışverişinde bulunmak yüzyüze, fiziksel bir ortamda buluşma olmaksızın gerçekleştirilebilmektedir.

Festivallerin dijitalleşmesi; yönetmen, yapımcı, seyirci, festival organizatörleri hızlı ve aynı anda tek bir çevrimiçi kanal üzerinde bir araya getirmekte ve bunun sinema dışı alanlarda da farklı avantajları söz konusudur. Her yıl, film festivallerine başvuran kısa, uzun metraj on binlerce filmin fiziksel kopyalarının çıkarılması, bu kopyaların farklı ÷lkelere taşınması gibi zorunlulukların ortadan kalkması, öncelikle dünya da karbon salınımını

azaltması bakımından çevreci bir etkiye sahiptir. Yönetmenler için de festivallere film ve doküman göndermek için gereken başvuru maliyetleri sona ermiştir. Özellikle düşük bütçelerle film yapmaya çalışan bağımsız yönetmenlere filmlerini gösterebilme imkânı doğmuştur. Film festivallerinde, web platformu üzerinden başvurularda, başvuru ücreti (entry fee) talep edilmektedir. Dijital platformların bu ücretler üzerinden komisyon alması, bağımsız yönetmenler için yeni bir maliyet kalemidir. Fakat festivallerin bu başvuru ücretlerinden elde ettikleri gelir, festival gerçekleştirmek için gereken bütçenin bir kısmını oluşturmaktadır. Şirket, kurum gibi destekçiler olmadan bütçenin karşılanabilmesi, festivallerin geçmişe göre daha bağımsız kalabileceği anlamına gelmektedir. Film festival organizasyonlarının, dünyada seslerini duyurabilmek için dijital ortamda var olması artık zorunluluktur. Festival organizasyonlarının algoritmalarda öne çıkmak için bazı platformlara ödeme yapmaları (filmfreeway platformunda festival gold üyeliği için 100 dolar talep ediliyor) gerekmektedir. Ayrıca festivallerin, platform ağında bulunan diğer on binden fazla festival ve milyonlara ulaşan yönetmen ile sinemacıya kendilerini duyurmak için çeşitli promosyon ödemeleri yapmaları söz konusudur. Bunun karşılığında ise platform algoritmaları, festivalleri, sinemacılara ve ilgililere duyurmaktadır. Festivaller, platform üzerinden başvuru ücreti talep etmektedir. Sinemacılar, dijitalleşmeden önce filmlerin ve film bilgilerinin basılı kopyaları için çok daha fazla ücret ödemekteydiler. Festival platformları, sinemacılar ve festival organizasyonları arasında “kazan-kazan” olarak tabir edilebilecek yeni sektör yaratmıştır. Festival platformları sayesinde festivale başvuran yönetmenlerin basılı kopyalarını arşivlemek zorunluluğu kalkmıştır. Sinemacılar daha düşük maliyetlerle daha fazla film festivaline başvurabilmektedir, araştırmacılar dünyadaki film festivallerinden daha kolay ve hızlı şekilde haberdar olabilmektedir. Dijital ortamdaki festivaller; altyapılarını, algoritmalarını geliştirebilmekte ve daha fazla festivali kapsamına alabilmektedir.

Bağımsız yönetmenler, festival başvurularında ‘waiver code’, ‘discount code’ olarak bilinen ücretsiz ya da indirimli alabilmelerine imkân vermektedir. Araştırmamın yazarı olarak, bu konuda şahsi bir deneyime sahibim: Yönetmen yardımcılığını üstlendiğim ‘Büyük Menderes’, (Kısa Belgesel Film, 2018), ‘Eber’ (Kısa Belgesel Film, 2019) filmlerinin dünya genelinde festivallere başvuru sürecinde birçok uluslararası festivalle ekip olarak kurduğumuz iletişim sonrasında birçok festivalden ücretsiz başvuru kodu almıştık. Bu kodlar ile başvurduğumuz bazı festivallerde filmlerimiz finalist olarak ana listeye seçilmiş ve hatta 2018 yılında Arjantin’de düzenlenen ‘Uluslararası Santa Cruz Film Festivali’nde ‘En İyi Kısa Belgesel Film’ ödülüne layık görüldü. Bu konuda bir diğer şahsi deneyimimi de ‘Festival Direktörü’ sıfatı ile aktarabilirim. “1. Uluslararası Yerel Kültür Film Festivali” – ‘International Indigenous Culture Film

Festival' (16-18 Ekim 2025, Denizli) yönetmeni olarak, (<https://filmfreeway.com/InCuFF>) 2025 yılı mart ayından itibaren www.filmfreeway.com festival resmî web platform adresimizden, dünyanın farklı ülkelerinden bize ulaşan ve ücretsiz ya da indirimli başvuru kodu talep eden yönetmenlerden festival kriterlerimize uygun olan yönetmenlere %25- %50- %100 oranlarında indirim kodları gönderdik. Bu platformların festival ve sinemacılar arasındaki iletişimi hızlandırması, bağımsız sinemacılar için maliyetleri azaltması, festivaller için bağımsız kalabilmeyi sağlayan yeni bütçe imkânı sunması, yüz yüzelik gerektirmeden İnternet üzerinden iletişim aracılığı merkezlerine dönüşmesi gibi özelliklerin yanı sıra, günümüzde dijitalleşmenin sinema alanındaki diğer bir değişimden de söz edebiliriz: Dünya genelinde ülkelere göre güncel sinema ve festival bilgilerine erişim ve akademik araştırma yapma kolaylığı. Bu platformlar sayesinde istenilen ülkede, istenilen kriterlere göre listelenen film festivallerine dair bilgiler festival platform sayfalarında yer almaktadır. Ayrıca bu sayfalar üzerinden söz konusu film festivallerinin ana web sitelerine ulaşmak da mümkündür. Tek web sayfası üzerinden ulaşılan bu bilgiler, dünya da güncel sinema üzerine veri toplamak isteyen araştırmacılar, akademisyenler için önemli bir kaynağa dönüşmüş durumdadır. Bir ülkedeki film festivalleri listelenebilir, bu festivallerin web platformu ve resmî web sayfalarındaki görünümüleri incelenebilir. Böylece o ülkede sinemanın güncel durumuna dair bir kanıya ulaşılabilir. Bu durumun ortaya çıkardığı diğer bir bakış açısı da film festivallerinin web platformlarındaki görünürlüğünün günümüzdeki önemine dairdir. Çünkü dünyanın neresinde olursa olsun, yönetmenler, sinema araştırmacıları ve diğer festivallerin yöneticileri, bir ülkenin film festivallerine artık çoğunlukla bu festival web platformları üzerinden ulaşabilmektedir. Bir anlamda günümüzde web platformları, ülkelerin ve festivallerin kendilerini dünyaya açtıkları bir kapı hüviyetindedir. Böylece günümüzde dijitalleşmenin bu etkisiyle, uluslararası film festivallerinin web platformları üzerindeki görünürlüklerinin, bir ülkenin güncel sineması hakkında yeni bir bilgi kaynağı olmasından söz edebiliriz.

Dijitalleşmenin web festival platformları aracılığı ile getirdiği bu yeniliklerin dolaylı bir çıktısı olarak film festivallerinin bu platformlar üzerinden dijital kimlik oluşturabilmesidir. Dijitalleşme çağında benlik ve kimlik kavramlarına yeni açılımlar getiren dijital kimlik tanımlamaları (Yavuz & Özkeçeci, 2024: 166-170) film festivallerinin kurumsal kimlikleri için de düşünülebilir. Buna göre, film festivalleri gerçekleştirildikleri tarih ve mekanlarda gerçek katılımcıların oluşturduğu kültürel atmosfer, festival günlerinde katılımcıların deneyimledikleri ve sonrasında bulundukları ülke ve dünya sinemasına yaptıkları etki toplamları ile soyut bir kavram olarak kimlik edinirler. Buna göre örneğin dünya da sinema sektörünün ve sinema sanatının belirleyici, iki büyük festivali olan Amerika'da Oskar ödülleri ve Fransa'da 'Cannes' film

festivali, farklı kimliklerle tanınırlar. Akademi ödülleri sinemaya sektörel, ticari yönüyle etkiye bulunurken, “Cannes Film Festivali” sinemanın sanat, siyasi ve kültürel yönünü öne çıkarmasıyla bilinir. Dünya da film festivallerine de o festivalleri deneyimleyen gerçek katılımcılar, gösterilen filmler, festival günlerindeki etkileşimler kimlik kazandırırken, bu festivallere hiç gitmemiş, bambaşka ölkelerde bulunan sinemacılar ise, festivalleri web platformlarındaki sayfalardan tanımaktadırlar. Bu sayfalarda, festivallere dair fotoğraflar, katılımcı yorumları, festival başvuru sayfalarının içerikleri, bu sayfalardan yönlendirilen festival resmî web sitesi, sosyal medyası gibi İnternet alanları sayesinde festivaller hakkında bir algı, imaj ve kimlik inşa edilmektedir. Film festival platformları da dünya da binlerce film festivaline dair bilgileri barındıran tek İnternet sayfaları olarak bu festival dijital kimliklerin arşivi, deposu ya da ev sahibi niteliği durumundadır.

Bu çalışmada, festival organizasyonları ve yönetmenlerce en çok kullanılan üç film festival web platformu üzerinden Kırgızistan’daki uluslararası film festivalleri listelenmiş, ortaya çıkan festivallerin bu platformlarda yer alan bilgileri incelenmiş, bu festivallerin yine aynı festival platform sayfalarından resmî web sitelerine ulaşılmış, ayrıca bu festivallerin Kırgızistan’daki etkileri yine İnternet üzerindeki verilerden araştırılmıştır. Böylece Kırgızistan özelinde film festival web platformlarının, bir ölkedeki film festivallerinin, dolaylı olarak da o ölkede güncel sinemanın durumu hakkında ne kadar bilgi sunabildiği ortaya konulmak istenmektedir.

Dijitalleşmenin yeni gelişmekte olan bir yönü olarak film festivallerinin platformlar aracılığıyla listelenebilmesi, dünya da festivaller hakkında önemli veri kaynaklarından birine dönüşmesine karşın, Türkiye’de bu konu üzerinde henüz yeterli akademik çalışmalar bulunmamaktadır. Türkiye’deki akademik çalışmalara ulaşabilmenin önemli kanallarından olan “Dergipark.org.tr” adresinde, içerisinde uluslararası festival platformlarından ‘filmfreeway’ (Dergipark/filmfreeway), ‘festhome’ (Dergipark/festhome), ‘festagent’ (Dergipark/festagent) kelimeleri tırnak içerisinde taratıldığında, hiçbir makalede bu kelimelerin yer almadığı görölmektedir. Uluslararası film festival platformlarına dair yapılacak bir akademik çalışmada bu temel platformların makale içerisinde yer alması gerektiği düşünülürse, henüz Dergipark makale platformu içerisinde bu konu hakkında makale yayımlanmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu araştırma, bu alandaki eksikliğin giderilmesine karşı bir adım olması bakımından önem taşımaktadır.

Uluslararası Film Festival Platformlarında Kırgızistan

Dijitalleşme ile günümüzde İnternet film festival platformlarının bir ölkenin film festivalleri hakkında bilgi edinmeyi sağlayan asıl mecraya dönüşmesi, festivaller aracılığıyla o ölkede sinemanın güncel durumu hakkında dolaylı

da olsa izlenim sunmaktadır. İnternette festival başvuru platformlarından en yaygın ağa sahip, öne çıkan sekiz platform sayfası olduğu görülmektedir. Bu festivaller, veri tabanlarında sahip oldukları festival sayılarına göre yapısal olarak listelendiğinde şu şekilde sıralanmaktadır: 1. Filmfreeway, 2. Festhome 3. Clickforfestivals 4. Short Film Depot, 5. Movibeta, 6. FilmfestivalPlatform, 7. DocFilmDepot, 8. Film Festivals4u, 9. Festagent

Bu festival platformları üzerinden Kırgızistan'da uluslararası film festivallerinin güncel durumu hakkında bir araştırma yapıldığında, en kapsamlı bilgiye www.filmfreeway.com platformundan ulaşılabildiği anlaşılmaktadır. Platformun tanıtım yazısında platformda tüm dünya dan 12.000 film festivalinin yer aldığı, bu festivallerin 233 tanesinin Academy ve BAFTA ödülleri ile akredite olduğu belirtilmiştir. (Filmfreeway/howitworks) Oskar ödülleri resmi sayfasında öğrenci akademi ödülleri için başvurunun Filmfreeway festival başvuru platformu üzerinden yapıldığı belirtilmektedir (Oscars.org/saa) Bu da söz konusu platformun, dünya da düşük bütçeli ya da bağımsız festivallerin ana adresi olmasının yanısıra, uluslararası sinema endüstrisindeki önemine dair bir veri sunmaktadır. Bu platformda, en genel ayarlarla 'Kyrgyzstan' taratıldığında, 'Filmfreeway' platformunda 4 Uluslararası Film Festivali sonucu çıkmaktadır (Görsel 1). Bu festivaller: 11 yıldır düzenlendiği anlaşılan 'Kyrgyzstan Land of Short Films', 3 yıldır düzenlenen 'Bishkek International Film Festival', 4 yıldır sürdürülen 'Nomad International Film Festival' ve 2025 yılında düzenlenen 'International Cinema Forum of Ethno-Eco Films: Mongu'dur. (Filmfreeway/festivals)

Filmfreeway.com platformu kadar olmasa da dünya da uluslararası film festival başvuru platformu olarak öne çıkan diğer iki platform; 'www.festhome.com', 'www.festagent.com' festival platformlarında, Festhome platform web sayfasında aynı tarama yapıldığında (Görsel 2) Kırgızistan adına hiç festival bulunmamaktadır (Festhome/festivals). Diğer web platformu olan Festagent'te (Görsel 3) sadece 'Kyrgyzstan Land of Short Films' festivali bulunmaktadır. (Festagent/festivals) Filmfreeway platformunda bu festivalin 11 kez düzenlendiği bilgisi yer alırken, Festagent'te ise bu festivalin 16 kez düzenlendiği anlaşılmaktadır. Filmfreeway'de bu festivalin sayfası incelendiğinde, festival bilgilerinin güncellenmediği, başvuru detayları ve güncel festival tarihlerine dair bir bilginin bulunmadığı görülmektedir.

Kırgızistan'daki festivaller hakkında, en kapsamlı sonuçları veren Filmfreeway platformu üzerinden yapılan bu tarama sonuçlarını, farklı ülkeler için de yapmak, Kırgızistan için ulaşılan sonuçlar üzerine bir perspektife ulaşmamızı sağlayacaktır. Öncelikle, Amerika, Fransa, İngiltere gibi dünya da sinemanın bir sektör ve film festivallerinin sinema filmlerinin buluşma noktaları olarak ilk gelişmeye başladığı örnek ülkeler ile aynı taramaları yaptığımızda Amerika Birleşik Devletleri için 6.598 film festivali ortaya çıkmaktadır (Görsel

4). İngiltere için taramada 1.132 film festivali (Görsel 5), Fransa için taramada 328 film festivali bulunmaktadır (Görsel 6).

Taramayı Kırgızistan’la; coğrafi, kültürel, tarihi, etnik benzerliklere sahip farklı ülkeler ile genişletebiliriz. Bu amaçla aynı taramayı Türkiye için yaptığımızda 162 festivale ulaşılmaktadır (Görsel 7). Kırgızistan’a komşu Türki cumhuriyetler ile taramayı genişlettiğimizde ise; Kazakistan’da 13 (Görsel 8), Özbekistan’da 4 film festivali (Görsel 9) bulunmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar, İnternet film festival platformlarında mevcut festival sayılarının ülkelerin nüfusları, ekonomik gelişmişlik seviyeleri ile bağlantılı olabileceğine dair bir izlenim vermektedir.

Platform Başvuru Sayfaları ve Resmî Web Sitelerinde Kırgızistan Uluslararası Film Festivalleri

İki platformda da ortak çıkan tek festival olan ‘Kyrgyzstan Land of Short Films’ festivalinin sadece coğrafi ve tarihi ortaklıklara sahip ülkelere açık olduğu görülmektedir. CIS ülkeleri ve Baltık ülkelerinden başvurulara açık olan festivalde, kısa filmler ‘En İyi Film’, ‘En İyi Yönetmen’, ‘Jüri Ödülü’, ‘İzleyici Ödülü’ için yarışmaktadır. Filmfreeway festival sayfasına göre festival 11. kez düzenlenmektedir. Ancak festivalin güncel tarihine dair bir bilgi yer almamaktadır. (Filmfreeway/landofshortfilms) Festhome platformunda ‘İzleyici Ödülü’ne dair bir bilgi bulunmamaktadır. Festival 2010 yılından bu yana sürmektedir ve 20-25 Nisan tarihlerinde 16.’sı düzenlenmiştir. (https://festagent.com/en/festivals/kurgiz_short)

Festagent platformunda bu festival hakkında seyirci, yönetmen yorumu bulunmazken, filmfreeway platformunda festival hakkında 7 adet yorum bulunmaktadır. Ancak bu yorumların tarihlerine bakıldığında platformun yorumların yıllara göre bir istikrar ve sürekliliği olmadığı görülmektedir. 2018 yılına ait 3, 2024 ve 2025 yıllarına ait ikişer yorum bulunmaktadır. Yorumların hepsi festival hakkında olumlu görüşler içermektedir. İki platformda da bu festival hakkında bir web sitesi bilgisi bulunmamaktadır. Platformdan festivale ulaşmak isteyenler iki platformda bir sosyal medya hesabına yönlendirilmektedir.

“Bishkek International Film Festival” filmfreeway platformunda yer almaktadır. Festival 3 yıldır düzenlenmektedir. Sayfada festivalin amacı; Bişkek’in uluslararası standartlarda organizasyonlara ev sahipliği yaptığını göstermek ve Kırgızistan’ın kültürel mirasını, sinema endüstrisini, sahip olduğu yaratıcı potansiyeli dünyaya duyurmak olarak açıklanmıştır. Festival Uluslararası Yarışma ve Orta Asya Ülkeleri için iki farklı yarışma içermektedir. (Filmfreeway/bishkekfilmfestival) Festival web sitesinde, bu sitenin Orta Asya merkezli film endüstrisi geliştirme amacındaki ilk platform olduğu belirtilmektedir. (<https://bishkekfilmfest.com>) Filmfreeway platformunda seyirci-yönetmen yorumları ve festival tarihleri hakkında bir bilgi

bulunmamaktadır. festival web sayfasından son festivalin 11-15 Haziran 2025 tarihlerinde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Web sitesinde 2023 ve 2024 yıllarına dair festival hakkında detaylı bilgi ve fotoğraf içerikleri yer almaktadır. Festival üç yıldır; Uluslararası yarışma, orta Asya yarışması, özel gösterimler, atölyeler ve film geliştirme laboratuvarları (Central Asian Pitching Lab) içeriğini kesintisiz sürdürmektedir. 2023 yılında festival konuğu Türk Sineması, 2024 yılında İran sineması, 2025 yılında ise Fransa, Almanya sineması olmuştur. (<https://bishkekfilmfest.com>)

“International Nomad Film Festival” Kırgızistan’ın Narin isimli Bölgesinde 18-20 Eylül 2025 tarihlerinde dördüncü kez düzenlenmiştir. Filmfreeway platformunda festival; kırsal ve tarım yaşamları ile endüstri çağı sonrası yaşam arasındaki kopukluğuın giderilmesi için atılan bir adım olarak tanımlanmıştır. Narin Orta Asya Üniversitesi ev sahipliğindeki festival, 2025 yılında Kırgızistan dağlarında yaşayan göçebe toplulukların yaşam kalitesini yükseltmeye adanmıştır. Uluslararası Kısa Film ve Belgesel film yarışmalarının yanı sıra, bölge ölkeleri olarak belirtilen: Kazakistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan ve İran’dan filmlerin yarışacağı bölgesel kısa film, belgesel ve öğrenci film yarışmaları ile toplamda 10 adet ödöl dağıtılmaktadır. Filmfreeway platformunda 2023 ve 2024 yıllarında 7 yönetmenin festival hakkında görüşleri yer almaktadır. (<https://filmfreeway.com/nomad2025filmfestival>) Filmfreeway platformu üzerinden festivalin resmî web sitesine ulaşıldığında ise, festivalin 2022 yılında ‘Göçebe İmajı’, 2023’te ‘Yaşayan Topraklar’, 2024’te ‘Sonsuz Gökyüzü’ başlıklarıyla gerçekleştirildiği, ‘Sanayi kentlerinin, dağlık toplulukların, atalardan kalma otlakların, kentsel ritimlerin ve yerel bilginin kesişimine odaklandığı, yeni sinema dilleri ile Orta Asya hikayelerinin aktarılmasını amaçladığı ifade edilmiştir (<https://ucentralasia.org/nomad-2025-film-festival>).

International Cinema Forum of Ethno-Eco Films: Mongu filmfreeway platformunda yer alan 4. Film festivalidir. Festival ilk kez 2024 yılında gerçekleştirilmiştir. 2. Festival ise 25 Şubat-5 Mart 2025 tarihlerinde ‘Göçebe Gezegen’ ana teması ile ‘Uluslararası Etno Festival’ kapsamında düzenlenmiştir. ‘Çevre koruma’ temalı filmlere ev sahipliği yapan festival, film gösterimleri yanı sıra, çevre koruma üzerine uzman söyleşileri, seminer ve atölyeler içermektedir. (<https://filmfreeway.com/MONGU>) Festival web sitesi çalışmamaktadır. (<http://www.mongu.org>) Filmfreeway platformunda festivale dair detaylı bilgiler ve seyirci-yönetmen görüşleri bulunmamaktadır.

Dijital Ortamda Kırgızistan Uluslararası Film Festivalleri

İnternet film festival platformları festivalleri istenilen kriterlere göre bulmayı, bulunan film festivalleri hakkında bilgi edinmeyi ve festivallerin resmî web sayfalarına ulaşmayı sağlayarak, günümüzde bu alanda önemli bir

bilgi kaynağına dönüşmüştür. Bu platformlar çoğu sinemacı ve araştırmacı için festivallere ulaşmak için ilk başvurulacak kaynak durumundadır. Çalışmada bu durumu Kırgızistan özelinde incelerken, Kırgızistan uluslararası film festivalleri hakkında platformlar sayesinde ulaşılan bilgiler, İnternet ortamında arama motoru kullanarak sınanmıştır. Platformlar sayesinde ulaşılan film festivalleri Rusça, Kırgızca, İngilizce ve Türkçe dillerinde aratıldığında İnternette ulaşılan bilgiler, platform sayfalarından edinilen bilgilerle kıyaslanmıştır. Böylece platformda yer alan Kırgız film festivallerine dair bilgilerin çoğunlukla doğrulandığı görülmüştür. Ancak platformlarda bazı festivallere dair eksik ya da hatalı bilgiler de mevcuttur.

Kabar isimli web haber sitesinde, ‘Kyrgyzstan Land of Short Films’ festivali açılışının “Ala-Too” sinema salonunda 22.04.2025 tarihinde gerçekleştiği, Filmlerin Kazakistanlı sinemacı Erlan Nurmuhambetov’un başkanlığında ve Kırgızistan, Kazakistan, Rusya ve Özbekistan sinemacılarından oluşan bir jüri tarafından değerlendirildiği belirtilmiştir. Festivalde Uluslararası ve Ulusal kategorilerde 13’er film finale kalmıştır. (Kabar.kg/kyrgyzstan Land of Short Films) State University of Film and Television Saint-Petersburg üniversitesinin web sitesinde, bu festivalde üniversitenin iki öğrencisinin iki ayrı filmle ödül kazandığı belirtilmektedir. (www.gikit.ru/news)

“Bishkek International Film Festival” yükselen sinemaya vurgu yaptı” başlığıyla 2025 yılında festivalin Britanyalı oyuncu Dominic West ve İtalyan yıldız Michele Plavico gibi uluslararası önemli sinemacı konukları olduğu belirtilmiştir. Festivalin yarışma kategorilerinden biri yerel filmlerin katıldığı ‘KyrgyzBox’ kapsamında aile içi şiddet kimlik arayışları, vatanseverlik gibi toplumsal konuları ele alan 9 film gösterilmiştir. Festival seyirci katılımları, genç sinemacıların yoğun ilgisi ile gerçekleşmiştir (En.orda.kz/bishkekinternationalfilmfestival)

Festivalin Asya kıtasında gerçekleşen sinema etkinlikleri içinde önemli bir yere sahip olduğu, ‘Asianmoviepulse’ sitesinde yer verilen haberden anlaşılmaktadır. Sitede “Bishkek International Film Festival”inin bir önceki yıla dair fotoğrafları kullanılarak, Kırgızistan’ın en önemli sinema etkinliklerinden olan festivalin, 2025 yılı başvurularının başladığı duyurulmaktadır. (Asianmoviepulse.com/bishkekinternationalfilmfestival)

Avrupa’da sinema alanında önemli, kurumsal web sitesi olan ‘Cineuropa’da, 2024 yılı 2024 “Bishkek International Film Festival”i hakkında detaylar ve ödül listesini içeren bir haber bulunmaktadır. (Cineuropa.org/bishkekinternationalfilmfestival) Benzer bir haber de FIPRESCI (Uluslararası Sinema Eleştirmenleri Federasyonu) resmî web sitesinde yer almaktadır. (FIPRESCI.org/bishkekinternationalfilmfestival)

Kırgızistan’da yabancı dillerde hizmet veren uluslararası haber siteleri de festival hakkında gösterim programı, ödül listesi gibi haberler yapmışlardır. Bu sitelerden biri Fergana haber ajansı, (En.fergana.agency/bishkekinternationalfilmfestival) diğeri 24Kg haber sitesidir. (24Kg/bishkekinternationalfilmfestival)

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) web sitesinde Türk sinemasının konuk olması nedeniyle 1. “Bishkek International Film Festival’i hakkında detaylı haber yapılmıştır. 17-21 Aralık festival kapsamında “Türk Film Haftası” T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı katkılarıyla düzenlenmiştir. Türkiye’den birçok sinemacı katılımıyla ve Türkan Şoray’ın onur konuk olarak katılımıyla geçti. Gök mavi festival renginin ve panter simgesinin görkemli açılış törenine hâkim olduğu belirtilen haberde, törene Kırgız ve Türk devlet yetkililerinin katıldığı belirtilmiştir. Festivalin onur konuğu Türk sinemasının önemli oyuncularından Türkan Şoray olurken festival ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov’un 95. Yaş gününe ithaf edilmiştir. Festival jüri başkanı da Türkiye’den Semih Kaplanoğlu seçilmiştir (Turksoy.org/Bishkek International Film Festival).

International Nomad Film Festival hakkında ulaşılan detaylı bilgiler yalnızca festivalin organizyonunu yapan ‘Universty of Central Asia’ web sitesinde bulunmaktadır. Tespit edilen bazı diğ er web siteleri ise festival hakkında yaptıkları haber bilgilerinde yine bu sitede yer alan bilgileri kullanmışlardır (Ucentralasia/nomadfilmfestival).

“Mongu: International Film Forum of Ethno-Ecological Films” festivali hakkında ilk bilgi “3. Uluslararası Dünya Göçebe Oyunları” resmî web sitesinde bulunmaktadır. Festivalde göçebe oyunları kapsamında, sinema çadırları kurulduğu, açık hava sinemasında festival filmlerinin izlendiği belirtilmektedir. Ayrıca ekoloji uzmanlarıyla seminerler, atölyeler yapılmıştır. Başvuran 70 film den 20’si gösterim için seçilmiştir. Kırgızistan Sinemacılar Birliği Başkanı Taalaybek Kulmendiev festival açılışında; ‘Sinema sanatıyla küreselleşmenin gezegene ve insanların hayat kalitesine etkisinin olumlu ve olumsuz yanları gösterilecek” demiştir. (Worldnomadgames.com/Mongu) Dünya Göçebe Oyunlarının Kırgızistan’da büyük ilgi görmesinin de etkisiyle, organizasyon kapsamında gösterilen film festivaline dair Kırgızistan ve Rusya kökenli birçok haber ajansında festival hakkında bilgiler yer almaktadır. Ancak bu haberlerin “3. Uluslararası Dünya Göçebe Oyunları” resmî web sitesinde yer alan festival bilgileriyle benzer içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Film festivalleri, sinema tarihi boyunca sinemanın hem sektörel hem de sanatsal olarak gelişimini sağlayan, yapımçı, yönetmen, seyirci, akademisyen gibi sinemanın farklı bileşenlerini buluşturan etkinlikler olmuştur. Festivallerin

artmasıyla sinemacıların etkileşimleri artmış, çoğu zaman film festivalleri yeni sinema akımlarının, yeni anlatım dili arayışlarının ilk kıvılcımlarının yakıldığı yerler olmuştur.

Bir ülkedeki uluslararası film festivallerinin sayısı ve içerikleri, sinemasına yön veren etkenlerdendir. Film festivalleri, aynı ya da farklı ülkelerden sinemacıların buluşmasını, sinemada güncel konular hakkında fikir alışverişinde bulunmalarını sağlayarak ülke sinemasına katkıda bulunmaktadır. Film festivalleri o ülke sinemasının gelişmişlik düzeyi hakkında bilgi vermektedir.

2000 sonrası İnternetin yaygınlaşması ile uluslararası film festivalleri düzenledikleri ülke sınırlarını daha kolay aşar hale gelmişlerdir. Festival web sayfaları ile sinemacılar farklı ülkelerdeki festivallerden haberdar olabilmektedirler. 2000’li yılların başlarında film festivallerine İnternet üzerinden ulaşmak da yoğun bir çaba gerektirmekteydi. Film festivalleri resmî web adresleri ile İnternette bulunabilir olsalar da tüm dünyada binlerce film festivaline tek tek ulaşabilmek, oldukça zordu. Ayrıca sinemacılar, başvurmak istedikleri festivallere film kopyalarını basılı halde posta yoluyla göndermeye devam ediyorlardı. Filmlerin İnternet üzerinden festivallere yüklenmesi için gerekli altyapının çoğu zaman yeterli olmaması, her festivale ayrı ayrı film yükleme zorunluluğu gibi teknik sorunlar nedeniyle İnternet henüz sadece festival bilgisinin ulaşıldığı bir platform olmaktan öteye geçemiyordu.

Dijitalleşme ile otomasyon sistemleriyle İnternetteki dağınık bilgi, istenen kriterlere göre hızlıca listelenmeye başladı. Bu gelişme, film festivallerini listelemek için de kullanılmaya başladığında artık film festivalleri sadece eskisine göre daha derli toplu ve hızlı şekilde listelenmiyor, ayrıca listelenen festivaller hakkındaki bilgilere aynı web sayfası üzerinden ulaşılmaya başlandı. Ayrıca film festival platform web sitelerinin üye kullanıcıları, festival sayfalarına yorumlar bırakabilmekte, bu geribildirim imkânı sinemacıların festivaller hakkında bilgi almalarını ve festivallerin de iyi/kötü yönlerini fark etmelerini sağlamaktadır. Bir diğer değişiklik festivallere başvuruların platformlar üzerinden eskiye göre daha hızlı yapılabilmesidir. Bir yönetmen hesabına filmini bir kez yüklediğinde, platformda bulunan binlerce festival bu filmi izleyebilmektedir. Böylece eskiden mevcut olan basılı kopyaların festival adreslerine gönderilme zorunluluğu ortadan kalkarak basılı kopyaların fiziksel arşivlenmesi gibi ek maliyetler tarihe karışmıştır.

Film festivallerine dair içeriklerin tek bir web platformda listelenebilmesi, ülke sinemalarının güncel durumu hakkında bilgi edinmeyi kolaylaştırmıştır. Bu durum, web festival platformlarını, dünyadaki sinema sektörü hakkında önemli bilgi kaynağına dönüştürmüştür. Çalışmada, Kırgızistan’ın uluslararası film festivalleri üç farklı film festival platformu üzerinden incelenmiştir. Sinema, gelişmiş ülkelerin dışında, bağımsızlığını henüz 1990’lı yıllarda kazanmıştır.

Yeni gelişmekte olan ÷lke Kırgızistan'daki uluslararası film festivalleri üç farklı web platformunda araştırılmış, bir platformda hiç festival bulunamamış, bir platformda sadece bir festival bulunmuştur. Film festival platformlarında en gelişmiş ağı sahip, BAFTA ve Amerikan Akademi kurumlarınca tanınan platform “filmfreeway” üzerinde ise 4 uluslararası film festivali bulunmaktadır. Çalışmada, Kırgızistan'daki festival sayısı, aynı platform üzerinden sinema ve film festivali alanında gelişmiş (Amerika, Fransa, İngiltere) sonra Kırgızistan'a coğrafi, tarihi, kültürel olarak yakın ve komşu ÷lkeler (Kazakistan, Özbekistan) ile son olarak Kırgızistan'la tarihi, etnik ve kültürel benzerliklere sahip Türkiye ile kıyaslanmıştır. Kırgızistan'da uluslararası film festivallerinin yeni gelişmekte olduğı gör÷lmektedir. Film festivallerinden biri on yılı aşkın süredir, diğeri festivaller ise henüz yeni oluşum halindedir. Kırgızistan, göçebe ve diğeri yerleşik kültürlerle sürekli etkileşim halinde olduğundan, uluslararası film festivallerinde, modern dünya ile Kırgızistan kültürünün kaynaştırılma çabası söz konusudur. Ayrıca film festivallerinde Kırgızistan'ın tarihsel, coğrafi ve kültürel olarak yakın olduğı ÷lkelere, (Türk cumhuriyetler, eski Sovyet cumhuriyetleri) ve bu ÷lkelerdeki sinemacılar÷ özel bir önem verildiğı gör÷lmektedir.

Dijitalleşme ile gelişen film festival platformları sinema dünyası için ana kaynak haline gelmiştir. Ancak bu duruma rağmen, Kırgızistan özelinde film festival organizasyonlarının kendileri hakkında yeterince bilgi sunmaktan uzak olduğı gözlemlenmiştir. Dört uluslararası film festivalinden ikisinin aktif web sitesi bulunmamaktadır. Diğeri iki festivalden birinin web sitesi de yeterli bilgi içermemektedir.

Kırgızistan gibi hem ekonomi hem de sinema alanında gelişmekte olan ÷lkelerin, yerel kültürlerini, özgün sinema anlatım tekniklerini bu platformlar üzerinden duyurması elzemdir. Ancak platformların etkili kullanılması ve platformlara girilen festival bilgi içeriklerinin güncel olması önem arz etmektedir. Festivallerin özellikleri, geçmiş yıllardaki edisyonları, film arşivleri gibi bilgilerin kapsamlı şekilde sunulması gerekmektedir.

Kırgızistan gibi ÷lkelerin de dijitalleşmenin etkisiyle görünür hale gelme imkanlarına sahip olduğunu, daha fazla festival düzenleme şansı elde ettiğini görmekteyiz. İnternet ve dijitalleşme öncesinde film festivallerinde ana akım dışında kalan ÷lkeler artık gelişmiş ÷lkelerle aynı platformda listelenebilmekte ve İnternet üzerinden birkaç işleme film festival organizasyonu başlatabilmektedir. Platformların sağladığı yeni bütçe kaynakları, bağımsızlaşma ve demokratikleşme imkanlarını arttırmaktadır. Bu olumlu gelişmelerin yanında, binlerce festivale dair içeriğın tek bir alanda olması, Appadurai'nin dediğı gibi aşırı akışkan içerik bir süre sonra aynışma, yerelliğini kaybetme riski taşımaktadır. Bauman'ın Akışkan Modernite kavramı ile uyardığı,

yerelliğın aşırı tüketim ile aynılaşma durumunu da örnek olarak verebiliriz. Kırgızistan'daki film festivallerinin tanıtım sayfalarında yerel kùltürün, popüler kùltür içerisinde sesini duyurabilme çabası, kùltürel akışkanlığın artması yerel kùltür aleyhine sonuçlanabilecektir. Baskın bir popüler kùltür içinde yer alma çabası, sinemada yerel kùltürleri detaylarından ve derinliklerinden koparmakta, popüler kùltürün tamamlayıcı dekoruna indirgeme riskini taşımaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, H. (2022). Screenfest Film Festivali Sempozyumu: Türkiye’de Film Festivali Çalışmalarının İnşası. *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 185-194.
- Altunay A., (2004), *Mekanik Sanattan Elektronik Sanata Geçiş ve Video Sanatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004.
- Arnes, R., (1995), *Video Görüntüsünün Estetiği, Video Sanatı: Eleştirel Bir Bakış*” kitabında makale. (Der. Levend Kılıç) Hil Yayınları, İstanbul.
- Çakır, A., & Dilci, T. (2024). Dijitalleşme, Kültür ve Psikoloji Üçgeninde Değer Algısı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(2), 40-63.
- Gezer, M., & Deniz, Ö. (2021). Uşak Kanatlı Denizatı Film Festivali’nin Başlangıcından Günümüze Gelişim Serüveni. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(3), 614-631.
- Karakas, S., Rukancı, F. ve Anameriç, H. (2009). *Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınevi, Ankara.
- Kaya, M., Zygmunt Bauman Ve Akışkan Modernite Kuramına Genel Bakış, *Journal of International Social Research*, 12(62), 1450-1455
- Kılıç, L., (1995) *Çoğaltım Aracından Sanat Ortamına, Video Sanatı: Eleştirel Bir Bakış*” kitabında makale. (Der. Levend Kılıç) Hil Yayınları, İstanbul.
- Kömürcü, G. (2013). Etkinlik Turizmi Çeşidi Olarak Festivaller: Bozcaada Yerel Tatlar Festivali Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD.
- Köse, H. (2014). İnternette “Açık” ve Demokratik Yayıncılık: “Sanal Ortam Günlükleri” ve Wiki’ler. *Marmara İletişim Dergisi*, 13(13), 83-93.
- Özkeçeci, Z., Caymaz, E., Akyön, F., V., (2022). The Relationship Between Individual Innovation and Intellectual Capital in Social Media: The Case of Faculty of Fine Arts and Architecture Students at Necmettin Erbakan University, *TRT Akademi Dergisi*, 7 (14), 212-235.
- Ün, H. (2024). Bir Endüstriyel Pazar Ortamı Olarak Film Festivalleri Başvuru Siteleri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 86-118. <https://doi.org/10.53495/ekiad.1582000>
- Yavuz, Z., Özkeçeci, Z., (2024). *Dijitalleşmeyi Tartışmak*, (Ed. Zehra Özkeçeci), Çizgi Kitabevi, 2024, 163-177. Konya
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurdigül, Y., İspir, N., & Yurdigül, A. (2015). Ötekinin İnşa Edildiği Sorunlu Bir Alan Olarak Oscar Ödül Törenleri (85. Akademi Ödülleri ve “Argo” Filmi Örneği). *Atatürk İletişim Dergisi* (9), 1-12.
- Yücel, G., & Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme-Yapay Zekâ Ve Muhasebe Beklentiler. *Muhasebe Ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17)
- Zavalsız, Y. S., & Öztürk, Y. E. (2020). Festivallerin Yerel Halk Üzerindeki Sosyo-Kültürel Etkileri: Uluslararası Altın Safran Belgesel Film Festivali Örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(2), 456-474.

Web Kaynakları (Tüm Sayfalara Son Erişim Tarihi: 1.8.2025)

- <https://asianmoviepulse.com/2025/03/submissions-for-the-bishkek-international-film-festival-are-now-open/>
- <https://www.bafta.org>
- <https://www.bishkekfilmfest.com>
- <https://www.cineuropa.org/en/newsdetail/463648/>
- <https://www.clickforfestivals.com/who-are-we>
- <https://www.docfilmdepot.com>
- https://en.fergana.agency/news/138380/#google_vignette
- <https://en.orda.kz/bishkek-international-film-festival-highlights-rising-cinema-7026/>
- <https://fipresci.org/festival/bishkek-2025/>
- <https://www.filmfestplatform.com/en>

<https://www.gikit.ru/news/2025/02/nashi-prizery-na-xiii-mezhdunarodnom-kinofestivale-kyrgyzstan-strana-korotkometrazhnyh-filmov/>
<http://www.mongu.org>
<https://www.movibeta.com>
<https://shortfilmdepot.com>
<https://ru.kabar.kg/news/festival-kyrgyzstan-strana-korotkometrazhnyh-filmov-otkrylsya-v-bishkeke/>
<https://www.sokeekspres.com/haber/11795021/buyuk-menderes-belgeseli-arjantin-film-festivalinde-en-iyi-belgesel-secildi>
<https://www.turksoy.org/en-US/news/first-international-film-festival-of-bishkek>
<https://ucentralasia.org/nomad-2024-the-infinite-sky/3rd-international-film-festival-nomad-2024-the-infinite-sky>
<https://worldnomadgames.com/ru/news/ru/Mezhdunarodnyi-kinoforum-etno-ekologicheskikh-filmov-MONGU-vpervye-prokhodit-v-Kyrgyzstane/>
https://24.kg/english/332783_Winners_of_3rd_Bishkek_International_Film_Festival_announced/
 Web Festival Platformları
https://festagent.com/en/festivals/kurgiz_short
<https://filmfreeway.com/BishkekFilmFestival>
<https://filmmakers.festhome.com/festivals>
<https://filmfreeway.com/InCuFF>
<https://filmfreeway.com/Kyrgyzstan-Landofshortfilms>
<https://filmfreeway.com/MONGU>
<https://filmfreeway.com/nomad2025filmfestival>
<https://filmfreeway.com/pages/how-it-works>
<https://www.oscars.org>
<https://www.oscars.org/oscars>
<https://www.oscars.org/saa/apply>
<https://ucentralasia.org/nomad-2025-film-festival>
https://en.wikipedia.org/wiki/Commonwealth_of_Independent_States
 Taramalar
 Dergipark/filmfreeway, <https://dergipark.org.tr/tr/search?q=%22filmfreeway%22§ion=articles>
 Dergipark/festhome, <https://dergipark.org.tr/tr/search?q=%22festhome%22§ion=articles>
 Dergipark/festagent, <https://dergipark.org.tr/tr/search?q=%22festagent%22§ion=articles>

Görseller

Görsel 1: www.filmfreeway.com

Görsel 2: www.festhome.com

Görsel 3: www.festagent.com

Görsel 4: www.filmfreeway.com U.S.A. Film Festivalleri Tarama

Görsel 5: www.filmfreeway.com United Kingdom Film Festivalleri Tarama

Görsel 6: www.filmfreeway.com Fransa Film Festivalleri Tarama

Görsel 7: www.filmfreeway.com Türkiye Film Festivalleri Tarama

Görsel 8 www.filmfreeway.com Kazakistan Film Festivalleri Tarama

Görsel 9: www.filmfreeway.com Özbekistan Film Festivalleri Tarama

ÖZGEÇMİŞLER

PROF. DR. ATİLA YILDIRIM

1962 yılında, Ankara’da doğdu. Ön lisans eğitimini, 1984 yılında Kırşehir Eğitim Yüksek Okulu’nda tamamladı. Lisans eğitimini, 1987 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde bitirdi. Yüksek lisans eğitimini 1996 yılında, doktora eğitimini ise 2003 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi alanında tamamladı. Sınıf öğretmenliği, öğretmen lisesinde meslek dersleri öğretmenliği, Millî Eğitim Bakanlığı Hizmet İçi Eğitim Daire Başkanlığı’nda eğitim uzmanlığı ve okul müdürlüğü gibi görevlerde bulundu. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde, öğretim üyesi olarak görev yaptı. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

PROF. DR. MURAT MENGÜ

1988 yılında, ODTÜ İngiliz Dili ve Edebiyatı alanında lisans eğitimini tamamladı. 1993-1995 yılları arasında Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümü’nde yüksek lisans yaptı. 1998-2004 yılları arasında İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo TV ve Sinema Bölümü’nde doktor unvanını aldı. İletişim Çalışmaları alanında 2017 yılında doçent, 2022 yılında profesör oldu. Medya okuryazarlığı, kültürlerarası iletişim, reklam yazarlığı, iletişim sosyolojisi, sinema kuramları, sinema-televizyonda eleştiri, sosyal davranış ve protokol kuralları, iletişim kuramları gibi konularda dersler verdi. Hâlen İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Medya ve İletişim Bölümü’nde görev yapmaktadır.

PROF. DR. MUSTAFA YAVUZ

Uzmanlık alanları arasında eğitim politikaları, nitel araştırma, karşılaştırmalı eğitim ve eğitim liderliği yer almaktadır. Öğretmenlik ve okul müdürlüğü görevlerinde bulunmuş; hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Türkiye’de bir ilk olma özelliği taşıyan Araştıran Okul Akreditasyon ve Değerlendirme Merkezi’nin kurucusudur. Alanında yayımlanmış kitapların yanı sıra, uluslararası hakemli dergilerde makaleleri bulunmaktadır. Öğretmen ve yöneticilere yönelik mesleki gelişim eğitimlerinin yanı sıra öğrenci ve velilere dönük eğitimler de gerçekleştirmektedir. Ayrıca SSCI indeksinde taranan Eğitim ve Bilim dergisinde “Eğitim Yönetimi” alan editörlüğü görevini sürdürmektedir.

DOÇ. DR. DUYGU DUMANLI KÜRKÇÜ

1985 yılında, İstanbul’da doğdu. 2009 yılında, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim Sanatları Bölümü’nden mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim Sanatları Bölümü’nde araştırma görevlisi oldu. 2011 yılında, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Anabilim Dalı’nda yüksek lisansını tamamladı. 2015 yılında, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bilim Dalı’nda doktora eğitimini tamamladı. 2014 yılında, İstanbul Arel Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak göreve başladı. 2015-2021 yılları arasında, İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü’nde, Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yaptı. 2021 yılında Gazetecilik ve Medya Çalışmaları alanında Doçent unvanı almaya hak kazandı. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi’nde, Gazetecilik Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır. “Yeni Medya ve Gençlik” ve “İletişim Çalışmalarında Hashtag” kitaplarının yazarı ve “Yeni Medya Üzerine İletişim Çalışmaları” ve “Yeni Medya Üzerine Gazetecilik Çalışmaları” kitaplarının editörüdür. Yeni medya, internet gazeteciliği, sosyal medya, yapay zekâ çalışma alanları arasında yer almaktadır.

DOÇ. DR. ZEHRA ÖZKEÇECİ

Eskişehir’de dünyaya geldi. İlk ve ortaöğretiminden sonra üniversite eğitimi için Viyana’ya gitti. Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini Viyana Üniversitesi İletişim Bilimleri ve Gazetecilik Bölümü’nde tamamladı. 2020 yılından beri Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü’nde dersler vermektedir. Medya, dijital medya ve sosyal medya akademik çalışma alanları arasındadır.

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ YAVUZ ÖZER

Denizli’de doğdu. 2002 yılında, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü’nden mezun oldu. 2006 yılında, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yüksek lisansını, 2013 yılında, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde doktorasını tamamladı. Türk görsel kültür tarihi üzerine Kazakistan’da doktora araştırması yaptı. Erasmus ders verme hareketliliği kapsamında Danimarka, Finlandiya, Polonya ve Makedonya’da lisans ve yüksek lisans dersleri verdi. Kurmaca ve belgesel film çalışmaları ile yurtdışında festivallere katıldı, ödüller aldı. Fotoğraf projeleri ile İrlanda, Bosna Hersek ve Türkiye’de kişisel fotoğraf sergileri düzenledi. Türkiye ve çeşitli Avrupa ülkelerinde senaryo atölyeleri gerçekleştirdi. Sahnelenmiş iki tiyatro oyunu bulunmaktadır. 2003 yılından beri akademisyenlik yapmaktadır. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölümü’nde öğretim üyesidir. Türk-dünya sineması, senaryo yazarlığı ve fotoğraf üzerine çalışmalar yapmaktadır.

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ ZEYNEP ADAK

2007 yılında, Marmara Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü'nden mezun oldu. 2011 yılında, Boğaziçi Üniversitesi, Hesaplamalı Bilim ve Mühendislik Anabilim Dalı'nda, "Numerical modeling of nearshore wave transformation using the meshless multiquadric method" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2020 yılında, Marmara Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı'nda yaptığı "An Ant Colony Optimization Approach for the Proportionate Multiprocessor Open Shop" başlıklı teziyle doktora eğitimini bitirdi. 2012-2014 yılları arasında, Marmara Üniversitesi, Bilişim Merkezi'nde, Süreç Modelleme Uzmanı olarak çalıştı. Sabancı Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü'nde ders asistanı (2014-2017), Gebze Teknik Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü'nde araştırma görevlisi (2017-2020) olarak görev yaptı. Araştırma alanları arasında atölye çizelgeleme, optimizasyon, metasezgisel yöntemler, yapay zeka ve üretim yönetimi yer almaktadır.

ÖĞRETİM GÖREVLİSİ DR. ŞEBNEM NOYAT

2000 yılında, Selçuk Üniversitesi Mesleki ve Teknik Eğitim Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini 2018 yılında, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı'nda, "Görsel Sanatlar Eğitiminde Montessori Eğitimi Yaklaşımının Okul Öncesi Çocuklarının Yaratıcılık Gelişimlerine Etkisi" başlıklı tez çalışması ile tamamladı. Doktora eğitimini ise 2024 yılında, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı'nda "Müze Tabanlı Sanat Eğitiminin Okul Öncesi Çocuğunun Görsel Algı Gelişimine Etkisi" adlı tez çalışmasıyla bitirdi. Dicle Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştıktan sonra görevlendirme ile Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde Dr.öğretim görevlisi olarak dersler vermektedir. Okul öncesi çocukların sanat eğitimi, Montessori yaklaşımı, müze eğitimi, görsel algı gelişimi alanlarında makale ve bildirileri bulunmaktadır. Ayrıca "Sanatla Büyüyen Çocuklar: Müze Eğitiminin Etkileri" adlı bilimsel kitabı yayımlanmıştır. Çalışmalarına, okul öncesi sanat eğitimi ve müze eğitimi alanlarında devam etmektedir.

ÖĞRETİM GÖREVLİSİ DR. ŞERİF ARSLAN

2011 yılında, Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü'nden mezun oldu. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı'ndaki yüksek lisans eğitimini 2014 yılında tamamladı. Sakarya Üniversitesi, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı'ndaki doktora eğitimini ise 2022 yılında "Yumuşak Güç Oluşturmada Türk Televizyon Dizileri" başlıklı tez çalışmasıyla bitirdi. 2015-2017 yılları arasında, Trakya Üniversitesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler biriminde görev alarak kurumsal iletişim süreçlerinde etkin rol oynadı. 2017 yılında, Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak göreve başladı ve akademik çalışmalarına burada devam etmektedir. Dijital medya, yumuşak güç, kamu diplomasisi, dijital diploması, sosyal medya, siyasal iletişim ve dezenformasyon çalışma alanları arasındadır.

DR. ARİF BEL

1978 yılında, Samsun’da doğdu. 1996 yılında, Maltepe Askeri Lisesi’nden, 2000 yılında Kara Harp Okulu’ndan Sistem Mühendisliği bilim dalında, Teğmen rütbesi alarak mezun oldu. Yurt içi ve yurt dışında farklı bölgelerde, çeşitli birliklerde Birlik Komutanlığı ve Karargâh Subaylığı görevlerinde bulundu. 2014 yılında, Gazi Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümünde “Gündem Kurma Kuramı Çerçevesinde Sosyal Medyanın Gündem Belirlemedeki Rolü” başlıklı tez çalışması ile yüksek lisans eğitimini, 2022 yılında aynı bölümünde “Türkiye’de, Yazılı Basında Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Haber ve Köşe Yazılarının Çerçeveleme ve Öne Çıkarma Yaklaşımı Bağlamında Analizi” başlıklı tez çalışması ile doktora eğitimini tamamladı. 2024 yılında, Somali Türk Görev Kuvveti Komutanlığında, Kıdemli Albay rütbesinde görev yaparken kendi isteği ile Türk Silahlı Kuvvetlerinden emekli oldu. Savunma yönetimi, halkla ilişkiler, iletişim sosyolojisi ve sosyal medya çalışma alanları arasındadır.

DR. AYZAT MADİKOVA ÖZER

Kırgızistan’da doğdu. Lisans eğitimini Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü’nde tamamladı. Yüksek lisansını aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı’nda yaptı. Doktorasını, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı’nda “Teknolojinin Toplumsal İnşası Yaklaşımı Bağlamında Cep Telefonunun Toplumsal Anlamı” isimli teziyle tamamladı. 2010-2022 yılları arasında, Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü’nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2023 yılından beri akademik metin tercümesi yapmaktadır. Kırgız sineması, auteur sinema, sayısal medya akademik çalışma alanları arasındadır. Animasyon, fotoğraf ve kısa film projelerinin yanı sıra ebru, minyatür ve yağlı boya ile ilgilenmektedir.

DR. PELİN TEKİN ÇELİK

1989 yılında, İstanbul’da doğdu. Anadolu Üniversitesi, İşletme Bölümü ve İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Bölümü’nden mezun oldu. 2015 yılında, Gelişim Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, İşletme Bölümü’nde “Kurum İçi İletişimin Kurum Kùltürüne Etkisi: Bir Kamu Kuruluşu Uygulaması” isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2022 yılında, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim ve İnternet Enstitüsü, Medya ve İletişim Çalışmaları Bölümü’nde “Neoliberal Politikalar, Çevre Haberciliği ve Türkiye: Greta Thunberg’in İklim Grevi Eylemlerinin Ana Akım ve Alternatif Medyada Ele Alınışının Analizi” isimli teziyle doktorasını bitirdi. Kamu kurumunda çalışmakta ve vakıf üniversitesinde “İklim Değişikliği Haberciliği” dersi vermektedir. İklim değişikliği ve haberciliği özel uzmanlık alanıdır. İletişim bilimleri ve medya akademik ilgi alanları arasındadır.

ÖĞRETİM GÖREVLİSİ DOKTORANT MELİKE GALE

1994 yılında, İzmir’de doğdu. 2017 yılında, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden tam burslu olarak mezun oldu. 2020 yılında, Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde “İslami Sivil Toplum Örgütünün Türkiye’de Değişen Demokarasi, Sivil Toplum- Devlet İlişkileri Dinamikleri Çerçevesinde Deneyimi: Mazlumder Örneği” başlıklı tezi ile yüksek lisans derecesini aldı. 2020 yılında, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı. 2023 yılından itibaren Abdullah Gül Üniversite’sinde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Türkiye siyasi tarihi, siyasi partiler, sivil toplum, din-siyaset ilişkisi akademik çalışma alanları arasındadır.

ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ DUYGU NEŞELİ

1992 yılında, İstanbul’da doğdu. Gazetecilik eğitimine 2006 yılında, Aydın Doğan Anadolu İletişim Meslek Lisesi’nde başladı. 2010 yılında, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü’ne girdi. 2015 yılında, Marmara Üniversitesi, Gazetecilik Anabilim Dalı, Çağdaş Yayıncılık ve Yayıncılık Yönetimi Bilim Dalı’nda tezli yüksek lisans eğitimine başladı. Dil eğitimi için bir süre Londra’da bulunan Neşeli, 2019 yılında “Türkiye’de Kitap Yayıncılığı ve Wappad Yayınları” başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini başarıyla tamamladı. 2020 yılında, İstanbul Arel Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak akademik hayata adım attı. Aynı yıl Marmara Üniversitesi, Gazetecilik Anabilim Dalı, Medya Ekonomisi ve İşletmeciliği Bilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı.

Akademik kariyerinden önce medya sektöründe muhabirlik, web editörlüğü ve dijital içerik yazarlığı görevlerinde bulundu. Marmara Üniversitesi’nde doktora yapmaya ve İstanbul Arel Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya devam etmektedir. Gazetecilik, yeni medya ve medya ekonomisi akademik çalışma alanları arasında yer almaktadır.

UZMAN KAZIM DOĞU

1984 yılında, Konya’da doğdu. 2006 yılında, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği Bölümü’nden mezun oldu. 2006 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı’de sınıf öğretmeni olarak göreve başladı. 2020-2024 yılları arasında, müdür yardımcısı olarak görev yaptı. Yüksek lisans eğitimini, Eğitim Yönetimi alanında, “İlkokul yöneticilerinin, teknolojik liderlik 21. yüzyıl becerileri” isimli teziyle tamamladı. Doktora eğitimine, aynı üniversite ve bölümde devam etmektedir. 2024 Eylül ayından beri Selçuklu Bilim ve Sanat Merkezinde, sınıf öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

UZMAN SERKAN GÜNER

Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi, Elektronik Bilgisayar Bölümü, Elektronik Haberleşme Öğretmenliği programında tamamladı. 2018 yılında, Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Yönetimi Teftişi ve Planlaması alanında yüksek lisanstan mezun oldu. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi doktora programına devam etmektedir. Bilişim Teknolojileri öğretmeni olarak Niğde Faik Şahenk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde görev yapmaktadır. Eğitim yönetimi, öğretmen eğitimi, dijital bağımlılık ve robotik uygulamalar çalışma alanları arasında yer almaktadır.

UZMAN SİBEL ŞİRİN

1989 yılında, Mersin'de doğdu. İki çocuk annesi Şirin, 2014 yılında, Mersin Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. Millî Eğitim Bakanlığı'ndaki ilk görev yeri Hakkâri Yüksekova'dır. Daha sonra Gaziantep'te öğretmenlik yaptı. 2016 yılından beri Niğde'de görevine devam etmektedir. 11 yıllık çalışma hayatının 8 yılını öğretmenlik yaparak geçirdi ve 3 yıldır müdür yardımcılığı yapmaktadır. Yüksek lisansını, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Yönetimi Bölümü'nde "COVID-19 Sürecinde Okullarda İnsan Kaynakları Yönetiminde Meydana Gelen Değişiklikler" başlıklı tezi ile tamamladı. 2023 yılında, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Yönetimi Bölümü'nde doktora yapmaya başladı. İnsan kaynakları yönetimi, karşılaştırmalı eğitim ve dijitalleşme çalışma alanları arasındadır.

YAZAR FADİM ÖZER KASAY

1986 yılında, Konya'da doğdu. 2023 yılında, Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü'nden mezun oldu. Yaklaşık 15 yıldır bir kamu kurumunda görev yapmaktadır. Sinema yazıları ve çocuk metinleri çeşitli edebiyat dergilerinde yayınlanmaktadır. Perdenin Ötesine Bakmak-Yazarın Sineması (Ed. Abdullah Kasay,Çizgi Yayınları-2019) ve Çiçek Dürbününden Bakmak-Sinemada Çocuk Çizgiler (Ed.Abdullah Kasay&SümeYra Turanalp, BeyazBulut Kitap-2021) ve Sinema-Kurguyu Aralamak (Ed. Zeynep Onar,DİB,2024) isimli edisyon kitaplarda yazıları yer almaktadır. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı'nda yüksek lisansı devam etmektedir.